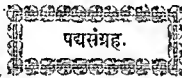

શ્રી પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૨.] સંવત્ ૧૯૬૯ કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૧

પદ્યસંગ્રહ.

॥ ૐ શ્રી ॥

વર્ષારંભમા જીવોનાં વિવિધ કષ્ટ હરવા શ્રીફલપ્રાપ્તિ અભ્યર્થના.

પદ ૧ (શુભી કિશોરી પ્રભુ આને વાણી દે, — એ લખ.)

વર્ષારંભે વિનવું શિરનામી દે, ઇચ્છા પૂરજો હૃદયની સ્વામિ દે,
સર્વ સુ ને સર્વ શાંત પ્રભુ હો, સિદ્ધિ આપથી જાતી સહ પામી દે;—

વિવિધ દુઃખથી પ્રજ્ઞાનાં, હોસે કષ્ટ નરનાર,
શાંતિ સુખ ન અનુભવે, અંતરમાંકિ લગાર;
સાંપમાત્ર પ્રભુ દેજો વામી દે, રહે સુખશાંતિમાં જેથી જામી દે;—

હોયો અગણિત છાના, જોશે પથ ના તેડ,
કાં જે છાવડમાં રહે, હોયો નિઃસદેહ;

હોયે પાપી, કે દુષ્ટ હરામી દે, કરજો હિત તેનું જોઈ ન ખામી દે;—
કષ્ટો માનવ ખંધનાં, જોયો મુજથી ન જાણ;

અંતર અણચક્ષુ દાક્ષી, સાંપી ન નાથ / રાકાથ;

ગણશે મુજ વિનવિ ન નકારી દે, દેજો દુઃખો સકલ પ્રભુ હામી દે;—

વ્યર્થ નિર્ધનતા તથા, ચિંતા, લય, દુઃખ, શોક,

હોસે છવોમાં બધાં, કશેજો ચોકચોક;

ત આગામિ દે, નિજપદમાં રહે જેથી વિરામી દે;—

અન્યના હિતમાં પોતાનું હિત શમાવણું છે.

૫૬ (સતત રે કરજો શ્રવણે જીવાણું પ્રજા હિત;—એ બપ.)

હિત ઇચ્છો જો, પોતાનું, કરજો અન્યનું હિત સદાંય,
 છે એ સુખનો અમોઘ હિપાય, તત્ત્વવિદો દિડિંમ કંઈ ગાય રે;—
 એક અવયવને વ્યાધિ થતાં જેમ, અન્ય વ્યધાથી પીડાય,
 હૃદય નિરામય સર્વ અવયવ તો, સ્વાસ્થ્યનું ભાન લહાય રે;—
 તેવી રીતે મનુષ્ય મનુષ્યનો, સંબંધ વિશે ગણાય,
 તો પછી નિજ અવયવરૂપ અન્યને, કેમ કરી વિસરાય રે;—
 પોતાનું પેટ તો પશુ પણ ભરતાં, તેમાં નથી કંઈ અધિક;—
 પશુની પેઠે સ્વાર્થી જીવોનું, જીવન વિશે છે મિદ્દ રે;—
 સ્વાર્થ પોતાનો સાધવો તે નથી, સાચો હિતકર સ્વાર્થ,
 એક છે સાચું હિત કરનારો, મનુષ્યનું વિશે પરાર્થ રે;—
 એક પિતાના પુત્રો બધાં સર્વે, ભેદ ત્યાં કેમ રખાય,
 ખંડુ ભાવે વર્તન સેવે, પ્રસન્ન હૃદય થાય રે;—
 આત્મદૃષ્ટિથી પણ નથી એક બીજામાં જરી અંતરાય,
 સર્વ રીતે એમ અભેદ વર્તે, એક બીજાનો માંદ રે;—
 એવા આત્મજંધુના હિતમાં, મંદધિ કોણ ન ધાય,
 બીજાના હિતમાં પોતાનું હિત લહી, કરવી અન્યને સાહાય રે;—
 દુષ્ટિયિ જેવાએ પ્રાણુ ત્યજ્યા નિજ, વિશ્વવિદિત એ કથાય,
 સ્વાર્થભોગ અન્ય હિતાર્થે કરતાં, હાનિ ન સ્વરૂપ લગાય રે;—
 વિશ્વવંદનો દૃષ્ટાંત પ્રત્યક્ષ, રમતો છે દૃષ્ટિ સમીપ,
 જીવન જેમણે સર્વ સમર્પ્યું, કરવા અન્યનું હિત રે;—
 જેવી રીતે કટિ કસી સાધો, સાવધ રહી નિજ અર્થ,
 માનવજંધુના હિતમાં તે રીતે, રહેજો સતત નિસ્ત રે;—
 આત્મદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થવાનું, જ્ય ભેદભાન ભૂલાય,
 અપરાધ આત્માનુભવ થાતો, નિજપદ આવી કરાય રે;—

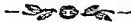
પોતાના જીવનરૂપી ઘડીયાળનું સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરનાર
તેની ઉન્નતિઅવનતિને જાણી શકે છે.

૫૬. (મારા ભાગતણા નદિ પાર, એ લપ.)

પ્રશ્ન—આ શું તમે લુચ્છો છો લાલ ?

ઉત્તર—જેઠું હું (હું) મારું ઘડીયાળ.

આ મારી ઘડીયાળવિષે છે, એક અચ્છો ભારી,
દિવસ અને રાત્રિનો સમય એ, પૃથક્ છે સૂચવનારી; આ શું
સમય એક છે પણ એ તો વળી, સ્થિતિ બતાવે ન્યારી,
ઉઠવાનો શું સમય થયો કે, આવી સૂવાવારી; આ શું
સૂવાકેરીઃ દિશાતરફ વળતો કે હું ઉઠવાની,
તે હું નિહાળું ગતિ જોધને, મુજ કૃતિરૂપ કાંટાની; આ શું
ચેતનહુની મળી ચુકો છે, નથી એ કેવળ કાટ,
પણ હું સાવધ પધ જોઉં એ તે, ચાલે ' સ્લો કે ફાસ્ટ ' ; આ શું
મળના કાંટાઉપર રહી છે, ગતિ મોટા કાંટાની,
(એ) વિલુપ્તમળ્યે (કંઈ) ગતિ જોતા મે ટા, -કાંટાના આંટાની; આ શું
મિનિટતંજો કાટા ચાલીને, કલાક એક બને છે,
નિહાળી શકતો સૂક્ષ્મપણે, જે, સાવધ સહે સહે છે; આ શું
પણ આ જગા જણ્યાવિષુ, કેવળ જકડાકને જ ગણે છે,
ને વળી કેવળ મોટા કાંટા ને ઘડીયાળ લણે છે; આ શું
સાવધ રહીને ઘટિયંત્રને, યથાનિયમ હું ચલાવું,
પણના કાંટાપ્રતિ દૃષ્ટિ ધરી, જોઉં મુજ ઉદયનું પાવું; આ શું

૧ અવનતિની. ૨ ઉન્નતિની. ૩ મનના સૂક્ષ્મ વ્યાપારોઉપર. ૪ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની
અથવા પ્રકટ વ્યાપારોની. ૫ સૂક્ષ્મ પ્રયત્નને જ. ૬ આજી વ્યાપારો કરવા એમાં જ પોતાનું
આપું જીવન-સમાયણું છે એમ જાણે છે.

દુર્વલતાવાળો છતાં પણ ઇષ્ટસાથે મક્તનો અનન્ય સંબંધ અને તેને

નીમાવવા મક્તની શ્રીદૃષ્ટપ્રતિ અભ્યર્ચના.

પદ (નાથ તુમ તો જનત હો સખ ઘટકી—એ લય.)

નાથ ! તમે ક્યાંથી હુંથી છૂટા થાશે.

છૂટા થાતાં તો ઉલટા જાંધાશે;—

આપણો સંબંધ મહોડે ગણવીશ, તો તો તમે લજવાશે,

લોક સકળ સાંભળીને હસશે, ઉલટા તમે પસ્તાશે;—

અધમ મળ્યો હું તમને તેથી, મનમાં જરી ન મુઝાશે,

અધમનો સંગ ન કરશે તો તો ન,--અધમોદ્ધારણ કહેવાશે;—

પતીતપાવનનું પદ કદી આપનું, (તો) પતીત પદે મારે વાસો !

કેમ કરી પછી છૂટા થવાશે, સંબંધ આવો જ્યાં ખાસો !—

હુંથી રહ્યો હું તો હુંખડતી,--પદમાં આપ સોહાશે,

હું સરખો થાયક છું પાસે તો, હાતાના પદમાં સ્થપાશે;—

દીન અને ક્યાપાત્ર હું છું તો તો, આપ ક્યાંય જણાશે,

ત્રાતા ત્યારે ગણાશે, હું પકે, રૂબેલાનો કર રહાશે;—

રક્ષક આપ આ વિશ્વે ગણાતા, શાથી તે આપ તપાસો,

વિપત્તિની હું રાદ ન પાડું તો, કહેને ક્યાં આપ જ ધાશે;—

હું લયલીત તો અલયદાતા થઈ, થાળડશે મારે વાંસો,

બલહીન હું અને બલપ્રદ આપ, એ, કહે પછી કેમ છૂટાશે;—

(હું) શરણુગતને છેડશે તો કેમ, શરણુત્રાય લહાશે,

‘કોણ તમારે શરણુ’ એમ (કોઈ) પૂછે તો, તેને શોં દેશે ખુલાસો;

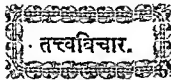
મલિન છતાં પણ આપનો તો પછી, સંઘરશે ના તો ક્યાં જશે,

કાળજને છેડી શું ક્યાંહી, કેવળ દીપ પ્રકારશે ?—

દૃષ્ટો હું કાલીશ તેમ તેમ, નાથ અધિક સહવાશે,

માટે નિકટ રહી આપનાં નામો, સાર્થક કરવામાં જોડાશે;—

વ્યવહાર પરમાર્થને સિદ્ધ કરાવનાર એક સરળ સાધન.

ધણા મનુષ્યોત્તમ માનવું છે, કે આજે પ્રજા પૂર્વની જંગલી સ્થિતિમાંથી સુધરી છે અને વિનયન—કેળવણીવડે તેની પ્રગતિ થયેલી છે, પરંતુ આ તેમનું માનવું બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોને સ્વીકૃત નથી. આ વિદ્વાનોનું માનવું છે કે જેમ કેટલીક ખાખતમાં પ્રજા આગળ વધી છે તેમ કેટલીક ખાખતમાં તે પાછળ પશ્ય દલી છે. અને જે ખાખતમાં તે પાછળ દલી છે તે આખો જોવા છે કે તેના વાસ્તવ સુખનો તે નાશ કરનાર છે તથા તેની વાસ્તવ પ્રગતિમાંથી તેને અટકાવનાર છે.

આજે પ્રજાને કેળવણીમાં આગળ પધેલી માનવામાં આવે છે, પણ તે કેળવણી પણ તેથી પ્રજાની વાસ્તવ ઉન્નતિ યાચ તથા તેને વાસ્તવ સુખશાંતિ મળે તે પ્રકારની નથી. વર્તમાન પ્રજાએ તેથી વાસ્તવ સુખશાંતિનો અનુભવ યાચ એવું જણાયું છે અને હજી પણ તે વાસ્તવ સુખશાંતિના આગેથી દૂર અને દૂર જતી જાય છે.

પ્રાચીન અને આધુનિક સમયમાં એ એક મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે કે પ્રાચીન સમયની પ્રજા આર્જવતાયુક્ત હતી, જ્યારે આધુનિક સમયની પ્રજા આર્જવનાથી રહિત જોવામાં આવે છે.

મનુષ્યની આર્જવતાયુક્ત સ્થિતિ હોવી એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. જેમ મનુષ્ય આર્જવતાયુક્ત હોય છે તેમ તે પોતાના આત્માની નિકટ હોય છે અને જેમ તે આર્જવતાથી રહિત હોય છે તેમ તે આત્માથી દૂર હોય છે અર્થાત્ તેના અંતઃકરણ ઉપર અત્યાનંદ પદ જામેલાં હોય છે. સ્વાભાવિક સ્થિતિ જ જગતમાં સુખપ્રદ હોય છે અને અસ્વાભાવિક સ્થિતિ દુઃખપ્રદ હોય છે, તે નિયમે જે મનુષ્યો આર્જવતાયુક્ત સ્વાભાવિક સ્થિતિને પ્રાપ્ત હોય છે તે જ વાસ્તવ સુખ શાંતિને અનુભવે છે, અને જે તેથી રહિત હોય છે તે વાસ્તવ સુખશાંતિથી રહિત હોય છે.

જેમ મનુષ્ય આર્જવતાને ધારણ કરતો જાય છે તેમ તે પોતાના આત્માની નિકટ જતો જાય છે અને જેમ તે તેને ત્યજતો જાય છે તેમ તે તેનાથી દૂર જતો જાય છે. આત્માની નિકટ સ્થિતિ થવી એ જ વાસ્તવ ઉન્નતિ છે અને તેનાથી દૂર સ્થિતિ હોવી એ જ અવનતિ છે. આજે પ્રજાનો મોટો ભાગ આર્જવતાથી રહિત થતો જતો હોવાથી તે ઉન્નતિપ્રતિ પ્રયાણ નથી કરતો પણ અવનતિપ્રતિ જ પ્રયાણ સાધે છે.

ધણા મનુષ્યો માને છે, કે આજે આર્જવતાની જરૂર નથી, પણ મનુષ્યે આજે યુક્તિયુક્ત જીવન રાખવું જોઈએ, કારણ કે આજે તેનો જ માનો છે. આજે યુક્તિયુક્ત, કુટિલતા કે પ્રત્યયુક્ત જીવન હોય છે તે જ મનુષ્ય નીચી શકે છે અને આર્જવતાયુક્ત જીવનવાળો આજે પોતાનો નિર્જાવ કરી શકતો નથી.

આ કથન આ મનુષ્યોની દૃષ્ટિથી થાય છે પણ વાસ્તવ દૃષ્ટિથી તે અયુક્ત જ છે. જમાનો એ તેવો હોય પણ મનુષ્યે આર્જવતાને ધારણ કરી રાખવી જોઈએ. જે તેને નથી ધારણ કરતા તેમને તેનું કળ મળે છે જ. અમુક સમય સુધી આવ્યા મનુષ્યોની કુશલતા વધતી નથી જણવામાં આવતી પણ સમય જતાં તેમની કુશલતા પ્રકટ થાય છે જ અને

તેમના સ્વરૂપને યથાવત્ પ્રસિદ્ધ કરે છે. મનુષ્યેએ અનુભવ કરી જોયો નથી તેથી જ તેમને સમજાય છે, કે આજે યુક્તિવાળું કે પ્રખ્યાતવાળું જીવન ગાળવાની જરૂર છે, પણ જેમને આજ્ઞવતાયુક્ત જીવનનો અનુભવ છે તે જ સમજી શકે છે. આજ્ઞવતાને જ જગતમાં ધારણ કરવાની જરૂર છે તથા તે જ વાસ્તવ પ્રગતિને સધાવનાર તથા વાસ્તવ સુખશાંતિને આપનાર છે.

જેવું હૃદયમાં હોય તેવું બોલવું અને તેવું વર્તવું એ આજ્ઞવતાનું સ્વરૂપ છે, અને તેને સત્ત્વરકારી પુણ્ય પુરુષો જ ધારણ કરી શકે છે. આ સ્વભાવ જેમનામાં ન હોય તેમણે તેને કેળવવાની જરૂર છે, કારણ તે વાસ્તવ સુખશાંતિને આપનાર છે.

આજ્ઞવતાથી રહિત મિત્રો શત્રુસમાન છે અને આજ્ઞવતાયુક્ત શત્રુ છતાં તે મિત્ર સમાન છે. ધણા મિત્રોનો કે રનેહીનો દુષ્ટ દર્શાવનાર પણ આજ્ઞવતાથી રહિત મનુષ્યો શત્રુનું કાર્ય કરે છે. આજ્ઞવતાવાળા શત્રુઓ આવા મિત્રો કે રનેહી કરતાં સારા હોય છે, કારણ કે તે જેવું હૃદયમાં હોય છે તેવું જ બાજનાર હોય છે. જેમ આજ્ઞવતાને ત્યજવાથી મનુષ્ય પોતાનું અદિત કરે છે તેમ અન્યનું પણ અદિત કરે છે. તેથી સ્વપરહિતાઈ આજ્ઞવતાને ધારણ કરવાયોગ્ય છે. જેવું હૃદયમાં હોય તેવું જ બોલો અને તે જ પ્રમાણે વર્તો.

ધણા મનુષ્યો આજે જગતમાં એવા જોવામાં આવે છે, કે જે પરપર મળતાં અત્યંત રનેહને દર્શાવે છે તથા જાણે તેમની વચ્ચે સાચો રનેહ પ્રવર્તે હોય તે પ્રમાણેનું વર્તન રાખે છે. પરંતુ તેમના હૃદયમાં ભૂદી જ રિયતિ હોય છે. બહારથી તેમનું આ પ્રમાણેનું વર્તન હોય છે, છતાં અંતરથી તે એક ખીખનાં ગળાં રેંસવામાં સંકેત્યાતા કે અચકાતા નથી. આ પ્રકારનું વર્તન ઉભયના તિતમાં દાનિ કરનાર છે અને તે વિવેકીએ સર્વદા ત્યાજ્ય છે.

આજ્ઞવતાને ધારણ કરવી જેમ બનેક મનુષ્યો ધારે છે તેમ સદૃજ પણ નથી. આજ્ઞવતાને ધારણ કરતાં હૃદયબળને પ્રથમ ધારણ કરવું પડે છે. જે હૃદયબળને ધારણ કરી શકે છે તે જ આજ્ઞવતાને ધારણ કરી શકે છે. અને તેથી આજ્ઞવતા એ હૃદયબળને ધારણનાર છે. જેમ જેમ મનુષ્ય આજ્ઞવતાને ધારણ કરતો જાય છે તેમ તેમ તેનું હૃદયબળ વધતું જાય છે.

ધણા પ્રસંગો મનુષ્ય જીવનમાં એવા આવે છે કે જ્યારે મનુષ્યને આજ્ઞવતાને ધારણ કરવી કઠિન જણાય છે. કેટલાક મનુષ્યો આગળ મનુષ્ય આજ્ઞવતાને દર્શાવી શકે છે, પણ કેટલાક આગળ તે દર્શાવી શકતો નથી. આ કેટલાંકે તેને હૃદયબળની જરૂર પડે છે અને તેનામાં તે હોય છે તેજ તે તેને દર્શાવી શકે છે.

જગતમાં એક રિયતિ મનુષ્યને સહીથી વધારે સુખશાંતિ આપનાર છે, પછી મનુષ્ય ગમે તેવી ઉત્કૃષ્ટ નિઃકૃષ્ટ રિયતિમાં હોય. આ રિયતિ તે તેના આત્માના અનુમદવાળી રિયતિ છે. જે મનુષ્ય સ્વાત્માનુમદને પ્રાપ્ત છે, તે જ મનુષ્ય જગતમાં વાસ્તવ સુખી છે. મનુષ્ય અન્ય ગમે તેના અનુમદને પ્રાપ્ત કરે પણ તે જો સ્વાત્માના અનુમદને પ્રાપ્ત નથી થતો કે તેને પ્રાપ્ત નથી કરતો તો તે વાસ્તવ સુખશાંતિને કદી પણ વરતો નથી.

અને તે જ મનુષ્ય આત્માનુમદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે જે આજ્ઞવતાને ધારણ કરે છે. જેનામાં આજ્ઞવતા નથી, તેનાપ્રતિ આત્માનુમદ કદી પણ થતો નથી. આજ્ઞવતારહિત જીવન એ અસરળ, વક્ર અને અસ્વાભાવિક જીવન છે. જ્યારે આજ્ઞવતાયુક્ત જીવન એ સરળ સીધું અને સ્વાભાવિક જીવન છે. આજ્ઞવતારહિત જીવન એ અંતરાધરૂપ છે અને આત્મા-

માવા આવતા અત્યુગ્રહરૂપા કિરણન અટકાવનાર છ અને મનુષ્યન દુઃખરૂપા અવકારમા અટવાવનાર છે. જે આર્જવાને ધારણ કરે છે તેના અંતરમાં અંતર્ગામીરૂપ સૂર્ય પોતાનાં પૂર્ણ કિરણો સાથે પ્રકાશે છે અને તેના જીવનને સુખમય કરે છે.

મનુષ્ય બીજારી હોય, મનુર હોય કે ગમે તેવી બીજી નિફોટ રિચિતિમાં હોય છતાં જો તે પ્રતિ આત્માનો અનુમદ છે તે તે પરમ સુખી છે; અને મનુષ્ય ગમે તો રાગ હોય કે ગ તટલી ઉત્કૃષ્ટ રિચિતિમાં હોય છતાં તે જો આત્માનુમદથી રહિત છે તે તે વાસ્તવ સુખર તથી સદસ યોજન દૂર જ છે.

આર્જવતા એ પરમ કષ્ટાણુ કરનાર તથા પરમ પુનિત વસ્તુ છે. જે તેને ધારણ કરે છે તેનું તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રેય સાધે છે તથા તેને પરમ પુનિત કરે છે. સુવર્ણ જેમ મલારહિત હોવાથી વિશુદ્ધ મનાય છે તેમ આર્જવતાયુક્ત મનુષ્ય મલારહિત—દોષરહિત પરમ વિશુદ્ધ પવિત્ર છે.

આર્જવતા એ આત્માનું જ કિરણ છે, અને જે તેને પોતાની આંતરભૂમિમાં પ્રદણ કરે છે તે તદ્દપ યદ્ય રહે છે. સૂર્યમાંથી પૃથ્વીકેપર પડતાં જીવનમય કિરણો જેમ પૃથ્વીકેપર જીવનનો (life) સંચાર કરી મૂકે છે તેમ આર્જવતારૂપી કિરણો જે હૃદયભૂમિમાં પડે છે, અને પોષાય છે તે હૃદયભૂમિને—તે અંતઃકરણ સામગ્રીને તે તન્મય કરે છે.

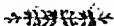
આર્જવતા જેમ વ્યવહારમાં વિજય અપાવનાર છે તેમ પરમાર્થમાં પણ સિદ્ધિ અપાવનાર છે. આર્જવતાને ધારણ કરનાર સત્તર પરમાર્થના શિખરે વિરાજે છે અને કૃતકૃત્ય યદ્ય રહે છે.

વિશુદ્ધ વસ્ત્ર જેમ મનુષ્યને પહેરવું ગમે છે, નિર્મળ વાતાવરણમાં જેમ મનુષ્યને ફરવું રુચે છે, તેમ આર્જવતાયુક્ત મનુષ્યનો સંગ જનસમાજને સદગ રુચે છે. આર્જવતાયુક્ત મનુષ્યના જીવનવડે તેના સંબંધમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ દિલને અને સુખને જ પામે છે.

હરિણ, ગાય, કશુતર, આદિ પ્રાણીનો જેમ કાષ્ઠ ભય ધરવું નથી, તેમ આર્જવતાવાન પુરુષથી કાષ્ઠને કઠી પણ ભય થતો નથી, અને તે સર્વને નિર્ભયતાનું જ દાન કરે છે, અને સર્વને અભયને જ આપે છે.

ધણા મનુષ્યો માને છે કે આજે સમય એવો છે કે આર્જવતાને ધારણ કરવાથી વ્યવહાર સધાતો નથી અને વ્યવહારથી બ્રહ્મ યતાય છે. પરંતુ આ મનુષ્યોનું માનવું યથાર્થ નથી. આર્જવતારહિત મનુષ્યોના વિરોધ પ્રમાણને લીધે કદાચ આરંભમાં આ મનુષ્યોને સદગ શોધવું પડે છે પણ પરિણામે તેમનો વિજય જ થાય છે. અને આ સદગ પ્રમાણમાં શોધવું પડે છે તે પણ અદિતકર યતું નથી, પણ હૃદયજગતી વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે તથા પરિણામે દિલને જ સાધન ર યદ્ય રહે છે. આર્જવનારાણા મનુષ્યનો વ્યવહારમાં કાષ્ઠ પણ મનુષ્ય વિશ્વાસ કરે છે અને તેથી તેનો વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે સધાય છે, તેથી આર્જવતા એ વ્યવહાર અને પરમાર્થ ઉભયને સધાવનાર છે અને ભુદ્ધિમાને તેને દદ આગ્રદવડે ધારણ કરવાયોગ્ય છે.

પ્રિયવાચક ! જો આ વિષયમાં જણાવવામાં આવેલું કથન આપને દિલકર તથા શ્વસ જણાય તો આ નૂતન વર્ષથી વ્યવહાર પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સત્તર સધાવનાર તથા પરમ સુખશાંતિને અર્પનાર આર્જવતાને ધારણ કરજો અને જાતે સુખી યદ્ય અન્યને સુખી કરજો.

મનુષ્યોની પરમાર્થમાં કેમ અભિવૃદ્ધિ થતી નથી.

જગત્પ્રતિ દષ્ટિ કરતાં જણાય છે કે પરમાર્થને સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા અનેક મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, છતાં તેમનો પરમાર્થ સિદ્ધ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. પરમાર્થ માર્ગમાં મનુષ્યોનું પ્રમાણ 'તીનદહાડે અઘણ ડોશ' જેટલું જ થાય છે. મોટે ભાગે મનુષ્યોનો એ સ્વભાવ નથી હોતો કે પોતાની પ્રગતિ અમુક દિશામાં કેટલી થયેલી છે તે જોવું. ખરું દલીલે તો જગતનો મોટો ભાગ પોતાના જીવનને વ્યવહારમિત (practical) કરવાના સ્વભાવવાળો હોતો નથી. ડાહ્ય પણ માર્ગમાં આગળ વધવાને ક્રિયા કરતી, પછી તે ક્રિયા ફળવતી થાય છે કે ક્રમ તથા તે કેટલા અંશમાં ફળવતી થાય છે, તથા તેમાં ક્યાં દોષ છે અથવા શી અપૂર્ણતા છે, એનો વિચાર ડાહ્ય વિરલ જ રિચર ચિત્ત કરે છે અને જે આવો વિચાર કરે છે તે જ વર્તમાન જીવનમાં પોતાની પ્રગતિને પ્રાયશ્ચ અનુભવે છે અને જે નથી કરતા તે દંભધર્માવિનાનો પાત્ર કરતાં જીવનને પૂરું કરે છે અને છર્ષિસાધ્યને વર્તમાન જન્મમાં સિદ્ધ થયેલા જોતા નથી. તેથી જુદાંમાને એવો પ્રવલ્ન કરવો ઘટે છે, અથવા તો એવી દિશામાં કે એવા રૂપમાં પ્રપાત્ર કરવો ઘટે છે. કે જેથી તેનું ફળ વર્તમાન જીવનમાં જ પ્રાપ્ત અનુભવાય; અને આવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યો ઉન્નતિમાર્ગમાં સત્વર આગળ વધે છે અને અસ્પષ્ટ સમયમાં શિખરે સ્થિતિ કરી રહે છે અને કૃતજ્ઞ થઈ રહે છે.

પરમાર્થમાં જેમની અભિવૃદ્ધિ વર્તમાન સમયમાં નથી થતી તેનાં બે કારણો છે. તે બે કારણો આ છે. કુદૃષ્ટ અને દલીમાં પગ રાખીને ઉભયથી બાંધે થાય છે તેમ જોડાકાળે વ્યવહારપરમાર્થ ઉભાયને સરખી રીતે સાધવા ઈચ્છનાર ઉભયને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરી શકતા નથી. તેથી પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ અનુકૂળ જાણાય તો વ્યવહારને ગૈણપણે સાધવો ઘટે છે અને પરમાર્થને પ્રધાનપણે સાધવો ઘટે છે. આ મનુષ્યોએ 'વ્યવહારમાનથી મોટા જવાથી થાય ન થાય વા છંદટ્ટપાથી, ઉભાયે સમત્વ સતત મજાતી'—એ શ્રીમાન વિદ્યારંધના વચનાનુસાર વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે સધાય તોએ ઠીક, અને ન સધાય તોએ ઠીક, એ બાબને વૃત્તિમાં દૃઢ કરવો ઘટે છે. તેમણે પ્રાપ્ત સ્થિતિથી સતોષ માનીને વ્યવહારને ટુંકો કરવો ઘટે છે. વ્યાવહારિક અનેક ઇચ્છાઓને આ મનુષ્યોએ દબાવવી ઘટે છે—તેમનો જીવ કરવો ઘટે છે. અને ઉત્તમ ધર મળે તો સારું, અને ઉત્તમ વાદન મળે તો સારું, અને ઉત્તમ અક્ષર મળે તો સારું, અને ઉત્તમ પ્રકારની સંપત્તિપ્રકૃત સ્થિતિ મળે તો સારું, અને પુત્રપુત્રીઆદિ પ્રમ્લ મળે તો સારું, મારો વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારનો ગણાય તો સારું, તથા મારી કીર્તિ દરો દિશામાં પ્રસરે તો સારું, એ પ્રકારની વિવિધ વ્યાવહારિક ઇચ્છાઓનો આ પુરુષે નિરોધ કરવો ઘટે છે તથા તદ્વર્થ કરવામાં આવતા પ્રયત્નથી પણ ઉપરામ પામવું ઘટે છે. ઈશ્વરેચ્છાથી સામાન્યપણે પ્રાપ્ત ફલોપ્યને કરતાં સંતુષ્ટ વૃત્તિને ધારણ કરીને પ્રધાનપણે તેમણે પરમાર્થને જ સિદ્ધ કરવાના ક્રમને સાધવો ઘટે છે.

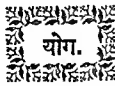
અથવા તો તેમણે પરમાર્થને ગૈણ રચાન આપીને વ્યવહારને પ્રધાનપદ આપવું ઘટે છે. ધ્રુવે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરીને જે પ્રથમ ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરીને વ્યવહારમાં સર્વોત્કૃષ્ટ

એવી રીતિ પ્રાપ્ત કરી હતી તથા તેના અંતમાં ઈશ્વરના અતુલ્યને પ્રાપ્ત કરીને પરમાર્થના શિખરે રિયત થયા હતા, તે પ્રમાણે પ્રથમ વ્યવહારની સિદ્ધિને કોઈ પણ ઉપાયે કરવી ઘટે છે. અથવા તો શ્રી વીરવિજયમદ્ને શ્રી ત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગમાં જેમ પ્રથમ પોતાના સ્વપ્નમાં જોએલી સ્ત્રીને મેળવવારૂપ અસાધારણ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો અને અંતમાં યોગારૂઢ દશાને પ્રાપ્ત થયા હતા તે પ્રમાણે પ્રથમ પોતાના વ્યવહારને ઉચ્ચ પુરુષાર્થવડે સત્વર સિદ્ધ કરીને પરમાર્થ માર્ગમાં પ્રગતિ કરવી ઘટે છે.

પરંતુ ધ્યાનમાં ઐતલું રાખવું છે, કે વ્યવહારની સિદ્ધિને માટે જ વ્યવહાર કરવાનો નથી, અને તેટલેથી જ ઉપરામ પામવાનું નથી, પણ પરમાર્થની સિદ્ધિમાટે વ્યવહારને સિદ્ધ કરવાનો છે. વ્યવહારમાં જોઈએ તેવી અતુલ્યતા ન હોવાથી તથા આંતરમાં વિવિધ વ્યાવહારિક ઇચ્છાઓ પ્રવળપણે પ્રવર્તતી હોવાથી તેના ઉપરામ અર્થે જ વ્યવહાર કરવાનો છે, તદ્દિ કે કુશલ વ્યાવહારિક પુરુષ ગણવાને માટે કે લૌકિક કીર્તિ સંપાદન કરવાને માટે. અને આ પ્રમાણે કરનાર સત્ત્વ પરમાર્થના શિખરે વિરાજે છે જ. કારણ કે જે આંતર-વળનો તેમણે વ્યવહારને સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગ કર્યો હોય છે તે જ આંતરવળવડે તે પરમાર્થને સત્ત્વર સિદ્ધ કરી શકે છે. માત્ર દિશા જ તેમને અદક્ષતાની હોય છે. પશ્ચિમમાં નિત્યના વીશ ગાઉ મુસાફરી કરનાર જે તે પોતાનું મુખ ફેરવે છે અને પૂર્વમાં પ્રયાણ દરવા માંડે છે તો તે વીશ ગાઉ પૂર્વ દિશામાં પણ માર્ગ કાપી શકે છે; તે પ્રમાણે એક નિશ્ચયથી અને આગ્રહથી વ્યવહારને સિદ્ધ કરનાર મનુષ્યો પણ પરમાર્થ માર્ગમાં વળતાં તે જ વેગથી તેમાં પ્રયાણ કરી શકે છે.

પરંતુ સદ્યને પ્રધાનપણે પરમાર્થની સિદ્ધિમાં જ પરોવાએલું રાખવું ઘટે છે. કારણ આ જ સર્વ અર્થને સાધનાર છે. લક્ષ્યાનુસાર જ મનુષ્યો ફળસિદ્ધિને પામે છે. માથે ઘટ રાખીને નૃત્ય કરનાર સ્ત્રીનું ધ્યાન જેમ તે ઘટમાં હોય છે તેમ વ્યવહારને સાધનાં છતાં પરમાર્થને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છા નર મનુષ્યનું ધ્યાન પરમાર્થમાં જ હોવું ઘટે છે. વ્યવહારને તો પરમાર્થના એક પગથીયા રૂપે જ તેણે ગણવાનો છે. અને આ પ્રમાણે પરમાર્થના પગથીયારૂપે વ્યવહારને ગળીને તેને જે સિદ્ધ કરે છે તે તદ્દનંતર પરમાર્થને પશ્ચ સત્ત્વર સિદ્ધ કરે છે અને કૃતકૃત્ય થઈ રહે છે. તેથી પરમાર્થને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છનાર પુરુષે આ ને બાળતો ધ્યાનમાં રાખીને પ્રવૃત્તિ કરતોય છે.

શ્રીધરણ્ડસંહિતા.

(અનુમંધાન મત વર્ણના પૃષ્ઠ ૩૫૯ થી.)

ભાવાર્થ:—હવે જિન્દાસાધન શામાટે કરવું તે જણાવું છું. તે કરવાનું કારણ એ છે કે જિન્દા જે લાંબી વિધિપ્રમાણે કરવામાં આવે છે તો તે જરા, મરણ અને રોગ આદિને દૂર કરે છે. તર્જની, મધ્યમા અને અનામિકા એ ત્રણ આંગળીઓ અર્થાત્ અંગુષ્ઠ અને ટચલી આંગળીની વચ્ચેની ત્રણ આંગળીઓને ભેગી-સાથે સાથે રાખી ગળામાં પ્રવેશ કરાવવી અને એ ત્રણવડે જિન્દાનું મૂલ જે અરિથસાથે જડેલું છે ત્યાં ધીમેથી વારંવાર ધર્પણ કરવું, આમ કરવાથી એ ભાગમાં જામેલા કફનો સચય છૂટી પડે છે અને બહાર નીકળે છે. પછી માંખણ લગાડી વારંવાર માર્જન તથા દોહન જિન્દાનું કરવું અને જિન્દાના છેડાની નીચે જે સૂક્ષ્મ નસવડે એનું અનુમંધન થયેલું છે તેને લોહપત્રવડે સદજ સદજ ધીમે ધીમે ધસવું. આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય સમયે તથા સાયંકાલે સૂર્યાસ્તસમયે પ્રયત્નવડે નિરત કરનાં રહેવું અને આમ નિત્ય કરવાથી જિન્દા લાંબી થાય છે.

આ ક્ષેત્રોથી પ્રંયકારે જિન્દાનાં મૂલ તથા અગ્રને માર્જન ધર્પણ કરી જિન્દા દોહન કરવાનો વિધિ સૂચ્યો છે. જિન્દામૂલને આંગળાં ધાલી સાફ કરવાથી સંચિત કષ્ઠ નીકળી જાય છે એ તો દાતણ કરતી વખતે આંરળ, ધાલી ઉલાળા ખાય છે તેથી સ્પષ્ટ જ છે. તે સાથે એ ક્રિયા નિયમપ્રમાણે સમજીને કરવામાં આવે છે તો જઠરાગ્નિને એ પ્રદીપ્ત કરે છે વિશેષમાં જિન્દાના દોહનનો વિધિ અત્ર કહ્યો છે. પૂર્વે જ્યારે શસ્ત્રવિદ્યા વૈદ્યકના અંગરૂપે સામાન્ય પ્રચારને પામેલી હતી ત્યારે એ દોહન વિધિ વિશેષ કઠિન હતો. હાલ તો અમનુકંપણ ડાકટરો શસ્ત્રપ્રયોગથી સદજ કરી શકે છે તેથી આ પ્રયોગ સાધવાની ઇચ્છાવાળા માટે ઉભય માર્ગ પ્રુક્ત છે; કંતો સામાન્ય યંત્રવડે સદજ સદજ રોગ એ અમ્મ લાગને ધસવો, અથવા શસ્ત્રવડે એનું હેદન કરાવવું. આ રીતે દીર્ઘ કરેલી જિન્દાનો ઉપયોગ આગળ મુદ્રામાં આવે છે ત્યાં એ સ્પષ્ટ થશે.

આ પ્રમાણે જિન્દામૂલ શોધનાદિ કહી હવે કર્પૂરંધ્રનું શોધન કહે છે.

તર્જન્યનામિકાયોગાન્માર્જયેત્કર્ણરંધ્રયોઃ ॥ ૩૪ ॥

નિત્યમમ્યાસયોગેન નાદાન્તરં પ્રકાશયેત્ ।

ભાવાર્થ:—તર્જની તથા અનામિકા એ બે અંગુલીવડે કર્ણના છીદ્રને સાફ રાખવાં. આ પ્રકારે નિરંતર અભ્યાસ કરનારને એક લિન્ન પ્રકારનો નાદ શ્રવણ થાય છે. કર્ણ છિદ્રને મધ્યથી સંદ્રુત કરવા નું નામ કર્પૂરંધ્ર શોધન છે. એ કરવાથી વિવિધ પ્રકારે શારીર લાભ થાય છે એટલું જ નહિ પણ એક જાતના નાદનું શ્રવણ પણ અત્ર કહ્યું પ્રમાણે થાય છે. પણ આ ક્રિયા કરવામાં સંભાળ રાખવાની જરૂર છે તે એ કે એ અંગુલીને જે વિશેષ અંદર ઘોસી કાન ખોલરવામાં આવે છે તો ત્યાં ક્ષત થાય છે અને તેમ વારંવાર

યતાં તાદાન્તર અવશ્યુને જદલે નાદાઅવશ્યુની-જહેરાપશ્યુની-રિચિતિ આવી જાય છે. તેથી નિયમપ્રમાણે સંભાળથી આ ક્રિયા કરવાની રહે છે. કર્ણુનું વિવર એક નલિકારૂપ છે અને તે કેટલેક સુધી જાંઘર પોણું છે. તેની રચના શબ્દને મદદથી કરવામાટે જેવી જોઈએ તેવી પરમેશ્વરે રચેલી છે તેથી એ નલિકામાં મલયો-રોષ નહિ થાય એટલું જ માન આ વિધિનું તાત્પર્ય છે, અને વારંવાર કાન ખોતરવા કરવાની કુટેવને ઉત્તેજન આપવાનું તાત્પર્ય નથી.

આ પ્રમાણે કર્ણુરંધ્ર શોધન કહી દેવે કમપ્રાપ્ત કપાલરંધ્રશોધનનું પ્રતિપાદન કરે છે.

॥ કપાલરંધ્રશોધનમ્ ॥

વદ્ધાંગુષ્ઠેન દક્ષેણ માર્જયેદ્ માલરંધ્રકમ્ ॥ ૩૫ ॥

एवमभ्यासयोगेन कफदोषं निवारयेत् ।

નાહી નિર્મલતાં યાતિ દિવ્યદ્રષ્ટિઃ પ્રજાયતે ॥ ૩૬ ॥

निद्रान्ते भोजनान्ते च दिवान्ते च दिने दिने ।

ભાવાર્થ:—જમણા અંગુઠાપરે તાણુ ભ.ગમાં જે રંધ્રજેવો ભાગ છે તેને નિરંતર સાફ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો તે કપાલરંધ્રમાર્જન છે. એ અભ્યાસ નિરંતર કરવાથી કફરોપ નિવૃત્ત થાય છે, નાડીઓ મધ્યસ્થિત થાય છે અને દિવ્ય દ્રષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ અભ્યાસ દિવસમાં ઉંઘી ઉઠ્યા પછી જમ્યા પછી અને સાંયકાળે સૂઈપડત સમયે એ સર્વ સમયે કરવો.

અહિં તાણુરંધ્રના માર્જનથી જે કફનિવૃત્તિ, નાડીશુદ્ધિઆદિ ફલ કહ્યાં છે તે સર્વ એ ભાગમાં રહેલા તથા એના સંબંધમાં આવતા માનવતંતુ તથા ક્રિયાતંતુને વેગ મળવાથી થાય છે. યોગવિદ્યા એ અનુભવાવસાના વિદ્યા છે તેથી એનું યથાર્થ ફળ એ વિદ્યાને સાંજોપાંચ અનુષ્ઠાન કરવાથી જ પ્રત્યક્ષ થાય છે. જેમ નાનું બાલક બોજનથી કરીરપુષ્ટિ કેવી રીતે થાય છે, તૃપ્તિ કેવી રીતે થાય છે એ કારણથી શોધમાં ઉતર્યા વિના જ અનુકૂલ આહારને ઝોવે છે તો તે તે ફલને પામે છે, અને એ કારણો મો જરાઅર સકારણ સમગ્રતઃ તો પછી જ હું બોજન મદદથી કરું એ પ્રમાણેના દુરામલ ઝોવે છે તો તેના પરિણામમાં બૂખમરને જ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રતિદિન દુર્બલ થતું રહે છે તે જ પ્રમાણે યોગવિદ્યાની કેટલીક પ્રક્રિયા એટલી તો ગૃહ દોષ છે કે કરોરંધ્રતંતુ યથાવત્ માનવિનાના તથા વિશ્વરચનાના નિયમોને યથાધારોતે ન જાણનાર પુરુષોને એના ફલને પ્રકાર આરંભમાં સમગ્રતઃ તેવો હોતો નથી. પણ એ પ્રકાર સદા સર્વને દુર્બોધ રહે છે એમ હોતું નથી. તે તે પ્રકારની ક્રિયાને સિદ્ધ કરવાથી અંતઃકરણ વિકાસ પામે છે તથા સદમ વસ્તુને પણ અવલોકવાના સામર્થ્યવાળું થઈ રહે છે ત્યારે એ સર્વ પૂર્વ દુર્બોધ બાસતા પ્રકાર દરેતામલકવત્ પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે. તેથી આ ગુરુતમ્ય વિદ્યામાં આરંભમાં શ્રદ્ધાની અને ધૈર્યનો ખાસ અપેક્ષા રહે છે, એનું સુચ વિવેકીએ વિરમરણ કરવું ઉચિત નથી.

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારની દન્તધૌતિ અથવા યથાર્થ રીતે કહીએ તો મુખધૌતિ મંથકારે વર્ણવી. દેવે હૃદયધૌતિ પણ જાહેર્યોતિમાં જ ગણાય છે અને એને જ હાલ પ્રત્યક્ષ ધૌતિકર્મમાં લેવાય છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે.

॥ હૃદયધૌતિઃ ॥

हृदयधौतिं त्रिविधं कुर्याद् दण्डवमनवाससा ॥ ૩૭ ॥

રમ્ભાદળં હરિદ્રાયા ચેત્રદળં તથૈવ ચ ।

હૃન્મધ્યે ચાલયિત્વા તુ પુનઃ પ્રત્યાહરેચ્છનૈઃ ॥ ૩૮ ॥

કફપિત્તં તથા ક્લેદં રેચયેદૂર્ધ્વવર્ત્મના ।

દળદ્યૌતિવિધાનેન હૃદ્રોગં નાશયેદ્ધ્રુવમ્ ॥ ૩૯ ॥

મોજનાન્તે પિબેદ્ વારિં ચાકળં પૂર્ણિતં સુધીઃ ।

ઋર્ધ્વદૃષ્ટિં ક્ષણં કૃત્વા તજ્જલં વમ્ભયેત્પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

નિત્યમમ્યાસયોગેન કફપિત્તં નિવારયેત્ ।

ચતુરંગુલવિસ્તારં સૂક્ષ્મવસ્ત્રં શનૈર્વિશેત્ ॥ ૪૧ ॥

પુનઃ પ્રત્યાહરેદેતત્ પ્રોચ્યતે ધૌતિકર્મકમ્ ।

ગુલ્મજ્વરહીદકુષ્ઠં કફપિત્તં વિનશ્યતિ ॥ ૪૨ ॥

આરોગ્યં લલપુષ્ટિશ્ચ મન્વેત્તસ્ય દિને દિને ।

ભાવાર્થઃ—વિવેકી યોગસાધક બોજન કરી રહ્યા પછી બોજનને અંતે છેક દંદેશ સુધી પાણી આવે તેટલું પાણી પીએ છે અને ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી તે સંધ્યા બસને પછી બહાર વમન કરી કાઢી નાંખે છે તે વમન ધૌતિ છે કે જોને નિત્ય અભ્યાસ કરવાથી ૪૫ તથા પિત્તની નિર્જલિ થઈ જાય છે.

આર આંગળ પહોળો, સદમ કકડો (વસ્ત્ર) લેવો અને તેને ધીમે ધીમે આવીને ગળાની અંદર ઉતારી દેવો અને પછી તેને પુનઃ બહાર કાઢવો તેનું નામ વસ્ત્રધૌતિ છે અને આ વિધિને જ પ્રાથમિક ધૌતિકર્મ કહેવામાં આવે છે. આ ધૌતિકર્મ કરનારના શુદ્ધ (ઉદરમાં થતો વાયુ) જ્વર, પ્લીહરોગ, કુષ્ઠરોગ તથા કફ અને પિત્તના રોગો નાશ પામે છે તથા તેને આરોગ્ય, બલની અધિકતા ઇલાદિ દિવસે દિવસે દેખાય છે.

અહિં ત્રિવિધ પ્રકારે છાતીના મળને સાફ કરવાના ત્રણ પ્રકારને ત્રણ પ્રકારની ઉદ્ધૌતિ કહી, એ ત્રણને પ્રસંગપરતે સાધકોને કર્તવ્ય છે છતાં સામાન્ય પ્રકાર તૃતીય પ્રકારે જ એ ધૌતિને કરવાનો વિધિ વિશેષ પ્રચલિત છે, અને ઇતર યોગના અધોમાં ધૌતિકર્મમાં આ તૃતીય પ્રકારનું જ પ્રતિપાદન કરેલું દેખાય છે. વસ્ત્ર કેટલું લાંબું લેવું તેનું પ્રમાણ અહિં કહ્યું નથી છતાં ઇતર અધોપ્રમાણે સોળ દરત લાંબું લેવાનો પ્રચાર જણાય છે. આરંભક સાધકથી આરંભમાં સોળ હાથ લાંબો કકડો ગળાનો નથી પણ માત્ર ઘોડો જ તે ગળી શકે છે તેથી સોળ હાથ સુધીનો કકડો ગળી જવાનો પ્રયોગ કેટલાક દિવસના અભ્યાસ પછી જ સહ થાય છે. માટે સાધકે ક્રમે ક્રમે વધતો જવું યોગ્ય છે. એ કકડો નવો અર્થાત્ મળરહિત હોવો જોઈએ એ ખાસ જરૂરનું છે તેમ જ કાંજનાળો કે એવો અન્ય પ્રકારે દૂધિત નહિ હોવો જોઈએ. તેમ જ એને ઘાઈ નાંખી સ્વચ્છ કરેલો એ લેવો જરૂરનો છે તથા બને તો એને રેનેહવાંળો-સદજ ધીના હાથ દીધેલો કરેલો હાય છે તો ગળાના ભાગમાં સોરાઈ એથી થતો નથી, જો એ વસ્ત્ર મળવાળું હોય છે તો એ મળ ઉભટો છાતીના ભાગમાં જવાથી વ્યાધિ થવાનો સંભવ છે તેમ જ એ રૂક્ષ હોય છે તો ગળું સોરાઈ જવાથી વેદના થાય છે. આ ધૌતિના પ્રયોગ કરનારે અત્યંત સંજાળથી આ વિધિ ધીમે ધીમે કર-

વાનો છે તથા જેટલા દિવસ એ વિધિ કરવામાં આવે તેટલા દિવસ તેજ, મર્યાં, મરી આદિ આહારનો ત્યાગ કરવા પણ જરૂર રહે છે. કારણ કે ગળામાં અથવા નલિકામાં કોષ્ઠભાગમાં પણ એ વસ્તુના ધૂંધળી ક્ષત અથવા વરમજેવું થયું હોય છે અને ત્યાં મર્યાંજેવો તીક્ષ્ણ પદાર્થ અડકે છે તો તેથી દાઢ થાય છે અને તે વરમની વૃદ્ધિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે વમન ધોતિ કરનારે પણ સ્વચ્છ, ક્ષારરહિત જલ લેવું સારું છે અને તેને પણ વમન કરવાથી કાક-ડાના ભાગમાં સુક્ષ્મ વરગ થવાનો સંભવ રહે છે તેથી તેમ જ જરૂરના ભાગમાં પણ અતિ સ્વચ્છતા પાણીથી શોધન થવાથી થાય છે તેથી તેજ, મર્યાં, આદિ તીક્ષ્ણ આહાર લેવામાં નુકસાન છે આ જ પ્રમાણે દંડધોતિ કરનારમાટે પણ આ આદિ સર્વ નિયમો આવશ્યક છે. તેથી સંક્ષેપમાં કહીએ તો ધોતિકર્મ કરનારમાટે સાર્વત્રિક આહાર તેવો આવશ્યક છે તથા તેટલા દિવસ ખાસ કરીને એ અન્નનલિકા તથા જરૂરને ચચાટ થાય એવા પદાર્થમાત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ છે. આ ધોતિકર્મ પંચનસંબંધના વ્યાધિઓ દૂર થઈ જાય છે અને તેથી એનું માહાત્મ્ય પાસાંમાં પદ્ધતિથી વૈવરિચારને સ્વીકારનારને પણ અજ્ઞાન રહ્યું નથી. જેમ અસ્તિક્રિયા માટે એ લોકો 'કુશ' અને 'એનીરા' વાપરે છે તેમ જરૂરને ધોવામાટે પણ 'સ્વરટ્યૂન' શોધી કાઢી છે જેને 'સ્વમકટ્યૂન' નામ આપવામાં આવે છે. એ ટ્યૂનનો એક છેડો બહાર પાણીમાં સપવામાં આવે છે અને બીજો આવી મળાની અંદર ઉતારેલો હોય છે ત્યાર પછી વચ્ચેના ઉપસેલા ભાગને હાજવાથી બહારનું જલ અંદર પ્રવેશે છે અને બહારનો છેડો જલની બહાર કાઢી નાંખવાથી પછી જરૂરમાંનો ખોરાક કે જે જલવડે પ્રવાહી રૂપમાં થયેલો હોય છે તે બહાર પણ કાઢી નાંખાય છે. અશક્ત માણસમાટે આ 'સ્વમકટ્યૂન' સહાય લેવાની ખાસ જરૂર રહે છે, પણ સાધારણ કરવા માટે વમનધોતિ અત્ર બ-તાવ્યા પ્રમાણે કરવામાં આવે તો તે બસ છે. અત્ર એ ટ્યૂનનું કથન કહેવાનો સમય એ છે કે જે આજે આપણે વિચાર કરીને ઉપયોગી છે તેમ નિર્ણય પર આવ્યા છીએ તે સંબંધમાં યોગનિષ્ણાત પુરુષોએ ઘણાં વર્ષોનાં વર્ષો થયાં નિર્ણય કરી બતાવ્યા છે. તથા આ ધોતિકર્મનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરવા હાલ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહી નથી.

આ પ્રમાણે આ 'શોધાથી ધોતિકર્મનું' પ્રતિપાદન કરી છાતીનો ભાગ તથા જરૂરને ધોવાનો વિધિ અત્ર દર્શાવે નીચેના ભાગને લિખિત રહ્યો છે કે જેને મૂલશોધન કહે છે. તે મૂલશોધનનું પ્રતિપાદન કરે છે.

અપાનકૂરતા તાવધાન્મૂલં ન શોષયેત્ ॥ ૪૩ ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન મૂલશોધનમાચરેત્ ।

પીતમૂલસ્ય દળેન મધ્યમાંગુલિનાપિ વા ॥ ૪૪ ॥

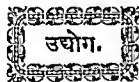
યત્નેન ક્ષાલયેદ્ગુહ્યં વારિણા ચ પુનઃ પુનઃ ।

વારયેત્કોષ્ઠકાટિન્યમમામ્બીર્ણં નિવારયેત્ ।

કારણં કાન્તિપુષ્ટયોઃશ્ચ દીપનં વહ્નિમણ્ડલમ્ ॥ ૪૫ ॥

સાવાયોઃ—જ્યાંસુધી મૂલનું શોધન પુરુષ કરતો નથી ત્યાંસુધી જ અપાનવા-હુની કૂરતા રહે છે, તેથી સર્વ પ્રયત્નવડે મૂલ શોધન કરવું જોઈ છે. કાન્તિ કરડેના મૂલવડે અથવા મધ્યમાં આંગળીવડે વારંવાર પાણીથી વિદાય કરી તેને જલવડે સાફ કરવું તે મૂલ-શોધન છે. આ મૂલશોધન થવાથી કેદારની કઠિનતા તથા આમાણનું જનું રહે છે એટલું જ નહિ પણ એ મૂલશોધનપ્રયોગ કાન્તિ તથા પુષ્ટિને સાધે છે અને જરૂરજિન વધે છે અર્થાત્ પમનસકિત પ્રતીત થાય છે.

(અર્પણ.)

ઉદ્યોગિનમ્ પુરુષસિદ્ધમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ.

ઉપોદ્ધાત.

આપણા દેશની પૂર્વની અને આજની રિથિતિમાં ઘણું અંતર પડી ગયું છે. પૂર્વે દશ રૂપૈયા માણસ કમાતો હોય તો તે પોતાનો અને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકતો હતો. અનાજ, ઘી, તેલ, વગેરે ઘણું સસ્તું હોવાથી તેને આજની જેમ નિર્વાહને માટે ચિંતા રહેતી ન હતી. હું શું ખાઈશ, હું શું પહેરીશ, મારા વિવિધ વ્યવહારને હું કેવી રીતે ચલાવીશ, એ પ્રકારની ચિંતા પૂર્વે આ દેશમાં મનુષ્યને થતી ન હતી. મનુષ્યને તો શું પણ એક રાંડીરાંડ ડોશી હોય તેને પણ નિર્વાહની ચિંતા નહતી. પૂર્વે એક રાંડીરાંડ ડોશી રેડીયો કાંતીને કે એવી બીજી મજૂરી કરીને પોતાનો અને પોતાને પુત્રપુત્રી પ્રજા હોય તો તેનો નિર્વાહ કરતી એટલું જ નહિ પણ જ્યારે તેનું મરણ થતું ત્યારે તેના દિવસ-પાણીમાટે પણ તેની પાસેથી સંચય કરેલા પૈસા નીકળતા. આ પ્રમાણે નિર્વાહની પૂર્વે પ્રજાને ચિંતા ન હોવાથી તે સમયે પ્રજાનું આરોગ્ય અને આયુષ્ય સદૃજ ઉત્તમ પ્રકારનું બન્યું રહેતું હતું.

પૂર્વે આપણા દેશમાં જે મોટા પુરુષો યશ્ન ગએલા છે તથા જે શોષા થએલી છે અને જે અપૂર્વ ગ્રંથો રચાયા છે, તેનું કારણ એ છે કે તેમને તે સમયે, નિર્વાહની ચિંતા ન હતી. બ્રાહ્મણોને તો નિર્વાહને માટે કોઈ પણ પ્રયત્ન જ કરવો પડતો ન હતો. તે માનસ તથા અધ્યાત્મ ઉન્નતિ કરવામાં પોતાના સર્વ સમયનો વ્યય કરતા, અને તેનો લાભ અન્ય પ્રજાને આપતા અને તેમનું પોષણ અન્ય પ્રજા ઉત્તમ પ્રકારે કરતી હતી. મનુષ્યને જ્યારે નિર્વાહની ચિંતા હોતી નથી ત્યારે તે કંઈ મહત્વનું કાર્ય કરી શકે છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જે વિજ્ઞાનવિદો મોટી મોટી શોધો આજે કરી શકે છે તેનું કારણ એ છે, કે તેમને રાજ્ય કે અન્ય ગ્રીમાન વર્ગ ઉત્તમ પ્રકારનું ઉત્તેજન આપે છે અને તેથી તેમને નિર્વાહને માટે કંઈ જ કર્તવ્ય રહેતું નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી આ વિદ્વાનો પોતાનો સર્વ સમય વિવિધ શોધો કરવામાં જ ગાળે છે.

આપણા દેશમાં આજે મનુષ્યોની રિથિતિ જોઈએ છીએ તો જાણાય છે, કે નિર્વાહનો પ્રશ્ન સર્વના જીવનમાં આજે અગત્યનો યશ્ન પડેલો છે. અને પ્રજાના મોટા ભાગનો મોટે ભાગે સર્વ સમય નિર્વાહ ચલાવવામાં જ જતો હોવાથી તે અન્ય કંઈ જ કરી શકે તેમ હોતું નથી. આજે આપણા દેશમાં ઘણા મનુષ્યો માત્ર નિર્વાહ જ કરી શકે તેટલું જ કાર્ય કરી શકે છે, અને તે તેટલું જ કરીને મરણને મરણ યશ્ન રહે છે. ઘણા મનુષ્યોને આજે નિર્વાહને માટે એટલો પરિશ્રમ કરવો પડે છે તથા એટલો સમય ગાળવો પડે છે, કે તેમને નિશ્ચિત્તી વાંચનું હોય છે કે કોઈ અવ્યાસ કરવો હોય છે તો તે કરી શકતા નથી. જપ, તપ, કે યોગ સાધવાની ઇચ્છા હોય છે તો તે કરી શકતા નથી; શરીરને સુધારવાને વ્યાયામ, દરવા જવું વગેરે યત્ન

કરવો હોય છે તો તેને માટે તેમને નિશ્ચિતિ હોતી નથી, નિશ્ચિતિથી તત્ત્વચિંતન કે શાસ્ત્રાધ્યયન કરવું હોય છે તો તેને માટે અવકાશ હોતો નથી, કોઈ શોષપાછળ સમય ગાળવો હોય છે તો તે મળી શકતો નથી. મનુષ્ય કુશળ હોય છે અને આજના સમયની સ્થિતિ અનુકૂળ કાર્ય કરી શકે છે તો તે પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે છે, એવો આજે સમય છે. અને જે મનુષ્યો પૂર્વના સમયના જેવું નિશ્ચિતિ પરાયણ જીવન ગાળવા નાચ છે તે દરિદ્રી રહે છે તથા તેમને નિર્વાહનાં ફાંફાં પડે છે. આર કરોડ કે તેથી વધારે સખ્યા દિંદુરતાનમાં જીવે મરે છે, એમ કહેવાય છે તે કેવલ યોગ્ય જ છે. અનેક મનુષ્યો શીખ માગીને પોતાનું જીવન ચલાવે છે, અનેક મનુષ્યો મજૂરી કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે અને અનેક મનુષ્યો મજૂરીથી પણ ખરાબ એવી અત્યંત પરતંત્રતાવાળી નોકરી કરીને પોતાનું જીવન ચલાવે છે, આ પ્રમાણે આજે આપણા દેશમાં પ્રજાની સ્થિતિ વિલક્ષણ મધ ગછ છે, અને નિર્વાહનો પ્રશ્ન સર્વના જીવનને આજે લાગુ પડ્યો છે.

જે મનુષ્યો કેળવણી છે અને જે કંઈક ઠીક કમાય છે તેમની સ્થિતિ પણ નિશ્ચિત નોવામાં નથી આવતી, કારણ કે આજે જીવન એટલું મોઢું મઈ મધું છે, કે સારી કમાણીવાળાને પણ ઉત્તમ પ્રકારે નિર્વાહ કરવો દુર્લભ જણાય છે. આજે પાપાશ રૂપેના મનુષ્ય કમાતો હોય તો તેને નિશ્ચિતિ હોય છે એમ હોવા નથી, પણ તેને પણ અનેક પ્રકારની તાણ નિલ રહેલી હોય છે જ. તેનાં બે કારણો છે; એક તો પૂર્વના કરતાં અનાજ, ધી, તેલ, વગેરે ધણું મોઢું મંગે છે તથા ખીચું મનુષ્યની જરૂરીઆતો પણ આજે ધણી વધી છે. આજે પ્રથમ તો ઘોખીનાં ઘોખેનાં ઉત્તમ પ્રકારનાં ફેસનવાળાં કપડાં મનુષ્યોને પહેરવા જોઈએ, પંદર અને વીશ રૂપૈયા કમાતા હોય તેના મનુષ્યો પણ બંને કે આર આર આના ઘોખીને આપીને 'પોલીશ' વાળાં કપડાં પહેરે છે. બાર બાર આના આપીને 'શર્ટ' સીવડાવે છે, તથા દશ અને પંદર વીશ રૂપૈયાના કોટ પહેરે છે. સારા ફેશનવાળા 'જુટ' પણ આજે આ મનુષ્યોને પહેરવા જોઈએ છીએ. મોખાંવિના તો ઘણા મનુષ્યોને આશ્વર્ય નથી. ધણાને તો વળી કાકર નેકટાઇ પણ જોઈએ છીએ. આ વિના ચાદા, કોશી, સોડાવોટર, વગેરે પીવાને પણ અનેક મનુષ્યોને જોઈએ છીએ. અને આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની જરૂરીઆતો મનુષ્યે વધારી મૂકી છે, જેને લીધે જે સારું કમાતા હોય છે તેમને પણ હંમેશાં તંગી રહે છે તથા જેમની સાધારણ કમાણી છે તેમને તો નિત્યની તંગી જ હોય છે, અને તે એક દિન્દિજેવું જ જીવન ગાળે છે. આ મનુષ્યો પોતાને અતિ નિર્ધન અને દુઃખી સમજે છે અને નિરંતર અસંતુષ્ટ રહેતા નોવામાં આવે છે. પરંતુ આ મનુષ્યોને દુઃખી થવાનું એક કારણ એ પણ છે કે તેમણે પોતાની નિરર્થક જરૂરીઆતો ધણી વધારી મૂકેલી છે. આ મનુષ્યોએ જે પોતાનું જીવન સુખી કરવું હોય તો આ પ્રકારની નિરર્થક ખાસીયતોને ઓછી કરવી.

ચિંતા, લાચ, ગ્લાનિ, અનિશ્ચિંતપણું, પ્રવૃત્તિ એ આજે મનુષ્યના જીવનમાં સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય મધ રહેલાં જણાય છે. અને તેને લીધે પ્રજાનું આરોગ્ય પૂર્વના કરતાં ધણું નિકટ પ્રકારનું નોવામાં આવે છે; તેની સાથે તેમનું આયુષ્ય પણ ધણું ટુંકું મધ ગએલું જણાય છે. પૂર્વે આરોગ્યના નિયમેને આજની પેઠે ઉત્તમ પ્રકારે પ્રજા જાણી ન હતી છતાં ઓછો અને પુરો ઉત્તમ પ્રકારના આરોગ્યને અને લીધે જીવનને અનુભવતાં હતાં. આજે જે શ્રીમાન જણાય છે તે મનુષ્યો ધી દુધ વગેરે ખાય છે તથા ગાડીધોડે દરે છે દરે છે, છતાં

તેમનાં જીવન ચિંતા, લય, નિવૃત્તિનો અભાવ વગેરેથી યુક્ત હોવાથી તેમનું આરોગ્ય પણ નિ-
કૃષ્ટ પ્રકારનું જોવામાં આવે છે તથા તેમનાં આયુષ્ય પણ ટુંકાં થઈ ગયેલાં જણાય છે. અને
આ પ્રમાણે આ દેશની સ્થિતિ બીજી રહેશે તો અલ્પ સમયમાં જ પ્રજાના આરોગ્ય અને
આયુષ્યની અધિક ક્ષતિ થશે અને પ્રજાના અધિક વિનિષાદની સાથે તેનાં વિનાશ પણ
થશે જ.

આ પ્રમાણે પ્રજામાં ચિંતા, અનિવૃત્તિ, લય ગતિની વગેરેનાં પ્રવેશ થવામાં પ્રાથમિક
દેશો સાથેના આ દેશનો સંબંધ એ જ કારણ છે. બીજા દેશોના સંબંધ કરીને આ દેશને
ઠટલાક લાભ થયા છે તેની ના નથી, પણ તેની સાથે તેને ઘણી હાનિઓ પણ થયેલી છે. પૂર્વે
આ દેશમાં નિર્વાહની ચિંતા પ્રજાને ન હતી તે આજે આ દેશના સંબંધ કરીને દાખલ
થયેલી છે, જે પ્રજાના જીવનને શોષી લેઈ તેના વિનાશ કરનાર છે. આપણા દેશમાંથી ઘડું
ચોખા, તલ, વગેરે અનેક પ્રકારનું અનાજ મોટા જગ્યામાં પરદેશમાં દર વર્ષે તથાજ જાય
છે, અને જે તેને પકવનાર છે તે જેકુંનો પણ લુપ્ત મરે છે. આ વિના બીજા અનેક વસ્તુઓ
આ દેશમાંથી અન્ય દેશોમાં ધસડાઈ જાય છે, અને તેની વિવિધ ઉદ્યોગવડે રૂપાંતર થઈને
તે જ પુનઃ આ દેશમાં આપાત થાય છે, અને તેનું આઠ દશ કે પંદર વીસ ઘણી કિંમત અહીં
ઉપજે છે. આ રીતે નિકાસ અને આપાત બંને રીતે આ દેશને હાનિ થાય છે.

જો આવી જ સ્થિતિ થોડાં વધારે વર્ષ ચાલુ રહેશે તો પ્રજાની ઉત્તરોત્તર અધિક પ-
ડતિ થશે અને પ્રજા થોડા જ વખતમાં યુવામણીરીની સ્થિતિમાં આવી જશે, તથા તેમને
મજૂરી કરીને પેટ ભરવાનું જ માત્ર રહેશે, અને રોગ, દરિદ્રતા, વગેરેથી પીડાતી તે વિનાશ-
ના જ મુખમાં પ્રવેશશે.

તેથી આ પ્રાપ્ત સ્થિતિને જો સુધારવી હોય, તથા અનિષ્ઠમાં પ્રજાનો જે વિનિષાદ
થવાનો સંભવ છે તે વિનિષાદ અને વિનાશમાંથી પ્રજાને ઉદ્ધારવી હોય, તથા પ્રજાના આરોગ્ય
અને આયુષ્યની રક્ષા કરીને તેમનાં જીવનને અધિક સુખી કરવા હોય તો આ સંબંધમાં
ભુદ્ધિમાનોએ તથા આખી પ્રજાએ જરૂર નિચાર કર્તવ્ય છે તથા જે યોગ્ય ઉદ્ધારનો માર્ગ
જણાય તે માર્ગે અવિચલે અને પૂર્ણ ઉત્સાહથી અપ્રમાદપૂર્વક અનુસરવું ધટે છે.

એ પણ એક સિદ્ધ વાર્તા છે, કે પૂર્વના જોવા સમય હવે નથી જ આવનાર. જેમ
પૂર્વે રૂપૈયાનું પાંચ શેર દશ શેર થી મળતું હતું તેમ હવે પછી શું તે મળશે, કે પૂર્વે જેમ
રૂપૈયાનું ચાર પાંચ મણ અનાજ મળતું હતું તેમ હવે તે પ્રમાણે કદી મેળશે શું ? આવી
કાંઈ આશા રાખવું હોય તો તે દુરાશા જ છે. ભૂતકાળની સ્થિતિ ભૂતકાળસાથે જ ગઈ છે
અને હવે તેનું દર્શન થવું દુર્લભ છે, પરંતુ તેને ઠંડાણે આજે જે પ્રકારની સ્થિતિ જોવામાં
આવે છે તેના કરતાં પણ વધારે નિકૃષ્ટ સ્થિતિ આવવાનો સંભવ છે. આજે રૂપૈયાનું દોઢ શેર
થી મળે છે તો પાંચ વર્ષે શેર કે અઢેરની આશા રાખવાની છે. આજે આને કે જે આને
શેર દુધ મળે છે, તો હવેના વર્ષોમાં ચાર છ આને શેરની જ આશા રાખવી. કારણ કે, જે
દિશામાં વર્તમાન સમય ગતિ કરે છે તેમાંથી તેનું પાછું ફરવું થાય એવાં કાંઈ દૃષ્ટ કારણો
તો જણાતાં નથી. હજી આપણો દેશ યુરોપ અને અમેરિકાના સંબંધમાં વર્ષે પ્રતિવર્ષે અધિક
આવતો જશે અને તેમ તેમ તેની સ્થિતિ અધિક કઠોળી થતી જશે જ. યુરોપ અને અમે-
રિકામાં આજે જીવન કટકું મોઢું થઈ પડેલું છે તેની જોને મદિતી છે તે જ સમજી શકે છે.

કે ત્યાં આપણા દેશ કરતાં મનુષ્યોને ઘણી જ દાડમારી વેઠવી પડે છે. હજી પણ આપણા દેશની સ્થિતિ કંઈક ઠીક છે. હજી આકદશ રૂપેયા મહિને જે મજુરવર્ગ કમાય છે તેને સ્વતંત્ર કુંપકું પડી રહેવાને મળે છે, તથા ભાત કે ચેટલા પણ ખાવાને મળી શકે છે. પરંતુ ત્યાં તો મનુષ્યોને, સારી કમાણીવાળાને પણ સ્વતંત્ર રહેવાને ધર મળી શકતું નથી તથા ખાવા-પીવાને માટે ઘણા પૈસા આપીને 'હોટલોના જ આધારઉપર રહેવું' પડે છે.

તોપણ જેમ જેમ આપણે આ દેશોના સંબંધમાં આવતા જમણું તેમ તેમ તેનો ચેપ જરૂર આપણને લાગશે જ, કારણ કે જેટલા સંબંધમાં આપણે આગળ છીએ તેટલી દાંતિ તો આપણાં દેશને યોગ્ય છે જ. અને જેમ જેમ આ દેશો સાથેનો આપણો અધિક સંબંધ તેમ તેમ જીવન વધારે યોગ્યું સમજવું.

તેથી કાંઈ એમ કહે કે મનુષ્યો જે આપણા દેશમાં સાદું જીવન ગાળના થાય તો તેમને તથા દેશને લાભ થાય, પણ આ કહેવું યથાર્થ નથી. મનુષ્યે કંઈ પણ આ સંબંધમાં કર્તવ્ય છે તો એ કે તેમણે ખોટી દેશનને દૂર કરવી. બાકી પૂર્વના જેવું સાદું જીવન આજે મનુષ્યો ગાળી શકે તેવા જમાને જ હવે નથી રહ્યા. દેશ અને કાળને લઈને સ્થિતિ એવી ઘણી ઘણ છે કે આજે કેટલાકે ખરચ તો અનિવાર્ય યથ રહેલાં છે. પૂર્વે રેલ્વેગાડીનું ખરચ, પોસ્ટજનું ખરચ, ધોળીનું ખરચ, અને એવાં બીજાં ખરચ ન હતાં. જ્યારે આજે તે અનિવાર્ય યથ રહેલાં છે. આજે પૂર્વના કરતાં કપડાં પણ કંઈક સારાં પહેરવાં પડે છે તથા તેને સ્વચ્છ પણ રાખવાં પડે છે. વળી અનાજની પણ પૂર્વના કરતાં ઘણી મોઢવારી છે તથા તે દિનપ્રતિદિન વધતી જ ગય છે અને વધતી જ જશે. આ વર્તમાન સમયમાં જેને રહેવું છે તેણે વર્તમાન સમયમાં પ્રકટ થતાં કાંઈ કાંઈ વર્તમાનપત્રો પણ વાંચવાં જોઈએ તથા પુસ્તકોનું પણ યોગ્યું ધણું ખાચ કરવું જોઈએ. જે મનુષ્યને ભૂતકાળમાં રહેવું હોય તો તેની કેટલીક જરૂરીઆતો આજી યથ શકે છે, પરંતુ જેને વર્તમાનકાળમાં રહેવું છે તેણે તો કેટલુંક ખરચ કરવું જ જોઈએ.

આ વગેરે ઝરણો જોતાં મનુષ્ય પોતાના ખરચમાં ધણો જ યોગ્યો ઘટાડો કરી શકે છે, તેથી તેની સ્વતંત્રતા બની રહે, તેને બહુ દાડમારી ન વેઠવી પડે તથા કંગાલ સ્થિતિમાં ન રહેવું પડે તથા આવી સ્થિતિમાં ઉત્તરોત્તર ન જવું પડે તેને માટે એક જ ઉત્તમ માર્ગ છે. અને આ માર્ગ સમસ્ત પ્રજાએ પોતાના ઉદ્ધારખર્ચે મદદ કરવાયોગ્ય છે. વળી બીજા દેશોની સાથે આપણા દેશને સ્પર્ધા કરવાની પણ રહેલી હોવાથી આ માર્ગને સ્વીકારવો એ જ પ્રજાને વર્તમાન નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી ઉન્નતિ કરનાર અમને જણાય છે.

આ માર્ગ તે ઉદ્યોગને છે. જે પ્રજા વિવિધ ઉદ્યોગને સેવતી થાય તો આજે જેવી સ્થિતિ છે તેવી સ્થિતિ છતાં પણ તેનું જીવન સુખી યથ રહે. તથા કવિવ્યમાં પ્રજાની જે હજી પણ નિકૃષ્ટ સ્થિતિ થવાની આશા સમજામાં આવે છે, તે પણ દૂર યથ રહે, અને ઉત્તરોત્તર પ્રજાની ઉન્નત સ્થિતિ થતી રહે. પૂર્વના જેવા જ જે સમય આજે હોત તો આજે ભેટલી ઉદ્યોગી પ્રજા છે તેટલા ઉદ્યોગથી ચાલી શકત અને તેને દાડમારી ન વેઠવી પડત. પણ આજે સમય બદલાઈ ગયો છે.

સામાજિક વિષયો.

વહાઈટ સ્લેવ ટ્રાફીક

અથવા

પાશ્ચાત્ય નરપિશાચોનાં મર્યાદકર કૃત્યો.

૦૬૧ વહાઈટ સ્લેવ ટ્રાફીક 'સંબંધમાં અમારા એક મિત્ર એક વખતે પુસ્તક વાંચતા હતા. તેમણે અમને આ સંબંધમાં એક બે પુસ્તક વાંચવા ખાસ ભલામણ કરી. પરંતુ ઉજ્જી બાબુ જોવાને જ અમારો સ્વભાવ હોવાથી, અમને આ સંબંધમાં પુસ્તક વાંચવું કંઈ યોગ્ય જણાયું નહિ. પરંતુ તેમણે જે ત્રણ પુસ્તક આ સંબંધમાં વાંચીને એક પત્રના તંત્રી તરીકે આ પંથા સંબંધમાં કંઈ પણ જાણવાની જરૂર છે, કારણ, કે તેની પાશ્ચાત્ય પ્રજાની સામાજિક સ્થિતિ સંબંધમાં જાણવા જેવું કંઈ જાણવામાં આવે છે, એમ પુનઃ સૂચના કરી અને હજુ એમન. વીલીસનું કહેવું 'વેસ્ટર્ન મેન વીથ ઇસ્ટર્ન મોરલ્સ' (Western Men with Eastern Morals by W. N. Willis) નામનું આ સંબંધનું પુસ્તક વાંચવા આપ્યું. અમે આ પુસ્તક રસપૂર્વક વાંચી ગયા, કારણ કે જેમણે તેને વિશ્લેષણ વિષય છતાં ધણી રસવાળી અને સરળ ભાષામાં લખ્યું છે. આ પુસ્તક પૂરું કરતાં કરતાં અમારા મગજમાં ભારે ફેલાય થતો હતો અને અંતરમાં માથી કાઢ વિલંબી કોઈનો ભાવ જામત થતો હતો. સામટ આ પ્રમાણે થતું દશે, તે જાણવાની વાચકને ઉત્કંઠા થવાનું નહિ જ રહે. તે પ્રમાણે થવાનું કારણ એ હતું, કે તેમાં પાશ્ચાત્ય નરપિશાચોનાં ભયંકર કૃત્યોનું જે વર્ણન કર્યું હતું તે અસંખ્ય જણાવું હતું.

પૂર્વે રાક્ષસો કોઈ કોઈ કન્યાઓને લેઈ જતા તથા અન્ય દુરાચાર શેવતા હતા એવું પુરાણોદ્ધાર આપણે સાંજણું છે તથા તે મઘમાંસને ઉપયોગ કરતા હતા, એ વગેરે પણ જાણ્યું છે, પણ આ પૂર્વના રાક્ષસોને પણ દુષ્ટતામાં ટકર મારી જાય એવા રાક્ષસોનો યુરોપ તથા અમેરિકા દેશમાં આવે જોવામાં આવે છે.

મનુષ્ય ઇશ્વરને અંશ કહેવાય છે, છતાં તેનાં કૃત્યો જ્યારે આવાં ભયંકર જોવામાં આવે છે ત્યારે હૃદિમાનને પણ આશ્ચર્ય થવાનું નથી રહેતું, કે અહો! મનુષ્ય કેટલો નીચે ઉતરી શકે છે તથા કેવાં નીચ કૃત્યો કરી શકે છે! તથા તે ઇશ્વરને અંશ દશે કે કેમ એવી સંકાને પણ રચાન મળે છે. આજે ધણા મનુષ્યોનું એવું માનવું છે, કે મનુષ્યની પડતી થતી નથી, પણ સર્વદા તેની પ્રગતિ-ઉન્નતિ જ થાય છે, પછી તે ગમે તેવાં કૃત્ય કરે છે. આ સિદ્ધાંત આપણાં આર્થશાસ્ત્રને સંમત દેાય એમ આ મેખકનું માનવું નથી. મનુષ્ય થીમ કર્મવડે જેમ ઉચે ચડી શકે છે, તેમ તે દુષ્ટતાવડે મનુષ્યથી હસડી થોળિમાં પણ પાડી શકે છે. અને આ રવધમાં જન્મવામાં આવનાર દુષ્ટ મનુષ્યોનાં દુષ્ટ કૃત્યો જોઈને બીજા જ કોઈ હૃદિમાનને એમ જણાવાનું રહેશે, કે આવાં કૃત્ય કરીને કોઈ પણ ઉચે ન

જ સદી રોકે, પણ તેણે જેમાં વિવિધ કષ્ટપ્રદ દુઃખો રહેલાં છે એવી તિર્પક યોનિમાં જ જન્મ લેખ્યો.

આ 'વ્હાઇટ સ્લેવ ટ્રાફિક' (White slave Traffic) શું છે તે સ્વદેશમાં અત્ર આગળ જણાવવામાં આવનાર છે જ. પરંતુ તે પૂર્વે એ જાણવો એને લગતી જણાવવાની છે, જે પ્રથમ જણાવી દેખાશે છીએ. તે એ જાણવો આ છે; (૧) આપણે જો યુરોપ તથા અમેરિકા દેશોની જાહેજલાલી જોઈ છે તો તેમાં આપણે એક જ જાણુ જોઈ છે, કે એક જ ઉજળું જોવાની દૃષ્ટિથી તેને જોઈ છે. આપણા દેશના ધણુ સુધારકો માને છે, કે યુરોપ તથા અમેરિકા દેશો આજે ઉન્નતિના સિખરે વિરાજે છે; અને તેમને પગલે પગલે આપણે આપણી ઉન્નતિને માટે ચાલવાની જરૂર છે. પરંતુ આ મનુષ્યોને ખબર જ નથી, કે વાસ્તવ ઉન્નતિ શું છે. આ દેશોએ આર્થિક ઉન્નતિ વિવિધ ઉદ્યોગોએ પોતાની કરેલી છે, તેની ના નથી, તથા ખીણ કેટલીક વ્યાવહારિક કુશલતા આપણા કરતાં વધારે મેળવેલી છે, તેની પણ ના નથી. પણ તેમનાં જીવન શુદ્ધ રક્ષિત જેવાં નિમ્ન છે, એમ જો કાંઈ માનવું હોય તો તે ખૂબ જ કંર છે.

તેમણે તેમની વ્યાવહારિક ઉન્નતિ કરી છે, એ વાત સત્ય છે, અને તેમાં પણ ખામી નથી એમ નથી. આપણા દેશ કરતાં મનુષ્યો ત્યાં વધારે કમાનાં છતાં આપણા દેશનો એક મર્યાદા મજૂર મહિને આઠ દશ રૂપૈયા કમાઈને, પોતાના કુટુંબ સાથે પોતાની માસ-હીની એક ઝુપડીમાં રહીને જે સુખશાંતિનો અનુભવ કરે છે તેના અનુભવનાં ત્યાંના ગ્રીમાન્ ગણાતા મનુષ્યોને પણ શંકાં હોય છે. જેથી જહારથી મોટાર, સાઈકલ, ગાડી, વગેરે ઉત્તમ સગવડોથી યુક્ત તે આપણને જણાય છે, છતાં તેમના જીવનમાં વાસ્તવ સુખશાંતિનો સર્વદા અભાવ જ છે; અને આ સ્થિતિ ત્યાં દૃશ્ય પણ વધારે અને વધારે ખરાબ ઉત્તરોત્તર થતી જાય છે અને જીવનનિર્વાહને માટેના પ્રયત્ન (Struggle of life) દિનપ્રતિદિન ત્યાં વધતો જ જાય છે. જેમ આપણા દેશમાં દરિદ્રતા અનેક સ્ત્રીપુરુષોને અનેક પ્રકારની અની-તિમાં મૂકે છે, તેમ ત્યાં મોણું જીવન તથા તેમની અનેક જરૂરીયાતો તેમને અનીતિના માર્ગમાં રથાપે છે.

જે ઉન્નતિ ધર્મયુક્ત હોય છે, કે ધર્મને સાથે રાખીને કરેલી હોય છે, તે જ વાસ્તવ ઉન્નતિ છે, અને તે જ વાસ્તવ સુખશાંતિને અર્પનાર છે. મનુષ્ય ગમે તેટલો પૈસા મેળવે પણ જો તે ધર્મથી નથી મેળવતો તો તેને તેથી વાસ્તવ સુખ નથી થતું તથા તેની પત્તિ જ તે કસાવે છે; મનુષ્ય ઐશ્વર્ય ગમે તેટલાં મેળવે, પરંતુ તે જો ધર્મપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલાં નથી હોતાં તો તે વિનાશના જ કારણરૂપ થઈ રહે છે. અને આટલા માટે જ આપણા શાસ્ત્રમાં અર્થ, અને કામમાં ધર્મને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. ધર્મવિનાના અર્થ અને કામ તે પતન જ કરાવનાર છે તથા દુઃખને જ આપનાર છે. પશ્ચિમ દેશોની ઝગઝગાટ કરતી જે અર્થ અને કામની સિદ્ધિ યોગેલી આપણને જણાય છે, પણ તે ધર્મરહિત છે, અને તે નિઃશંક સત્યર નિષાદ જ કરનાર છે.

જે મનુષ્યો આ દેશોની ઉન્નતિને વખાણે છે, તેમણે તેમના વાસ્તવ જીવનનો અ-જ્યાસ કરેલો નથી તથા તે તેથી અજાત જ છે. આજે આપણને આ દેશોની પ્રગતિ ચંચેલી જણાય છે, પણ તેમના વિનિષાદનાં અનેક બીજકા તેમના જીવનમાં રોપાઈ ગયેલાં છે,

આ પ્રમાણે થવામાં ત્યાંની વર્તમાન સામાજિક સ્થિતિ જ કારણભૂત છે. મનુષ્ય અસાધારણ હૃદયવાળો જો ન હોય તો ત્યાં જઈને સહચારી રહેવું, એ સરળ નથી જ. તેથી આ દેશ-માંથી જતા પૂર્વે અથવા પોતાના પુત્રોને ત્યાં મોકલતા પૂર્વે ત્યાંની સામાજિક સ્થિતિ સંબંધમાં ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. કારણ, કે તે પ્રમાણે જો નથી કરવામાં આવતું તો ત્યાં ચાલતા વિલક્ષણ પ્રપંચમાં ભાગ્યે જ તે સપડાયાવિના રહે છે. અને તેવા પ્રસંગો આજસુધીમાં અનેક બનેલા છે જ. વળી ત્યાં આપણા દેશ કરતાં પ્રજાની કેળવણી વિશેષ પ્રમાણમાં છે અને તે કેળવણીનો ઉપયોગ કેવા માર્ગમાં અને કેવી રીતે કરે છે, તે પણ આ વિષયથી ઉત્તમ પ્રકારે જાણવામાં આવે છે. આપણા દેશની સમાજ સંબંધી બીજી ધણી બાબતો જાણવામાં આવે છે અને તેથી જ આ ચિંતનનો ઉપક્રમ કરવો લેખકે યોગ્ય ગણ્યો છે.

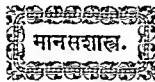
મી. ડબ્લ્યુ એન. વીલીસે આ સંબંધમાં ઘણાં પુસ્તક લખેલાં છે તથા બીજાં પણ ટૂંકાં પુસ્તકો છે, તે ઉપરથી આ સંબંધમાં અતિ સ્વલ્પમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. ઉક્ત પુસ્તકે આ સંબંધમાં જે જે માહિતી મેળવી છે તે પોતાના જીવનના જોખમે મેળવેલી છે તથા તેમણે ત્યાંની પ્રજાઉપર ખરેખર આ સંબંધમાં પુસ્તકો લખીને ન વળી શકે તેવો ઉપકાર કર્યો છે તથા દેશની ભારે સેવા બજાવેલી છે. જો આ સંબંધમાં તેમણે પ્રજાને પુસ્તકો લખીને કંઈ પણ ન જણાવ્યું હોત તો હજી પણ તે અધારામાં રહેત અને કોઈ કોઈ બ્યકિત-ઓ પોતાના જીવનને જીવતાં નરકજેવા સ્થાનોમાં કે જ્યાં કેવલ દુઃખ જ રહેલું છે, ત્યાં જતાં જે અટકાવી શકશે તે ન અટકાવી શકત.

પ્રથમ આ સંબંધમાં Why girls go wrong-છહાય ગર્લ્સ ગો રોંગ, એ નામના પુસ્તકમાંથી સ્વલ્પમાં જણાવવામાં આવશે. કારણ, કે ત્યાંની સમાજની સ્થિતિનું આ પુસ્તક ઉત્તમ દર્શન કરાવે છે. શામાટે પરાણે કે સ્વેચ્છાથી દુરાચારના પંથમાં ત્યાંની પ્રજા ફસાય છે કે તેમને ફસાવનાર અધમ સ્ત્રી પુરુષો શામાટે તેમને સહેલાઈથી પોતાના પંથમાં સપડાવી શકે છે, તેનો ચિતાર આ પુસ્તક ધણી ઉત્તમ રીતે આપે છે. અને આપણે જેમ જેમ આ સંબંધમાં અધિક ઉલ્લેખ કરતા જઈશું તેમ તેમ આપણને સ્પષ્ટ થશે જ, કે ત્યાંની સામાજિક સ્થિતિ ધણી જ નિકટ છે તથા તેમાં સજ્જનો પાર રહ્યા નથી. અને તે ઉપરથી આપણે જોઈ શકીશું, કે આપણા દેશની ગ્રામ્ય ગણાતી સામાજિક સ્થિતિ તેમની સુધરેલી (civilised) સામાજિક સ્થિતિ કરતાં એક દરજ્જે નહિ પણ હજાર દરજ્જે ઉત્કૃષ્ટ છે જ.

પ્રતાપનામાં ધારવા કરતાં જરા વિશેષ વિસ્તાર યદ્ય ગચ્છેલો હોવાથી આ સંબંધમાં આવતા અંકથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. આ લેખપ્રતિ આપણા દેશમાં સુધારો કરનાર સુધારકોને ખ્યાલ આપવા ખાસ વિસ્તાર ઠરીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય અને સંપત્તિ.

(અનુસંધાન ચત્ત વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૬૭ થી.)

અસ્વસ્થ, ચિંતા, ઝાનિ વગેરે મનુષ્યજીવનમાંથી જે દૂરી લે છે, તે અમૂલ્ય જ સંપત્તિ હોય છે. વર્તમાન સમયમાં મનુષ્યનું જીવન ટુંકું હોય છે અને તેમાંથી ધણી ભાગ તે ભય, ચિંતા આદિવડે ઝોપા નાખે છે અને સત્તર વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુને શરણુ ધર રહે છે. તેથી મનુષ્યે એક પણ વિચાર એવો ન કરવો જોઈએ, કે એક પણ આચાર એવો ન કરવો જોઈએ, કે જીવનનો દાય કરનાર હોય. આ સંબંધમાં મનુષ્યે વધારેમાં વધારે કાળજી રાખવી ધટે છે. આજે મનુષ્યે પોતાના અમૂલ્ય જીવનની સમજવી જોઈએ તેટલી કિંમત સમજતાં નથી, અને તેથી જ નેનો દાય અનેક પ્રકારે તે કરે છે.

નિરંતર પ્રશાંત જીવન ગાળો. તમારા જીવન ઉદ્દિષ્ટિને ક્ષોભ ન પામવા હો પણ નિરંતર પ્રશાંત હોવા હો. જે માર્ગે તમારો જીવન કમુદ્ર ખગલગાટ પામતો હોય તે માર્ગને ત્યજ દેતાં એક લાજુનો પણ નિશ્ચય ન કરો. દિવસે અનેક પ્રયત્ને શાંત થવાનો અભ્યાસ કરો તથા રાત્રે પણ સૂતી વખતે પ્રશાંતિને ધારણ કરો અને પછી સુષ્પ જાગ્યો.

દિવસે તમે ઈર્ષ્યાના, ક્રોધના, ભયના, અને ચિંતાઆદિના વિનાશક વિચારો સેવ્યા હોય તો તે સર્વને તમે ભૂલી જાવો. તમરી મનરૂપી પાટીને રાત્રે સૂતી વખતે સ્વારી રીતે સ્વચ્છ કરીને જ સુષ્પ જાગ્યો.

સદ્વિચારવડે આ પ્રમાણે કદાચ તમે ન કરી શકો તો કોઈ સદ્ગુણને નિઃશ્વ સૂતી વખતે નાંચવાનો અભ્યાસ રાખો. અથવા તો ઈશ્વરના નામની બેચાર માળાઓ ફેરવીને સુષ્પ જવાનો અભ્યાસ રાખો; કે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીને સુષ્પ જાવો. તેમાં પણ પશ્ચાત્ત આર્યના અને તો તે ઉત્તમ છે. અને તેમ ન જને તો હાથ જોડીને ગદ્યમય પ્રાર્થના કરશો તોપણ તમારું મન પ્રશાંતિને અને સ્વાસ્થ્યને ધારણ કરશે અને તમને સુખપૂર્વક જગત્રદ નિદ્રા આવશે.

ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્યને રચવાને ઇચ્છનારે કોઈ મહાપુરુષ કે મોટા પુરુષના ચારિત્ર્યની છાપને રાત્રે સૂતી વખતે રમ્ભિષ્ટઉપર દંડ પાડીને પછી સુષ્પ જવું ધટે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી આ છાપ હૃદયઉપર વેડી પડે છે, અને તે છાપના સંસ્કાર મનુષ્યને તનમય કરી મૂકે છે. ‘ જે જેનું ચિંતન કરે તે તેમય યજ્ઞ જાય ’ એ નિયમનુસાર મનુષ્ય જેનું ચિંતન કરે છે તેમય તે યજ્ઞ રહે છે.

પશ્ચિમ દિશામાંથી પૂર્વ દિશામાં જોને જવું છે તે પૂર્વ દિશામાં ચાલવા માટે છે તેમ વિચારીને ગદ્યજ્ઞાની કળાને દસ્તગત કરતા ઇચ્છનાર અસ્થ સમયમાં જ તેવો અભ્યાસ

પાડતાં તે કળાને સિદ્ધ કરી શકે છે, અને ન્યારે વિચારની દિશા બદલવી હોય છે ત્યારે બદલી શકે છે.

ધણા મનુષ્યો પ્રશાંત નિદ્રાને સેષ શક્તા નથી, કારણ કે દિવસે તેમણે જે કામ કર્યું હોય છે તથા બીજે દિવસે જે કામ કરવાના હોય છે તેના વિચારોને સૂતી વખતે સેવે છે. કોઈ કોઈ તો મહિને, કે છ મહિને જે કામ કરવાનું હોય છે તેના વિચારને આજે સેવે છે અને બળનો ક્ષય કરે છે. આવા મનુષ્યોને રાત્રે પ્રશાંત નિદ્રા આવતી નથી, અને તેથી સવારમાં તેમને બળનું જ્ઞાન થતું નથી. આ પ્રકારની ટેવ, એ જીવનનો ક્ષય કરનાર છે. તેથી રાત્રે કોઈ પણ આ પ્રકારનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. બીજે દિવસે ન્યારે પ્રાપ્ત કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ આવે તે જ પ્રસંગે તેના વિચાર કરવાની જરૂર છે.

રાત્રે સૂતી વખતે તમામ કાર્યનું વિસ્મરણ કરવું જોઈએ, અને આપણને જાણે તેની સાથે કરો જ સંબંધ નથી એમ દૃઢપણે માનવું જોઈએ. બાળકો ઘણીએ બાળકોનો દિવસમાં દૃઢ લાગણીપૂર્વક વિચાર કરે છે છતાં તે રાત્રે શાંતિથી ઉઠી શકે છે, તેનું કારણ એ છે કે તે દિવસના વિચારને તદ્દન બૂલી જાય છે. તેથી પોતાના ધંધાને અને સર્વને રાત્રે સૂતી વખતે મનુષ્યે બૂલી જતાં શીખવાની જરૂર છે. ‘હું’ સર્વથી ન્યારો છું, ચિદુપ છું, અસિદ્ધ છું અને પરમ આનંદરૂપ છું,’ વગેરે તત્ત્વવિચારે રાત્રે સૂતી વખતે મનુષ્યે પોતાને સર્વથી પ્રથમ જોવાનો અભ્યાસ પાડવો ઘટે છે. આ પ્રમાણે કરનાર સુખપૂર્વક દિવસે સેવેલા વિચારને વિસ્મરી શકે છે અને પ્રશાંત નિદ્રાને સેષ શકે છે.

જે મનુષ્યો રાત્રે કે બીજા સમયમાં મનના વિચારોને સ્વતંત્રપણે ચાલવા દે છે અને તેને અટકાવી શકતા નથી, તે પોતાના મનના દાસજેવા છે. મનુષ્ય જ્યાંસુધી પોતાના મનનો દાસ રહે છે ત્યાંસુધી તે વાસ્તવ સુખશાંતિથી વિદૂર જ રહે છે. જગતમાં સુખઅર્થે અને સ્વતંત્રતા તથા મોક્ષઅર્થે કોઈ કંઈએ હોય તો તે એક જ છે અને તે મનને જીતવાનું છે. મનનો જય કરનાર આ લોકમાં કૃત્યકૃત્ય થઈ રહે છે. જીતવાજેવો આ એક મનરિપુ જ જગતમાં છે.

મન અને તન ઉભયને સૂતી વખતે શિથિલ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ વાસ્તવ નિદ્રા મળે છે તથા વાસ્તવ બળનું જ્ઞાન થાય છે. જે પોતાના તન અને મન ઉભયને શિથિલ કરી શકે છે તે ન્યારે ધૃષ્ટિ ત્યારે સ્વાસ્થ્યને મેળવી શકે છે, અને શ્રમને ધૃષ્ટિ ત્યારે ઉતારી શકે છે. મન અને તનને શિથિલ કરનાર ધૃષ્ટિ ત્યારે નિદ્રા સેષ શકે છે. પ્રખ્યાત વક્તા ગ્લેડસ્ટનના સંબંધમાં એમ કહેવાય છે, કે તેને પાંચ મિનિટ મળતી તો તેમાં તે નિદ્રા સેષ શકતો. આનું કારણ એ જ છે, કે તે પ્રાપ્ત સર્વ વિચારોને ધૃષ્ટિ ત્યારે બૂલી જતો તથા તન અને મનને શિથિલ કરી શકતો. શિથિલતાની બાબતમાં મનુષ્યે બાળકજેવા રહેવાની જરૂર છે, અને આ બાબતમાં મોટા મનુષ્યો જેટલા દૂર જાય છે તેટલા તે આરોગ્ય અને આસુપ્તી દૂર જતા જાય છે.

અનેક વ્યાપારીઓ તથા અનેક અમલદારોના સંબંધમાં એમ બને છે, કે તે દિવસે જે કાર્ય કરે છે તે કાર્યના વિચારોને રાત્રે સેવે છે, અને વિશ્રાંતિને અનુભવતા નથી. તેમનું મગજ જેમ દિવસે કામ કરે છે તેમ રાત્રે પણ કરે છે અને તેનું મન શિથિલતાને પામતું નથી. આવા મનુષ્યોને વાસ્તવ સ્વાસ્થ્યનું જ્ઞાન કદી પણ થતું નથી જ.

આવા મનુષ્યોએ 'ઓર્ડીસમાં ખારણું' બંધ કરતી વખતે તેના વિચારનાં ખારણાંને પણ બંધ કરી દેવાં જોઈએ. તેમણે ઘેર આવીને છોકરાં હોય તો તેમની સાથે-આનંદથી હળવું મળવું જોઈએ. સાંજે યાકો જવાય ત્યાંસુધી પણ આલીને ખુલ્લી હવામાં ફરવું જોઈએ તથા 'ટેનીસ, ' ક્રિકેટ, ફુટબોલ, કે એવી કોઈ રમત ખુલ્લી હવામાં નિત્ય રમવી જોઈએ, કે જેથી દિવસનાં કામ તદ્દન વિસારે પડે.

રાત્રે સૂતી વખતે આવા મનુષ્યોએ પેટ તડાતુમ કરીને સૂઈ ન જવું જોઈએ. પણ બાણ જ ઓછું જમવું જોઈએ અથવા બને તો દુધ જ થોડું પીને સૂઈ જવું જોઈએ. પછી સવારમાં વહેલાં નવેક વાગે જમી ભેવાને અડઅથ નથી. બારે પદાર્થો તો આવા મનુષ્યોએ કદી પણ રાત્રે ન ખાવા તેમ જ મોડી રાત્રે પણ તેમણે જમવું ન જોઈએ.

સવાનું રથાન પણ આવા મનુષ્યોએ અંદર હવા આવી શકે તેવા સ્થાનમાં રાખવું જોઈએ. પધારી પણ ઘણી સ્વચ્છ રાખવી, કે માકડ વગેરે જાંતુઓથી નિદ્રામાં વિલેપ થાય નહિ.

સર્વથી ઉત્તમ માર્ગ તો તત્ત્વવિચારના છે. હું આ જગત્થી ન્યારો છું, હું કેવલ સન્નિવદાનંદરૂપ છું, વગેરે તત્ત્વવિચારો સૂતી વખતે જગત્થી પોતાને પૃથક્ માનીને પછી સૂઈ જવું જોઈએ. આવો અભ્યાસ પડતાં મનુષ્ય સહજ રાત્રે આસતા વિચારોને રોકી શકે છે અને ઉત્તમ નિદ્રાને અનુભવી શકે છે. પોતાની જ્ઞાતિને પરમ-ચૈતન્યસાથે એકાકાર કરીને રાત્રે સૂઈ જવું, એ ઉત્તમ પ્રકારની શાંતિને અપનાવ છે.

સવારમાં ઉઠતી વખતે બપોરે ચાર પાંચ વાગે નિદ્રા પૂરી થઈ જાય ત્યારે જગત્ થઈને રૈાચરનાન સંખ્યા વગેરે નિત્ય કર્મમાં લાગવું જોઈએ. ધણા મનુષ્યો દિવસે મોડા ઉઠવાને અભ્યાસ રાખે છે તે ઉત્તમ અરોગ્યને અનુભવી શકતા નથી જ. આવા મનુષ્યો વહેલા ઉઠવાની શી જરૂર છે માનીને રાત્રે બાર એક વાગે મોડા સૂઈ જાય છે અને સવારમાં પણ સાત આઠ વાગે ઉઠે છે; પણ આ રિવાજ હિતકર નથી જ. રાત્રે વહેલાં સૂવું અને સવારે વહેલાં ઉઠવું, એ જ હિતકર છે, તથા આરોગ્ય, બળ અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે.

આપણા આરોગ્ય, બળ, આયુષ્યઉર્ધ્વ તથા આપણા તનમન અને તમામ ઈન્દ્રિયો અને અવયવોઉપર ઉત્તમ નિદ્રાની શી અસર થાય છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ આ સર્વ ઉપર તેની અદ્ભુત અસર થાય છે. આ સર્વને નિદ્રા પોષે છે તથા બળથી પુરક કરે છે, તેથી પ્રજ્ઞાત નિદ્રાની જોટલી સ્મૃતિ કરીએ તેટલી આછી છે.

આપણે ક્રોધ, ભય, ચિંતા, ગ્લાનિ, ઈર્ષ્યા, અસુખ, દ્વેષ, શાંતિ, નિર્લયતા, નિશ્ચિન્તત્વ, આનંદ, પ્રેમ વગેરેના જે જે વિચારો જગત્ અવસ્થામાં સેવીએ છીએ તે સર્વની છાપ આપણા મગજ અને મનઉપર પડે છે, અને તે છાપ રાત્રે નિદ્રામાં પોષાઈને પુષ્ટ થાય છે. તેથી દિવસે જગત્ અવસ્થામાં વિવિધ વિચારો સેવતાં મનુષ્યોએ સાધારણ સાવધાનતા રાખવાની નથી. કારણ કે જીવનઉપર આ સર્વ વિચારોની અસર થાય છે અને તેને ઇન્નત અવનત કરે છે.

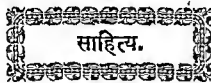
મનુષ્યના પોતાનામાં પરમાત્મસત્તા રહેલી છે અને તેનામાં અપરિમિત સ્વાસ્થ્ય તથા સામર્થ્ય રહેલાં છે. પરંતુ આ સ્વાસ્થ્ય અને સામર્થ્ય તેમનામાંથી ત્યારે જ જામત્ થાય છે, કે જ્યારે તન અને મન ઉભયમાં એકરાગ (Harmony) પ્રવર્તે છે. આ તન અને મનમાં વિસ્ફેપ હોય છે તો આ સ્વાસ્થ્ય અને સામર્થ્ય જામત્ થતાં નથી; તેથી આ ઉભયના આવિર્ભાવ અર્થે તન અને મનને ઉભયને પ્રસાંત અને વિસ્ફેપવિનાની સ્થિતિમાં રાખવાની જરૂર છે. અને જ્યારે ક્રોધ, લાચ વગેરેના વિપરીત અને અસ્વાભાવિક વિચારો સેવવામાં નથી આવતા ત્યારે જ આ બેમાં એવી સ્થિતિ પ્રકટે છે, કે જે અંતરાત્માના સામર્થ્યને પ્રકટ થવામાં સાનુકૂળ હોય છે.

તમારે ક્રોધ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો હોય અને તેથી તમે તેના વિચારમાં ઉઠી શકતા ન હો તો તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું કાર્ય તમારા અંતરાત્માને સોંપો અને તમે નિરાંતે સદા જાઓ. બીજા દિવસે આશ્ચર્યથી તમે જોઈ શકશો, કે તમારા મગજનો ખીમો ક્યાંવિના તમારા પ્રશ્નનો નિર્ણય થઈ ગયો છે, મોટા મોટા અને અગત્યના ધણા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ અનેક વિદ્વાનોએ આ જ રીતે નિદામાં કરેલું છે.

જેમ આપણા ચારિત્ર્યને આપણે દિવસે જામત્ અવસ્થામાં રચીએ છીએ તેમ રાત્રે સુપ્ત અવસ્થામાં પણ તેને રચીએ છીએ. તેથી દિવસે એવા વિચાર સેવવા જોઈએ તથા એવી કૃતિ કરવી જોઈએ, કે જે રાત્રે પુષ્ટ થઈને દ્વિગુણ બળને પામે.

આજે મનુષ્યો પોતાને શિક્ષિત કહેવડે છે તથા પોતાને મોટા વિદ્વાન સમજે છે, પણ તેમણે હજી જાણવાજેવું કંઈ જ જાણ્યું નથી. જે જાણવાથી મનુષ્યની વાસ્તવ ઉન્નતિ થાય છે તથા જે જાણવાથી વાસ્તવ સુખશાંતિ મળે છે, તે જાણવાથી તે હજી ધણો દૂર છે. તેના જીવનના સંબંધમાં તેણે ખરી રીતે હજી કંઈ જ જાણ્યું નથી, અને જ્યારે તે તેને જાણશે ત્યારે જ તે પોતાની વાસ્તવ ઉન્નતિ કરી શકશે તથા વાસ્તવ સુખશાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

(અપૂર્ણ.)

इन्दिरा. x

આ બેરે મારા પતિ પાસે જવાનો મારે સમય આવ્યો. મને એવણીશ વરસ પૂરાં થઈ ગયાં હતાં, છતાં, હિંદુ રિવાજ વિરુદ્ધ મારા પિતાનું ઘર છોડી થસુર ગૃહે જવાનો યોગ આવ્યો નહોતો. શામાટે ? તેનું કારણ સરસ છે. મારા પિતા ધનવાન ગૃહસ્થ હતા, અને મારા સસરા તદ્દન નિર્ધન હતા. મારાં લગ્ન થયા પછી થોડા સમયમાં કે જ્યારે હું તદ્દન નાની વયની હતી, ત્યારે રિવાજ મુજબ મારા સસરાએ મને તેડવા માટે માણસો મોકલ્યાં હતાં, પરંતુ તે વખતે મને મોકલવા માટે મારા પિતાએ સ્પષ્ટ ના કહી દીધી. તેમણે કહ્યું કે “ પ્રથમ મારા જમાઇએ કમાતાં શિખવું જોઈએ; આવી નિર્ધન રિચ્છિતામાં પોતાનો અને પોતાની સ્ત્રીનો નિર્બોધ કેવી રીતે કરી શકશે ? જ્યારે મારા પિતાએ કહેલા આ શબ્દો મારા પતિના જાણવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમને ઘણું દુઃખ અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયાં. (આ વખતે મારા પતિનું વય વીસ વરસનું હતું) અને તેમણે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે, “ હું જમે તે ઉઘમ કરીને મારા કુટુંબના નિર્બોધ અર્થે જોઈશું ” દ્રવ્ય કમાઈશ ત્યારે જ મારા વતનમાં પાછો આવીશ. ” આવો દૃઢ નિશ્ચય કરી દ્રવ્યોપાર્જન અર્થે દાઇની વગ સગ કે, અન્ય કર્તાં સાધન શિવાય પંજળ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આ કિસ્સોમાં રેલ્વેની સગવડ નહોતી તેથી પ્રવાસ કરવો એ જોખમ અને લાય ભરેલું હતું, છતાં તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, જમે તેવી આપત્તિ આવે તોપણ પોતાના આશયને સિદ્ધ કર્યા વિના પાછા ફરવું નહિ. અને આવા નિશ્ચયજનક પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્ત થનારનો કયો ઈશિસતાથ સિદ્ધ નથી થતો ? થોડા જ સમય બાદ ઉઘમ ઉપર લાગી જવાના વર્તમાન મારા જાણવામાં આવ્યા હતા. તેમના તરફથી નાણાં પણ મારા સસરા તરફ વારંવાર આવતાં હતાં. સાત આઠ વરસ સુધી એમનું પ્રવાસમાંથી પાછું ફરવું થયું નહિ. તેમ મારા સંબંધમાં પણ કશી સંવાળ લીધી નહિ. મારા વૃત્તાંતને આરંભ યામ છે તેની અગાઉ થોડા સમયમાં એમનું પ્રવાસમાંથી પાછા ફરવું થયું હતું. લોકોમાં એવી વાત યતી હતી કે, પંજળમાં સરકારી કેન્ટ્રે-કટનું કામ તેમને મળ્યું હતું, અને તેમાંથી પુરુષ દ્રવ્ય કમાઈ આવ્યા છે. થોડા સમય બાદ મારા સસરાએ મારા પિતાને લખ્યું કે, “ ઈશ્વરકૃપાથી શિશિરકુમાર થોડા સમય યયાં પાછો આવ્યો છે, અને પોતાનું તથા પોતાની સ્ત્રીનું બરણપોષણ કરી ચક્રે તેરહું દ્રવ્ય કમાઈ આવ્યો છે, તો આ સાથે શિખિકા તથા મનુષ્યો મોકલ્યાં છે તેની સાથે તમારી પુત્રીને

x આ વાર્તા બંગાલી ઉપરથી અનુવાદરૂપે લખવામાં આવી છે. પૂર્વે બંગાળમાં સ્ત્રીઓની સમાજમાં કેવી રિચ્છિતા હતી તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જે કે. આજે આ રિચ્છિતામાં નહિ જોવા જ સુધારો થયેલો છે.

તંત્રી.

મોકલી આપવા કૃપા કરશે; તેમ છતાં તમારી પુત્રીને મોકલવા ઇચ્છા ન હોય તો તે પ્રમાણે જણાવશે તો શિશિરકુમારના માટે અન્ય કન્યાની તપાસ કરવા અપત્તન થશે.”

શ્રીમંત લોકોના રિવાજ મુજબ કિંમતી શિબિકા તથા તેને ઉચકનારા સારાં વસ્ત્ર-યુક્ત જોવામાં આવ્યા ત્યારે મારા પિતા અત્યંત પ્રસન્ન થયા. શિબિકા ઉપર કિંમતી રેશમનો સોનેરી છુટાવાળો પટ્ટો હતો; તેના હસ્ત દંડ આંદોના સુંદર કારીગરીવાળા હતા. શિબિકા સાથે દાસી મોકલી હતી તે પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં રેશમી વસ્ત્રાલંકારયુક્ત હતી; તેના કંઠમાં સુવર્ણની સુંદર માળા હતી. તે ઉપરાંત ચાર કદાવર, ઢાઢીવાળા, મજાસુત માથુસો મારા રક્ષણુમાટે મોકલ્યા હતા.

મારા પિતા હુરમોહનદત્ત ખાનદાન કુટુંબના ગૃહસ્થ હતા, તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું કે “ મારી વ્હાણી પુત્રી ઇન્દિરા ! હવે મારાથી તને રાખી શકાય તેમ નથી, તું આનંદ-પૂર્વક તારા શ્વસુર ગૃહે જા, પરંતુ તારા વૃદ્ધ પિતાને તારું મુખ જતાવવા પાછી વહેલી આવજો. તારા ધર્મનું કિત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરજો, તથા આ બધી વૈભવ જોઇ તારામાં ગર્વ ઉત્પન્ન ન થાય તેની સંભાળ રાખજો.” આ પ્રકારનાં મારા પિતાએ કહેલાં વચનો સાથે મારા પિતાથી જૂદા પડવાનો સમય આવ્યો. મને તથા મારા પિતાને છૂટા પડતાં અત્યંત લાગણી થઈ, પરંતુ આખરે મારા બલિષ્ઠતા સાચા પરપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. મારા સસરાનું ઘર મનોહરપુરમાં હતું અને મારા પિતાનું ઘર મહેરાપુરમાં હતું. એ એ ગામની વચ્ચે વીશ માઇલનું અંતર હતું. સવારમાં વહેલા ઉઠીને અમે રવાના થયાં, કારણ કે વહેલાં નીકળવા છતાં, રાત્રિ પહેલાં મનોહરપુર પહોંચી શકાય તેમ નહોતું. લંગમન અરધા માર્ગે કાંપ્યા પછી “ રથામ તળાવ ” ના નામથી ઝાળખાતું તળાવ આવ્યું, તે લંગમન એક માઈલ લાંબું હતું; અને તેની આસપાસના ટેકરીવાળા પ્રદેશની નીચાણમાં આવેલું હતું, તેની પાસેથી અમરોરો રસ્તો નીકળતો હતો. તે તળાવની આસપાસ વિધિવિધ પ્રકારનાં અનેક વૃક્ષો આવી રહેલાં હતાં. તે તળાવનું પાણી રથામ વાદળ જેવું હતું; પરંતુ જોવામાં અત્યંત આનંદ-જનક જણાતું હતું. તે તળાવની આસપાસ ઢાઈ વરતી નહોતી, તેનાથી બેએક માઈલ ઉપર લાગીરથપુર નામનું ગામડું આવેલું હતું.

“ રથામ તળાવ ” ની આસપાસનો પ્રદેશ પણ તળાવના નામની લક્ષણા ઠરાવતો હતો. અર્થાત્ તેની આસપાસનો પ્રદેશ અખજનક જણાતો હતો, તેથી પ્રવાસીઓને એ સ્થાનમાં બપ ઉપજત થતો હતો. તે સ્થાન હુંટારાઓનું મયક ગણાતું હોવાથી, આ માર્ગે જનારાઓ એકલા બાળે જ જતા. મારે બપનું કશું કારણ નહોતું, કારણ કે મારા રક્ષણુને માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે માથુસો મારી સાથે હતા. મારી સાથે સોળ શિબિકા ઉચકનારા, ચારવળાવા અને દાસી એટલાં મનુષ્યો હતાં.

બ્યારે અમે આ સ્થાને પહોંચ્યાં ત્યારે મધ્યાહ્નકાળ થઈ ગયો હતો. શિબિકા ઉચકનારાઓએ જણાવ્યું કે ભૂખ અને તરસથી ખાધા પિયા વગર હવે આગળ ચાલી શકાય તેમ નથી. મારા હથીઆરખ-રક્ષકોએ જણાવ્યું કે, અહિં રોકાવું સલાહ બરેનું નથી, પરંતુ શિબિકાવાળાઓએ કહ્યું કે આપણે સારી સંખ્યામાં હોવાથી ડરવાનું કશું પ્રયોજન નથી. બધા ભૂખ્યા અને થાકેલા હોવાથી ત્યાં થોડો સમય રોકાવાના નિયમઉપર આવ્યા.

મારી શિખિયા તળાવના કિનારા ઉપર વડના વૃક્ષ તળે જાળામાં રાખવામાં આવી હતી. કંઈ અવાજ ઉપરથી મારા જીભવામાં આગ્યું કે, મારી સાથેનાં માણસો થોડે દૂર ગયેલાં છે. મેં પડો ઉઘો કરી તળાવપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી. મારા જોવામાં આગ્યું કે, મારી સાથેના મનુષ્યો ગ્રોચ્છ કદમ દૂર એક વૃક્ષનીચે નારતો કરતાં હતાં. બીજી બાજુ તળાવનું સુંદર જળ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યું હતું; તેની આસપાસ આવેલો પ્રદેશ ટેકરીઓવાળો જણાતો હતો; ટેકરીઓ અને તળાવના કિનારાની વચ્ચે મોટાં મોટાં અનેક વૃક્ષો હતાં. ટેકરીના ઢોળાવવાળા પ્રદેશઉપર કોઈ કોઈ ટોર ચરતાં જણાતાં હતાં; તળાવના જળમાં જળચર પ્રાણીઓ વિહાર કરતાં હતાં. મારા રક્ષકો પણ જમ્યા પછી તળાવમાં રવાન કરતા મારા જોવામાં આગ્યા, તેઓ આનંદપૂર્વક રનાન કરતા હતા, અને પરસ્પરપ્રતિ જળ ઉડાડતા હતા; તેનાં બિંદુ મધ્યાન-દશાંજના સૂર્યનાં કિરણો સાથે દિશાની માફક ચળકતાં હતાં. ધ્યાન-પૂર્વક જોતાં જણાયું કે શિખિયા ઉચ્ચકનારા શિયાળ મારી સાથેનાં અર્ધાં મનુષ્યો જળમાં રનાન કરતાં હતાં. મારી પાસે રહેતે એ અંગળા સ્ત્રીઓ હતી—એક મારી દાસી, અને બીજી મારા સસરાએ મોકલેલી દાસી. મારી પાસે મેં સ્ત્રીઓ વિના બીજું કંઈ ન હોવાથી મને થોડી વ્યથતા જણાવા માંડી. આ સ્થાન લયલાળુ ગણાવું હોવાથી મને લાગ જણાવા લાગ્યે. પરંતુ હું શું કરું? હું પરદારીન સ્ત્રી હોવાથી મારા માણસોને પણ યોગ્ય રીતે તેમ નહોતું.

આ રીતે જ મારી શિખિયાની બીજી બાજુથી કંઈ અવાજ મને કર્ણગોચર થયો; પાસેના વૃક્ષ ઉપરથી કંઈ મોટી વસ્તુ પડી હોય એમ મને જણાયું. તે બાજુનો પડો ઉઘાડી જવાર જોયું તેટલામાં તો એક ઉંચો, સ્થામનવર્ણ, દાઢીવાળો મનુષ્ય મારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો. હું ભયભીત થઈ તેને જોઈ છું, તેટલામાં તો એક પછી એક મનુષ્ય વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપરથી ઉતરી મારી સામે ઉભા, અને તુરંત તેમાંથી ચાર જણાએ મારી શિખિયાને ઉંચાણે ઢોળવા માંડ્યું.

આ બનાવ મારા રક્ષકોના જોવામાં આવતાં તેઓએ ખૂબ પાડી કે “ખચરદાર! લાં કાણુ છે?” અને તુરંત જ તળાવમાંથી નીકળી મારી વડારે દોડ્યા. ત્યારે મારા જીભવામાં આગ્યું કે, હું હુંદારાના પંજમાં સપડાઈ છું. હવે યોદી સાજ રાખવાની શું જરૂર છે? એમ પારી મારી શિખિયાનાં બંને દ્વાર મેં જોલી નાંખ્યાં. મારા જોવામાં આગ્યું કે, મારી સાથેના માણસો યુગ્મમાંથી ખૂબી પાડતા મને પકડી જનારાઓની પાછળ દોડ્યા આવતા હતા. પ્રથમ તો મને એવી આશા અંધાત કે મારા રક્ષકો આ કુખેના પંજમાંથી મને છોડાવી શકશે; પરંતુ અર્ધ સમયમાં જ મારી આશા નિરાશામાં પરિણામ પામી; કારણ કે જેમ જેમ આગળ અમે ગયાં, તેમ તેમ તે હુંદારાની ડાળીનાં મનુષ્યો વૃક્ષો ઉપરથી કુદીને નીચે પડતા જતા હતા. મેં પ્રથમ જણાવેલું છે કે, તે તળાવની આસપાસ મોટી વૃક્ષોએ આવેલી હતી, અને ઝાડીવાળા ભાગમાંથી જ હુંદારાઓએ પોતાનો માર્ગ લીધો. જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ હુંદારાની સંખ્યા વધતી જતી હતી. તેમાંથી કેટલા દાયમાં વાંસની લાકડીઓ હતી, તથા કેટલાકના હાથમાં ઝાડની કાપેલી ડાળીઓ હતી.

હુંદારાનું મોટું દોષુ જોઈ મારી સાથેનાં માણસોએ પાછળ રહેવા માંડ્યું. આ

નિરાશાના પ્રસંગે મને મનથી થતું કે “હું શિખિકા ઉપરથી કુદકા મારી નારી જાઉં?” પરંતુ શિખિકા ઉચ્ચકનારા એટલા વેગપૂર્વક જતા હતા કે કુદી પડતું એ કંઈ લાગને આપનાર મને જણાયું નહિ. તેમાં વળી એ ટોળીના એક મનુષ્યે મને ધમધી આપીને કહ્યું કે “જો તું બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો તારા આર વાગી ગયા સ્વમજ્જે.” તેથી મારે બેસી રહ્યાવિના બીજા કોઈ માર્ગ નહોતો.

આખરે મારા રક્ષકોમાંનો એક મનુષ્ય અમને પકડી પાડવામાં વિજયી થયો, અને શિખિકા ઉચ્ચકનારાને પકડ્યા. પરંતુ અફસોસ ! હુંટારામાંથી એક મનુષ્યે તેના માથા ઉપર એવા તો જોરથી એક પથ્થર માર્યો કે તે બેભાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પાછો ઉભો થતાં મેં તેને જોયો નહિ. તે ફરીથી ઉઠવા પ્રયત્ન જ નહિ હોય એમ હું માનું છું.

આ બનાવ જોઈ તેની પાછળ આવતા બીજા મનુષ્યો બાટપી ગયા. અને હુંટારાઓ મારી શિખિકા સાથે કંઈ પણ પ્રતિજ્ઞાવિના માર્ગ કાપતા લાગ્યા. રાત્રિ પડી ત્યાંસુધી પોતાનો માર્ગ નિર્વિઘ્ન પછે કાપતા ગયા. આખરે અધારમાં એક રથને મારી શિખિકાને નીચે ઉતારી જમીન ઉપર રાખી. મેં આસપાસ દૃષ્ટિ કરી તો બચકર જંગલ આવી રહેલું હતું, અને રાત્રિએ અધકારનું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય જમાવ્યું હતું તેમાંના એક હુંટારાએ કોકોડા સળગાવ્યો. મારી પાસે જે કંઈ ફાગીના હોય તે તેમને આપી દેવા માટે મને કહેવામાં આવ્યું. મારી સાથે દત્તા તે તથા મેં પહેરેલા દત્તા તે ફાગીના ઉતારી-તેમની પાસે મૂક્યા. ત્યારબાદ મેં કિંમતી વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં દત્તાં, તે પણ ઉતારી આપવાની તે દુષ્ટોએ આજ્ઞા કરી, મને પહેરવાને ફાટેલાં અને ગેલાં વસ્ત્રો આપ્યાં તે પહેરી મારાં વસ્ત્રો પણ ઉતારી આપ્યાં. મને હુંટી લીધા પછી મારી શિખિકાને બાગી નાંખી, અને તેમાંનો ચાંદીચાળો બાગ દાદી લીધો. પછી ત્યાં અગ્નિ સળગાવ્યો, તેમાં શિખિકાનાં લાકડાં પણ સળગાવી દીધાં, કે જેથી એ લોકોના બચકર કામની નિશાની પણ ન રહે. ત્યારબાદ આ બચકર જંગલમાં કે જ્યાં મનુષ્યનો શબ્દ પણ સંભળી શકાય તેમ નહોતું, ત્યાં ઘાતકી પશુઓના શિકાર માટે મને છોડી એ દુષ્ટોએ છૂટા પડવા માંડ્યું. મેં બચકરી રડી પડીને કહ્યું કે, “હું તમને પગે લાગીને વિનંતિ કરું છું કે મને તમારી સાથે લઈ જાઓ.” આ નિર્દય અને ઘાતકી હુંટારાઓ પાસે લાચાર અવસ્થામાં નિરુપાયે મારે આ માંગણી કરવી પડી.

તેમાંના એક વૃદ્ધ મનુષ્યે મને કહ્યું કે “તારા સરખી સુંદર સ્ત્રીને લઈ જઈ અમે શું કરીએ? અને જો કોઈના જીવવામાં આવે તો અમારી બધી આજીવોના જીવવામાં આવી જાય; તેમજ કામના જોવામાં તારી સાથે આવીએ તો તુરત પકડાઈ જઈએ.”

તે બોલતો હતો તેની વચ્ચે એક યુવકે કહ્યું કે “આવી સુંદર સ્ત્રી માટે કેદમાં જવું પડે તોપણ જવા તૈયાર છું. હું તેને નહિ જવા દઉં.” તેણે આ ઉપરાંત બીજી કહેલી બચકર વાત વિચાર કરતાં પણ મને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય હ. તે ટોળીનો મુખ્ય મનુષ્ય પ્રથમનો વૃદ્ધ હોય એમ મને જણાયું. તેણે પોતાની લાકડી ઉગમીને તે યુવકને કહ્યું “મૂર્ખ ! જો તું આવી વાત કરીશ તો તારું માથું બાગી નાંખીશ, આપણા જેવાંએ એવાં પાપકર્મ કરવાનાં છે !” આમ કહેતાં પોતાની ટોળીનાં માથાસા સાથે રવાના થયો. જ્યાં-સુધી તેમનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો ત્યાંસુધી હું બાનમાં હતી. જ્યારે એ લોકોને હું સાંભળી ન શકી ત્યારે બેભાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી.

હું ધારું છું કે મને નિદ્રા આવી ગઈ હશે. કાચલ, પોપટ વ્યાદિ પક્ષીઓના કસરતથી હું સવારે શુદ્ધિમાં આવી. ઉદય થતા સૂર્યનાં કિરણો વાંસના કુમળાં પત્રોમાંથી પ્રકાશતાં હતાં. હું ઉભી થઈ અને કોઈ ગામડાની તપાસ માટે નીકળી. લગભગ મધ્યાહ્નકાળે એક ગામ આવ્યું. જે કોઈ મનુષ્યો મને મળ્યા તેમને મેં મારા પિતા અથવા સસરા જે ગામમાં રહેતા હતા, તે ગામનો માર્ગ બતાવવા કહ્યું, પરંતુ એ બેમાંથી એકે ગામને કોઈ જાણતું હોય તેમ જણાવ્યું નહિ. થોડા સમયમાં મને જણાયું કે, અહિં કરતાં જંગલમાં હું વધારે સહિસલામત હતી. પ્રથમ ઘૂસકેથી તો એ હતી કે, બુઝાળામાં પડાનો રિવાજ હોવાથી મારા જેવી યુવાન સ્ત્રીઓ પુરુષો સાથે કેવી રીતે વાત કરવી. પરંતુ નિરુપાયે જ્યારે એ લોકો સાથે મારે વાત કરવી પડી, ત્યારે એ લોકો કેવા બાવપૂર્વક મારાપ્રતિ જોતા હતા તે મને સમજાયું. કોઈએ મારી મસ્કરી કરી; કોઈએ અસભ્ય માંગણી કરી આથી મારા દુઃખમાં ઉલટો વધારો થયો; અને મેં દંઢ નિશ્ચય કર્યો કે, બાકે હું મરી જઈ, પરંતુ આવા કુટલ લોકોને હું પૂછીશ નહિ. માર્ગમાં સ્ત્રીઓ મળતી તેમને હું પૂછતી, પરંતુ મને જોઈતી ખચર કોઈ આપી શક્યું નહિ. સ્ત્રીઓ પણ મારાપ્રતિ કોઈ નવિન પ્રકારના જનવરને જુએ તે દષ્ટિથી જોતી હતી, એમ તેમના મૂર્ખતાસચ્ચ બાવોથી સ્પષ્ટ થતું હતું. મારા એક સ્ત્રીએ કહ્યું, " દિકરી ! તું કોણ છે ? તારા જેવી કામળ અને સુકુમાર સ્ત્રીએ કોઈના રક્ષણ વિના આવા રાજમાર્ગ ઉપર ચાલવું યોગ્ય છે ? દિકરી ! તું મારે ઘેર ચાલ. " હું એક પણ શબ્દ બોલ્યાવિના તેની પાછળ પાછળ ચાલી. સુધાતુર જાણી મને તેણે ખાવાનું આપ્યું. તેણે મને કહ્યું કે, મહેશપુર તેના જાણીમાં છે. તેને મેં કહ્યું કે " જો તમે મને મહેશપુર પહોંચાડો તો મારા પિતા પાસે સારું ધનિયમ અપાવીશ. " પરંતુ તેણે મૂર્ખતાથી જવાબ દીધો કે, " હું મારું કુટુંબ તથા ઘર છોડી શકું તેમ નથી. " તેથી મેં તેને રસ્તો બતાવવા કહ્યું. તેણે દર્શાવેલ માર્ગપ્રતિ હું ચાલવા લાગી. યાદીને હોય થઈ મધ્ય હતી, છતાં અધારે થતાં સુધી ચાલ્યા કહ્યું. માર્ગમાં એક પ્રવાસી મને મળ્યો, મેં તેને પૂછ્યું " અહિંથી મહેશપુર કેટલે દૂર છે ? એકાદ કલાક આશ્રયસ્થિતભાવથી મારાપ્રતિ જોઈ મને પૂછ્યું, " તમે ક્યાંથી આવો છો ? " મેં તેને પેલી સ્ત્રી રહેતી હતી તે ગામનું નામ જણાવ્યું, તેણે મને કહ્યું કે, તમે તમારે જવાના સ્થાનથી હવે માર્ગે જાઓ છો, મહેશપુર અહિંથી પૂર્વ દિશામાં છે, અને જો દિવસનો રસ્તો છે.

મેં બધા અને નિરાશાપૂર્વક પૂછ્યું. " તમે ક્યાં જાઓ છો ? " તેણે કહ્યું " અહિંથી થોડે દૂર ગૌરીઆમ કરીને એક ગામડું છે ત્યાં જઈ છું. " મને પણ ખીજે કોઈ માર્ગ ન સૂઝતાથી હું પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલી જ્યારે અમે તે ગામ પહોંચ્યાં ત્યારે તે માથુંસે મને પૂછ્યું, " અહિં તમે કોને ઘેર જવાના છો ? " મેં તેને કહ્યું " અહિં કોઈ મારું જોગ-ખીતું ન હોવાથી કોઈ ઝાડ તળે રાત્રિ ગાળીશ.

" તમે જાતે કોણ છો ? " તેણે પૂછ્યું.

" હું કાવરથ છું " મેં જવાબ વાળ્યો.

તેણે મને કહ્યું કે " હું બ્રાહ્મણ છું. તમે મારી સાથે નિર્બંધપણે ચાલો, તમારાં શરેલાં અને મેલાં કપડાં છે છતાં હું જોઈ શકું છું, કે તમે કોઈ ખાનદાન કુટુંબના છો. "

" અહો ! કેવું સૌંદર્ય ! કેવી સુંદર સ્ત્રી છે ! " આવા પ્રકારના ઉદ્ગારો લોકો

મારું સૌંદર્ય જોઈ મારા માટે કાઢતા હતા, તેથી હું છેક કંટાળી ગઈ હતી. પરંતુ તે બ્રાહ્મણ મોટી વયનો, સદ્ગુણી અને બલો હતો.

મેં તે રાત્રિ તે બ્રાહ્મણના ધરમાં ગાળી. બપ, ત્રાસ, અને ગભરાટમાં બે દિવસ ગાળ્યા પછી મને અદ્વિતિયાંતિ મળવાથી જરા પ્રસન્નતા મને જણાઈ. સવારે ન્યારે હું જાગતી થઈ ત્યારે મારાં અંગે અંગ દુઃખતાં કરતાં હતાં, મારા પગ પશુ સૂજી આવ્યા હતા, તથા મારામાં બેસી શકવાની પશુ શક્તિ નહોતી.

મારી આવી અસહ્ય રીતિ રહે ત્યાં સુધી આ બ્રાહ્મણના ધરમાં રહાવિના બીજો ઉપાય નહોતો. તે અને તેની બન્ની સ્ત્રી મારા પ્રતિ બહુ માયાળુ બાવથી વર્તતાં હતાં, પરંતુ મને મહેશપુર જવાતું કંઈ સાધન ન મળવાથી મને અંતરમાં દુઃખ થયા હતાં હતાં. કોઈ સ્ત્રી તે ગામનો માર્ગ જાણતી નહોતી; કોઈના જાણવામાં હોય તોપણ કોઈ આસવા તૈયાર નહેતું. કોઈ કોઈ માણસો મારી સાથે આસવા ઉત્સુક હતા, પરંતુ એકદુરં પુરુષ સાથે જવું એ પશુ મને યોગ્ય જણાતું નહોતું; તેમ જ તે રૂઢ બ્રાહ્મણ પશુ તેવા કોઈ પુરુષ સાથે જવા દે તેમ નહેતું. તેણે મને એક બાળુ લઈ જઈ કહ્યું કે, "બહેન ! આ દલકરી આસનાં માણસો છે. આ લોકોનો બીલકુલ વિશ્વાસ કરશો નહિ. એ લોકોના મનમાં શું ધરણ છે તે હું તમને જણાવી શકતો નથી. હું એક આનંદાન શુદ્ધ તરીકે આવા લોકો સાથે જવાની તમને રમ્મ આપીશ નહિ. આ ઉપરથી મારે ત્યાં રોકાવું પડ્યું. એક દિવસે મારા સાંમળવામાં આવ્યું કે, કૃષ્ણદાસ બાણુ નામના એક સદ્ગુરુ તેમના કુટુંબ સાથે કલકત્તા જવાના છે; અને તેથી મેં ધાર્યું કે કદાચ એમની સાથે જવાનો યોગ આવશે તો મારે ઘેર જવાનો કંઈ માર્ગ મળશે. કલકત્તા મારા પિતાના તથા મારા સસરાના ગામથી ઘણું દૂર હતું, તોપણ મારા દરના સગા તે શહેરમાં વેપાર કરે છે એમ મારા જાણવામાં હતું. મેં ધાર્યું કે એક વખત કલકત્તા પહોંચીશ તો મારા સગાને શોધી કાઢવામાં મુશ્કેલી નહિ પડે અને ત્યાંથી મારા સગા મારે ઘેર મોકલવાની જરૂર વ્યવસ્થા કરી આપશે; અથવા તો મારા પિતાને હું સંદેશ મોકલાવીશ તો ત્યાંથી મને દુરત તેડી જશે.

મેં મારા વિચાર તે બ્રાહ્મણને જણાવ્યા તેને મારી યોજના પસંદ પડી. તેણે કહ્યું કે, "હું કૃષ્ણ બાણુને સારી રીતે જાણું છું. તે લણા બન્ના અને સદ્ગુણી રૂઢ પુરુષ છે, હું તમને તેમની પાસે લઈ જઈશ."

મને ત્યાર પછી દુરત કૃષ્ણબાણુને ત્યાં લઈ જવામાં આવી. તે બ્રાહ્મણે મારી બધી વાત જણાવી અને કહ્યું કે જો તમે આ ગરીબ નિરાપાર બાળાને કલકત્તા લઈ જવા કૃપા કરશો તો ત્યાંથી તેને ઘેર જવું મુશ્કેલ નહિ પડે. કૃષ્ણદાસ બાણુને મારી દયા આવવાથી તેણે એ વાત કહી દીધી. બીજો દિવસે અમારે જવાનું હોવાથી તે દિવસે પોતાની સ્ત્રી પાસે રહેવાની મને વ્યવસ્થા કરી આપી. બીજો દિવસે તેમના કુટુંબની સ્ત્રીઓ સાથે કલકત્તા જવા હું નીકળી. અમે લગભગ રોડે માધવ ગંગાજીના કિનારા સુધી આસનાં આવ્યાં ત્યાંથી અમે મજલામાં બેઠાં. યોગ સમયમાં અમે કલકત્તા આવી પહોંચ્યાં, જ્યાં તેઓ કાલીપાટની જગ્યાએ જવાનાં હતાં. તેમણે ભવાનીપુર નામના બહારના સ્થાનમાં મકાન બાંધે લીધું. એક દિવસે તેમણે મને પૂછ્યું, "તમારા સગા ક્યાં રહે છે ? તેઓ કલકત્તા શહેરમાં રહે છે કે ભવાનીપુરમાં ? મને તેની જરા પ્રશ્ન ખબર નહોતી; તેમણે ટેકાણું પશુ મારા જાણવામાં

નહોતું, તેથી મેં જણાવ્યું કે તે મારા જાણવામાં નથી. હું તો જોળપણમાં એમ જાણતી હતી કે કલકત્તા એક મોટું ગામડું હશે અને ત્યાં પૈસાદાર ગૃહસ્થો રહેતા હશે. અને મારા સગાતું નામ જણાવી કોઇને પૂછવાથી કોઇ પણ તેમનું રહેવાનું ઠેકાણું મને બતાવી આપશે !

હવે મારા જાણવામાં આવ્યું કે કલકત્તા શહેર લગ્ય મકાનોનું ગંગાવર શહેર છે. આવા મોટા શહેરમાં મારા સગાનો પતો લાગી શકે તેમ જણાયું નહિ. કૃષ્ણદાસ બાલુએ મારા સગાની તપાસ માટે ઘણી તપાસ કરી પરંતુ કલકત્તા જેવા શહેરમાં ક્યાં પતો લાગે ?

કાઠીધાટની જત્રા કરીને કૃષ્ણદાસબાલુનો બનારસ જત્રાએ જવા વિમાર હતો. જ્યારે જત્રા પૂરી થઇ રહી ત્યારે તેમના કુટુંબ સાથે બનારસ જવાનો દિવસ નિર્ણયિત થયો. હવે મારે શું કરવું ? મારી કુદરસાનો પ્રીતી આરંભ થયો. મારાં નેત્રમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

તે માયાળુ બાલુએ કહ્યું, ‘ બ્લેન જુઓ ! મારો સુરેન્દ્રદત્ત કરીને એક મિત્ર છે, તે શામળજત્રમાં રહે છે. તેની સાથે મારે ગઈ ઢાલે મળવું થયું હતું. તેણે મને કહ્યું કે રસોઇ કરવા માટે કોઇ સ્ત્રી નોકરની મને ઘણી જરૂર છે, અને જો તમારા જાણવામાં કોઇ સારી રસોઇ કરનાર સ્ત્રી હોય તો મને જણાવજો. મેં તેમને તપાસ કરીને જણાવતાં કહ્યું છે. મારી મરજી છે કે તમને આ નોકરી સામાટે ન અપાવવી ? તમારા માટે આ વિના, બીજો કોઇ માર્ગ મને જણાતો નથી. મારે તમને સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઇએ કે, હું તમને બનારસ લઇ જઈ શકું તેટલું દ્રવ્ય મારી પાસે નથી. તમે કદાચ અમારી સાથે આવો તોપણ તમને તેથી કશો લાભ નથી. ઉલટું તમે અહીં હશે તો તમારા સગાની તપાસ કરી શકશો. ’

આ વાર્તા મારે કશું ક્યાં વિના બીજો કયો માર્ગ હતો ? પરંતુ મેં અનુભવેલાં દુઃખનો ચિતાર પુનઃ મારી દષ્ટિ સામે ખડો થયો. મેં તેમને આતુરતાથી પૂછ્યું,

“ સુરેન્દ્રદાસની કેટલી વય છે ? ”

“ તે મારા જેટલી વયના થઈ પુરૂષ છે. ”

“ તેમની સ્ત્રી દયાત છે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ તેમને બે સ્ત્રીઓ છે. ”

“ તેમના ઘરમાં બીજો કોઇ પુરૂષ છે ? મેં બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ તેમને બીજી સ્ત્રીથી થયેલો એક દરોક વરસનો છોકરો છે, અને તે ઉપરાંત તેમનો એક બાળિકો છે, તે આંધળો છે. ” આટલા સતોષકારક પ્રત્યાસા પછી મારે ના પાઠવાનું કંઈ પ્રયોજન નહોતું. તેથી બીજા દિવસે કૃષ્ણદાસબાલુ સુરેન્દ્રદાસને ઘેર મને મૂકી ગયા. તેમના ઘરમાં રસોઇવાળી તરીકે હું રહી. મારા જેવી શ્રીમાન ગૃહસ્થની પુત્રીના પ્રારબ્ધમાં આ વિચિત્ર રિયતિ લખાપત્રી હશે ! આવી નોકરી કરી મારે મારો નિર્વાહ કરવો પડશે એમ લાજુબર પણ કોણ ધારી શકે તેમ હતું ? પરંતુ પ્રારબ્ધની વિચિત્ર ગતિ કોણ જાણી શકે છે ?

નોકરીમાં દાખલ થતી વખતે જ મેં નિશ્ચય કર્યો કે મારા પગારમાંથી મારે ઘેર જવા માટે થોડું થોડું દ્રવ્ય જામડું રાખવું. હું જ્યાંને દમેશાં મહેશપુર માટે પૂછતી હતી પણ તે ગામને કોઇ જાણતું હોય એમ જણાયું નહિ; તેમજ ત્યાં કેવી રીતે જવું તે પણ મને કોઇ કહી શક્યું નહિ. દુર્ભાગ્યવશાત્ એ પણ મારા જાણવામાં નહોતું કે મહેશપુર કયા જિલ્લામાં કે કઈ દિશાએ આવેલું છે. આવી રિયતિ વચ્ચે લગભગ એક વરસ પૂરું થવા

આવ્યું. ત્યારબાદ એકાએક મારી અંધકારનાળી રિશતિઉપર પ્રકાશનું કિરણ પડતું જણાયું. વર્ષાશુભની અંધકારમય રાત્રિમાં ઘેરાયલાં વાદળાંમાંથી પ્રકાશનો ભાસ મને થયો.

એક દિવસે મુરેન્દ્રબાણએ મને પોતાની ખાસે બેસાડી કહ્યું “ આજે મેં એક સદ-ગૃહસ્થને પરાણા તરીકે નાતપાં છે, તે મારા ઘેઠ છે, તેથી આજની રસોઇ ખાસ કાળજીપૂર્વક ઉત્તમ પ્રકારની બનાવજે; જો રસોઇ ઉત્તમ પ્રકારની નહિ બને તો મને ઠીક નહિ લાગે. ”

મેં મારાથી બનતી રીતે ઉત્તમ પ્રકારની રસોઇ કરી. અંજીને બેસવાના ઓરડામાં જમવાનું રાખ્યું હતું, પીરસવામાટે પણ મને સૂચના કરવામાં આવી હતી. જમવામાં માત્ર મુરેન્દ્રબાણ જ એને તેમન. પરાણા-એ બે જણુ હતા.

જમવા આવ્યા તે પહેલાં મેં થોડું થોડું પીરસી રાખ્યું હતું. બીજી વખત હું પુરી અને લાજ્યાં લઇ પીરસવા ગયો. મેં અમારા રિવાજ પ્રમાણે લાજ કાઢી હતી. પરંતુ સ્ત્રીની દૃષ્ટિ સાદીના સામાન્ય ધુંધટાથી ઢંકાયે રહે તેમ છે ? મારા ધુંધટામાંથી મારા શેઠના પરાણા તરફ કાંઈ ન જાય તેમ નજર ફેરવી લીધી.

મને તેમની ઉમર લગભગ ત્રીસેક વરસની જણાઇ. તેમનો વર્ણ ગૌર અને તેજસ્વી હતો, વિશાળ બાળ, પ્રસન્નતાવાળી મુખમુદ્રા, ઘાડીલા અવધવો-અદ્ભુત સૌંદર્યમય જણાતા હતા. તેમનાપ્રતિ દૃષ્ટિ કરતાં સ્વાભાવિકરીતે મારી દૃષ્ટિ તેમનાપ્રતિ આકર્ષાઇ. પીરસીને થાળી સાથે જેની હું બેસી રહી કે પાછી પુનઃ તેમનાપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી. મેં તેમનાપ્રતિ ધુંધટામાંથી દૃષ્ટિ કરી કે તુરત તેમણે પોતાનું માથું ઉંચું કર્યું અને હું તેમનાપ્રતિ જોઉં છું એમ તેમના ચહેરાના ભાવ ઉપરથી મને જણાયું. અમારા બન્નાળી દોઢામાં કહેવાય છે કે, વિશેષ અંધકારમાં દીપક વિશેષ પ્રકારવાળો જણાય છે, તેમ ખુલ્લા અંધેશવાળી સ્ત્રી કરતાં ધુંધટાવાળી સ્ત્રીનાં નેત્રો વધારે તેજસ્વી હોય છે. તેમના મનમાં પણ આવા વિચારો ચાલતા હોય એમ મને જણાયું. તેમણે કાંઈ સમજી ન શકે એવી રીતે સ્મિત કર્યું, અને ત્રાસ મોંમાં મૂક્યો. તેમનું સ્મિત મારા વિના બીજું કાંઈ સમજી શક્યું નહિ. હું જખવાણી પડી અને થાળીમાંનાં બધાં લાજ્યાં તેમને બેભાનપણે પીરસી ઉતાવળે ચાલી ગયો.

મને એક બાળુથી લગ્ન ઉત્પન્ન થઇ, બીજી બાળુથી પ્રસન્નતા થઇ. મારે કંથુલ કરવું પડે છે કે, મને લગ્ન કરતાં પ્રસન્નતા વિશેષ જણાઇ. મારા જીવનમાં આ પહેલી વખત આવા સ્મિતનું દર્શન થયું હતું કે જેણે મને આનંદમગ્ન કરી મૂકી હતી. આવી રીતે પૂર્વે મારાપ્રતિ કાંઈએ સ્મિત કર્યું નહોતું, તેથી આ સ્મિતની વૃક્ષનામાં જગતનાં અન્ય મનુષ્યોનું સ્મિત મને એર જેવું જણાયું.

હવે મારી ખાતરી છે કે, મારી બગિચા વાચકો, જેઓ પોતાના પતિતરફ ભક્તિવાળી છે તેઓ કહેશે કે, “ બેશરમ વ્યભિચારી સ્ત્રી ! ” એ તદ્દન સત્યવાળું છે કે મને તેમનાપ્રતિ પ્રેમવાળી લાગણી ઉત્પન્ન થઇ હતી. પરંતુ મારા જીવનપ્રતિ દૃષ્ટિ કરે, જો કે હું પરણેલી સ્ત્રી હતી, છતાં મારાં લગ્ન થયાં ત્યારે-મારું વય દસ વરસનું હતું. આજસુધી મારા જીવનની એક પણ આશા ક્ષણભૂત થઈ નહોતી. ઉંડાં પાણીમાં જળ ફેંકાય ત્યારે એકદં મોજું ઉત્પન્ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

હું કંથુલ કરું છું કે મારા દોષનો સ્વિકાર કરી હું દોષથી મુક્ત છું એમ કહેવા માંગતી નથી. ગમે તે કારણ અથવા સંજોગ હોય છતાં પાપતે પાપ જ છે. અને દલીલ રજૂ કરવાથી દોષથી મુક્ત થવાનું નથી. પરંતુ આ પ્રકારનું પાપ મારા જીવનમાં પહેલામાં પહેલું અને છેલ્લામાં છેલ્લું હતું.

જ્યારે હું રસોડામાં પાછી ગઈ ત્યારે મારા મનમાં વિચાર થયો કે, આ પુરુષને અગાઉ મેં કાંઈ સ્થળે જોયેલા છે. મારી શંકા નિરૂત્ત કન્વામાટે હું ફરીથી શાક પીરસવાનું નિમિત્ત લઈને ગઈ, અને તેમના પ્રતિ તિરછી નજરથી મેં જોયું. મેં ધ્યાનપૂર્વક તેમને ની-
હાજ્યા અને ત્યારે મેં જાણ્યું !

આ ક્ષણે સુરેન્દ્રબાણુએ મને કઢી લાવવાનું કહ્યું. હું કઢી લઈ પીરસવા ગઈ. હું તીવ્ર દાઢથી પેરાણા તરફ જ દષ્ટિ ફેરવી લેતી હતી, તે સમયે પેરાણાએ મારા શીકને કહ્યું, “ સુરેન્દ્રબાણુ ! તમારી રસોઈપાણીને કહો કે, તેણે રસોઈ બહુ સ્વાદિષ્ટ બનાવી છે. ”

સુરેન્દ્રબાણુ તેમની ગુપ્ત વાતનો મર્મ સમજ્યા નહિ. સામાન્ય રીતે કહ્યું,
“ હા, તે કંઈ ખરાબ રસોઈ નથી કરતી. ”

પરંતુ હું સમજી ગઈ, અને મનથી નિશ્ચય કર્યો કે, તેમને દર્શાવી આપવું કે, એક હુશીયાર રસોઈપાણી યુવાન યતુબના મનોભાવો કેવી રીતે પકડી નાંખે છે.

પેરાણાએ પાછું કહ્યું “ શીરો, શાક, લાજ્યાં વિગેરે કેવાં ઉત્તમ પ્રકરનાં બનાવ્યાં છે ! અને અમારા ભાગમાં જેવાં બને છે, તેવાં જ બનાવ્યાં છે. ”

મેં ફરીથી ધાર્યું કે “ એ એ જ છે ! ” ખરી રીતે કહું તો મારા વતનમાં જેવી રીતે રસોઈ બનાવે છે, તેવી જ રીતે કેટલીક વસ્તુઓ બનાવી હતી. સુરેન્દ્રબાણુએ કહ્યું
“ હા, તે રસોઈપાણી આ તરફની નથી. ”

પેરાણાએ આ પ્રસંગનો લાભ લઈ મને પૂછ્યું, “ છોકરી ! તારું વતન ક્યાં છે ? ”
મને લાંબગડ ચર્ચા કે જણાવું કે ન જણાવું ? આખરે મને નિશ્ચય થયો કે, તેમને જણાવવું તો ખરું. પરંતુ મને ખીલ શંકા થઈ કે તેમને સસ જણાવું કે નહીં ? મેં નિશ્ચય કર્યો કે તેમને તુરંત તો નહોતો જવાબ આપવો. હું આવા નિશ્ચય ઉપર સામારે આવી તો કહે-
વાનું કે, જે સત્તાએ અંતિ અંતઃકરણ સમજી ન શકાય એવા પ્રકારનું રમ્યું છે તે જ જાણે છે. મેં નિશ્ચય કર્યો કે જરૂર જણાયેલાં હું સત્ત જણાવી દર્શાવ. તત્કાલ તો મેં નહોતો ઉત્તર આપ્યો કે “ મારું વતન લગીરથપુર છે. ”

તેઓ આવી ચમક્યા હોય એમ જણાયું. થોડા સમય પછી ધીમા સ્વરે મને પૂછ્યું, “ કયું લગીરથપુર ? હુઠારાઓયો પ્રખ્યાત યમેલું લગીરથપુર ? ”

મેં શરમાઈ ઉત્તર આપ્યો, “ હા. ”

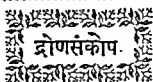
ત્યારપછી તેઓ એક શબ્દ પણ બોલ્યા નહિ.

આ બધા વખત મારા હાથમાં યાળી લઈ હું હભી હતી. હું તદ્દન બૂલી ગઈ હતી કે, અમારા ભોકેમાં રસોઈપાણી તરીકે અમરજા પુરુષ સમક્ષ આવી રીતે ઉભા રહેવું એ વિવેક વિરહ ગણાય છે. મારા જોવામાં આવ્યું કે આટલી વાત થવા પછી તેઓ જમ-
વામાં આનંદ લેતા નહોતા. સુરેન્દ્રબાણુને પણ આમ જણાવાથી પૂછ્યું કે, “ રસોઈ-
રકુમારબાણુ ? તમે કેમ જમતા નથી ? ” આનો જવાબ સાંભળવા હું કાન માંડી રહી હતી. “ શિશિરકુમારબાણુ ” આ નામ પૂર્વે પણ મેં સાંભળ્યું હતું. મેં ચોકસ ધાર્યું કે એ મારા પતિ છે.

હું રસોડાતરફ દોડી, અને યાળી એક તરફ ફેંકી દઈ આનંદમાં આવી બઈ, એક સ્થાને બેઠી. સુરેન્દ્રબાણુએ ખૂબ મારી “ એ શું પડ્યું ? ” મેં જવાબ દીધો “ આલી યાળી હાથમાંથી પડી ગઈ. ”

(અપૂર્વ.)

(અનુસંધાન ગત વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૯૬ થી.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ:—પાંડુ પ્રાસાદનું એક દિવાનખાનું.

*

*

*

*

બ્રહ્મવ—(નોખતનો અવાજ સાંભળી) આ રાજમહેલમાંની મધ્ય રાતની નોખત યમ, તોપણ હજી મને કંઈ નિદ્રા આવતી નથી, હવે મારે શું કરવું ? સ્ત્રીમદાદાએ બે ભાણું ઉડાવ્યાં, તે જોઈ બંદાએ ત્રણ ચાપ્યાં, પણ માણસે પચે તેટલું જ ખાવું જોઈએ કે નહિ વાર ? ! વધારે ખાવાથી અપચો થાય જ ! મને એકસરખા દુષ્યાપલા ઓડકારો આવ્યાં કરે છે (ઓડકાર ખાઈ મોઢું બગાડે છે) દીવો જુજવી ઉંઘ આવવા માટે અજગરની માફક પહોળો યમ પડ્યો છું પણ ઉંઘતું નામ જ નહિ ! જો માણસને પુરતી ઉંઘ મળતી નથી તો તે તદન ગાંડાજેવો બની જાય છે. હું ધારું છું કે જેમ આજે મને નિદ્રા આવતી નથી તેમ ત્યાં સ્ત્રીમદાદાને પણ અમુજીય થતી દશે નહિ વાર ? પણ આમ વિચાર કરવા કરતાં ત્યાં જઈ પ્રત્યક્ષ જોવું હોય તો ! માણસનો કેવો સ્વાર્થી સ્વભાવ છે કે મહત્તનું મળતાં માર ઉડાવ ઉડાવ ! અને પછીથી નિદાને માટે આવાં ફાંદાં મારવાં પડે ત્યારે જ જોશે ! (હાપક લેઈ જાય છે.)

દ્રોણ—(બ્રહ્મવને જોઈ) કણ છે ?

બ્રહ્મવ—એ તો હું બ્રહ્મવ.

દ્રોણ—કેમ ! મોડી રાતસુધી તું કેમ જાગે છે ?

બ્રહ્મવ—શું કરું ચુરરાજ ! અત્યાદાર કરવાથી નિરાંતે ઉંઘ જ આવતી નથીને (ઓડકાર ખાઈ) હો જુએ, આ દુષ્યાપલા ઓડકારો ઉપરાજાપરી એક સરખા આવ્યાં જાય છે !

દ્રોણ—ભાઈ આજ કારણને લીધે માણસે મિતાદારી રહેવું જોઈએ. મોઢું મળતાં રાત દિવસ વખત કવખત જોવો નહિ અને ચાંપતું સારું નહિ ! જાં આદુ સિંધવ આવી સુઈ જા એટલે સધળું ઠીક થઈ જશે. (જાય છે.)

બ્રહ્મવ—ઓ તમારાની સ્ત્રીમદાદાનું ઘેરવું તોઅહીં સુધી સંભળાય છેને શું ! એમને ખાટલી બધી ઉંઘ કેમ આવી દશે ! સાચી વાત છે કે તેઓને, મદત પુદ્, ગદા પુદ્, ધર્તુ-

વિદ્યા વગેરે શિખાવાંથી પૂર્ણ થઈ યાપ છે, અને મારે તેમાંનું કંઈ જ નહિ. હવે આપણે પણ કાલથી સપજા રસોડાવાઓ માટે એક મોટો અખાડો બાંધી નાનપણાની માફક મહેનત કરતી જોઈએ. અને આ રાત્રીકુમારોનું જોઈ તે પ્રમાણે મજા લઉં, ગદા લઉં કરવું જોઈએ. ખોરાકનો તો મુદ્દે વાંધો નથી ! આથી હવે આચાર્યજીના શરમાવાપ્રમાણે થોડું આદુ અને સિંધવ ખાઉં સુખેથી સુષ જઈએ. જોઈએ કેમે કરતાં આંખ મળે છે. અર ! પણ આ શું કલંગાપ છે. ધનુષ્યનો ટણકારો ! નારે ના હમેશાં તેને તે સાંભળી તેવા બાસ યાપ છે. મીઠું શું ! (જાય છે.)

દ્રોણ—(સાંભળવાનો આવિર્ભાવ કરી) ધનુષ્યની મોર્ચીનું જ આ સિંચન ! તેનો જ આ ટણકારો (દીપક નીચે મુકી) આ દીપ અહીં રહેવા દેઉં, આસતેથી જઈને જોઈ કે આ અવાજ ક્યાંથી આવે છે. અધિકારના ઉપહારે મારો ઉદિષ્ટ હેતુ સ્પર્શિત થવાનું ચિહ્ન જણાય છે ખરું ! નિઃશંકાય આ ટણકારો અર્જુનનો જ ! નારે ના; તે બાબતમાં હવે શાન્તિનું કંઈ જ કારણ રહ્યું નથી. (દીપક સેઇ એકદમ અંદર જાય છે.)

અર્જુન—(દીપક જોતાં જ ધનુષ્ય બાળુએ મુકી ઉઠેા યઈ) કાણ ! આચાર્યજી ! આચાર્યજીને મારા પ્રજ્ઞામ.

દ્રોણ—અર્જુન ! તારી નિદ્રા ક્યાં ગઈ ! એ શું છુપાવ્યું ? અહીં ધનુષ્યનો ટણકારો થવાનો મને બાસ થયો મટે હું અહીં સુધી આવ્યો મારાથી કંઈ એ છુપાવતો મા. જે કંઈ સત્ય હોય તે વદ.

અર્જુન—(પુનઃ પ્રજ્ઞામ કરી) ગુરુવર્ધના અરજીથી હું સામાટે છુપાવું ? સત્ય જ જણાવીશ. જ્યારે હું અધિકારમાં ઉપહાર કરતો હતો, ત્યારે મારા મનમાં એવા વિચારો રૂપી જે એક સમયે નિશ્ચિત ક્યાં બાદ અધિકારમાં જો અચૂક જુદા જુદા પદાર્થો સેઇ ઉપહાર કરી શકાય છે તો તે જ પ્રમાણે એક સમયે નિદ્રાગ્રસ્તી વસ્તુપર અચૂક બાણ કેમ મારી ન શકાય.

દ્રોણ—ભાઈ અર્જુન ! આમ આવ, એક વખત તું તને હૃદય સાથે દયાવી બેટલા દે ! મારે આ આજનો આનંદ ત્રિભુવનમાં પણ સમાશે નહિ. કાલના અધિકારના ઉપહારની મારી મોજના આટલા માટેની જ હતી. ખરા ધનુર્ધરને ઉચિત એવી આ તારી ધારણા જણી મને અત્યાનંદ થયો છે. સપજા જગતમાં તારી કાંઈ પણ ધરોળગી ન કરી શકે એવો હું તને ધનુર્ધર બનાવીશ, તો જ હું દ્રોણ ! તારી આ તેજસ્વિતા જોઈ હવે મારી પૂર્ણ ખાતો યઈ ચુકી છે કે તું એકલો જ મારું ઉદિષ્ટ કાર્ય પૂર્ણ કરીશ. (મધ્ય રાત્રિની નોખત વાગે છે) સાંભળ આ મધ્યરાત્રીની ત્રીજી વખતની નોખત યાપ છે. હવે તું સ્વંસ્થ ચિત્તે નિદ્રામીન થા. માથુસને શાંત નિદ્રા જોઈએ, નહિ તો પ્રકૃતિ સારી રહેતી નથી, તે એ વખતની નોખત સાંભળી હતી કે ?

અર્જુન—ના, આચાર્યજી ! મારું તે તરફ મુદ્દે લક્ષ નહોતું, જેથી મારા કંઈ જાણમાં અગર સાંભળવામાં આવ્યું નથી. જ્યારે આપ દીપક સેઇ પધાર્યા ત્યારે પ્રકારથી મારું તે તરફ ખ્યાન ખેંચાયું.

દ્રોણ—(પુનઃ આલિંગન દેઈ) ભાઈ અર્જુન ! તારા જેવો શિષ્ય મેળવવા હું

ભાગ્યશાળી થયો તેથી હું પોતાને ધન્ય સમજું છું. હે ધનુર્ધર ! લક્ષ્ય સાધવા માટે એક જ વિષયપર લક્ષ હોવું જોઈએ તો જ તે વસ્તુ સાધ્ય થાય છે. જ્યાં તેનું દુર્લભ્ય યથું કે દિસાત્ પામે જ સમજવો. પછી તેને કંઈ પણ સાધ્ય થતું નથી. આજ એક બાળક તું હમેશાં ધ્યાનમાં રાખી અભ્યાસ કરતો જ, એટલે પછી તને અવિજયનું નામ પણ સાંભળવા મળશે નહિ.

અર્જુન—આચાર્યજીની આરા મને શિરસાવંદ છે.

દ્રોણ—જાઓ, ત્યારે હવે સુષેથી સુઓ; હું પણ જાઉં છું અને કિંચિત્ વિશ્રાંતિ લેઈં છું.

અર્જુન—(નમસ્કાર કરી) નિદ્રા લેવા આ આહ્યો.

દ્રોણ—(જતાં જતાં સ્વગત) મારા પોતાના પુત્રમાં પણ આવી ધારણાશક્તિ નથી. કુરુકુલએક લીલાઆચાર્યે મારી પાસે અર્જુનની જે વિસક્ષણ ધારણાશક્તિ અને બુદ્ધિનાં વખાણુ કર્યા હતાં તે અક્ષરક્ષઃ ખરાં છે. આ રાજકુમાર અર્જુન મને મારા અન્ધ-ત્યામા કરતાં પણ ધણે જ પ્રિય છે. એકંદર રીતે જોતાં માણસ પોતાના સદ્ગુણોએ કરી અન્યના પ્રેમને સ્વમેવ પોતાતરફ આકર્ષે છે. સદ્ગુણોમાં કંઈ અલૌકિક આકર્ષણ-શક્તિ છે. નહિ તો મારા પુત્ર કરતાં પણ આ અર્જુન મને આપંત પ્રિય કેમ થયો ! તેમાં વળી સદ્ગુણ અને સ્વાભાવિક વિનય આ બંને જ્યાં એકત્ર માન્યા હાં આકર્ષણુ યથું જ સમજવું અને તેમ યતાં પ્રેમ દુગુણો ધુંધરી હો છે. પ્રથમ તો અર્જુન રાજકુમાર, મનોહર, સદ્ગુણી અને વળી વિસક્ષણ ધારણાશક્તિનો. આટલું છતાં તેની નમ્રતા, તેમ જ વહીસ અને શુરુ પ્રત્યેનો તેના હૃદયનો આદર, સન્માન રાખવાની શૈલી અને નમ્ર ભાવણુ સાંભળી દરેકે દરેક તેના મોહપાશમાં બંધાવવો જ જોઈએ. તેના પ્રત્યે પ્રેમ જાગ્રત થવો જ જોઈએ. જો તેમ ન થાય તો તો નવાઈ જ કહેવાય. મારી મનોદેવતા મને કહે છે કે, આવા પર પરિશ્રમ કરતાં તે આ ભરત કુળનું નામ જરૂર ઘાટશે. શુરુજનોને યોગ્ય શિષ્ય મળતાં જે આનંદ થાય છે તે કંઈ અલૌકિક જ હોય છે. તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. અનુભવ શિવાય તે આનંદની મજા સમજવી શક્ય જ નથી ! અન્ધત્યામાએ દુષ ધારી પીધેલો સાથવો જોતાં ‘ પુત્ર મોહ ’ ની કલ્પના જેવી મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવી. તેવો જ આ સચ્ચિદ્ધ્ય પ્રાપ્ત થવાના આનંદનો અનુભવ છે. માણસને જ્યારે અસાનંદ થાય છે ત્યારે તેની નિદ્રાનો ભંગ થાય છે. હવે યથેલા આનંદથી બીજા પ્રસવનારા જુદા જુદા આનંદોના મનોરથની નવી નવી કલ્પનાસૃષ્ટિ રચી માણસ તેમાં નિમગ્ન થાય છે અર્થાત્ તેને પછી નિદ્રાની કંઈ જ જરૂર રહેતી નથી. વળી માણસને નિદ્રા કેવળ વિશ્રાંતિઅર્થે જ જોઈએ છે, અને તે જો જાગ્રત અવસ્થામાં જ વિશ્રાંતિ મળે તો પછી નિદ્રાની શામાટે અપેક્ષા કરવી ! તોપણ હમણા મધ્ય રાત્રીનો સમય છે. માટે વિશ્રાંતિમંદિરમાં જઈ પર-માત્માના ધ્યાનમાં બેસવું એ જ ઠીક. સચ્ચિદાનંદ, સચ્ચિદાનંદ (નય છે.)

(અપૂર્ણ.)

હિતકર છે તે તેમને તેમના ઉત્તર જીવનમાં સ્પષ્ટ થયું હતું. ઉક્ત કવિ પોતાના જ મુખે કહે છે, કે મારી માતાના મરી ગયા પછી મારે ઘણો સમય એકલા જ રહેવાનું આવતું અને હું જ્યારે એકલો પડતો ત્યારે જ્યારીમાંથી કુદરતનું અવલોકન કરતો. મને કુદરત મારો ઉત્તમોત્તમ સાથી જણાતો હતો. હું જ્યારીમાંથી આકાશમાં આમ તેમ વહેતાં વાદળ જોતો અને હું ગોઠાવેલો થઈ જતો. પ્રસંગે પ્રસંગે હું સવારમાં પથારીમાંથી ઉઠીને ઉદ્યાનમાં દોડી જતો અને લીલું છમ જેવું મનોહર ઘાસ, તેના ઉપર પડેલાં મોતીજવાં ધુમસનાં બિંદુ, લિલાંછમ વિવિધ ભાતનાં વૃક્ષો, અને આ સર્વ ઉપર પડતો સૂર્યનો પ્રકાશ મને એટલાં તો મનોહર લાગતાં કે કંઈ કહેવાની વાત નહિ, મને આ સર્વ જાણે ખાસ કરીને કંઈ કહેતાં હોય તેમ મને સ્પષ્ટ જણાતું હતું. ” તેમણે સૂર્યના પ્રકાશ ઉપર જોઈને અનેક પદ્યો રચેલાં છે જેમાંથી એકના અંગ્રેજી ભાષાંતરની એકાએક કડીઓ અત્ર ટાંકવામાં આવે છે.

Light, my light, the world filling light, the eye-kissing light, heart sweetening light;

* * * *

The butterflies spread their sails on the sea of light, lilies and Jasmanes surge up on the crest of the manes of light

* * * *

રબીન્દ્રનાથ બાલ્યાવસ્થામાં ચંડીદાસ અને વિદ્યાપતિ વગેરે પ્રાચીન કવિઓના કાવ્યને વાંચતા હતા, અને તેમનું કહેવું છે કે આ વાંચનથી જ તેમનામાં લેખનશક્તિ જન્મત્ થઈ હતી. તેમણે આ કવિઓના અનુકરણ રૂપે ભાનુસિંહના નામથી કેટલીક કવિતાઓ અક્ષિદ કરી હતી, જે પ્રજામાં ઘણી જ વખણાઈ હતી અને ભાનુસિંહ કાણુ છે તે જાણવાની સર્વને જરાસા થઈ હતી. શાળામાં તેમનું વિદ્યાર્થીજીવન પ્રસર્ય જણાતું નહતું. તેમનું કહેવું છે કે તે જે શીખ્યા છે તે શાળામાંથી શીખ્યા નહતા પણ જગતરૂપી અનુભવ શાળામાંથી જ શીખ્યા હતા.

રબીન્દ્રનાથ ટાગોરને પ્રથમ જ્યારે આંતરસ્કુલ યુગ ત્યારે તે કવી રીતે થયું હતું તે પોતાને મુખે જ તેમણે નીચે પ્રમાણે મને જણાવ્યું હતું. ‘ એક દિવસે સવારે હું શાળાના આંગણમાં ઉભો હતો અને સૂર્યનો હિમ્મત રતો હતો. તે વખતે એકાએક જ મને કંઈ વિલક્ષણ સ્વપ્નવેષ પ્રકાશ અંતરમાં પડતો જણાયો. આ ક્ષણે મને સમગ્ર વિશ્વઆનંદ-મય અને પ્રેમમય જણાવા લાગ્યું. ઝાડ, પાન, ઘર, મનુષ્ય વગેરે સર્વ જડચેતન સૃષ્ટિ મને સુખરૂપ આ ક્ષણે ભાસવા લાગી. રસ્તામાં ચાલતા મજુરોની ચાલ જોઈને પણ મને આનંદ થતો અને આ સમયે એક પણ એવી વસ્તુ નહતી, કે જે મને આનંદરૂપ ન ભાસે તથા તેના ઉપર મને પ્રેમ ન પ્રકટે. ઇશ્વરે મને આ સ્કુલરૂપ કરાવ્યું હશે અને તેથી તે સ્કુલરૂપ પૂર્ણ રૂપમાં પ્રકટે તદર્થે હું હિમાલયમાં ગયો, પણ કંઈ તેથી અધિક મને જણાયું નહિ. આ વખતે મને સ્પષ્ટ થયું, કે આંતર સ્કુલરૂપને માટે જે જાણ વસ્તુનો મેં આધાર લીધો તે યોગ્ય નથી, એ તો અંતર્યામીની કૃપા થતાં ગમે તે રિચતિમાં થતું હશે. ’ આ સ્કુલરૂપને તેમણે પ્રભાતસંગીત નામના પદ્યોમાં સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરેલો છે.

તેવીશ વર્ષની ઉંમરે તેમના પિતાએ તેમને તેમની જમીન વગેરે સંભાળવાનું કામ સોંપ્યું આ કામ કરવાને માટે તેમને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગાંગાનદીમાં હોડીમાં બેસીને જવું પડતું હતું, અને તેથી કુદરતને અવલોકવાનો તથા ગામડાના લોકો સાથે પરિચયમાં આવતાં જનસ્વભાવનો અભ્યાસ કરવાનો સારો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ કવિવર કહે છે, કે હું મહિનાના મહિના સુધી વિચારમાં જ ગ્રુથાએલો રહેતો અને કંઈ પણ બોલતો નહિ. આથી મારો અવાજ ધણે નાનો થઇ જતો. જો કે આ સમયમાં હું લખવાનું કામ પણ કરતો હતો.

તેમને ગામડાના લોકોની અંતઃકરણની બધી સ્થિતિ જોઈને તેમને માટે ઘણો પ્રેમ-ભાવ જામતો થતો હતો. તથા આ પ્રસંગે પોતાની માતૃભૂમિને માટે પણ તેમને અસાધારણ પ્રેમ જામતો થયેલો છે. તેમણે નીચે પ્રમાણે એક કવિતા પોતાની માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર અર્થે લખેલી છે. જો કે રાજકીય સત્તાની મરજી વિરુદ્ધ કંઈ પણ લખવાથી કેવો પરિણામ આવે છે, તે તેમને અચાત હતું, એમ નહતું.

Where the mind is without fear, and the head is held high;

Where knowledge is free;

Where the world has not been broken up into fragments by narrow domestic walls;

Where words come out of the depth of truth;

Where titeless striving stretches its arms towards perfection;

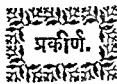
Where the clear stream of reason has not lost its way into the dreary desert sand of dead habit;

Where the mind is led forward by Thee into ever widening thought and action;

Into that heaven of freedom, my Father, let my country awake."

(અપૂર્ણ.)

જગતને તે મનુષ્યોની જરૂર છે કે ને—

પૈસાને માટે પોતાના અંતઃકરણને વેચતા નથી,
 પોતાના શબ્દોને પાલન કરવાના આમ્રદવાળા હોય છે,
 પોતાના આચર્યને દ્રવ્યાદિથી અધિક મૂલ્યવાન સમજે છે
 સ્વતંત્ર અભિપ્રાયને દર્શાવવાના ધૈર્યવાળા હોય છે,
 આમ્રદ, નિશ્ચય અને ધૈર્યને ધારણ કરનાર હોય છે;
 આરંભેલા કાર્યને પૂર્ણ કરનાર હોય છે,
 અસહાયરણને મરણાંતે પણ આચરતા નથી,
 ઉચ્ચ લક્ષ્યને સતત સેવનાર હોય છે,
 કર્તવ્યને ધર્મરૂપ સમજનાર હોય છે,
 પ્રાંચ, અનીતિ, અન્યાયઆદિથી રહિત હોય છે,
 ઉદાર અંતઃકરણસંપન્ન હોય છે,
 ખોટાને ખોટું ભણ્યા પછી તેને તરત ત્યજી દેનાર હોય છે,
 સત્ય વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામાં સદા તત્પર હોય છે,
 સ્વાત્મ પ્રતિષ્ઠાનો નાશ કરતા નથી,
 કાપુરુષ નથી,
 પૂર્ણ પ્રમાણિકપણે વર્તે છે,
 ગાઢરીયા પ્રવાહમાં ભળી જનાર નથી,
 પૂરે પૂરે સ્વાર્થનો ભોગ આપનાર હોય છે,
 પોતાનો ડાબો હાથ શું કરે છે તે જમણા હાથને જણાવવાના સ્વભાવવાળા
 હોતા નથી,
 પ્રશંસા કે કીર્તિની ખાતર કામ કરનાર નથી,
 સર્વદા નિમકદલાલ હોય છે,
 સુખદુઃખમાં સમરૂતિને ધારણ કરી શકે છે,
 દુઃખમાં ધૈર્ય ધરીને આગળ વધનાર હોય છે,
 પોતાની મહત્તાને કર્તવ્ય કરવામાં ભૂલી જનાર હોય છે,
 દંભથી સર્વદા રહિત રહેનાર હોય છે,
 પોતાનો હોય જણાતાં તેનો સ્વીકાર કરનાર હોય છે,
 સાદું જીવન ગાળનાર અને ઉચ્ચ વિચારને સેવનાર હોય છે,
 આર્જવતાથી યુક્ત હોય છે,
 દીર્ઘોને વશ વર્તીવનાર હોય છે,
 સાચા પ્રેમને હૃદયમાં ધારણ કરનાર હોય છે,
 પ્રાણીમાત્રને અભય આપનાર હોય છે,
 પોતાની ઉન્નતિ સાધી અન્યની ઉન્નતિમાં સાહાય્ય કરનાર હોય છે,
 પોતાના જીવનને રાષ્ટ્રિક સમાન શુદ્ધ રાખનાર હોય છે,
 આત્મદષ્ટિથી અન્યને જોનાર છે.

પ્રસંગાનુરૂપમ્.

—પ્રિય વાચક ! તમારું આ નવીન વર્ષમાં પરમાત્મસત્તા સર્વ પ્રકારે હિત સાધી, એવી લેખકની સાચા ભાવપૂર્વક શુભેચ્છા છે.

—સમય પોતાનું કાર્ય વિલક્ષણ રીતે કર્યું જાય છે. ક્ષણ, ધર્તિ, પ્રહર, અને દિવસરાત્રિ કરતાં કરતાં વધે વીતી જાય છે. આ વિલક્ષણ રીતે નિત્ય વહેતા સમયમાં જે પોતાનું કર્તવ્ય સાવધાનતાપૂર્વક કરી લે છે તે જ પ્રગતિને પામે છે, તે જ દુઃખને દહે છે, અને તે જ સુખશાંતિને વરે છે.

—પ્રિય બાપ ! તમે અને તેટલી સાવધાનતાપૂર્વક તમારા કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે આ નૂતન વર્ષમાં સાધજો અને ઈષિસતાર્થને સત્વર પામજો. ખરું છે કે આરંભમાં અખંડ સાવધાનતા રહી શકતી નથી, પણ અવ્યાસ પડતાં પછી અખંડ સાવધાન રહી શકાય છે, તેથી આરંભમાં આપણાથી બની શકે તેટલી સાવધાનતા સેવીને પ્રાપ્ત કર્તવ્યને કરવાનો અવ્યાસ પાડવો હિતકર છે.

—આ જગતમાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જે પ્રયત્નવડે ન સિદ્ધ થાય ઉપ પ્રયત્ન કરનાર ઈષિસત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે જ. તેથી ઈષિસતાર્થની સિદ્ધિઅર્થે પ્રયત્નની પણ આવશ્યકતા છે, અને આ પ્રયત્ન પણ એવો થવો જોઈએ, કે તે કાર્યસાધક હોય. જે પ્રયત્ન ફળનું દર્શન ન કરે, તે પ્રયત્નમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ જાણવું; અને તે અપૂર્ણને શોધીને તેને દૂર કરીને પ્રયત્નને અર્થસાધક કરવો એ પણ પ્રયત્ન કરનારે કરવાયોગ્ય છે.

—તોપણ કયા અને કેટલા પ્રયત્નથી, કયું ચે કસ દ્રવ્ય કેટલા સમયમાં મળશે, કયું ફળ આપણને વારતવ સુખશાંતિને આપશે અને કયું ફળ આપણને મિથ્યા સુખથી જોડશે કે આપણા ઈષિસત દ્રવ્યને વિલગ્યે પ્રકટાવશે કે અવિલગ્યે; એ વગેરે અનેક બાબતો જીવ-દશામાં પૂર્ણ અંશમાં જાણી જતી નથી; તેથી સર્વદ્ર પરમાત્મસત્તાનો આશ્રય લેવો જોઈએ માટે હિતકર મનાયો છે. તેથી પ્રાપ્ત કર્તવ્યને કરતાં મનુષ્યોએ પ્રધાનપણે પરમાત્માના અનુમદને પ્રાપ્ત કરવો ધટે છે. અને આ અનુમદ પ્રાપ્ત કરવાને પરમાત્મપરાધણ્ય-ચિંતિથી તેમનું સ્મરણ ચિંતન વડિતભાવવડે નિત્ય કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માના અનુમદને પ્રાપ્ત કરનાર વ્યવહાર પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે અર્પ સમયમાં સાધી શકે છે અને જે સ્થિતિમાં સ્થિત થવાથી કૃતકૃત્ય યદ્ય કહેવાય છે તેવી પરિણામી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. તેથી આ નૂતન વર્ષમાં પ્રધાનપણે ત્રીપરમાત્માનુમદને પ્રાપ્ત કરવારૂપ અને ગૌણપણે પ્રાપ્ત કર્તવ્યને કરવારૂપ યત્નને સેવશે અને વિવિધ કલેશોના પરામર્શપૂર્વક જીવ-મુક્ત દશામાં સ્થિતિ કરી રહેશે, અને આ માનવતત્ત્વને સદ્રશ કરશે.

—ગયા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલ કેટલાંક પ્રતિજ્ઞાથી અનિયમિત નીકળી શક્યું છે, પરંતુ આ વર્ષમાં ઈશ્વરકૃપાથી તે નિયમિત નીકળશે, તેમ છતાં કવચિત્ વિલગ થાય તો તેને માટે ક્ષાંતવ્ય દલિથી જોશે.

—ગયા વર્ષમાં કોટનું પુસ્તક મારહોને મળી જાય એવી પ્રબળ ઇચ્છા છતાં તે પ્રમાણે બની શક્યું નથી, જેને માટે તંત્રી ક્ષમા છાંટે છે. કોઈ કોઈ પ્રસંગે Man pro-

પણ બને છે અને તે જ પ્રમાણે આમાં પણ બન્યું છે. પરંતુ હવે એકાદ માંદગામાં તે તૈયાર થઈ જશે જ. કારણ તેને છપાવવાનું કાર્ય શરૂ થઈ ચુક્યું છે.

—ગયા વર્ષનું ભેટનું પુસ્તક ગયા વર્ષમાં જ આપવું નોંધ્યે, પણ તે પ્રમાણે ન બન્યાથી કશુંતક—માર્ગશીર્ષનો નવો અંક વી. પી. કરવામાં આવશે નહિ, પણ એમને એમ માલકો ઉપર ખીડી દેવામાં આવશે, અને ભેટનું પુસ્તક તૈયાર થતાં તેને જ વી. પી. કરવામાં આવશે. જેમનું ગયા વર્ષનું લવાજમ બાકી હશે તેમના ઉપર તે લવાજમ સાથે વી. પી. કરવામાં આવશે. ભેટના પુસ્તકનું પોસ્ટેજ આ વખતે ચંદશે એટલે એક રૂપિયો દરા આનાનું વી. પી. કરવામાં આવશે.

પરમાત્મા વાચકોનું અનેક રીતે દિલ સંધાય તેવા લેખો લખી શકે તદ્દર્થ લેખકની મતિમાં અલૌકિક જ્ઞાન પ્રકાશ ઉત્તરોત્તર પ્રેરે, અને ઉત્તમ પ્રકારે વાચકોનું દિલ સંધાવે, એ જ તેમના પ્રતિ અંતિમ અભ્યર્થના છે.

જર્મન સરકારનો ખર્લીન શહેરની વ્યવસ્થામાંટે કાઢેલો હિતકર હુકમ:—

હમણા જર્મનીમાં રાજ્યસત્તા તરફથી ખર્લીન શહેરમાંટે નીચે પ્રમાણે હુકમ બહાર પડ્યો છે. શહેરના રસ્તાઓ તદ્દન સ્વચ્છ રહેવા નોંધ્યે, વ્યવસ્થાવાળા રહેવા નોંધ્યે તથા તેમાં શાંતિ રહેવી નોંધ્યે, રસ્તામાં ચાલતાં જર્મીનને રપર્શ થાય અને તેમ થતાં તેને ધૂળ ચોટે એવો લાંબો સ્ત્રીઓએ પોશાક પહેરવો ન નોંધ્યે, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં છત્રી કે લાકડી કેાષ્ટ્યે આમતેમ ઉછાળવી ન નોંધ્યે. નકામા કાગળો, ફળનાં છોડાં, ખીચાં, નકામાં શાક બાજી, ખીડીઓનાં ખોખાં વગેરે ચીજો રસ્તામાં નાખવી ન નોંધ્યે; મનુષ્યોએ રસ્તામાં એક ઠેકાણે નકામા ભટકવા કરવું ન નોંધ્યે. રસ્તામાં કેાષ્ટ્યે સીસાટી વગાડવી નહિ; મોટેથી ગાવું નહિ; મીસ કે બૂમ પાડવી નહિ તથા મોટેથી બરાડા પાડીને વાતચિત કરવી નહિ; પોતાના ઘરમાં સંગીત ચાલવું હોય ત્યારે બારણાં બંધ રાખનાં; ગાડીઓ તથા મોટાર હાંકનારે વધારે અવાજ ન થાય તેવી રીતે હાંકવી નોંધ્યે અને માર્ગમાં કેવલ શાંતિ, સ્વચ્છતા તથા વ્યવસ્થા સચવાય તેવી રીતે દરેક મનુષ્યે વર્તવું નોંધ્યે.

આપણા દેશમાં પણ આવો હુકમ નીકળવાની જરૂર છે જ. કારણ કે શહેરમાં રહેનારને ઉપરની બાબતોનો હંમેશાં ધજો ત્રાસ થાય છે.

ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવું કે ગરમ પાણીએ ?—ઠંડા પાણીથી વિશેષ લાભ થાય છે એમ માનીને કેટલાક મનુષ્યો, કે જે ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોતા નથી તે પણ ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરે છે અને હાનિને સહન કરે છે. ઠંડા પાણીએ સ્નાન કર્યા પછી તરત જ શરીરમાં ગરમી જે ન આવતી હોય ત્યાં ઠંડી લાગતી હોય તો કદી પણ ઠંડા પાણીએ સ્નાન ન કરવું પણ ગરમ પાણીએ જ સ્નાન કરવું હિતકર છે. પછી જ્યારે પ્રકૃતિ વધારે સુદૃઢ થાય ત્યારે જ ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવું. સારી પ્રકૃતિ-વાળા મનુષ્યોએ પણ અઠવાડીયામાં એક વખત ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવાની જરૂર છે. કારણ કે તેથી ત્વચાનાં છિદ્રો અધિક ખુલાં થાય છે.

કવીનાઇનથી બહેરાપણું આવે છે એ વાર્તા ખરી છે શું ?—અંગ્રેજો સ્થાયિના સંબંધ આપણને થયા પછી અંગ્રેજ દવાઓનો ધણો પ્રચાર વધી પડ્યો છે. ઠેકાણે ઠેકાણે વધી પડેલી દાકતરોની સંખ્યાથી તથા તેમના ધમધાકાર ચાલતી ધંધાથી એ સ્પષ્ટ થાય છે જ, કે અંગ્રેજ દવાનો વપરાશ આપણા દેશમાં ધણે વધ્યો છે જ. પરંતુ પૂર્વે આ દાકતરો ન હતા ત્યારે પ્રજાનું આરોગ્ય અવરય વધારે સારું હતું જ. અમારું માનવું છે કે ધણા પૈસા ખર્ચીને અંગ્રેજ દવાઓ વાપરીને શરીરને ખરાબ કરવા કરતાં કાંઈ કુશળ વૈદ્ય મારફતે દેશી દવાઓ વાપરવી, એ આપણી પ્રજાને વધારે હિતકર છે. પરંતુ પ્રજાનો એક દિશાપ્રતિ જ્યારે વેગ હોય છે ત્યારે સર્વ સદજ તે દિશામાં જ ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે વહે છે. તાવ આવતાં અનેક મનુષ્યો આજે કવીનાઇનને છુટથી વાપરે છે. તેમ જ ધણા મનુષ્યો તો કવીનાઇનને 'રોનીક' એટલે પુષ્ટિપદ ઔષધતરીકે પણ દર્મેશ વાપરે છે, પણ અનેક મનુષ્યોને ખબર નથી કે, કવીનાઇનના વધારે વપરાશથી સાંભળવાની શક્તિ ઓછી થાય છે. બીજી પણ હાનિઓ થતી દશે પણ બહેરાપણું તો અવરય આવે છે, એમ આ સંબંધમાં શોધ કરનાર પાશ્ચાત્ય દાકતરોનું માનવું છે. બીજીનામાં સોળ વર્ષની એક છોકરીને તાવ આવવાથી તેણે અર્ધા કલાકમાં ત્રીસ ટ્રેન કવીનાઇન લીધું હતું. એ કલાક પછી તેનું માર્થું કુખવા લાગ્યું તથા બન્ને કાનમાં અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. તેણે ધાર્યું, કે હવે તાવ મટ્યો છે તો આ અવ્યવસ્થા એક મે દિવસમાં જ મટી જશે. પરંતુ તે પ્રમાણે ન મટવાથી તેણે તરત જ ત્યાંના પ્રસિદ્ધ દાકતર ડ્રો. પોલીટઝરને પોતાનો કાન બતાવ્યો. આ દાકતરે તેનો કાન તપાસીને જણાવ્યું, કે તેના કાન હવે સુધરી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી. અને આજ પ્રમાણે અનેક મનુષ્યોના સંબંધમાં બકરી કાઢતાં છંદ પેસી ગય છે જ. તેથી કવીનાઇનનો વારંવાર ઉપયોગ કરનારે સાવધાન રહેવાની ધણી અગત્ય છે.

મોટામાં મોટી નવલકથા:—કીચાંગ ટી. બ્રાહ્મીન કરીને જાપાનના એક લેખકે એક નવલકથા લખી છે. જેના ૧૦૬ ભાગ તેણે બહાર પાડ્યા છે. આ નવલ-કથા ૧૮૫૨ માં તેણે શરૂ કરી હતી અને છેલ્લો ભાગ તેણે આ વર્ષે જ પૂરો કર્યો છે. દરેક ભાગનાં એક દળર પૃષ્ઠ છે અને દરેક પૃષ્ઠમાં ૩૦ લીટીઓ છે તથા દરેક લીટીમાં ૧૦ શબ્દ છે. આ દિશાએ તેણે આજસુધીમાં ૧૦૬૦૦૦ પૃષ્ઠ, અથવા ૩૧૮૦૦૦૦ લીટીઓ અથવા ૩૮૧૦૦૦૦૦ શબ્દો લખ્યા છે. આ નવલકથાનું વજન ૧૩૦ રતલનું છે ।

ઉંચા વધવાના બની શકે તેવા સરળ ઉપાયો:—જ્યાંસુધી સ્ત્રીપુરુષોની ઉત્તરાવસ્થા ઘટ નથી ત્યાંસુધી તે ઉંચા વધી શકે છે. આ વાતો માત્ર અનુમાનથી કે કલ્પનાથી જણાવવામાં આવતી નથી પણ પ્રયોગ સિદ્ધ થયા પછી જ જણાવવામાં આવે છે. ઉંચા વધવા ઇચ્છનારે, લાંબા ચત્તા સૂઈને સરીરને ખેંચતા હોય તેવી કસરત કરવી, તથા દીર્ઘશ્વાસ પ્રશ્વાસની ક્રિયા નિલ કરવી. રાત્રે સૂતી વખતે ટુંટીયાં વાળીને સૂઈ ન જવું. બેસવું સારે છાતી કાઢીને સીધા ટટાર બેસવું તથા ચાલતી વખતે પણ કરોડને તદ્દન સીધી રાખીને હંમેશાં ટટાર ચાલવું. આરામ ખુરશીમાં પડ્યા રહેવાની તથા ‘ટેબલ’ ઉપર વાંકા વળીને લખવાની ટેવને દૂર કરવી. આપણામાં સ્ત્રીઓ સાસરે જાય છે ત્યારે તે જલદી વધી જાય માટે તેમને કાપડે ખવરાવવાનો રિવાજ છે, તે પણ લાલ કરનાર છે અને અજમાવી જોવા યોગ્ય છે. બાળકોને નાનપણથી સીધા ટટાર બેસવાની તથા સીધા ટટાર ચાલવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે, અને માતાપિતાએ આ સંબંધમાં ખાસ કાળજી રાખવાની છે; કારણ કે આ વિના તેના બીજા લાભ પણ ઘણા છે.

માતા બાળકોને રહતાં છાનાં રાખવાનો શું ઉપાય કરે છે?—આપણા દેશમાં સેંકડે ૬૦-૬૫ ટકા માતાઓ બાળક જ્યારે રડે છે ત્યારે તેને છાતું રાખવાને તેને ધવરાવે છે. બાળકને જરાક કંઈક ચાય છે, અને તે રડે છે તો માતા તેને બોળામાં લેઈને ધવરાવે છે. આ પ્રમાણે સેંકડો પ્રસંગે તે બીજું કંઈ જ કરતી નથી, પણ તેને ધવરાવે છે, અને તેથી તેને દિવસમાં અનેક વખત ધવરાવવાનો પ્રસંગ બને છે, બાળકોની પ્રકૃતિ અગત્યવામાં આ જ કારણ છે. તેથી બાળકોને દિવસમાં ત્રણ કે ચાર વાર ધવરાવવાનો સમય હોય તે જ સમયે ધવરાવવાં અને બાકીના સમયમાં તે રડે તો તેમને બીજી રીતે છાનાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, પણ ધવરાવવાં તો નહિ જ.

દુધના ડબ્બા બાળકોમાટે વાપરવા હિતકારક છે કે કેમ?—જ્યારથી પાશ્ચાત્ય દેશોનો આપણા દેશસાથે સંબંધ થયો છે અને જ્યારથી તે દેશોનો વ્યાપાર સંબંધ આપણા દેશસાથે જોડાયો છે ત્યારથી જેમ આપણા દેશને કેટલાક લાભ થયા છે તેમ ઘણી હાનિઓ પણ થઈ છે. આપણા દેશમાં કેટલાક સમયથી દુધના ડબ્બા પાશ્ચાત્ય દેશોમાંથી આવવા લાગ્યા છે અને અનેક મનુષ્યો તે પોતાનાં બાળકોને આપે છે. આ સુખાંઈ નથી તો બીજું શું છે? હજી આપણા દેશમાં ગામડામાં અનેક મનુષ્યો ઘેર ગાય બેંસ રાખી શકે છે તથા શહેરમાં પણ ગાય તથા બેંસનું દુધ મળી શકે છે, તેવા સ્થાનમાં તાજું દુધ બાળકોને આપવાને બદલે છ મહિના બાર મહિના કે તેથી વધારે સમયઉપર કારેલા દુધના ડબ્બાનો ઉપયોગ બાળકમાટે કરવો એ કાંઈ રીતે હિતકર નથી જ. કાંઈ કાંઈ મનુષ્યો વળી આ ડબ્બાના એટલા શોખીન હોય છે કે તે ચાહા બનાવે છે તેમાં પણ આ દુધના ડબ્બાનું દુધ નાખે છે. પોતાના દેશમાં મળતું તાજું દુધ વાપરવાને બદલે વાસી દુધના ડબ્બાનો ઉપયોગ કરવો એ બુદ્ધિની મંદતા નથી તો બીજું શું છે!

વિચિત્ર વાલ્લક.

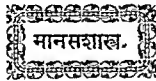
(દિંદી સરસ્વતી માસિકપરથી.)

ચિલકપુરા, પોરટ અતરોલી જીલ્લા અલીમદમાં એક દગ્ગમને ત્યાં એકટોમર યાસમાં એક બાળક જન્મ્યું છે. જેને બે માયાં ચાર દાણ ચાર પગ છે. આ બાળકને જોવામાટે મોટી ભંડા ભરાય છે અને તેને જોવાનો વખત પ્રાતઃકાળે ૭ થી ૧૦ અને બપોરના રથી રાત્રિના ૧૦ સુધી રાખવામાં આવ્યો છે. આ બાળકના બાપનું નામ બંસી છે અને દાદાનું નામ કલ્યાણ છે. જ્યારે આ બાળક જન્મ્યું ત્યારે તેની માતા ધણું જ મગતાર્થ અને તેને જોસમાં તાવ આવ્યો અને તે બિચારી હતી બેહોશ જ છે. બાપ પણ મગરાયો તેને લોકોએ સમજાવી ધીરજ આપી. બીજે દિવસે ધર્મપુરના લોકો ત્યાં ગયા અને તેઓએ તે બાળકની રક્ષા માટે બંદોબસ્ત કરી કંઈક પૈસા પણ આપ્યા, એટલે કે તે બાળકના તેઓ સંરક્ષક બન્યા. આ બાળક પુરા નવ મહિના અને નવ દિવસે જન્મ્યું હતું. જ્યારે આ બાળકનો જન્મ થયો ત્યારે ધરમાં કોઈ બીલું માણસ નહોતું, માટે તે વખતની રિવાજોનું પટાંત મળતું મુશીબતનું છે. આ બાળકને છુટાં બે માયાં છે. નાભીથી ઉપરનો સવળો બાગ પૃથક છે. નાભીથી નીચેનો બાગ કે ત્યાંથી બે પગનું જોડાણ થાય છે ત્યાંથી મગમુત વિસ્તર્જન થાય છે. તે બાળકને સ્ત્રી યા પુરુષના ચિન્હ મુદ્દે નથી. ઉપરથી કંઈ જ જોડાણ દેખાતું નથી પણ નીચેથી છે. દબે આ બે બાળકમાં એક માંદું હતું અને બીલું સાચું હતું. આમ થવાનું કારણ માબાપના રક્ત-વિચીકિતની ન્યુનતાથી યુગ્મ બાળક બનવામાં ન્યુનતા રહી હોવી જોઈએ. જેથી બાવાં જોડાં બાળક ઉત્પન્ન થયાં. બાળકની આસ નળી પણ જુદી જુદી છે. ઉદર પણ બે છે. પણ બંનેનો મેળાપ એક નાભીમાં થયો છે. બાળકની રિયતિ આગે નહતી. એક ઉંઘમાં હતું ત્યારે બીલું કોઈક કોઈક વખત આંખ ઉઘાડતું હતું. આ બાળકને દુધ એક અસક્ત આપાતું પાવામાં આવે છે. બાળકને જોનારા એમ દેહે છે કે તે બાળક દિનપરદિન અસક્ત થતું જાય છે. સાથે જોવા ગયેલા સોમ ગુપ્ત વૈદે ચિકિત્સા કરી જણાવ્યું જે આ બાળક જાતો વખત બચી નહીં રહે. આ બાળકને નપુસકજ કહેવું જોઈએ. વળી ત્યાં આ બાળક જોવાને મેળો ભરાતો હોવાથી કોઇ ઇલાવાને યાત્રાળુઓ માટે પરગ પણ બેસાડી છે.

વિજ્ઞાનીના પંખાથી લાભ છે કે હાનિ ?—આપણા દેશમાં ઘણું ઠંડાણ આજે વિજ્ઞાનીના પંખાનો પ્રચાર વધ્યો છે. પરંતુ દ્વાનના એક બે વિજ્ઞાનવિદો પ્રયોગપૂર્વક જણાવે છે કે આ પંખાથી લાભ નથી, પણ હાનિ જ છે. કારણ કે આ પંખાથી દવા ઠંડી રહે છે, પણ નવી દવા કંઈ આવતા નથી અને તેથી અનેક અંત્રવાળી દવાને તે પુનઃ પુનઃ જે આ પંખાનો ઉપયોગ કરે છે તેમનાં આસમાં દાખલ કરે છે. તેથી આ પંખાઓ વાપરવા હિતજનક નથી. તેમ છતાં જેમને પૈસાનો વ્યય કરવો હોય કે જે કરી શકે તેવી રિયલિમાં હોય તેમણે આ પંખાની સાથે ‘ એજેન જનરેટર ’ (or one generator) નો ઉપયોગ કરવો કે બહારની દીવાલમાં ‘ એક્ષોસ્ટ ફેન ’ (Exhaust fan) લગાડવા કે જેથી અંદરની ખરાબ દવાને તે બહાર કાઢી નાખે.

કામ કરવાની વ્યવસ્થા શું શું કરે છે ?—

મગજને પરિશ્રમરહિત તથા સ્વચ્છ રાખે છે;
 ઉદ્યોગની વૃદ્ધિ કરે છે;
 ખર્ચનો ધટાડો કરે છે;
 વિજ્ઞપને દર્પણની પેઠે દર્શાવે છે;
 અધિક પ્રમાણમાં કામ કરાવે છે;
 કાર્યસિદ્ધિને સઘ વરાવે છે,
 યાકને દમરો દૂર રાખે છે;
 આરોગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે;
 ઉત્તરોત્તર પ્રગતિને સુધાવે છે;
 માનસ સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ કરાવે છે;
 અનિર્વેદવાદને શીખવે છે;
 તાબાના મનુષ્યોનો સંબંધ અધિક ટકાવે છે;
 પ્રતિષ્ઠાને વધારે છે;
 વ્યાવહારિક અનીતિથી બચાવે છે;
 કઠિનતાને સરળતામાં પરિણામ પમાડે છે;
 અંતરમાં રહેલા કાર્યસાધક બળને બહાર પ્રકટ કરે છે;
 સામાન્ય મનુષ્ય પાસે પશુ તે અસાધારણ કાર્ય કરાવે છે;
 આત્મશ્રદ્ધા તથા આત્મપ્રતિષ્ઠાનો ઉદય કરે છે;
 મનુષ્યની મદતમાં વૃદ્ધિ કરે છે;
 અધિક પરિશ્રમથી બચાવે છે;
 લક્ષ્યસ્થાને સત્વર પહોંચાડે છે;
 શી ન્યૂનતા છે તથા ક્યાં અપૂર્ણતા છે, તેનું સઘ જ્ઞાન કરાવે છે,
 કાર્યને પરિપૂર્ણ કરાવે છે;
 શરીર, મગજ તથા મનનો પચ્ચારો થતો અટકાવે છે;
 ભય, ચિંતા, ગ્લાનિ, વગેરેથી દૂર રાખે છે;
 સમયનો સદુપયોગ કરતાં શીખવે છે;
 પ્રવૃત્તિમાં રહેતાં છતાં નિવૃત્તિને આપે છે;
 સંબંધી તથા મિત્રો વગેરેના સંબંધનું પાલન ઉત્તમ પ્રકારે કરાવે છે;
 નિરંતર પ્રવ્રજતાનો અનુભવ કરાવે છે;
 કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની કળાને દ્વસ્તમત કરે છે;
 અન્યની પ્રીતિ સંપાદન કરાવે છે;
 શાંતિનું સર્વ સમયમાં રક્ષણ કરાવે છે;
 જગતને સુખરૂપ બજાવે છે.

અર્વાચીન માનસશાસ્ત્રાનુસાર બાલશિક્ષણ.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૫૭૬ ૨૭૮ થી.)

તમારા બાળકને કોઈ વ્યથા થાય તો તેને ગંભીર રૂપ ન આપો, પણ એમાં શું છે એ તો હમણા જ મટી જશે વગેરે કહીને તેમને તેના વિષે જેમ ઓછું જાન થાય તેમ કરો. આ પ્રમાણે નહિ કરનાર માતાપિતા પોતાના બાળકને સદજ સદજમાં ભારે વ્યથાનું જ્ઞાન કરતાં કરી મૂકે છે અને તેમનું આપું છવન ગમાડે છે.

એક પ્રસંગે શાંતાની કરોડમાં સખત વાગ્યું હતું. તેની આ વ્યથા સદજ ન હતી, તેને દાકતરને બતાવવામાં આવી, પણ તેમાં તે કંઈ જ કરી શકે તેમ ન હતું; અને તેથી માનસ-દ્યોતનવડે તેને આરામ કરવાનો એક જ માર્ગ હતો. પરંતુ હું તેના ઉપર દ્યોતન કરું તેના કરતાં તે જ્ઞે પોતાની મેળે આત્મદ્યોતન કરે તો તેને સત્વર લાભ થવાનો સંભવ હતો. તેથી મેં તેને ધૈર્યથી આ માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને ધારણ કરવાનું તથા તેને આ પ્રસંગે અમ-લમાં મૂકવાનું સૂચવ્યું. પરંતુ તેને કંઈ વિશેષ થતું હતું, અને તેથી તે હું મારા વિચાર તેને જણાવતી તે પ્રસંગે તેને તે હાથ દા કરીને સંજોગથી પણ તેને તે ધારણ કરી શકતી નહિ. તેથી મેં તેને કહ્યું કે જ્યાંસુધી તું મારી સાથે હોયયી તારું દરદ મટાડવાને નહિ બળે ત્યાં સુધી તારું દરદ સત્વર મટનાર નથી. મારો આ વિચાર તેને ઠીક લાગ્યો અને તેથી તેણે મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા માંડ્યું અને થોડા જ દિવસમાં તેનું દરદ તદ્દન મટી ગયું. પછી તેનું દરદ મટી ગયું તેથી તેને મારા વિચારોમાં શ્રદ્ધા પ્રકટી અને તે વિચારો તેને અધિક દદ થયા.

આપણે જાણીએ છીએ કે બાળકો કંઈ જ સમજતાં નથી, પણ તેમ હોયું નથી. તે સર્વ સમજ શકે તેમ હોય છે જ. તેમનું શરીર નાનું હોય છે પણ તેમનો આત્મા નાનો હોતો નથી. માતાપિતાએ જે કરવાનું છે તે એ જ છે કે તે સમજી શકે તેવી ભાષામાં તેમને જે જણાવવું હોય તે જણાવવું. અને આ જ્ઞે માતાપિતાને આવડે છે તો પછી જેવા કઠિન સિદ્ધાંતો તેમને સમજાવી શક્યા હોય છે તેવા સમજાવી શકાય છે તથા તેમના મનમાં દદ કરી શકાય છે. પરંતુ માતાપિતાએ આ બાબતનો વિચાર જ કર્યો હોતો નથી, તેથી તેમને આ બાબત અસાધ્ય કે અતિ કઠિન બાસે છે. કુશલ માતાપિતા બાળકને ધ્રુષ્ટે તેવાં કરી શકે છે.

બાળજી જણાવ્યા પ્રમાણે નરેન્દ્ર નાનો છતાં મારા વિચારોને તે જલદી ધારણ કરી લેતો તથા તે પ્રમાણે તે વર્તતો. એક વિચારને ધારણ કરી રાખવાની તેનામાં અદ્ભુત શક્તિ હતી. જે વિચારને તે ધારણ કરતો તે વિચારને તે સિદ્ધ કરતો ત્યારે જ તે વિરમતો. તેને કોઈ વસ્તુ જોઈતી હોય તો તેને માટે તે ઇચ્છા કરતો, તે ઇચ્છાને તે સતત સેવ્યા કરતો અને જ્યારે તે વસ્તુ તેને પ્રાપ્તી પામે તે સુધી પાછો રાહ થતો આવતો અને કહેતો

કે જુઓ મા ! આ વસ્તુની મને જરૂર હતી, તેથી હું તેની ઇચ્છા કર્યા કરતો હતો અને મને તે આજે મળી છે.

હું તેને તેના આ શબ્દો સાંભળીને કહેતી બાપ ! તારું કહેવું ખરું છે. આપણને જે જે જોઈએ તે સર્વ મળી શકે તેમ છે જ. માત્ર આપણે શ્રદ્ધાથી તેમ માનવું જોઈએ તથા તેની માગણી હકપૂર્વક કરવી જોઈએ. જો આપણી સાચી ઇચ્છા હોય છે તો આપણને આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે વસ્તુઓ મળે છે જ. જે પોતાને નિર્ધન માને છે તે નિર્ધન રહે છે, અને જે શ્રીમાન્ માને છે તે શ્રીમાન્ થાય છે. મનુષ્ય જેવો ધારે છે તેવો તે થઈ શકે છે. મનુષ્યને જેની જેની ઇચ્છા થાય તે સર્વ મેળવવાનો તેને પૂર્ણ હક્ક છે.

જાણે મારા કહેવાના બાવને પૂર્ણ અંશમાં સમજી શકતો હોય તેમ નરેન્દ્રે કહ્યું, હા મા, તમે ખરું કહો છો. હવે હું મારે જે જે જોઈશ તેને માટે આમ જ કરીશ, અને મને તે મળ્યાવિના નહિ જ રહે.

નરેન્દ્રમાં અશ્રદ્ધા કે શંકા મને લેશ પણ જણાતાં ન હતાં, અને જે અશ્રદ્ધા અને શંકા સેવે છે તે અવિશ્વસને જરૂર મેળવે છે જ. અનેક માતાપિતા અનેક બાળકોમાં પોતાના બાળકોમાં અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે તેમનામાં સંસ્કાર પાડે છે, જે તેમના જીવનને નિર્ણયક કરી મૂકે છે જ. તમારાં બાળકોમાં અશ્રદ્ધા બીજાને કદી પણ વાંધે નહિ, જો તમે તેમનાં જીવનને ઉચ્ચ કરવા ઇચ્છતા હો તો. અશ્રદ્ધા એ જ મનુષ્ય જીવનની પ્રગતિ થતી અટકાવનાર છે. તેથી તમે પોતે અશ્રદ્ધાને ઊંચડે ઉભા રહેતા નહિ, અને તમારાં બાળકો તેમના જીવનમાં તેના આશ્રય સે, એ પ્રકારનું શિક્ષણ તેમને આપતા નહિ.

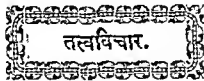
તમારાં બાળકોને સુદૃઢ શુદ્ધિપૂર્વક અવલોકન કરો અને તેમનામાં ક્યાં ક્યાં શુભ બીજાંકો અંકુરોત થવાને ઉદ્ધત-તૈયાર છે તેને જોઇને તેમને પોપણ આપો, પણ તેમને કદી પણ શોધાવા દો નહિ. અથવા તેવાં કાંઈ શુભ બીજાંકો તમને ન જણાય તો શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ, વીર્ય, વગેરેનાં બીજાંકને રોપી અને તેમને પોષીને મોટાં થવા દો. કુશલ માળી બાળમાં જે સુંદર વૃક્ષ હોય છે તેને જેમ અધિક સુંદર કરી શકે છે તેમ તેમાં જો નવીન સુંદર વૃક્ષ વાવવાં હોય છે તેપણ તે વાવી શકે છે. તે પ્રમાણે તમારા બાળકોના તનમન રૂપી ઉદ્ધાનમાં જે જે સુંદર બીજાંકો જણાય તેને પોપણ મળે તેવી રીતે તેમની આંધે વતોં તથા બીજાં ઉત્તમ નવીન બીજાંકો પણ તેમાં વાવો. નીતિ, સદાચાર, ભક્તિ, શીલ, દયા વગેરેના અનેક શુભ સરકારરૂપી બીજાંકો બાળકોની અંતઃકરણ ભૂમિમાં રોપી શકાય છે. અને તેમને મોટા કરી શકાય છે.

એક વખતે નરેન્દ્રે નિશાળમાં કાંઈ ભૂલ કરી દતી અને તેને માટે બીજે એક છોકરા તેની તે ભૂલ શિક્ષકને જણાવી દેવાનો હતો. તેથી તેણે ઘેર આવીને મને કહ્યું, કે મા ! મારાથી એક ભૂલ થઇ છે, અને તેને માટે અમુક છોકરા મારા મારતરને જણાવનાર છે તો મારે શું કરવું ? મેં કહ્યું, કે તે જે નિયમને તોડ્યો છે તો તારે જરૂરજે શિક્ષા યાપ તે સહન કરવી જ જોઇએ. પણ નરેન્દ્ર ! શું તું તે છોકરાને આ બાબત તારા મારતરને કહેવાદેશ ? શું તું તે પ્રમાણે થવા દેશ ? જો તારી મરજી ન હોય તો હું ધારું છું, કે તે તારા મારતરને બોલ્યે જ કહી શકશે. નરેન્દ્રે મારા આ શબ્દો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યા, અને તેના મગજમાં કંઈ કંઈ ફેરફાર થઇ ગયેલો અને જણાવો તથા તેના નેત્રનો ભાવ પણ ફરી ગયો. તેણે થોડી વાર જવા રહીને કહ્યું, હા હા, મા ! તે તો હું ભૂલી જ ગયો. હું તેને એ પ્રમાણે નહિ જ કરવા દઉં. હું ચોક્કસ રીતે કહી શકું છું, કે હવે તે મારા મારતરને આ બાબત નહિ જ કહી શકે.

પછી તે દિવસે તે નિદાણે ગયો અને આંજો દરખાતો દરખાતો ઘેર આગ્યો અને મને કહેવા લાગ્યો, કે મા, તે છોકરો પછી મારતરને તે બાબત કહી શક્યો નથી, કારણ કે મેં તેને મનથી તે પ્રમાણે કરવાની રજા આપી નહતી. મેં સુદૃઢપણે ધાર્યું હતું, કે તેણે આ બાબત મારતરને કંઈ પણ કહેવું ન જ જોઇએ. અને આ વિચારમાં હું સ્થિર રહ્યો હતો. હવે મને કાંઈ કાર્ય કેવી રીતે કરવું તેની કળા હાથ આવી છે, નહિ મા ? મેં કહ્યું, હા ભાઈ ! તું ખરું કહે છે. આ જ માર્ગ કાર્ય કરવાનો છે. જો મનુષ્ય એક વિચારને કાયમ રાખી શકે છે તો તે વિચાર પ્રમાણે તે ફળને અનુભવે છે જ. માત્ર દરવાનું એટલું જ છે, કે ફળનું દર્શન થાય ત્યાં પર્યંત તે વિચારને કાયમ રાખવો જોઇએ. નરેન્દ્રે પ્રસન્ન થતાં, તથા તેના અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનું બળ વધ્યું હોય તેવા ભાવને નેત્રમાં પ્રકટ કરતાં કહ્યું, મા, તમે ખરું કહો છો. મને જે જોઇએ છે તેના વિચારને હું સેવું છું અને મને તે મળે છે જ, એ મેં ઘણી વખત જોયું છે. મા ! મારી પેઠે બીજાં બાળકો જો કરતાં હોય તો તેમને પણ તેમની ઇચ્છેલી વસ્તુ મળવી જ જોઇએ ! મેં કહ્યું, હા, ભાઈ ! તેમને તે મળવી જ જોઇએ.

પોતાના વિચારને પૃષ્ઠિ યજ્ઞતાં નરેન્દ્રને અંતરથી અત્યંત આનંદ થયો અને તે આનંદને અનુભવતો તે પ્રસન્નતાથી રમવા લાગ્યો.

(અપૂર્ણ.)

પ્રેમસ્વરૂપ.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના પૃષ્ઠ ૪૫૨ થી.)

તમને શંકા થશે કે ત્યારે ધનઉપર પ્રેમ રાખવો તે યોગ્ય છે ? વિવિધ વિશયોમાં સ્નેહ રાખવો તે યોગ્ય છે ? હા. તે અયોગ્ય નથી. તમે એમ માને છો કે તમે ધનઉપર પ્રેમ નહિ ખતાવો, અને તમારા સંપુષ્પ રૂપવાનો દગલો કરવામાં આવે તો તેપ્રતિ પુંઠ ફેરવીને ઉભા રહ્યા એટલે તમારો ધનપ્રતિભા પ્રેમ નષ્ટ થયો ? એમ માનતા હો તો તે અધિક યોગ્ય નથી. તમારો ધનપ્રતિભા પ્રેમ વારતવે અયોગ્ય નથી. ધનમાં રહેલો પરમાત્માનો અંશ જ તમને તે પ્રેમ કરાવે છે. માત્ર તમારે જે જાણવાનું છે તે એટલું જ છે કે ધન કરતાં વિશેષ ઉચી જાતનો એક પદાર્થ છે કે જે ધન કરતાં વધારે સુખ આપી શકે તેમ છે. પરંતુ આ તમારા અંતઃકરણમાં ક્યારે યથાર્થ દઢ થશે ? સારે જ કે જ્યારે તમે આ ધનનો ઉપભોગ કર્યો દશે અને તે ધનથી ઉત્પન્ન થતા લાભાલાભ જન્યપદ દશે. તેના ખરા શુદ્ધ જન્યપદના કદાચ તમારી વૃત્તિપાસે મારીમચડીને આગળ પગલું બરાવશે તો તે પ્રસંગે ભરશે, પરંતુ તે ધનમાં રહેલી તમારી શુદ્ધ વાસના તમને આગળ પગથીયે જ પીને બેસવા દેશે નહિ અને પુનઃ દ્વિશુદ્ધ વેગથી, જેમ એક મીણુજતીના 'સ્ટેંડ' માંની 'સ્પ્રીંગ' ઉપર જોડાયેલો તેથી વધારે મોટી મીણુજતી મૂકી દબાવતાં અંદર ન પેસવાથી બમણો વેગ કરી, તે મીણુજતીને અંદરની સ્પ્રીંગ તોર કરીને બહાર ઉઠાવી કાઢે છે તેમ, તમારી અતરંગી શુદ્ધ વાસના, જે વૃત્તિને તમે દાલ દબાવીને અંતર અર્થાત્ અન્ય પદાર્થમાં પેસાડવા યત્ન કરો છો તેને એકદમ બહાર કાઢશે. અને દાલના કરતાં અધિક ઉન્નત કરી મૂકશે. તેથી યુક્ત યુક્ત સમાચરેત એ નિયમાનુસાર ધનથી કંઈક વૃત્તિ પામીને પછી આગળ વધતાં પુનઃ નીચે પડવાનો સંભવ રહેશે નહિ.

સારે ધનથી તો વૃત્તિ થતી નથી, અને અમારી પાસે એટલું ધન નથી કે જેના સામગ્રી ઉપભોગ કરી, જેમણે તેટલી વૃત્તિ પામીએ. તો શું અમારે અધિક ધન પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરી બીજા સુખ માટે પ્રયત્ન, જ્યાંસુધી ધનની વૃત્તિ થાય ત્યાંસુધી ન કરવો ? પ્રયત્ન કરવાની વૃત્તિ હોય તો બંને કરવો. પરંતુ તમારાથી તે બરાબર થશે જાગ્યે જ. જેમ ભુખ્યો મનુષ્ય જ્યાંસુધી ક્ષુધાનિવૃત્તિ નથી કરતો ત્યાંસુધી તેને કાંઈ એવું પડતું નથી. બીજું કાર્ય કરવું રુચતું નથી, બહારકારે અન્ય કાર્યમાં ચિત્ત પરાવે છે તો તે કામ ધાર્યાપ્રમાણે સરલ અને સફલ થતું નથી, અને એવિના વિવિધ પ્રતિકૂલતા તેને તે કાર્ય કરવામાં આવે છે. પરંતુ જમ્યા પછી તે જ મનુષ્ય પોતાનાં અન્ય ધ્યેયમાં કાર્ય નિર્વિઘ્ને સરલતાથી અને અત્ય સમયમાં ઉત્સાહપૂર્વક કરી શકે છે, તેમ તમે જ્યાંપર્યન્ત દ્રવ્યના ભુખ્યા દશે ત્યાંસુધી બીજું કાર્ય કરવું તમને જાગ્યે જ રુચશે, કદાચ અન્ય કાર્યમાં પ્રવેશ કરશો તો તે કાર્ય તમને ધાર્યા કરતાં કમિન જણાશે અને પ્રસંગે તમારે તે છોડવું પશુ પડશે. આથી એમ કહેવાનો

જ્ઞાન નથી કે ધનમાટે જ રાત્રિદિવસ મહેનત કરી કરો. જન.જો કહેવાતું છે તે એટલું જ છે કે દ્રવ્યપ્રાપ્તિની અત્યંત ઇચ્છા હોય, તેનાઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય, તો તેના એકદમ સાગરવા ધારતું એ બહુ લાભકારક નથી.

તમે એમ માનતા હોયો કે ધનમાં પ્રેમ રાખવાથી તે પ્રેમની નિરંતર વૃદ્ધિ જ થશે. કેટલાક સમયે એવું બને છે ખરું, પરંતુ સર્વ પ્રથમે તેવું બનતું અલ્પવિત નથી. જોઈએ તેના કરતાં ધનાદિ પદાર્થની વિશેષ આશક્તિ લોભમાં જાપ છે, અને લોભ એ હાનિકારક હોવાથી ધનનો અધિક પ્રેમ હાનિકારક છે. બચકારાદિ કાર્યો થઈ શકે તેટલું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવું અને તે ઉપર પ્રેમ રાખવો એ કાંઈ હાનિ કરનાર નથી. ધન દુઃખરૂપ ક્યારે? કહે છે કે જ્યારે તેના નાશથી વૃત્તિમાં ખેદ થાય છે. આથી ખેદ થવો એ દુઃખરૂપ છે. ધન દુઃખરૂપ નથી, સાક્ષાત્ લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુને કે ધનપતિ કુબેરને ધનથી દુઃખ નથી. ધનથી દુઃખ થતું હોય તો તે પ્રાપ્ત કરવાને કાષ્ઠપણ મનુષ્યનો અપ્પન થાય જ નહિ. પરંતુ વાસ્તવે જોતાં ધન એ દુઃખદ નથી, પણ તેના નાશથી થતી વૃત્તિની ખેદરૂપ અવસ્થા એ જ દુઃખદ છે અને તેની નિવૃત્તિ કરવાતું જ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

પરમાત્માનો ધન ઉત્પન્ન કરી મનુષ્યને દુઃખ અર્જવાનો હેતુ છે જ નહિ. તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય સુખ અર્પનારું જ છે. મનુષ્યને તે કાર્યનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ આવશ્યક ન હોવાથી જ મનુષ્ય દુઃખી થાય છે. પુરુષ આદિને મોટા પડનાર મનુષ્ય અને અથવા આદારને પચારીમાં પડ્યો પડ્યો નિંદા કરે છે, તેથી શું પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલું અને દુઃખરૂપ છે? નહિ જ. તે મનુષ્યને તે જાન્યો ઉપભોગ કરતાં ન આવડવાથી જ તેને તે દુઃખરૂપ ભાસતું છે. ધનના નાશથી વૃત્તિમાં ખિન્નતા થતી હોય તો ભલે તે પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યોગ કર્યો કરવો, અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતા સુખનો અનુભવ કરવો.

પરંતુ તે સુખથી મનુષ્યને સતોષ થતો જ નથી. કોઝ્યાપદિ પુરુષો આ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા છે, તેમના પ્રતિ દષ્ટિ કરતાં આપણને જણાય છે કે તેઓને ખરેખરું સુખ નથી. તેઓ પાંચે ધન છે, તો તેમને અપ્રાપ્ય એવા ત્રીજા પદાર્થોમાટે તેઓ અહોરાત્ર યતન કરે છે. પરમાત્માનો સંકેત મનુષ્યને ક્રમે ક્રમે સુખ આપવાનો છે અને તેથી તેઓ એક એક પદાર્થ આપી તેમાં મનુષ્યને પ્રેમ બધાવે છે અને પછી તે પદાર્થ પદાર્થ સુખજનક છે. કે નહિ તેની ખાતરી કરાવી આપે છે અને તે પદાર્થથી તેને તૃપ્ત થાય છે એટલે તેને તેથી હિંચ પ્રકારના અન્ય પદાર્થપ્રતિ દષ્ટિ કરાવે છે. આ પ્રમાણે એક એક ચઢીયાતું સુખ અર્પી તેને અતિ પોતાના પદપ્રતિ દોરે છે. એ પરમાત્માની સુખ આપવાની કૃષ્ણીમાં સંસારના વિવિધ ભોગો પણ આવે છે. તેનો ઉપભોગ કરવા તેઓ રતિદારા મનુષ્યને પ્રવર્તાવે છે, અને એ પ્રમાણે કરાવીને તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં સ્વતઃ ખાતરી કરાવી આપે છે કે આ દરમિયાનના વિવિધ ભોગો કરતાં કોઈ બીજો સુખનો પદાર્થ છે. કેમકે મનુષ્યોને વિવિધ વિષયોનો ઉપભોગ કરી જોતાં જણાય છે કે આજે જે પદાર્થ સુખજનક જણાય છે તે કાલે તેવો નથી લાગતો અને બીજો જ સુખ આપનારો જણાય છે; તે પ્રાપ્ત થતાં ત્રીજો સુખજનક લાગે છે. તેથી એમ ચડતાં ચડતાં આ દરમિયાન પદાર્થો કરતાં કોઈ અધિક સુખ અર્પનાર અન્ય પદાર્થ છે એમ તેમને સમજાય છે. આપણે હાલમાં સજોડા રમવામાં અધિક પ્રેમ રાખતા

નથી, કેમકે તેના કરતાં અધિક આનંદનો અન્ય વિષય આપણે હાથ ધાગ્યો છે, પરંતુ બાલકનો તે લખોટામાં જ પ્રેમ હોય છે, કેમકે તેણે લખોટા કરતાં અધિક આનંદનો વિષય અઘાપિ સ્વીકાર્યો નથી. વૃત્તિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે દમિયાં નવું નવું શોધે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવાને સર્વદા યત્ન કરે છે, અને તે પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વના પદાર્થોને ત્યજે છે. આમાં પૂર્વના પ્રાપ્ત પદાર્થોઉપર દ્વેષ ઉપજવાથી અથવા તે સુખરૂપ ન બાસવાથી તે પદાર્થોને વૃત્તિ ત્યજે છે એવું કાંઈ નથી. પરંતુ તે તો ન્યાં પ્રાપ્ત પદાર્થથી અધિક સુખ અર્પનાર અન્ય કાંઈ વિષયને જુએ છે કે તેપ્રતિ પેલા વિષયને છોડી તત્કાલ ધાવન કરે છે. એ ઈશ્વરી નિયમ છે અને તેને આધીન થવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. એમ ક્રમે ક્રમે ન ચઢનારા અનેક મનુષ્યો એકદમ વિરાગવાળા થાય છે તો તેમની કેવા પ્રકારની અવસ્થા થાય છે તે આપણે જાણીએ છીએ. શ્રીસિદ્ધાંતસિંધુમાંનું ભૂતપૃક્તુ દર્શાવેલ આપણને એ જ બતાવી આપે છે કે મનુષ્યે પોતાની શુદ્ધિ ક્રમે ક્રમે કરવાની છે, એકદમ કરવાથી અનેક પ્રસંગે તે મનુષ્યનો અધિકાર નથી હોતો તો તેનું અધઃપતન થાય છે.

આપણા વિષયમાં આ વિચાર મુખ્યત્વે વિચારવાનો ન હોવાથી તેનું અધિક વિવેચન અત્ર કરીશું નહિ. સ્વરૂપમાં કહેવાતું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મનુષ્યને દશ્યના ભોગોપ્રતિનો પ્રેમ સર્વદા હાનિ કરનાર નથી. ઈશ્વરી સંકેત એ છે કે મનુષ્યને એક એક સુખ અર્પો તેમાં જે સુખની ન્યૂનતા હોય તેનું તેમને દિગ્દર્શન કરાવવું અને તે પ્રમાણે કરાવીને પછી ઉત્તરોત્તર અધિક સુખની કલાવાળા પદાર્થો બતાવવા, જેથી તેને તે પૂર્વના બીજા કાંઈ પણ ભોગોમાં આસક્તિ ન રહી જાય. આપ્રમાણે દેખાડી તેને સર્વ વૈભવઆદિમાંથી આરાકિત ત્યજવી એક સર્વસુખારૂપ પરમામપદમાં વૃત્તિને સ્થાપવી એ જ ઈશ્વરનો પૂર્વે કહ્યું તે પ્રમાણેનો ઉપાય છે.

વળી મનુષ્યમાં વિવેકબુદ્ધિ હોય છે તેથી તે પ્રત્યેક પદાર્થને જ સુખરૂપ ગણી ભોગવતો નથી. જેમ સમુદ્રના જલનું પૃથ્વરણ કરવું હોય તો તે સમુદ્રના જલનો એક ભોટો લઈ તેને પૃથ્વરણ કરીથી આખા સમુદ્રના જલનું પૃથ્વરણ સમજાય છે, અથવા તપેલી માંના ચોખા ચડ્યા છે કે કેમ તે જાણવા માટે કાંઈ દરેક ચોખાનો ઢાણો જોવાની જરૂર નથી, પરંતુ એક બે ઢાણાં દાખી જોતાં તપેલીમાંના સર્વ ચોખા ચડ્યા છે કે કેમ તે સમજાય છે, તેમ કંઈક વિવેક પ્રાપ્ત થયો હોય તેથી બુદ્ધિ તો વિષયના એક ભોગઉપરથી અન્ય ભોગની સુખદુઃખતાનો વિચાર કરી લે છે. સંસારના બે ચાર ભોગો ભોગવતાં વિવેકી મનુષ્ય તો અન્ય ભોગોના પરિણામનું સ્વરૂપ સમજી જાય છે. અને તેથી તે તો પોતાની સદૃશસદૃવિવેકબુદ્ધિથી જ તેના સુખનો તર્ક કરી લે છે, અને અધિક સુખ ન જણાય તો તેમાં તે પોતે સ્નેહ જોડતો જ નથી, તે ભોગકરતાં અધિક સુખ અર્પનાર વિષયપ્રતિ જ વશા કરે છે, અને આપ્રમાણે તે પોતાની મેળે જ, પોતાને સુખરૂપતાનું જ્ઞાન, જે પદાર્થ પ્રાપ્ત હોય તેના કરતાં વિશેષ પ્રકારે જે કરાવનારા લાગે તે જ પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે.

આવી રીતે દસ્ય પદાર્થોપ્રતિનો પ્રેમ પણ હવે મનુષ્યને પ્રાપ્ત સ્થિતિકરતાં ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવનાર જ થઈ પડે છે. આપણે ઉપર જણાવ્યું જ હતું કે વિષયબુદ્ધિ-કામવૃત્તિ-વિનાનો સર્વ પ્રેમ ઉચિત છે, અને તે સર્વ મનુષ્યમાં પ્રાયશઃ હોવો પડે છે. આપણે

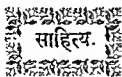
રહેરયનું સૂચન કરનાર વિધિવાક્ય છે. આ વિષયના આરંભમાં જે 'માર' ને તાર' એવી હદ નથી જેમાં રે, ' એ વાક્ય લખ્યું છે તેમાં યથાર્થ પ્રેમનું સ્વરૂપ આવી જાય છે. સામાન્ય પ્રેમ, અર્થાત્ પ્રેમના થોડા અંશ, સર્વ મનુષ્યમાં હોય છે. મનુષ્યનો તેનાં ભાઈ, બહેન, માતા, પિતા, સ્ત્રી, મિત્ર, સંબંધી-એ સાથેનો પ્રેમ એ તેના પ્રેમનો અંશ માત્ર છે. વાસ્તવ પ્રેમ તે નથી. વાસ્તવ પ્રેમ સ્ત્રીમાં કે પુત્રમાં, બહુમાં કે રનેલીમાં જ હોય છે એમ નથી, પરંતુ પ્રાણિમાત્રપ્રતિ જે પ્રેમ હોય છે તે જ વાસ્તવ પ્રેમ છે. પૂર્વે આપણે કહ્યું છે કે પ્રેમ એ પરમેશ્વરનો અંશ છે. અને તેમનો જ ગુણ છે, તો તેમનો જ્યાં જ્યાં નિવાસ હોય ત્યાં ત્યાં જે પ્રેમ પ્રકટે તે પ્રેમ સર્વોત્તમ અને યથાર્થ પ્રેમ છે.

સર્વોત્તમ પ્રેમ સ્વાભાવિક હોય છે. તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ હોતો નથી, તે પ્રેમ અમુકમાં પ્રકટે અને અમુકમાં નહિ એવું હોતું નથી. 'ઈશ્વર જેમ અમુકમાં છે અને અમુકમાં નથી એવું' નથી, તેમ યથાર્થ પ્રેમ અમુકઉપર હોય અને અમુકઉપર ન હોય એમ નથી. સર્વ સ્થલે અને સર્વ દેશમાં તથા સર્વ સમયમાં જે પ્રેમ પ્રકટ રહે તે જ પ્રેમ વાસ્તવ પ્રેમ છે. આ પ્રેમ ઈશ્વરનો છે. ઈશ્વર પ્રાણિમાત્રપ્રતિ પ્રેમ દર્શાવે છે, અને તેવો જ પ્રેમ મનુષ્ય જ્યારે પ્રકટાવતો થાય ત્યારે તે ખરો પ્રેમ પ્રકટાવનારો અથવા ઈશ્વરી પ્રેમ પ્રકટાવનારો કહેવાય છે.

આ પ્રેમ પ્રાણિમાત્રનું સર્વથી અધિક દિત સાધનાર છે. વિવિધ ક્રિયાઓ, વિવિધ અનુક્રાંતો, વિવિધ જપ, તપ્યાદિ પ્રયોગો, વિવિધ ઘનો, વિવિધ ધ્યાનો, અને એવિના બીજી અનેક પ્રવૃત્તિ બસે મનુષ્ય કરે, પરંતુ જ્યાંસુધી આ યથાર્થ પ્રેમ તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં સુલભ નથી ત્યાંસુધી તેનું યથાર્થ પ્રેયઃ કદાપિ સંધાતું નથી.

પ્રિય સાધક બહુઓ ! તમારા અંતઃકરણના અંતરતમ પ્રદેશમાં દૃષ્ટિ કરો અને જુઓ કે આવો સર્વોત્તમ પ્રેમ તમારામાં પ્રકટેલો છે ? ના. હજી તેવો પ્રકટ થો નથી. કારણ કે ' પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી ' તેમ આ શુદ્ધ પ્રેમનાં લક્ષણ મનુષ્યની બહારની પ્રવૃત્તિ-ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે. તમારું કોઈ મનુષ્ય હાસ્ય કરે છે, તમારા પ્રતિ કોઈ જરા ક્રોધ કરે છે, તમારી કોઈ કાર્યમાં યોગ્ય ભૂલ તમને જણાવે છે, તમારી પ્રવૃત્તિમાં યતા હોય તમારી દૃષ્ટિએ આવે છે અથવા એવું જ કોઈ કાર્ય તમારી ચિંતાવિરુદ્ધ કરતાં કોઈ મનુષ્ય તમારી દૃષ્ટિએ આવે છે, તો તત્કાલ તમને તે મનુષ્યઉપર ક્રોધ ચઢે છે; તમારો તેના પ્રતિનો પ્રેમ ન્યૂન થાય છે. આ તમારો પ્રેમ સર્વદેશીય નથી. ખરેખરો પ્રેમ આમ ન્યૂનાધિક્ય પામતો નથી. તે એકઉપર અધિક હોય અને અન્યઉપર સ્વલ્પ હોય એમ નથી. તે સમસર્વત્ર સમાન જ હોય છે. એક દિવસ ટકે અને એક દિવસ વિશાળ જાય એવો ખણિત પ્રેમ તે ખરો પ્રેમ નથી, પણ પ્રેમની છાયામાત્ર છે.

(અપૂર્ણ.)

અભિમન્યુ—વત્સલા.

પ્રકરણ ૧ છું.

પંચાતમ.

નૃપના છવ્વમમાં ચાલી પડતી હોય છે જ, જેનો પાલો કાળ આવે છે તેને તેના મિત્રો પણ ત્વજ દુર નામે છે. અરે એટલું જ નહિ પણ મહેલર પુ જાગિનીમાં પણ ઘણું વેર ઉત્પન્ન કરાવે છે. લાગ્યોદયના વર્ષાશુભમાં અરસવરસ પહેલે કાલો પ્રેમનો પ્રવાહ લાગ્યોચિન્હો અરતાં હેમંતશુભમાંથી ઓછરતો ઓછરતો અવનતિરપ ઉન્દાગ્રામાં અંતે કેવો સુખ યામ છે એવો અનુભવ હવે સુખદાને યવા લાગ્યો. રજી મોમાં ભટકતા દરિદ્રી અર્જુનની ભાર્યા કહી મોં મચકોડના લોભના ભણકાશી તે આનંદી તી, પણ પોતાના મોઢા ભાઈના મુખે “પરાક્રમનો અભિમાન રાખનાર ધનંજય ભરદવારમાં ની પટ્ટાણીની કુટાની લાજ સુપસુપ પડેલ પાચણ કરી કેમ જોઈ રહ્યો ? ગરામ્ભાદિ નો વધ કરનાર તારો દીવર બીમ પોનાના બાહુ બળનો ઉપયોગ કરતાં કેમ ભૂલ્યો ? તરીકે ન્યાય પ્રિયતાની રાખી રાખનાર તારે મોઢા દીવરજી લુગાર જેવા નિચ કુલ્ય નોમ થઈ પડી પોતાની પતિની યત્ની વિટાળના કેમ સદન કરી રહ્યો ?” આવા પ્રશ્ન કુટાણી અરશે એવી તેને સ્વપ્ને પણ કદવના નહોતી; પણ આજે તે સહજું તેને થયું. આમાં કંઠાર વચ્ચેના અવધુ કરી તેનું હૃદય બેઠાયું. દ્રૌપદી પ્રમાણે પોતે પણ જો વનમાં ગમન કર્યું હોત તો પીપેરમાં રહી મોઢા ભાઈના આવા મર્મભેદક કંઠાર સાંભળવાનો સમય ન આવત. આવા વિચારો તેને વારંવાર સતાવવા લાગ્યા, પણ ગઈ વાતનો અફસોસ કરવાથી શેર કુપરે !

વનમાં ઉપવર થતાં તેના પિતાને તેના વિવાદની ચટપટી થતા લાગી અને સર્વશુભ વર શોધવાના વિચારમાં બલદામદાદાની સ્વારી ચંચાઈ. વદુકગમાં જન્મેલી કુપવર કાજતો વર એકદમ મળવો એ કંઈ સહેલી વાત છે ! આ તન્દુ વરની શોધમાં નો વામાં ભારતેશ્વર દુષોધનના તરફથી “હમારા પુતરાજને તમારી કુંવરી રો” એવા માગણી થઈ. બલદામદા સ્વભાવતઃ જ દુષોધન તરફ વલણ હોવાથી અને તેઓની પરિચિત સાંપ્રત ઘણી જ સારી હોવાથી આવી માગણીને નિરેધ કરવા તેનું નહોતું. ઉલટું અકરમાત આવું રથના ઘેરમેઠાં પ્રાપ્ત થવાથી તેના હૃદયમાં ઉત્તરમાં આવવા લાગ્યા. રાજેશ્વર કોનાચાલપતીની. માગણીનો અણીનો લેલ આનંદમાં આનંદમાં જે મહેલમાં કૃષ્ણ સુમદાનો સંવાદ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં

મોઢા ભાઈનું ઉત્પાપન થઈ રજાનાદ દાદાએ પોતાના અનંદનું કારણ બાહ્ય બેઠેનને ગાવ્યું.

“ કૃષ્ણુજી આજનો દિવસ ઘણો જ હિતમ છે ! આપણા પર પરમાત્માની કૃપા છે માટે જ આવી બાબતો ધ્યાને મને નહોતી છતાં આપોઆપ બની આવે છે. ”

આવા સંદિગ્ધ બાબતોના પ્રારંભથી સુભદ્રા અને કૃષ્ણના આ અનાયાસે બની આવેલી બાબતનું સ્વરૂપ જાણવા માટે હિતવત્ત યથેચ્છા આતુરતા અંમકવા લાગી. આ બાબત દાદાના ધ્યાનમાં આવતાં તેમનો આનંદ વધ્યો.

“ સુભદ્રે ! હમણાં જ મારા હાથમાં દુર્યોધન રાજ તરફથી એક મજેદાર ખસિતો આવ્યો છે. આપણી વત્સલાની દુર્યોધને પોતાના પુત્ર માટે માગણી કરી છે છોડી તેવી જ ભાગ્યશાળી છે. માટે જ આવાં મોટાં મોટાં સ્થળો તેની પ્રાપ્તિમાટે ધંમપછાડ કરી મુકે છે. કૃષ્ણુજી ! મને તો : ભાઈ આ સ્થળ ધણું જ પસંદ છે ! તારી અને સુભદ્રાની સંમતી મળતાં દુધમાં સાકર ભળશે. કારણ કે લગ્ન જોઈ જેવાં કાર્યોમાં ધરના સઘળાની સંમતી જોઈએ. કૃષ્ણુજી બોલ, તારો શો મત છે ? સુભદ્રે ‘ કહે વાર ’ તારો આ બાબતમાં શો વિચાર હોયો. ”

દાદાને ઉતાવળીઓ સ્વભાવ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય હતો. તેમને નિશ્ચય કરતાં જોડણી સમય લાગતો તેથી ચતુર્યાશમાં તે કાર્ય પૂર્ણ કરવાની તેમને ઉત્કંઠા થતી.

દાદાને આ કાર્યમાં સુભદ્રા અને કૃષ્ણ તરફથી પૂર્ણ અનુમતિ મળે એવી ધણી આતુરતા થઈ, પણ તેઓ ધણો વખત સુધી સ્તબ્ધ જ રહ્યાં. જેમ જેમ વાર થવા લાગી તેમ તેમ તેવું મન વધારે જ પ્રજાળ થવા લાગ્યું. સુભદ્રાને પોતાનો વિચાર પસંદ નથી એમ દાદાએ તેના મહેરાપરની અતુલસાહી ઝાંકપરથી અનુમાન કર્યું અને આ પ્રાયશ્ચિક્ષ મંદિષ્ટાવા તે તેવું મન પણ દુભાયું. ફક્ત થોડા જ વખત પછી શ્રીકૃષ્ણ હરતા હરતા બોલ્યા:—

“ દાદા તું ભૂલકણે છે કે જાણી જોઈને કેટલીક વાતો ભૂલી ગય છે ? ”

આ અનવેશિત પ્રશ્ને દાદા ઘોળામાં પડ્યા. દાદાને પોતાના પ્રશ્નનો સરળ જવાબ ન દેતાં ઉલટું પોતાના જ સ્વભાવના જ સંજ્ઞાધર્મી પુછાયેલો પ્રશ્ન સાંભળી અચંબો પામ્યા, તેમ સેજ રીસ પણ ચઢી. દાદાના મનમાં તો એમ હતું કે આ પ્રશ્નમાં જેન ભાઈ પોતાના વિચારને મળતો જ અભિપ્રાય આપશે: પણ આ તો વાત કરતાંમાં જ બેનનો ઉદાસ થયેલો ચહેરો અને બાઈ તરફથી પુછાયેલો ગંભીર પ્રશ્ન સાંભળી તેમના હૃદયની આનંદોર્મી લોપાઈ તટસ્થ વૃત્તિએ શ્રીકૃષ્ણ તરફ વળી બોલ્યા:—

“ કૃષ્ણુજી ! તું હમેશાં મારા વિચારોને આડે આવે છે. શું લગ્ન જેવા ગંભીર વિષયને તે અવ્યાની રમત સમજે છે ? મારા પ્રશ્નના જવાબમાં હા થા ના ની સ્પષ્ટતા કર્યા સિવાય ઉલટો ઉધો જ પ્રશ્ન કરે છે ! આ તારા વિનોદની મને ધણી જ રીસ ચઢે છે. ”

“ દાદા જો હમારી સલાહ જ પુછતો હોય તો અંમે શું કહીએ તે તારે સાંભળી લેવું જોઈએ. ”

“ બોલ તારું શું કહેવું છે ? ” દાદા સેજ સાંતનાથી બોલ્યા.

“ સાચે તમો ભુલકણા હો ! ”

“ જો, કૃષ્ણુજી પાછો તું વિષયોત્તર કરવા લાગ્યો ! ” કંટાળાવાળા મહેરે દાદા બોલ્યા.

“ ના, હું તે જ વિષય અંધે બોલું છું. ”

“ બોલ, કેવી રીતે ! ”

“ જો તમે સુલકણા ન હોત તો, બાળપણે એક રમતાં વત્સલા અભિમન્યુને જોઇ, આ જોડું કેવું શોભે છે—મોટપણે વત્સલાને અભિમન્યુ સાથે જ વરાલીશ એવો કરેલો સંકલ્પ સુધી જાણ્યો હો. અને આવા ઉદ્યારો આપના મોંમાંથી એક વખત નહીં પણ અનેક વખત કાઢ્યા છે. આવા સંકલ્પોને વીસારે મુદ્રી આજે તમે દુર્યોધનની માગણીથી સુભદ્રાનું, તરણ અભિમન્યુનું તેમજ વનવાસ એડતા પાંડવોનું મન દુભાવે છે જોયું વચન બંધનું પાપ શીરે ધરી અપચશનું કુંડું ગળે બાંધી દુર્લોકિકે દિવસો ગાળવા પડશે. ”

કૃષ્ણ અને પાંડવોનું સખ્ય તેમની દેખી ખમાતું નહિ, અને તેમાં વળી આવી અવનતના સમયમાં પણ કૃષ્ણનો તેમના પ્રત્યેનો અખંડ પ્રેમ જોઇ ધણું જ માફ લાગતું હતું. કૃષ્ણ વત્સલાના ભાવી સંબંધમાં, કેવળ પાંડવોનું દીક દુભાવ એવું નિર્માલ્ય કારણ આગળ કરી પોતાની નારાજ દેશાંવે એ માધાના વાદ એવું લાગ્યું.

“ કૃષ્ણ ! જ્યારે ત્યારે તું પાંડવોની તરફેણ કરે છે એવું શું કારણ ? તેઓએ એવી તે શી ભુરકી ભભરાવી છે કે જે તું કેવળ તેઓને આધિન જ થઇ ગયો છે ? જાણે કામણ્ય કર્યું ન હોય ! મને તો પાંડવોમાં એક પણ સદ્ગુણ હોય એમ લાગતું નથી લક્ષ્મી શુશ્રુને આધિન હોય છે. તેમનામાં જો યત્કિયિત પણ પરાક્રમ હોત તો તેઓ સઘળા રાગ્ન રજવાડાઓ અને સ્વયં અમીર ઉમરાવો સમક્ષ થયેલું પોતાનું અપમાન સહન કરત નહિ લોકો તેઓ ખાસારાને યગવે છે અને તેઓ પુલાય છે કે પોતાના જેવા પરાક્રમી વીર દુનિયામાં ખીજ કોઇ નથી. અરે ભાઈ, પાંડવોની તીચતાની કંઈ સીમા છે ? ન્યાય નીતિએ જોતાં રાજ્યમાં તેઓને કંઈ જ લેવા દેવા ન હોવા છતાં ફક્ત આધિગા કાકાની નાસાયકીને લીધે તેઓના આપે પગથી લીધેલા અધિકાર તે આધિગા કાકાના લાપક છોકરાઓને ન આપતાં પોતે મચાવી પડવાની હુસ્મ્માઈ તારા જેવા તેમના સ્મૃતિ પાઠકોને કેમ જણાતી નથી ? કોઇ પણ વીર કે જેના કાંડમાં જળ છે એવાએ આવી નિર્માલ્ય જેવી વનવાસ ભોગવવાની પાળી પોતાપર આણી ન હોત. ”

દાદાનું આ વ્યાખ્યાન જો કે સુભદ્રા અને કૃષ્ણ આજ્ઞાત કાળે શાંતતાથી સાંભળતાં હતાં, પણ અંતરમાં માત્ર ભયંકર ઉચલપાચલ થઇ રહી હતી. આવી પોતાના ધરની આવી રહેલી નિંદા સુભદ્રાથી સાંભળી શકાઈ નહિ. તેનો માનસિક કોષ તેના રક્તવર્ણને ત્રો દર્શાવી રહ્યાં હતાં, તે અસહ્ય અને કૃષ્ણના વ્યાનમાં સંજ્ઞા આવી ગયાં. કૃષ્ણના મનની સ્થિતિ તેનાથી જુદી જ થઈ હતી. જો કે તેને દાદાના સમ્બોધન શેષ ઉત્પન્ન ન થયો પણ પાંડવો પ્રત્યેની પ્રેમપૂર્વક સહાનુભુતિ જ્વરમાં વધવા લાગી. કૃષ્ણે દાદાને પ્રશ્ન કર્યો—

“ દાદા ! હમણાં પાંડવોની પડતી દશા છે માટે જ ને તું તેઓને દોષ દે છે ? જે બાળ્ય માનવી સામર્થ્યની બાહેર છે, જેની પર મનુષ્યની મર્યાદિત સત્તા પોતાનો અધિકાર ચલાવી તેનું નિયમન કરી શકતી નથી, તે જાદુ એકાદ વ્યક્તિને દોષ દેવો એ શું ડહાપણ્ય બર્ણ છે ? જો કે પાંડવો વનવાસે છે તોપણ તેમનું મહત્વ અદ્યપિ પર્યંત કંઈ લોકોમાં ઓછું થયું નથી. નિદાન મંને અને મારા જેવા ઇતર સઘળાને તેમ જ લાગે છે. ”

“ ન્યાયની વિરુદ્ધ ખટખટ કરનારને જો કે લોકોમાં માન મળ્યું તોપણ શું થયું તેથી તે કંઈ સર્વ સિદ્ધ થોડું જ થઇ શકે તેમ છે. પાંડવોએ પોતાના સામર્થ્યની બાહેર દુર્યોધન સાથે બાકરી બાંધી વિરોધ વધાર્યો તે શબ્દના જવાબદાર અને વિચારી મંડળને

સંમત નહોતો. દુર્યોધનને મોટા મોટા સહયુદ્ધસૈન્યો હાથે અને ન્યાયની તરવાર વારે છે; જ્યાં સ્વતંત્રી પ્રાતઃકાલ વધારવા માટે લોકોમાં ઉદ્ગેષ્ઠી દુર્યોધનાદિકની કુચેષ્ટ અને તેમના અધિકારની ફરફરીયો તેમના આર વર્ષના વનવાસે પોતાના આપે જ બંધ પડશે તે બદલ મને મુદ્દલે ખોટું લાગતું નથી. ઉલટો આનંદ જ શાય છે ! ”

“ પશુ દાદા, પાંડવોએ પોતાના લાગ્યોદયના ચિદ્વૃક્ષ આરંભેલા રાજસૂય યજ્ઞ સમયે પોતે માંડલિકપણું સ્વીકારી પોતાના રાજ્યના પ્રતિનિધી તરીકે મને હસ્તિનાપુર મોકલ્યો હતો તે આપને સ્મરે છે ? જો તે તમને યાદ હોય તો પાંડવો તમને માન્ય નહોતા છતાં તમે તેમના આગળ ખીન તકાર સામ્રાટે મહુ નમાવ્યું ? ”

“ કૃષ્ણજી ! તે કારણો તું ન સમજે. ” સુભદ્રા તીવ્ર તીવ્રસ્ફારમય સ્વરે બોલી. “ કેટલાકોને આવો શુભામંગીરીનો ભાગ જ પસંદ હોય છે. આમ જુઓ કાલે હસ્તિનાપુરના સામ્રાજ્યનું છત્ર પાંડવોના શીરે ઝુકી રહ્યું હતું. તેઓ તે સમયે રાજા મહારાજા હતા, જ્યાં દાદાએ તેમનું વરીષ્ટપણું ખીન બેભાટ કળુલ કર્યું. આજે દુર્યોધને ભારત વધેનો રાજ દડ ધારણ કર્યો છે. માટે તેમની સામે તેટલી જ નમ્રતાથી બેટી વ્યવહાર કરવા સિદ્ધ થયા છે, તો પરમ દિવસે કોઇ ત્રીજાનો ઉદય થતાં તેના આગળ તેટલા જ સુખે તેના અંબધીની નિષ્ઠાનું લુપ્ત ઉતારવા દાદા તૈયાર થશે. આવો સ્વભાવ કેટલાકોને ટેવાય રહેલો હોય છે તેને તું શું કરવાનો હતો અને હું પશુ શી ઉપાય યોજવાની હતી ? ”

સુભદ્રાના આ ફટકાનું પરિણામ દાદાના હૃદયપર થયાં સિવાય રહ્યું નહિ. તેને આશ્ચર્ય અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયા કે આ લોકો પોતાના વિચારને મળતાં નથી અને નકાકું પાંડવોનું બંડ વધારતા બાંધ છે અને તેથી તેણે પ્રથમારંભે વર્ણવેલા રાખેલાં સુભદ્રાનું સ્વાગત કર્યું. અર્થાત્ તે બદલ કૃષ્ણને માફ લાગ્યું.

“ ઉનાળામાં સુકપ બાંધે થયેલા વહેળાઓની સ્થિતિ જોઇ તેઓ હમેશાં આવી જ સ્થિતિમાં રહેશે એમ ધારણું શુદ્ધ ભર્યું છે અગર તો મુખાંધ જ છે. તેવી જ રીતે પાંડવો આજે વૈભવથીન થયા છે. માટે તેઓ હમેશાં તેવા જ રહેશે એમ ધારણું તે પશુ તેટલી જ મુખાંધ ગણાય. ચંદ્રની મનોહર અન્તિ તેના પોતાની નથી, પણ સૂર્યના કિરણે એ પ્રાપ્ત થયેલી તેજ છે તેવી જ રીતે હાલ પાંડવો કુખે પાપે વનવાસ ભોગવી લોકોની દૃષ્ટિથી દુર રહ્યા હશે અને કૌપરવેની રાજ્યત્રાંને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઇ તે તરફ જનતાનું લક્ષ્ય ખેંચાયું હશે તોપણ તેના કિંમત ચંદ્રના પુરપુટ પ્રેમ જેટલી જ છે તે લુપ્તનું ન જોઇએ. અસલ કરતાં નકલીના બાપકાથી અજાણના લોકોનો સ્વભાવ છે. માટે પાંડવોના ઉત્કર્ષાંધકર્ષ તરફ ધ્યાન દેવાથી કંઇ વળે તેમ નથી. કારણ કે વત્સલાને તમે એક સમયે મન અને વાણીથી અભિમન્યુને દેઇ ચુક્યા છો, માટે બોલું પાળવું, વચન બાંધ ન થવું એ મોટાઓનું કર્તવ્ય છે. ” કૃષ્ણે આ પ્રમાણે શાંત શુદ્ધિવાદ આરંભ્યો. પશુ તેનું ઈષ્ટ પરિણામ આપતાં દાદા વધારે ઉત્કળ્યા.

“ સંન્યસી મેં મેં સુભદ્રાનું હરણ કરનાર અણનું તરફ મારી મુદ્દલે પુલ્કાયવાના નથી. તે સમયે તું પાંડવોને ઘરેઠું મળ્યો હતો તેથી મારું કંઇ ન આવ્યું. અને ત્યારથી જ આવી તરજુ કુમારીકાળેનું હરણ કરવાનું નીચ ફળ કરનારની સાથે થયેલું વેળીશાળ અમારા બદનામને કારણબૂત થયું. તેવી કાળાટીલીપર વળી અણનના પુત્ર સાથે મારી

કન્યા વરાવી અપયશનો એકલપેડો. વધારે કરવા સાંપ્રત મારી ઇચ્છા નથી. વળી વત્સલા મારી પુત્રી છે. તેના પ્રત્યેક સંબંધમાં પૂર્ણ અમલ ચલાવના હું પૂર્ણ મુખતવાર છું. તમોને તે સ્વયં પસંદ નહિ હોય તોપણ મારે આ જાનતમાં તમારી મુદ્દને પર્વા નથી, હું દુર્યોધનના હોકરાને જ મારી કન્યા દેહશ અને તમે:—”

દાદાનું આ વાક્ય પૂરું થતાં પહેલાં જ કૃષ્ણ જોડ્યા. “વત્સલા અને અભિમન્યુ એક બીજાને ચઢાય છે તો તેઓનો વિવાહ કરી પ્રેમી સંસાર અધિક સુખકર બનાવવાનો ૧૭ વત્સલાના સંસાર સુખમાં શુભ ઉત્પન્ન કરવાનું પાપ દાઢ પણ સહાય બાપ લેવા પેયાર થશે એમ હું ધારી શકતો નથી.”

“હું ક્ષણેવાને ચઢાવું છું હું દીકણા સાથે નહિ પરણું એવાં બે નખરાં વત્સલા દરેકે તો તેને ઠેકણે લાવતાં શી વાર છે. બાપે યોગ્યતા વરને જ વરમાલ આરોપી જીવન સર્વસ્વ સોંપી પ્રેમભાવના સ્થાપી કન્યાઓએ પોતાનો સંસાર સુખે ચલાવવો જોઈએ એ મતને જાણનારો હું પીતા છું. સ્વયંવર અને ગાંધર્વ વિવાહે હોકરીઓમાં જ્યોરપણું ધણું જ વધી ગયું છે. તે નષ્ટ કરવું જ જોઈએ. અગર તો પતિએ પ્રેમ સુખની ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થતાં પહેલાં જ પુત્રીઓને પરણાવી દેવી એ જ નિયમ ધણો જ ઉત્તમ છે. વત્સલાના ગમે તે વિચારો હો, હું તો તેને લક્ષમણ સાથે જ વરાવીશ !!” આમ કહી દાદા રોગમાં ને રોગમાં આડ્યા ગયા.

દાદાના ગયા બાદ શ્રીકૃષ્ણે સુભદ્રાનું સાંત્વન કર્યું, પરંતુ બળરામજીના કઠોર વાક્ય પ્રહારે કરેલા તાડનના સોળ તેના હૃદયપર તાજ જ હતો, જેથી તે સાંત્વનનું જોઈએ તેણું પગિણામ આબુ નહિ. દાદાના ગયા બાદ આ બાઈ બેન ધણો વખત સુધી ગડમથળ કરતાં બેઠાં હતાં. અંતે તેઓનો કંઈક શુભ કંસાર થતાં બન્ને જુદાં પડ્યાં.

સુભદ્રાને પોતાના પડતા કાળમાં બાઈએ કરેલા અપમાનથી ધણું જ માહું લાગ્યું. બાઈપર અવલંબાયેલાં લજ્જામય જીવનને તજવા સંબંધના વિચારોએ તેના હૃદયમાં તે દિવસે ધાંધલ મચાવી મુકી હતી જેથી તે આખો દિવસ તેને ઘેરોનીમાં ગયો.

*

*

*

*

બાઈની વિનંતિ અને દાદાની ક્ષમા યાચનાની પણ પરવા ન કરતાં વિદુરજીને ત્યાં હરિદ્વાર ગયેલી સુભદ્રાને આ બનાવ પછી કેટલોક સમય વિત્યા બાદ બલરામ—કન્યા અને દુર્યોધન-પુત્રના સુસંગંધના સમારંભપર પધારવાની ખત્રિકા આવી જેથી જાણાયેલું દુઃખ પુનઃ જન્ય થયું.

પ્રકરણ બીજું.

જે તરૂણોનો સંવાદ.

આજકાલ સર્વ સામાન્ય જાતેમાં પણ પોતાની પુત્રીનો સ્વયંવર કરવાની પ્રત્યજ પ્રવૃત્તિ દષ્ટિગોચર થાય છે છતાં બળરામ જેવા રાજપુરુષે પોતાની કન્યા અને જ દાન કરવાનો આદેશ બધે દુરાચલ શામરે કર્યો હતો ! હું તો ખાશું કે, આવી રીતે પોતાની કન્યાઓને ક્ષણે જ સાથે લગ્ન કર એવો જગાતકાર કરવો એ એક પ્રકારનો પ્રાદ કન્યાની

મનોવૃત્તિપર જીલમ મુબરવાજેવું છે. કેમ વૃષ્ણેન ! આ આવા બળાત્કારના વિવાદનો માર્ગ શું તને મળે છે ? ”

“ ભાઈ લક્ષ્મણ ! આ તારા વિચારો અને એનપરથી તું વત્સલાને પરણીશ. આ છે કે કેમ ? તેનો જ મારાથી નિર્ણય થઈ શકતો નથી. માતૃપિતા અગર કોઈ પણ સગો સહોદર જેને આપણે વડીલ તરીકે માન આપતા હોઈએ તેઓએ નિર્મિત કરેલા સંબંધ જોકે શૃંગાર પ્રિય તરણોને અમાન્ય હોય તોપણ વત્સલા જેવી સુકામળ કુમારીકા ને અનાયાસે પ્રાપ્ત થતી હોય તો પછી પોતાના આચાર અને વિચારોને બેધડી કોરાણે મુકી આવેલી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવો એ ઘણી રીતે શ્રેયસ્કર છે એવી મારી માન્યતા છે. ”

દુર્યોધનનો પુત્ર લક્ષ્મણ કોઈ વિલક્ષણ વિચારનો મુલક હતો. પોતાના પિતાએ પોતાને પુછ્યા ગાછ્યાવિના એકદમ બળરામની કુંવરી સાથે પોતાનો વિવાદ કર્યો એટલું જ નહિ પણ તે લગ્ન નિમિત્ત દ્વારકામાં પણ આવી પહોંચ્યા તે સંબંધે તેને ધણો જ વિચાર દત્તપત્ર થયો હતો. તેના લગ્ન સંબંધમાં કોઈ જુદા જ વિચારો હતા. પૂર્વકાળની માફક એકાદી સુરૂપ તાપસકુમારીના દાવપયપર મોહિત થઈ તે મુની કન્યાની પ્રાપ્તિમાટે જીરનારા રાગ પ્રમાણે પોતે ઐતિહાસમાં ગણ્યા એવી તેની ઘણી જ ઇચ્છા હતી. પ્રખર ઉન્નતાળના તાપથી તપેલા વટેમાર્ગને તરફની રીતળ છાયા મળતાં તેનું મહત્ત્વ જેટલું તેને ભાસે છે, તે જ પ્રમાણે એકાદી મનદારીણી મોહિનીની પ્રાપ્તિ, મનોવિકારના મારથી જન્મર થયેલા—મેળવવાની આશા હારી બેઠા પછી મળતાં જે રસ મળે છે તેની ખુશી કંઈ જુદી જ છે. એવું તે ધારતો હતો તથા આવા વિષયપર વાદવિવાદ કરતાં તે પોતાના પૂર્વજોના પ્રણય પ્રસંગોના દાખલાઓ આપી પોતાના વાદને મજબુત બનાવી. અર્થાત્ આવા મજેદાર વિચારના વીરને પોતાના વડીલમંડળની આગ્રા માટે જ પોતાની અનુમતિ આપવી પડે, અને તે તેને બળજબરી લાગે એમાં કંઈ નવાઈજેવું નથી ! હાલ વૃષ્ણેન સાથે તે એ જ વિષય સંબંધે ચર્ચા ચલાવી રહ્યો હતો.

“ રાજ્યસત્તા અને પ્રજાના અધિકાર આવા રાજકીય પ્રશ્નોના જુદા જુદા દાવપેચપર તોડ દાવવામાં ચુંચાવેલા લોકોની જુદી સમાજ અને તેનો વ્યક્તિશઃ ઘટકનો અધિકાર સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ તે સંબંધે કદી કોઈ વિચાર કરે છે ? કલાણા રાજ્યમાં બંડ થયું, ઢીંકણના સૈન્યમાં ફિતર થયું, આવી લુપ્તી મુખી માલ વગરની કયાકુટ કરનારા માણસોનું પ્ધાન કદી આવી સામાજિક જાગૃતમાં ચુંચાણું જનપથું છે ? વૃષ્ણેન ખરું પુછે તો મોહોમોહોની યાદવી તડોથી થતી મારામારીઓનું મને તો કંઈ જ મહત્ત્વ ભાસતું નથી, પણ જે વ્યક્તિના સંબંધની સમાજ અને છે તે પ્રત્યેક વ્યક્તિની જન્મદાતા સ્ત્રીઓપર સૈજ જોરાવર પુરુષો તરફથી થતો જીલમ સહી શકતો નથી. સમાજમાં જોખમ ભર્યાં કાર્યમાં તેમનો અડધો દુક હોવા છતાં તે તરફ અખાડ કરી પોતાનું જ મહત્ત્વ વધારનાર પુરુષોપર મને ધણો જ ક્રોધ થયે છે. કોઈ કોઈ સમયે તો એવા પણ વિચારો આવે છે જે પરમાત્મા મને એકાદ વખત સીનો જન્મ આપે તો હું આ પુરુષોના કારભારમાં ઉલ્લસપાયલ કરી મૂકું. ”

વૃષ્ણેનને આ ઉપરની ચર્ચાટપજની મુદ્દલે ગમી નહિ, તેને લક્ષ્મણના કેટલાક વિચારો પસંદ નહોતા, તથાપિ તે તેનો રોહી તેમ જ કિચિત્ પ્રમાણમાં સૈવ અને સેવકનો પણ સંબંધ હતો, જેથી રાજકુમાર લક્ષ્મણના વિચારો પોતાને માન્ય નથી એમ સ્પષ્ટ

અતાવવું એ દરબારી રીતરીવાજના નિકટ સંબંધમાં રહેલા અને તેમાં જ મોટા થયેલા કર્ણુ પુત્ર વૃષસેનને યોગ્ય ન લાગ્યું. તે ગુપ્તયુગ લક્ષમણનું નીરસ બાળણું સાંભળ્યા જતો હતો. તેનું બોલવું પુરું થયું અને પોતાના વાક્યકૌશલ્યનું પરિણામ અજમાવવા ખાતર તે વૃષસેન તરફ જોવા લાગ્યો—

“લક્ષમણ ત્યારે તને વત્સલા નથી જ જોઈતી ?! તો પછી દુર્યોધન મહારાજને તેમ સ્પષ્ટ જણાવી દે કે ખર્ચ અને ત્રાસથી વેચાઈ તો તું છુટે ! !”

આ રાખેલા સાંભળી લક્ષમણને હસવું આનું.

“વૃષસેન મારા બોલવાનો વિષયોય થયો. હું સાફ કહું છું જે મારું કહેવું તું મુદ્દે સમજ્યો નથી. વત્સલા જેવી લાવણ્યવતી રાજકુમારીને ગુમાવી દેવા જેટલો હું કંઈ મુખ્ય નથી. ફક્ત બોલું લાગે છે તે એટલું જ કે, વત્સલાને જાહેર સ્વયંવર રમ્યો હોત તો હું તેની પ્રાપ્તિમાટે એકલા મળેલા સધળા રાજપુત્રોને દબાવી દાલની મારી બાવી પ્રિયાને મારી યોગ્યતા દેખાડી શક્યો હોત. અરે સી ગત પ્રત્યે મારા હૃદયમાં વસતો પ્રેમ—તેમની કામલ મનો વૃત્તિ સાથે જોડાયેલું એક્ય દર્શાવી મારું અદ્વિતીયત્વ મેં તે ભર સભામાં પ્રગટ કર્યું હોત.”

વૃષસેને રિમત કહ્યું.

ધરો બંધેલું સૌંદર્ય, શરીરપરના હીરાગોલીના અલંકારોએ આણેલું ગૌરવ અને શૃંગારમાં શ્રીર પ્રમાણેની મારી નિપુણતા નિદાણી સ્વયંવરમાં વરમાળા લેઈ દિગ્ગતી વત્સલાને તેના હૃદયરૂપી આરસામાં મારું જ પ્રતિબિંબ દેખાત.”

“તો તું હવે લગ્નની પૂર્વ વિધિ પૂર્ણ થતાં અરસપરસ વરમાળ આરોપતાં તમારા આ ઉત્સાહી મહેરાની આ છત્રી શું વત્સલાને નહિ દેખાય ? સિવાય મને તો બાઈ દાલનો જ સમય અનુકુળ લાગે છે. કારણ કે જાહેર સ્વયંવરમાં પૂર્વનું સાનુરાગી વત્સલાનું મન ધત્તર સર્વ રાજ્યોને ધિક્કારી પેલા ભિખારી અભિમન્યુ તરફ જ એવાયું હોત. મારે હું કહું છું જે હવે તારો ઉત્તમ સમય છે.”

“હા દોરંત !” આનંદથી લક્ષમણના નેત્રમાં તે જ ઝળક્યું. “અભિમન્યુ અને વત્સલાના પૂર્વ પ્રેમની વાત હું તદ્દન જ વિસરી ગયો હતો. એક તરણી માટે બે તરણોમાં અરસપરસની સુરસાસુરસીમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રેમના વિકાસની મત્રા કંઈ જુરી જ હોય છે. હવે તો મારી એવી ઇચ્છા યદ છે જે હૃદય થતાં પહેલાં વત્સલાના અને મારો પરિચય થયો જોઈએ. તે મુલાકાતે સંપત્તિના તેજથી ઉભરાતું જતું આ મારું મહુરં રૂપ અને પેલા અભ્યુ-નના પોરીયાની કલાહીન, ભિખારી મલિન કાયા એ બેની તુલના કરવાને તે આરગમીને તક મળે. અને તેને એમ જ લાગે કે અભિમન્યુ કરતાં હું હજાર ગણો સારો છું અને તેની સાથે મારા તરફ નખસાં કરી તીરછાં ઠટાસે તે મને ધાયલ કરે જ. વૃષસેન ! પ્રસ્થાના રૂપ ગુણ કરતાં સીએ દ્રવ્યપર જ ધણી આરાક હોય છે.”

“લાઈ, દાલનો સમય જોતાં તારા આ વિચારો મને તો સ્ફુરણ થાય એમ લાગતા નથી.”

“ઘેલોરે ઘેલો ! આ જગતમાં અસાધ્ય શું છે ? મને તો કેવળ તારાજેવા એક નિષ્ઠ મિત્રની જ જરૂર છે.”

“મિત્ર શું કરી શકશે ?” વૃષસેન રિમત કરી બોલ્યો.

“ ધારે તે કરી શકે. હજી લગ્નને વાર છે. નિહાન પંદરેક દિવસો તો છે જ. એટલી અવધિમાં વસલાસાથે અંદરખાનેથી સંબંધ જોડવાનો મારો વિચાર છે. અંતઃપુરના વિલાસી પીજરામાં પુરેલી તે મનોહારિણીને તેને વિરહાવસ્થામાંથી મુક્ત કરી મારી સાથે લગ્ન થતાં જાવી સુખની કલ્પનામય સદૃશીમાં તેના મનને જો કેવું રમખાણ કરી મુકેયું છે તે કાલે રાત્રી થતાં તેને મારા સિંદાસનની પડખે બેસાડી રાજ્યકારભારની બાબતમાં તેને વિચાર લેવરા અને હું જગતને બતાવી આપીશ. જે સ્ત્રીયો કેવળ અંતઃપુરની જ વિલાસ દાસીયો નથી પણ દરેક બાબતમાં પુરોની, સદાયક મંત્રી છે. દરેક બાબતમાં તેની સલાહ લેખ કાર્ય કરીશ અને તું મિત્રાણ પુરોને બતાવી આપીશ કે સ્ત્રીઓ કેવળ અંતઃપુરની રાણીયો નથી, પણ દરેક કાર્ય કરવા કુશળ મંત્રીરૂપ અર્થોગતા છે. આજકાલ સઘળે સ્ત્રી જાતપર જુલમ વર્ણવવામાં આવે છે એમ મારું ધારણું છે અને તે જુલમને હજી તો ખાતર જ મારો અવતાર છે. ”

“ લક્ષમણ, તારે જે કરવાનું છે તે કહેવાનું મુખી તે આંકેટલું બધું લાંબુ લચકે વિધવાન્ટર કયું ? ”

“ આ ઉપરથી તારા રપટપણે જાણવામાં આવ્યું હશે કે આ ત્રિપવ મારા હૃદયમાં કેટલો બધો રમી રહ્યા છે ! અરે-જનમૂર્તિમાં તો શું પણ રવુખામાં સુદા હું જ્યાં-ત્યાં જાગસોદાસું જીવ ધારણ કરેલાં સ્ત્રીઓનાં સદાય મુખકમળો મારી ચોતરફ જોડે હું ! વાઈ હવે તે રહેવા દે. હવે હું તને એક વાત પુછું છું. બોલ તું મને સાંભળ કરીશ કે નહિ : વૃષસેને ગંભીર મુદાયે લક્ષમણ તરફ જોયું અને બોલ્યો : “ જેવી રીતે મારા પિતા ક્યો પોતાનું છપીત સર્વસ્વ એક નિષ્ઠાએ દુર્યોધન માટે અર્પણ કર્યું છે તેમ જ આ વૃષસેને પોતાના મિત્ર માટે પોતાનો પ્રાણ પણ આપના આધુનાહું કરી નહિ એવી ખાત્રી રાખજો. ”

પુરોનીના ત્રાસથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારતી અખળાઓને સ્વતંત્ર કરવાનું વીર કંઠજી બાપેલા લક્ષમણના ચહેરાપર ઉત્સાહ ઝળકવા લાગ્યો. વૃષસેને જેવો-એક નિષ્ઠ મિત્ર મળતાં હવે આજ પોતાના કાર્યમાં યશ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ એવી તેની પૂર્ણ ખાત્રી હતી.

“ આમ આવ. જો ! હું વસલાને એક પ્રણય પત્રિકા મોકલનાર છું. તેમાં ગુરુ-વાસેથી કરેલા અભ્યયનનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી મારી વિદ્વતા દર્શાવનાર છું. લગ્ન એ એક અંદગીના મજાદાર બાગને પ્રણય પ્રયોગે અધિક રસકર કરનાર છું. પૂર્વ પરિચય થઈ મારે માટે તે અને તેના માટે હું. વિરહમાં ઝૂરી મરવનો સમય જો કે અમારા માતાપિતાએ આપ્યો નથી તોપણ મારાથી શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમમાં વધારો કરવાની ખટપટ કરી લાવુંનો પૂર્વ રંગ જો કેવો બદારધર બનાવી દેઉં છું તેને જોત નામ જ. પણ આમાં તારી મદત જોઈએ ! ”

“ધારે તે કરો શકે. હજી લગ્નને વાર છે. નિધાન પંદરેક દિવસો તો છે જ. અંતર્યામી અવધિમાં વતસલાસાયે અંદરખાનેથી સંખંધ જોડવાનો મારો વિચાર છે. અંતઃપુરના વિદ્યારી પીજગમાં પુરેલી તે મનોહરિણીને તેને વિરહાવસ્થામાંથી મુક્ત કરી મારી સાથે લગ્ન થતાં બાવી સુંખની કલ્પનામય સંદિમાં તેના મનને જો કેવું રમખાણ કરી મુકે છે તે કાસે રાગ થતાં તેને મારા સિંહાસનની પડખે બેસી રાગ્યકારબારની ખાખતમાં તેના વિચાર લેપરા અને હું જગતને બતાવી આપીશ. જે સ્ત્રીઓ કેવળ અંતઃપુરની જ વિલાસ દાસીઓ નથી પણ દરેક ખાખતમાં પુરુષોની સદાયક મંત્રી છે. દરેક ખાખતમાં તેની સંભાલ લેખ કાર્ય કરીશ અને તું મિત્રાઈ પુરુષોને બતાવી આપીશ કે સ્ત્રીઓ કેવળ અંતઃપુરની રાણીઓ નથી, પણ દરેક કાર્ય કરવા કુશળ મંત્રીરૂપ અધીશના છે. આજંકાલ સઘળે સ્ત્રી જાતપર જુલમ વર્ણવવામાં આવે છે એમ મારે ધારણ છે અને તે જુલમને હજીયા ખાતર જ મારો અવતાર છે.”

“લક્ષમણ, તારે જે કરવાનું છે તે કહેવાનું મુકી તે આ કેટલું બધું લાંબું લચકે વિધવાનંતર કેવું ?”

“આ ઉપરથી તારા રપટપટો જણવામાં આવ્યું હશે કે આ વિધવા મારા હૃદયમાં કેટલો બધો રમી રહ્યા છે ! અરે ભગતિમાં તો શું પણ રવખામાં મુદ્દા હું જ્યાં ત્યાં અખતોહારનું ક્ષીદ ધારણ કરેલાં સ્ત્રીઓનાં સુદાય મુખકમળો મારી ચોતરફ જોડે છે ! વારે હવે તે રહેવા દે. હવે હું તને એક વાત પ્રધું છું. જોલ તું મને સાથ કરીશ કે નહિ.

વૃષસેને ગંબીર મુદ્દાએ લક્ષમણ તરફ જોયું અને બોલ્યો, “જેવી રીતે મારા પિતાં કવો પોતાનું જીવીત સર્વસ્વ એક નિષ્ઠાએ હુયોધન માટે અર્પણ કર્યું છે તેમ જ આ વૃષસેન પોતાના મિત્ર માટે પોતાનો પ્રાણ પણ આપવા આધુપાધુ કરશે નહિ એવી ખાત્રી રાખજો.

પુરુષોના ત્રાસથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારતી અજળાઓને સ્વતંત્ર કરવાનું વીર કંઠજી બાવિલા લક્ષમણના ચહેરાપર ઉત્સાહ ઝળકવા લાગ્યો. વૃષસેન જેવો એક નિષ્ઠ મિત્ર મળતાં હવે ખાસ પોતાના કાર્યમાં યશ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ એવી તેની પૂર્ણ ખાત્રી હતી.

“આમ આવ. જો ! હું વતસલાને એક પ્રચંપ પત્રિકા મોકલનાર છું. તેમાં ગુરુ પાસેથી કરેલા અધ્યયનનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી મારી વિદ્વતા દર્શાવનાર છું. લગ્ન એ એક જીવંતીના મંજાદાર લાગને પ્રચંપ પ્રયોગે અધિક રસકર કરનાર છે. પૂર્વ પરિચય થઈ મારે માટે તે અને તેના માટે હું વિરહમાં મુરી મરવનો સમય જો કે અગારા માતૃપિતાએ આપ્યો નથી તોપણ મારાથી શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમમાં વંધારો કરવાની ખટપટ કરી લઈને પૂર્વ રંગ જો કેવો બહારધર બનાવી દેઉં છું તેને જોતું નામ જ. પણ આમાં તારી મદત જોઈએ !”

૧ પદ્યસમૂહ.

૧ ધર્મસુદિતુ માહાત્મ્ય (શ્રીહિં)	૧૧૧
૨ કિં કર્તવ્યમ્ (શ્રીહિં)	૧૧૨
૩ તત્વાનુભવ કથને (શ્રીહિં)	૧૧૨
૪ ભૂદેવતા સાધકોને પ્રાપ્ત થયેલા સદ્ગુણોનું સ્વરૂપકથન (શ્રીહિં)	૧૧૩

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી વિચારચક્રોદય...	૧૦૭
૨ સ્વતંત્રપદ્ધતિ વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પ્રોડો	૧૧૪

૩ યોગ.

૧ શ્રીધરજીસંહિતા (શ્રીકણીયા.)	૧૧૬
૨ અભિમન્યુ-વ્રતસલા. (પેલુવિહારી.)...	૧૧૭

૪ ચરિત્ર.

૧ છુકર દી. યોગીશ્વર	૧૧૫
---------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૫ વિજ્ઞાન.

૧ પારમમણિની શોધ	૧૦૭
-----------------	-----	-----	-----	-----	-----

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ મંધાવસોકન	૧૮૨
૨ શ્રી ક્રેમસ્થાપકઅધિકારીવાળા મહાત્મવો-સંપાદક સાધનસંગ્રહ	૧૮૧
૩ વંચકમ્પતર અને તેના તંત્રી	૧૮૦
૪ ધી, રહી, છાચ, પગેરે ક્યા પાત્રમાં રાખવાં હિતમ છે	૧૮૧

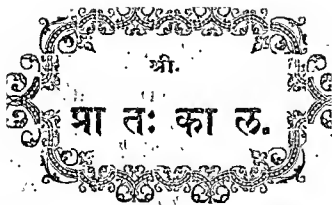
પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશા સ્મરણમાં રાखવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનાચું બદલવાનું હોય ત્યારે નવા શિરનામાંનો સાથ પૂરે પ્રાતઃકાલે કયાં મળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નોંધ કરનારના પત્રને અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનાચું બદલવા સંબંધમાં જેમણે પત્ર અમલને ૧૦ સુધીમાં રૂળી શકશે તેના તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વધુ ૧૦ પછીના પત્રોનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે.

૨ જ્યારે અમારા ઉપર કેપર દેઈ પાલુ કાર્ય માટે જ્યારે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું. તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકી મોકલવી. જણા મનુષ્યો નામ નવા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માં ટીકીટ મોકલતા નથી તેના મનુષ્યોના પત્ર નકામા ગણે છે.

૩ પ્રાતઃકાલે પ્રત્યેક માસની વદ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, આ હંમેશાં નિયમિતપદ્ધતિ આક્રોધને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી સુધીમાં બીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને શુદ્ધ ૧૦ થી સુધીમાં અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધી અમલ લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક મંગાવનાર બે આનાની પોસ્ટલ ટીકીટ મોકલી આપશે તો જ અંક મળી શકશે.

पुस्तक १३] संवत् १९७१ चैत्र कृष्णपक्ष १४. [अंक ६

॥ ॐ श्री. ॥

पद्यसंग्रह ❖←

ब्रह्मबुद्धिनुं माहात्म्य

पद १. (पतिवर्ता . नारी, पाते है पात तगदोरसे, जे लय.)

अनुभवी जनकरी, शुद्धसत्ता हुं ब्रह्मबुद्धि हुं.

समग्र-विश्वतल्ली हुं पोते, प्रज्वालयै उत्पत्ति स्थिति हुं,

पदार्थ प्राप्तिभात्रतय्य भूत, गत, भावि ने संप्रति हुं,

तोअ नित्य निर्विकार हुं, निःसंगी रहूँ,

मुझभां न हानि के रहि रहूँ,

सर्व सांमर्थ्यगय समृद्धि हुं;

अनुभवी०

अगम्य तानस्येषां जेनी, अक्षय सकल वेद्युति हुं;

सत्संस्कारसमन्वित जननी, जगत्विषे हुं सन्निहि हुं,

आदि अंतरहित विभु हुं, सबजे व्याप्त हुं,

सत् सित आनंदरूपी रहि हुं,

सखी प्रथति ने निश्चिं हुं;

अनुभवी०

ने दृष्टिभां पशुं हुं तेने, हरावुं सो शुभप्रतीति हुं,

ने हृदये मुझ ज्योति तोभां सदा स्वरूप सन्मति हुं.

સામથોકિશે મહાસિધુ, બલનો રાશિ હું,

દેવી અનશમરતાની સુપ્તિ હું,

પ્રાપ્તવ્યમાનની સંતૃપ્તિ હું; અનુભવી

સુખમાં ને અભિમાન વિલાસે, તેને સમજી ઉન્નતિ દઉં,

તત્ત્વરસમ પ્તાવી જણાવું, અદ્ભુતરૂપે સંસૃતિ હું,

અદિશો કાષ્ઠ સુખને તેને જીવન દેઉં હું,

સાધી સર્વાંગ તેની શુદ્ધિ હું, કરાવીશ સર્વાર્થસિદ્ધિ હું; અનુભવી

કિં કર્તવ્યમ્ ?

પદ ૨. (દષ્ટએ આંતરની આશીર્ એ ભવ.)

સુખઅર્થે કિં કર્તવ્યમ્ ?

સુખવચનકથનઉપમ.

જ્યાં જણાય અધણે વિપરીત ક્રમ, જ્યાં શોકાદિનો થતો ઉપક્રમ,
તે ક્ષણ દિતાર્થે કિં ચક્તવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;

આવતી વિપતિ ચાલી ઉમડમ, ચમતગારે જ્યાં વાગે ઉમડમ,

તેની મધ્યે કિં કર્તવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;

કોઈ કાર્ય જણાય કદી દુર્ગમ, કદી આવી પડે માથે બહુ શ્રમ,

તે સમયે કિં અચેતવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;

જે હણે જીવતત્ત્વો સંભમ, દશાવે હિતનો માર્ગ પરમ,

એવું જગમાં કિં જ્ઞાતવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;

જે ખંધ કરાવે સુખ ઉપમ, શુભુશો ન વચન, જે નથી હિતતમ,

ખીનવું વચન કિં ભ્રોતવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;

નવ માર્ગ જણાયે યોગરહમ, નવ સમર્થ હો જવ કરવા શ્રમ,

તે સમયે પણ છે કિં શક્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્.

ૐૐૐૐૐૐૐૐ

તત્ત્વાનુભવકથન.

પદ ૩. (ધરની શોભા છે ધરવાગી, એ ભવ.)

કોનાં મનમતિ લાં તે પહોંચે, પણ જ્યાં તત્ત્વહિમાચ્છેડાયે:—

અહાં ! પ્રસાંતિપ્રસારક આ, રથવક્રોરે પ્રભાવ શો છે ?

જેમાં પ્રવેશતાં પછી કંદીએ, કચાથી જન નવ શોએ;—

સ્વતઃ ઉઠે આનંદની ગિમિ, જ્યાં ન કરાનો જો છે,

નિરાવરણ ને નિઃકલંક આ,—સમ સ્થલ ખીજું કો છે ?—

૧ શું કરક. ૨ શું જોલણ. ૩ જે શુભ શુભ દોષ તે જોલણ. ૪ શું અધ્યયન કરનારું છે.
૫ શું અજુબાણીય છે. ૬ શું સાંભળવાયોગ્ય છે. ૭ શું અધ્ય છે.

નવીન નવીન અકલિત સામયો, બધાં હિંમવતાં રોજ,
પામે આવિર્ભાવ હૃદયમાં, જે બલને ધર્યો તે;—
અમાપ એવા દેશે વિહાર, કરું હું વિણસંકાએ,
ગાન અને ઐશ્વર્ય અહું હું, જે ગુણ એમાંનો છે;—
સવિશેષ આનંદ લઈ, નિરુપાધિ સ્વરૂપકેશે જે,
જે અતુલવમાટે કહી શકું ના, આવો કે તેવો તે;—
મેં હિમગિરિની મૂઠ ગુહામાં, પડાવ નાંખેલો છે;
શેષ એક સંકેષ કરું જગપ્રતિ, પ્રણામ છેલ્લો છે;—

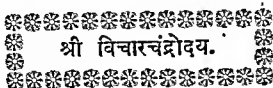
—ૐૐૐૐ—

મૂલોકમાં સાધકોને પ્રાપ્ત થયેલા સદ્ગુરુશ્રીનું સ્વરૂપકથન.

પદ ૪. (જેતાં રે જેતાં અમને જડીયાં રે, એ બધાં.)

મળ્યા રે મળ્યા અમને અહિંઆં રે, સાચા સાધકના સ્વામી.
કળ્યા રે કળ્યા કોઈ વિરસે રે, સાધકઅંતર્યામી.
સુધાનાં નયન જેનાં હાં, માંહિ ભુરૂંચી અલોકિક,
રશ્મિ ઝરે બધાંથી દીપતાં રે; સાચાં
લોક જગ્યા રે હાં, જેના મોહનમત્રે,
અણ અણ જીવન પામતાં રે; સાચાં
સંસારપટ બેઠા હાં, બોધ શ્રવણ કરાવી;
સર્વમાં યદ્દ નિઃશંકતા રે; સાચાં
સગે લઈ ર્યાં હાં, કરતાં વાર્તાવિનોદો,
આપ હસીને હસાવતા રે; સાચાં
બાલકસમ ગણી હાં, પાળ્યા પોષણ કીધાં,
સાથે લઈને રખાડતા રે; સાચાં
કોર વચન નવ હાં, વદતા કોઈને દદાપિ,
ભાષ કહીને બોલાવતા રે; સાચાં
વિકસ થતાં કદી હાં, જાતા પ્રભુની સમીપે,
હૃદયશુ શેષને ભેટતા રે; સાચાં
પ્રભુની વિધવિધ લીલા હાં, જે આજે સ્મરતાં સ્મરતાં,
અશ્રુ નયનમાં આવતાં રે; સાચાં
કૃતકૃત્ય કીધાં રે હાં, નિજ સ્વરૂપ બતાવી,
અંતર દર્શન આપતાં રે; સાચાં
નરહરિનાથના હાં, અમો સ્મરી ઉપકરો,
નહરિપદે આજે ભેટતા રે; સાચાં

તત્ત્વવિચાર—

અથ પ્રથમકલાપારંભ.

‘ઉવોદઘાતવર્ણન.

૧ પ્રશ્ન—પુરુષાર્થ એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—સર્વ પુરુષોની ઇચ્છાને જે વિષય છે તે પુરુષાર્થ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારને પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ ત્રણ ગૌણ છે, તેને ત્યજીને ચતુર્થ મોક્ષનું અન્ન મહત્ત્વ કરેલું છે.

૨ પ્રશ્ન—સર્વ પુરુષોને શાની ઇચ્છા થાય છે ?

ઉત્તર—સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિની અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિની.

૩ પ્રશ્ન—સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ, એ શું છે ?

ઉત્તર—સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. ત્યાં અગ્નિસહિત જન્મમરણાદિક દુઃખનો બાધ કરવો તે નિવૃત્તિ છે, અને આત્મસાક્ષાત્કાર-જન્ય પરમાનંદ, કે જે આનંદ અતુલબી પુરુષોથી એજ ગણાયો છે તેની નિત્ય પ્રાપ્તિ હોવી તે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ છે. હું કર્તા છું, હું જોડતા છું, એ પ્રકારનાં જાવને ત્યજીને સ્વ-સ્વરૂપમાં રિયતિ કરવી તે મોક્ષ છે. કોઈ કોઈ સોઠ સ્વર્ગ, વૈકુંઠ આદિ જીર્ણ્ણ બોધની પ્રાપ્તિને મોક્ષ માને છે, પરંતુ વેદાંતની દૃષ્ટિથી તે વાસ્તવ મોક્ષ નથી. વેદાંતમતપ્રમાણે દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ, એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે.

૪ પ્રશ્ન—મોક્ષ શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—મોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાનથી થાય છે. કર્મ અને ઉપાસનાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે, અને એકાગ્રતા, કે જે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું સાધન છે, તે પ્રાપ્ત થાય છે; પણ મોક્ષ તો બ્રહ્મ-જ્ઞાનથી જ થાય છે.

૧ પ્રતિપાદન કરવાયેલ્ય અર્થને મનમાં રાખીને તેનું તથા અન્ય અર્થનું પ્રતિપાદન તે કથોદ્ઘાત છે. જેમ કે કોઈને ઘેરથી ગાયણે છારા લેવી હોય તો, તે અર્થ મનમાં રાખીને તેની સિદ્ધિ માટે જેમ આપણે તેને પૂછીએ છીએ, કે તમારી ગાય દુધ દે છે, કે નહિ, એ પ્રમાણે બીજી વાર્તા કરીએ છીએ. તે પ્રમાણે અહિં પ્રતિપાદન કરવાયેલ્ય જે વિચાર તેને મનમાં રાખીને તેના આરંભ-અર્થે અન્ય મોક્ષ આદિ પદાર્થનું કથન તે કથોદ્ઘાત છે.

૫ પ્રશ્ન—અહમ્માન એટલે શું ?

ઉત્તર—મારો આત્મા તે અહમ્મી અમિત છે, અથવા હું અહા હું, એ પ્રકારનું જ્ઞાન તે અહમ્માન છે, અને તે મોક્ષના હેતુરૂપ છે.

૬ પ્રશ્ન—અહમ્માન કેટલા પ્રકારનું છે ?

ઉત્તર—અહમ્માન પરાક્ષ અને અપરાક્ષ એમ બે પ્રકારનું છે.

૭ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહમ્માન કોને કહેવાય છે ?

ઉત્તર—અહા સમ્વિદ્યાનંદરૂપ છે, એમ જાણવું તે પરાક્ષઅહમ્માન છે. આ પરાક્ષ-અહમ્માન એ અપરાક્ષઅહમ્માન, કે અદ્વૈતજ્ઞાનમાં ઉપયોગી છે.

૮ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહમ્માન શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—સદ્ગુરુ અને સંપ્રદાયના વચનમાં વિશ્વાસ રાખવાથી પરાક્ષઅહમ્માન થાય છે.

૯ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહમ્માનથી શું ફલ થાય છે ?

ઉત્તર—અસત્વાપાદ્ધઆવરણની નિવૃત્તિ થાય છે. અહા નથી, એ પ્રકારનો અહમ્માન અસદ્ભાવ તે અસત્ત્વ છે, અને આપાદ્ધ, એટલે તેનું સંપાદક જે આવરણ તેની નિવૃત્તિ થતી તે; અર્થાત્ અહા સત્ય છે, અને જગત્ મિથ્યા છે, એ પ્રકારનો દ્વંદ્વ નિશ્ચય થવો તે તેનું ફલ છે.

૧૦ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહમ્માન ક્યારે પૂર્ણ થયું કહેવાય ?

ઉત્તર—અહમ્માન સદ્ગુરુના વચનાનુસાર અને વેદાંતશાસ્ત્રાનુસાર બુદ્ધિમાં અહમ્માન-રૂપનો દ્વંદ્વ નિશ્ચય થવાથી તથા તેને ઉત્તમ પ્રકારે ધારણ કરવાથી તે જ્ઞાન પૂર્ણ થયું કહેવાય છે.

૧૧ પ્રશ્ન—અપરાક્ષઅહમ્માન એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—હું સમ્વિદ્યાનંદરૂપ અહા હું, એવું સ્વાનુભવપૂર્વક જાણવું, તે અપરાક્ષ-અહમ્માન છે.

૧૨ પ્રશ્ન—અપરાક્ષઅહમ્માન શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—તત્ત્વમસિ આદિ મહાવાક્યનું સદ્ગુરુના મુખથી અવણ કરવાથી અધિષ્ઠારિને અપરાક્ષ અહમ્માન થાય છે.

૧૩ પ્રશ્ન—અપરાક્ષઅહમ્માન કેટલા પ્રકારનું છે ?

ઉત્તર—અપરાક્ષઅહમ્માન અદ્વંદ્વ અને દ્વંદ્વ એમ બે પ્રકારનું છે.

૧૪ પ્રશ્ન—અદ્વંદ્વઅપરાક્ષઅહમ્માન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અહા અને આત્માની એકતાનો અસંભાવના અને વિપરીતભાવનાસહિત જે નિશ્ચય થવો તે અદ્વંદ્વ અપરાક્ષઅહમ્માન છે. ત્યાં વેદાંતમાં જીવઅહમ્માનો ભેદ પ્રતિપાદન કર્યો છે, કે અભેદ, તથા જીવઅહમ્માનો ભેદ સત્ય છે, કે અભેદ એ બે પ્રકારનો સંશય તે અસંભાવના કહેવાય છે; અને જીવઅહમ્માનો ભેદ સત્ય છે, કે દેહાદિ પ્રપંચ સત્ય છે, એ પ્રકારનો વિપરીત નિશ્ચય તે વિપરીતભાવના છે.

૧૫ પ્રશ્ન—અદ્વંદ્વ અપરાક્ષઅહમ્માન શાથી—આ હેતુથી થાય છે ?

ઉત્તર (૧) અંતઃકરણમાં રહેલા મંદવિક્ષેપ દોષોને લીધે, (૨) જ્ઞાના અદૈત-પણાના અસંભવતા જ્ઞાનને લીધે, (૩) બેદવાદી અથવા પામર પુરુષોની સંગતિને લીધે. અદૃઢ અપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે. જે કે આ પ્રકારનું જ્ઞાન પણ સદ્ગુરુના મુખથી મહાવા-અનુ શ્રવણ કરવાથી જ થાય છે.

૧૬ પ્રશ્ન—અદૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન થવાથી શું ફળ થાય છે ?

ઉત્તર—ઉત્તમ શોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, પવિત્ર શ્રીમાન્ કુળમાં જન્મ થાય છે, અથવા નિષ્કામતા પ્રાપ્ત થવાથી જ્ઞાની પુરુષના કુળમાં જન્મ થાય છે.

૧૭ પ્રશ્ન—અદૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન આરે પૂર્ણ થયું કહેવાય છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાના સહચિદ્ આનંદ આદિ વિશેષણોનું અપરોક્ષ જ્ઞાન હોવા છતાં, સંશય અને વિપરીતભાવના અથવા વિપરીત નિશ્ચયનો સદ્ભાવ રહે ત્યારે અદૃઢઅપરોક્ષ-જ્ઞાન પૂર્ણ થાય છે.

૧૮ પ્રશ્ન—દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન એ શું છે ?

ઉત્તર—અસંભાવના અને વિપરીતભાવનારહિત જ્ઞાન અને આત્માની એકતાનો નિશ્ચય થવો તે દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન છે.

૧૯ પ્રશ્ન—દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—સદ્ગુરુના મુખેથી મહાવાઅનુ શ્રવણ કરવાથી તથા તેનું મનન અને નિદિધ્યાસન કરવાથી દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે. જીવ અને જ્ઞાની એકતાનો બોધ કરનાર તત્ત્વમત્તિ, આદિ વાક્ય મહાવાક્ય કહેવાય છે.

૨૦ પ્રશ્ન—દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાનથી શું થાય છે ?

ઉત્તર—અભાનાપાદકઆવરણ અને વિશેષરૂપ કાર્પસદિત અવિદ્યાની અર્થાત્ જ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવાથી જ્ઞાની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ થાય છે. જ્ઞાની પ્રતીતિ થતી નથી, એ પ્રકારનું અજ્ઞાન અર્થાત્ અપ્રતીતિ, તેનું સંપાદક જે આવરણ તે અભાનાપાદકઆવરણ અત્ર સમજવું.

૨૧ પ્રશ્ન—દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન આરે પૂર્ણ થાય છે, અર્થાત્ તેનો અવધિ ક્યારે કહેવાય છે ?

ઉત્તર—દેહવિષે અહ પણાના જ્ઞાનનો બોધ કરીને જ્ઞાન અને આત્માના અબેદનું અપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે ત્યારે દૃઢઅપરોક્ષજ્ઞાન પૂર્ણ થયું કહેવાય છે.

૨૨ પ્રશ્ન—વિચાર કોને કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—આત્મા અને અનાત્માને ભિન્ન કરીને જાણવા, એ વિચાર છે.

૨૩ પ્રશ્ન—આ વિચાર ક્યા હેતુથી સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર—આ વિચારની સિદ્ધિ ઇન્દ્રિય, વેદ, સદ્ગુરુ અને પોતાના અંતઃકરણની રૂપાથી થાય છે. જ્ઞાનને અર્પનાર સદ્ગુરુ આદિની પ્રાપ્તિ એ ઇન્દ્રિયરૂપ છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ધારણ કરવાની શક્તિ એ વેદરૂપ છે. શાસ્ત્ર અને સ્વાતુભવઅનુસાર યથાર્થ ઉપદેશ કરવો તે ગુરુરૂપ છે; અને શાસ્ત્ર તથા સદ્ગુરુનાં વચનાનુસાર સાધનોને સિદ્ધ કરવાં તે અંતઃકરણની રૂપ છે.

૨૪ પ્રશ્ન—આ વિચારથી શું જ્ઞાન થાય છે ?

ઉત્તર—આ વિચારથી દદમ્બપરોક્ષબ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે.

૨૫ પ્રશ્ન—આ વિચારનો અવધિ કયારે સમજવો ?

ઉત્તર—દદમ્બપરોક્ષબ્રહ્મજ્ઞાન થતાં આ વિચારનો અવધિ સમજવો.

૨૬ પ્રશ્ન—વિચારનો વિષય શું સમજવો, અર્થાત્ શાનો વિચાર કરવો ?

ઉત્તર—(૧) હું કોણ છું, (૨) જલ શું છે, (૩) અને આ પ્રપંચ શું છે, એ

• ત્રણ વસ્તુનો વિચાર કરવો.

૨૭ પ્રશ્ન—આ ત્રણ વસ્તુનું સાધરણ સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર—હું અને જલ એ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, અને પ્રપંચ એ જડ છે. સમષ્ટિવ્યપ્તિ-સ્પૃહાસક્તમહારણ્ય દેહ, અને એ ત્રણની અવસ્થા અને ધર્મ એને પ્રપંચ કહેવામાં આવે છે.

૨૮ પ્રશ્ન—ચૈતન્ય શું છે ?

ઉત્તર—(૧) જે જ્ઞાનરૂપ છે, (૨) ધર્માદિક સર્વ પ્રપંચને જે જાણનાર છે તથા (૩) જેને મનઘીદ્રિયાદિક જાણી શક્તાં નથી તે ચૈતન્ય છે.

૨૯ પ્રશ્ન—જડ એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—(૧) જે પોતાને જાણતું નથી, (૨) તથા જે બીજાને પણ જાણતું નથી એવું જે અજ્ઞાન અને તેના કાર્યરૂપ જે ભૂતભૌતિક પદાર્થ તે જડ છે. હું જાણતો નથી, એવા પ્રકારના વ્યવહારના હેતુરૂપ આવરણવિશેષશક્તિવાળા અનાદિભાવરૂપ પદાર્થ તે અજ્ઞાન છે. આકાશાદિક પાંચ ભૂત તથા તેના કાર્યરૂપ પિંડ બ્રહ્માંશદિકને અત્ર ભૂતભૌતિક પદાર્થ સમજવો.

૩૦ પ્રશ્ન—કેવળ કહેલા ત્રણ પ્રકારના વિચારનો ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—(૧) તત્ત્વમસિ મહાવાક્યમાં રહેલા સ્વં પદ અને તત્ત્વ પદનો વાચ્ય અર્થ જે જીવ અને ઈશ્વર તેની ઉપાધિરૂપ જે પ્રપંચ તેને રજ્જુસર્પન્યાયે, સ્થાણુપુરુષન્યાયે, કે ધૂગજ્જનન્યાયે વિચારપૂર્વક મિથ્યા જાણીને ત્યાગ કરવો તે પ્રપંચના વિચારનો ઉપયોગ છે.

ચિદાભાસયુક્ત અંતઃકરણસહિત દૃટસ્થ ચૈતન્ય તે જીવ છે. ચિદાભાસયુક્ત માયા-સહિત બ્રહ્મચૈતન્ય તે ઈશ્વર છે, અને સમષ્ટિ તથા વ્યષ્ટિરૂપ ત્રણ શરીર, પંચકોશ તથા ત્રણ અવસ્થા આદિ નામરૂપ તે પ્રપંચ છે.

(૨) હું આત્મા તે જલ છું, એ પ્રકારે જલ અને આત્માની એકતાનો વિચાર કરીને સત્ય જાણવું, અર્થાત્ હું કોણ છું, જલ કોણ છે, એ જાણવું તે વિચારનો ઉપયોગ છે.

૩૧ પ્રશ્ન—આ વિચારના અધિકારી કોને સમજવા તથા તેણે શું કરવું ?

ઉત્તર—(૧) આ વિચારનો અધિકારી ઉત્તમ જ્ઞાસુ હોઈ શકે છે. વિવેક, વિરાગ, યુક્તસંપતિ અને મુદ્ધુમુક્તા, એ ચારે સાધનસંપન્ન જે હોય, જે બ્રહ્મવિદ્ ગુરુના તથા મૈદાંતચાત્રના વચનમાં પરમ વિધાસ ધરનાર હોય, તથા જે કદી પણ કંતર્કને કરનાર ન હોય, એવા સ્વરૂપને જાણવાની દૃઢકટ ઇચ્છાવાળા અધિકારીને. ઉત્તમ જ્ઞાસુ સમજવો. (૨) તેવા અધિકારીએ સદ્ગુણની કૃપાવડે અદૈતનો બોધ કરનાર પ્રક્રિયાનો વિચાર કરીને 'હું જલ છું,' એ પ્રકારનો બ્રહ્મઆત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો.

૩૨ પ્રશ્ન—આ પ્રકારની પ્રક્રિયા કઈ કઈ છે ?

પ્રકારમાં જે પ્રથમ પ્રકાર છે તેમાં પાણુ અને ઉપસ્થની વચ્ચેનો ભાગ ડાબા પગની એડીથી દબાવવામાં આવે છે અને ઉપસ્થની ઉપરના ભાગમાં જમણા પગની એડી મૂકવામાં આવે છે અને તે પણુ એવી રીતે, કે જે એડીઓ જગણર એક બીજાપર નાણે આવી રહી હોય તેવું દબાણ થાય છે અને તે સાથે જ બંને એડી તે તે ભાગને તો દબાવે જ છે. પાણુ અને વૃણકોશની વચ્ચેનો ભાગ તે કુંડલિની શક્તિનું સ્થાન છે અને જે શક્તિ સુષુમ્નાના દ્વારને સાણુસાની માદક દબાવી પડી રહેલી છે. આ પ્રમાણે આસન વાળા જે શક્તિના ભાગમાં દબાણ કરવાથી એ કુંડલિની પોતાની પકડ કબે કરીને છોડે છે તેથી સુષુમ્નાનું બંધ થયેલું દ્વાર ઉઘડે છે. આ સુષુમ્નાનું સુખ તે મોક્ષનું દ્વાર છે. જે દ્વાર ઉઘડતાં પ્રાણુવાયુ એ સુષુમ્નામાં સહેલથી પ્રવેશી શકે છે. પ્રાણુવાયુ એમાં પ્રવેશે છે એટલે પ્રાણુનો અને મનનો અતિ નિકટનો સંબંધ હોવાથી મન પણ પ્રાણુની સાથે જ પાછળ નાચે છે. જે સુષુમ્નામાં આ કંદસ્થાનથી તે મૂર્ધામાં આવેલાં સહસ્રદલપદ્મસુધી પહોંચેલી છે, તેથી આ રીતે પ્રાણુ અને મન બંને સુષુમ્નામાં પ્રવેશ પામતાં જે બંને મૂર્ધામાં નાચે છે અને ત્યાં સહસ્રદલપદ્મ નિરંતર શુદ્ધ અતિશક્તિરૂપે વિદ્યમાન રહેલા ચૈતન્યભ્યોત્પત્તિના સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. આ સાક્ષાત્કાર યવાથી મોક્ષ થાય છે તેથી સિદ્ધાસન આ રીતે મોક્ષના કપાટપ્રતિબંધને ભેદ કરનાર માન્યું છે. વળી જે સુષુમ્ના નાડી મૂર્ધાસુધી જઈ અટકી જતી નથી પણ ત્યાંથી શ્રીહિરણ્યગર્ભા સાથે સંબંધવાળી એ સક્ષમરૂપે યજ્ઞ રહેલી છે. તેથી આ સુષુમ્નામાં પ્રવેશ કરનાર સાધકને બ્રહ્મલોકસુધી સર્વ લોકલોકાન્તરમાં ગતિ કરવાનું સામર્થ્ય પણ આવે છે અને દેહપતનસમયે તેની બ્રહ્મલોકમાં અતિ ધમ્મ શકે છે. જે આ યોગસાધકને નિર્મુલ્ય બ્રહ્મને “હું” એ રૂપે સાક્ષાત્કાર થઈ નાચે છે તો તો ન તત્ત્વ પ્રાણા ઝડકાવગ્નિ તેના પ્રાણુ ઉત્ક્રમણ કરતા નથી, એ શ્રુતિવચનપ્રમાણે તે ઉત્ક્રાન્તિને પામતો નથી. પણ તે સાક્ષાત્કાર નહિ થયો હોય તો, એટલે મગુલ્ય બ્રહ્મનો ઉપાસક જે માત્ર રહ્યો હોય છે તો, આ સુષુમ્ના દ્વારા તેની ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. દેહપતનસમયે મૂર્ધામાંથી તેના પ્રાણુ ઉત્ક્રમણ કરે છે અને આ સુષુમ્નામાર્ગે યજ્ઞ બ્રહ્મલોકમાં તે ઉપાસક નાચે છે અને ત્યાં તત્ત્વગાનને પામી વ્રજણાસહ તે સંમંત્રાસે પ્રતિસંચરે જે વચનમાં કહ્યા પ્રમાણે બ્રહ્માની સાથે વિદેહકૈવલ્યને પામે છે. આ પ્રમાં સુષુમ્નાનું દ્વાર ઉઘાડનાર હોવાથી આ સિદ્ધાસન તે સાક્ષાત્કાર મોક્ષ તથા કમમોક્ષ એ બંને પરંપરા સાધન યજ્ઞ રહે છે અને તે કારણથી એને અહિં મોક્ષકપાટને ભેદન કરનાર કહ્યું છે.

આ સાથે ત્રિચુક્રને હૃદયેશની ઉપર ચાર આંગળ ઉપરના ભાગમાં દબાવવાનું એ આસનમાં હોય છે. જે ક્રિયાનું નામ યોગમાં નાલધેર બંધ કહેવાય છે અને જે પ પ્રાણુવાયુમાં અતિ ઉપયોગી બંધ છે. ઉડીયાન બંધ, મૂળબંધ, અને નાલધેર બંધ એ ત્રણ યોગસાધનસુદ્ધા કહેવાય છે અને બીજી સુદ્ધાનું વર્ણન આગળ આવશે ત્યારે એનાં સ્વરૂપ વિશેષ સ્પષ્ટ કરાશે. હાલ તત્કાળ તો જણાવવાનું એ જ કે આ નાલધેર બંધ પ્રાણુવાયુમાં ઉપયોગી છે અને તે આ આસનમાં કરવામાં આવે છે તેથી તેદ્વારા પણ જે યોગની સિદ્ધિ ઉપયોગી આસન થઈ રહે છે.

આ આસનનાં આ પ્રકારે રૂપો - વાંગી એને સિદ્ધ કરવા ઘણાની ઇચ્છા થાય. સ્વાભાવિક છે પણ સુરે કેવલ કલથી લેખાઈ ન જતાં યોગમાર્ગદર્શક શ્રીગુરુની અપેક્ષા અને તેમની આજ્ઞા થાય ત્યારે આ સિદ્ધાસનનો પ્રયોગ કરવો એ જ હકા પણુનું કા છે, કેમકે એ આસન જગણર સિદ્ધ કરવા કાઠન છે અને એમાં એડીનાં એ દબાવવાનું

તન્મુઓપર થાય છે તે અમર્યાદ થવાથી એ તન્મુઓ તથા ખીજ રક્તવાહિની શિરાઓ બહાર ભરી જાય છે. આથી રુધિરાભિસરણ બસબર નહિ થવાથી કોઇ કોઇને તે તે સ્થાનમાં રસ કે રુધિરનો જમાવ થઇ રહે છે. માટે શ્રીગુરુની દેખરેખ નીચે અને તેમની આજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી એ જ ઉત્તમ અને નિર્જન્ય માર્ગ છે.

આ બે પ્રકારે થતાં સિદ્ધાસનથી કામવૃત્તિનો પણ જન્મ કરાય છે. અને આમ વિવિધ રૂપ આપનાર એ હોવાથી યોગવિદ્ પુરુષોએ એ આસનનું વિવિધ નામોથી વર્ણન કર્યું છે. શ્રીહૃદયોગપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે કે,

પ્તરિસિદ્ધાસનં પ્રાહુરન્યે વજ્રાસનં વિદુઃ ।

મુક્તાસનં વદન્ત્યેકે પ્રાહુર્ગુપ્તાસનં પરે ॥ ૧.૩૭ ॥

યમેષ્વિવ મિતાહારમહિસાં નિયમેષ્વિવ ।

મુરુગં સર્વાસનેષ્વેકં સિદ્ધાઃ સિદ્ધાસનં વિદુઃ ॥ ૧.૩૮ ॥

ચતુરશ્રીતિપીઠેષુ સિદ્ધમેવ સદામ્યસેત્ ।

દ્વાસપ્તતિ સહસ્રાણાં નાડીનાં મલશોધનમ્ ॥ ૧.૩૯ ॥

આત્મધ્યાયી મિતાહારી યાવદ્ દ્વાદશવત્સરમ્ ।

સદા સિદ્ધાસનામ્યસાદ્ યોગાં નિષ્પત્તિમાપ્નુયાત્ ॥ ૧.૪૦ ॥

કિમન્યૈર્બહુભિઃ પીઠૈઃ સિદ્ધે સિદ્ધાસને સતિ ।

પ્રાણાનિલે સાવધાને વદ્ધે કેવલકુંભકે ॥ ૧.૪૧ ॥

ઉત્પચતે નિરાયાસાત્ત્વયમેવોન્મની કલા ।

તથૈકસિન્નેવ દ્વદે સિદ્ધે સિદ્ધાસને સતિ ॥

વન્ધપ્રયમનાયાસાત્ત્વયમેવોપજાયતે ॥ ૧.૪૨ ॥

નાસનં સિદ્ધસદૃશં ન કુંભકઃ કેવલોપમઃ ।

ન સેવરીસમા મુદ્રા ન નાદસદૃશો લયઃ ॥ ૧.૪૩ ॥

ભાવાર્થ:—આને કટલાક સિદ્ધાસન કહે છે, અન્ય વજ્રાસન તથા અન્ય મુક્તાસન કહે છે અને ગુપ્તાસન પણ કહે છે. જે પ્રમાણે ગ્રંથમાં આદિસા છે, નિપમમાં મિતાહાર છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ આસનમાં સિદ્ધાસનને સિદ્ધો મુખ્ય જાણે છે. ચોરાશી આસનમાં સિદ્ધાસનનો યોગસાધકે સદા અભ્યાસ કરવો. કેમકે ૭૨,૦૦૦ નાડીના મલને એ શોધન કરનાર છે. આત્માત્મ ધ્યાન કરનાર અને મિતાહાર કરનાર બાર વર્ષસુધી સદા સિદ્ધાસનનો અભ્યાસ કરે છે તો તે યોગસિદ્ધિને પામે છે. સિદ્ધાસનની સિદ્ધિ થઇ તો પછી ખીજાં ધ્યાન આસનોથી શું વધારે છે ? જેમ કેવલ કુંભક સાધી પ્રાણવાયુનો નિરોધ કરવામાં આવતાં અનાયાસે જન્મની મુદ્રા પોતાની મેળે સિદ્ધ થઇ રહે છે, તે જ પ્રમાણે સિદ્ધાસનની જ સિદ્ધિ થઇ રહે જાતબંધ આદિ ત્રણે બંધ પોતાની મેળે સિદ્ધ થઇ રહે છે. સિદ્ધાસનસમાન આસન નથી, કેવલ કુંભકના સમાન કોઇ કુંભક નથી, ખેચરીના સમાન કોઇ મુદ્રા નથી અને નાદના જેવો કોઇ અવસ્થા હોય નથી. (અપૂર્ણ.)

સાહિત્ય. ❧

અભિમન્યુ વત્સલા.

(અનુસંધાન ગત અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૪ થી.)

પ્રકરણ ૯ મું.

માયાવી ધન્ય.

આ શુભ લગ્નના મહોત્સવનિમિત્તે દેશોદેશના જુદા જુદા વ્યાપારીઓએ વૈભવવાળી દ્વારકા નગરીમાં પોતપોતાના માલની દુકાનો ખોલી હતી. આ સંધ્યા વ્યાપારીઓને આંજ દેતી એક દુકાન લોકોને અચાનો વિષય યર્ષ પડી હતી; દરેક જાતનો માલ જો કે ખીજ દુકાને મળતો તેવો જ હતો છતાં કિંમતમાં માત્ર તફાવત હતો. ભરપુર કિંમત લેનારા વ્યાપારીઓની દુકાને ન જતાં લોકોનાં ઠોળેઠોળાં આ જ વ્યાપારીની દુકાને જતાં. ત્યાં માલની કિંમત એવી રાખવામાં આવી હતી કે દરેક જણે પોતાને જોઈતી વસ્તુ ખદલામાં લેઈ જવી એટલે કે જુનીપુરાણી વસ્તુ ખદલાવી સુખેથી નવી ઝાકઝમાળ વસ્તુ લેઈ જવી, આ વ્યાપારીઓ ધણા જ સંજ્ઞન હતા. ધરાકોતું મનરંજન કરવાની વિદ્યા તેઓને હસ્તગત હતી. જ્યારે આ વ્યાપારીઓએ દ્વારકામાં પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે આ પરદેશી વ્યાપારીઓના માલમાં કંઈ પણ કપટ વગેરે હશે એવા સંશયે તેમની તથા તેમના માલની નાકાપંર ખારીઝાઈથી જડતી લેવામાં આવે એવી સૂચના કરી હતી, અને તે પ્રમાણે તેમની જડતી પણ લેવામાં આવી હતી. સારા ચિત્રકાર પાસે તે વ્યાપારીમંડળના નોકર ચાકર મજૂરથી મોડીને પટાવાળા, વ્યવસ્થાપક અને ભાગીદારો વગેરે સંધ્યાના અહેરાઓ ચિતરી ધ્વજરામને દેખાડવામાં આવ્યા હતા. ધ્વજરામે તે જોયા, પણ તેમને વર્ણુ અને શરીરાકૃતિ બિન હોવાથી તેમાંના એકનો પણ ઝોળખાણવાળો અહેરો માલૂમ ન જ પડ્યો. જ્યારે તેઓ તપાસણીમાં જરા પણ સંશયને પાત્ર ન હયાં ત્યારે તેમને પોતાની દુકાન ખોલવા માટે જગો આપવામાં આવી. આ પ્રમાણે જગ્યાની સુવ્યવસ્થા થતાં તેઓએ પોતાની દુકાન શુભ મુહૂર્તે ખોલી. આહકોની પણ ભારે ભીડ થવા લાગી અને આસપાસના દેશપરદેશના વ્યાપારીઓના આહકવિના દિવસોના દિવસો નકામા જવા લાગ્યા. ખીચારાઓને આ નવીન વ્યાપારીઓની સાથે સ્પર્ધા કરવાનું સામર્થ્ય ન હતું.

આ નવા વ્યાપારીઓના માલની યુષ્ઠી તો એ હતી કે તે માલ કેટલીક પેઢીથી લોકોને ઘેરેઘેર વપરાતાં વસ્ત્રો-પાત્રો આ નવા માલ આગળ ઘાટ વગરનાં. જાડાં આંખને ન ગમે તેવાં લાગતાં. ધરમાં વપરાતી દરેક વસ્તુ ઝુંપડીમાં રહેનારથી તે રાજવિહારી મહેલમાં વસતા રાજમહારાજોને જોઈતા સંધ્યા પદાર્થો મળતા. વળી પહેલાની વસ્તુઓ કરતાં શોભા વધારે અને વજનમાં હલકી હતી. આવો અપૂર્વ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં આ વ્યાપારીઓના અપકાથી અનર્થ લોકો આ જ દુકાનેથી માલ લેવા આકર્ષાતા. દ્વારકાનું ક્ષણિકાશય આ

ગરીની કુંચળતાને અને તેઓના માલને ભોકો જોતા પશુ નહિ, કાચુ કે તેની કિંમતે વધારે પડતી. હવે આ દેશી કારીગરોને તેમ જ વેપારીવર્ગને જુએ મરવાનો વારો આવશે એવા સ્પષ્ટ ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં.

આ નવીન વ્યાપારીઓ કયા સાધનથી આવો માલ* બનાવે છે એ પણ ભોકોને નવાઈ જ લાગી. અચુક પ્રકારનો માલ જોઈએ છે એવી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતાં જ તેઓ આગળ તે માલ એકદમ સ્વર્ગમાંથી પડે છે, કે ભદુરથી કે મંત્રસામર્થ્યથી તે માલ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા વિચારો સર્વ કરવા લાગ્યા. વારું આ ક્યાંના વતની, ક્યાંથી આવ્યા ? ઇત્યાદિ બાબતમાં ભોકો અનુભવા હોવાથી જેમ એક ભદુર પોતાના ભદુર પ્રેક્ષકને અથવા બનાવી પોતાનું જ કહેવું સત્ય છે એવો ખાસ પ્રાપ્ત કરાવે છે તેમ જ સધળા ભોકો પોતાના વિચારોને દૂર કરી દ્વારકાનો માલ તેઓને સ્વાધીન કરી ઝટપટ તેઓની વસ્તુઓ પોતપોતાના ઘરમાં ધુસાડવા લાગ્યા. એ ત્રણ દિવસ થયા નહિ એટલામાં તો આબાલવૃદ્ધના શરીરખરના ધરણ્યાંગાદીથી મોંડીને તે કપડાં પાછડી સુધી સધળો માલ આ વ્યાપારીઓનો જ ઝળકવા લાગ્યો. ઘરમાંના વાસણકુસણુ પણ આ જ વ્યાપારીઓ પાસેથી લીધેલાં જણાવા લાગ્યાં.

બીજા બોલ્યાને પુરા ત્રણેક દિવસો થયા નહોતા એટલા કુદી સમયમાં સામાન્ય જનોમાં જે ફેરફાર માલુમ પડતો હતો તેવો જ તદ્દાવત રાજમહેલમાં પણ જણાવા લાગ્યો. વ્રત્સલાના લગ્નનાં સધળાં સાહિત્ય અને જવાહીર, કપડાંલગાં, વરરાગનો પોષાક વગેરે સધળી વસ્તુઓ આ જ મંડળે પુરી પાડવી એવો સરકારી હુકમ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો. વેવાઈઓએ પણ આનું જ અનુકરણ કર્યું. કોઈ પણ વસ્તુની જરૂર જણાતાં દરેક દરેક આ દુકાન તરફ દોડવા લાગ્યો. સીમંડળમાં પણ આ જ પ્રવૃત્તિની અભિરુચિ પ્રાપ્ત થઈ. દ્વારકાવાસીઓએ પોતાની જૂની માલમતા યુગ્માવી આ નવા માલે પોતાનાં ઘરો શોભાવ્યાં. એક પણ એવો ન નિકળ્યો કે આ જુનો માલ લેઈ નવો માલ આપવાનો શો હેતુ હશે અને આપનારને લાભ હશે કે કેમ તેની બારીકાઈથી તપાસ કરે. આ નવા વ્યાપારીઓએ મોહિની મંત્રનો પ્રયોગ કરી સધળા નાગરીકોને અને ધંતર ડાહ્યા મુત્સદી મોટા રાજ્યધુરંધર ગણાતા મંડળની પણ બુદ્ધિ બદલ કરી, કે કેમ તે કોઈ સમજી શકતું નહિ.

લીંબ તથા દ્રોણસરખા વૃદ્ધ માણસો આ મંડળી વિરુદ્ધ દુર્યોધનાદિ આગળ એકસરખો ટક્કરો કરતા હતા, પણ તે ધરડાઓનો ઘંટીટકારો કોણ સંભળે તેમ હતું. જુની વસ્તુઓ આપી નવી સેવાની ઉમેદમાં આવેલા આ તરણોને આ આવા રૂપમાં હુડાયાની જાણ પરિણામે થઈ.

ગયા પ્રકરણમાં શ્રીકૃષ્ણનો સેવક મુદર્શન અરણ્યમાં ધરોટકચને મળ્યો તે વાત વાચકોની સ્મૃતિમાંથી જુસાઈ નહિ જ હોય ? તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તરફથી જે પત્ર આવ્યો હતો તે વાચકોના લક્ષમાં હશે જ. હવે પ્રિય પાંડવોને શ્રીકૃષ્ણનાં કારસ્યાનોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આપવું અયોગ્ય ગણાશે નહિ.

વ્રત્સલાનું લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કરવું એવો શ્રીકૃષ્ણનો આમંત્ર હતો અને તે બાબત પોતાથી બનતા સધળા પ્રયત્ને બળરામજીને સમન્નવવા તેમણે માથાકૂટ કરી. પણ બળરામજીએ પોતાની દૃઢ ભાવના નહિ. બીજાનું ન માનવાગ પડ્યો. પ્રાચીન દેશી જાતના

બાબીશીદારા આ કાર્ય સાધવા ચતન કરી જાયો. પણ “આવા સંબંધે ફરી જો કંઈ પણ ગરબડ સરબડ કરી છે તો તમને બારે ચંઈ પડશે” એવી બલરામ દાદાએ પોતાના પત્ની શ્રી રેવતીને ધમકી આપી. જેથી નક્કરનારૂપમાં ચેટકો જવાબ શ્રીકૃષ્ણને મળી ચુક્યો. વિદુર-જેવા વયોદ્ધ સન્માન્ય વ્યક્તિનો બોધ-વખતે શીઘ્રકોપી મનુષ્યને નમ્ર બનાવશે એવા ધરાટે અભિમન્યુસાથે જ વત્સલાના લગ્ન કરવાં થોડા ગણાશે, એવા આરાધના પત્રવ્યવહારો ચલાવ્યા, પણ “તમારા જેવા પરાયા ધરકાએને અમારા ધરખાનગી બાબતમાં હાથ ધાલવાની કંઈજ જરૂર નથી” આવી સંભાવના શ્રીકૃષ્ણભાટે વિદુરે કરાવી લીધી.

બલરામ હઠે ભરાયા, તેમાં વળી દુર્યોધનની સહાયતા હતી. આવા પેશમાં શ્રીકૃષ્ણ સપડાયા. પણ જ્યાં પરમાત્માને જ કંઈ બનાવ બનાવવો હોય છે ત્યાં માનવી મતિનું સું આદે તેમ છે ? સામ્ય ઉપચારથી તથા વિનિતિથી જ્યાં અલ્પગ મનુષ્ય ઠેકાણે આવતો નથી ત્યારે તેને માયાવી મોહમાં નાખ્યા શિવાય તે માને જ નહિ. માટે થાય તેવા યથાએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ એ કહેવતપ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે પોતાનો હેતુ સફળ કરવા અન્ય કોઈ યોજના કરી. માયાવી હીમપુત્ર ધરોત્કચ આ કાર્યમાં પોતાને સાહાયરૂપ નિવડશે, એવો તેમને વિશ્વાસ હોવાથી તેને પત્રલખી તાબડતોબ દ્વારકામાં બોલાવી લીધો. તેની સાથે કંઈક સંકેત કરી પાછો વિદાય કર્યો.

ધરોત્કચને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે જે આપણે પોતાના ખરા રૂપમાં પ્રકટ થઈશું તો દ્વારકામાં પણ મુકવા બારે ચંઈ પડશે. માટે તેણે માયાવી સ્વરૂપ વ્યાપારીના વેશમાં માયાવી વ્યાપારી વસ્તુઓ ઉપજાવી મોટા સમારંભથી ઘણા જ માયાવી મનુષ્યના સમૂહસાથે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો. વત્સલા અભિમન્યુનું લગ્ન જ કરવાનો એટલો જ તેનો વિચાર નહોતો પણ તેવાઈ અને દ્વારકાના નાગરીકોને બપોદદાર જથ્થો પધરાવી તેમને હુંદી લેઈ સ્ત્રીખારી બનાવી યજ્ઞલાયન થવાનો હતો. લગ્નની ધામધુમમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે તેથી વિરુદ્ધ જ વર્તવું એવો બલરામદાદાએ નિશ્ચય જ કર્યો હતો. અર્થાત્ વ્યાપારાર્થે પરવાનગી સેવા ન્યારે આ લોકો દરખાસ્તમાં આવ્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે આ વ્યાપારીઓ આપણા રાજ્યમાં ન જોઈએ એવો સ્પષ્ટ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કર્યો હતો છતાં બલરામે તેની વિરુદ્ધ તેઓને વ્યાપારમાટે પરવાનો આપ્યો.

આ છઠ્ઠી-પ્રપંચી વ્યાપારીએ પોતાનું ‘માયાવી’ બંજર ખોલી શા શા ખેલો. ક્યાં તે આપણે પાછળ જણાવી જ ગયા છીએ, પણ જે ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિમાટે તેઓએ પોતાનું અધિષ્ઠાન દ્વારકાનાં કુર્ણુ હાથે તે કાર્યનાં સાધનો તેઓ વગર મહેનતે મેળવી શક્યા. તેઓને માત્ર લેઈ આવવામાટે અંતર્યુરમાંથી જ નિમંત્રણ આવતાં અને તે નિમિત્તે કોઈ પણ તેમના માણસ રાજમહેલમાં જઈ સઘળી જગે બારી બારણાં વગેરે બારી-કાંઈથી તપાસી આવતો. એક તો દુર્યોધનના શિબિરમાં જઈ ત્યાંની સઘળી વ્યવસ્થાની ખાતમી લેઈ આવ્યો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને આ સઘળા વ્યવહારની ખાતમી રાજને રાજ પહોંચતી. એ વાત જુદી રીતે જણાવવી એટલે કે જગન્નાથકે પરમેશ્વરના સર્વગત્યને હીણતા આશ્ચર્ય-જેનું છે.

વગેરે તમામ બાબતો મારા જાણવામાં આવે છે. હું વિશ્રાંતિ ક્યારે લેઉં છું તથા મને કયું કયું રમતો પસંદ છે એ વગેરે મારા જ્ઞાનગી જીવનવિષે મને અનેક પ્રસંગે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તર વાચકે જાણવાની જરૂર છે. હું સાંજે મારા કામથી નિવૃત્ત થતાં બીજા દિવસે કરવાના કામનો વિચાર કરી રાખું છું તથા તેની નોંધ પણ કરી રાખું છું. મારાં સર્વ કામ હું નિયમિતપણે કરું છું, અને મને કામ કામ અને કામ જ પસંદ છે. જ્યારે મારે કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે હું દિવસ, કે રાત્રિ જોતો નથી, પણ ઘણો સમય કામ કર્યાં કરું છું. કોઈ મને મારા કાર્ય વિષે ટીકા કરતા હોય તો તે જાણવાને હું સંકેતી આવું રહું છું, કારણ કે તેમાંથી જ મારી જૂલો સુધારવાને જાણવાનું મને વિશેષ મળી આવે છે. મારા કામવિષે ટીકા કરનાર ઉપર હું કદી પણ ક્રોધ કરતો નથી, કે તેનો દેશ કરતો નથી, પણ તેની વાત ધ્યાનમાં લેઈને તેના પ્રતિ હું ગ્રેમ દષ્ટિ જાણું છું, એટલું જ નહિ પણ તેનો મારા પ્રતિ એક પ્રકારનો ઉપકાર થાય છે, એમ હું સમજું છું. રાત્રે શાંતિથી નિદ્રા લેવી, એને હું આરોગ્યમાં એક આવશ્યક કર્તવ્ય ગણું છું, જે દિવસે મને નિદ્રા નથી આવતી તે દિવસે હું સમજું છું કે મારી પ્રતિમાં કયું અવ્યવસ્થા થઈ હશે, અને આ પ્રકારની અવ્યવસ્થાને શોધવાને હું હંમેશાં તત્પર રહું છું.

દરરોજની સરેરાશ સંબંધમાં મેં એવી વ્યવસ્થા રાખી છે કે, હું હાજર નહોઉં તોયજી તેનાં કામકાજ નિયમિત થયા કરે છે, એક કમીટી શું શું કાર્ય કરવાં તેની દેખરેખ રાખે છે. બીજી કમીટી કેટલું ખર્ચ કરવું તેની દેખરેખ રાખે છે. વળી શિક્ષકો પંજી દર અઠવાડિયે એક જ થાય છે, અને શિક્ષકમંડળમાં શું સુધારો વધારો કરવો તેની ચર્ચા કરે છે.

કોઈ કઠિન પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાના પ્રસંગે હું તેનો તત્કાળ નિર્ણય કરી દેતો નથી, પણ એક એ રાત્રિ જવા દેઈ પછી જ હું તેનો નિર્ણય કરું છું. પ્રસંગે અન્યની સલાહ લેવાને હું જાણીશ તો તેમ પણ હું કરું છું.

આ સર્વ કાર્ય કરવા છતાં હું વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકો વાંચું છું. તેમાં જ્યારે હું મુસાફરી કરતો હોઉં છું ત્યારે મને વર્તમાનપત્રો વાંચવાનો અવકાશ મળે છે. નવલકથાનાં પુસ્તકો વાંચવાનું મને પસંદ નથી. પ્રસંગે કોઈ બહુ આગ્રહપૂર્વક જલામણ કરે છે ત્યારે હું એકાદ તેવું પુસ્તક વાંચું છું.

મને સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળવાનો પણ તેટલો જ શોખ છે. રાવવારે હું મારા કુટુંબ સાથે જંગલમાં ફરવા જઈ છું અને ત્યાં આનંદથી સમય વીતાવું છું. રાત્રે હંમેશાં મારી પત્ની તથા છોકરાં સાથે હું આનંદવાર્તા કરું છું. આ પ્રસંગે કોઈ પુસ્તક પણ મને વાંચીએ છીએ.

અવકાશે અવકાશે ખેતરમાં હું ખેડવા વગેરેનું કામ કરું છું; આ કાર્ય મને સંકેતી વધારે રુચે છે, કારણ કે તેથી મનજને ઉત્તમ પ્રકારની વિશ્રાંતિ મળવાની સાથે શરીર કસાય છે, અને આરોગ્ય તથા બળ પ્રાપ્ત થાય છે. પર્ત્તા રમવાં, કે એવી બીજી કોઈ પણ રમત મને આવડતી નથી. કારણ કે તેનો મને શોખ નથી. ખેતરમાં કામ કરવું, કે જંગલમાં ફરવું, એ જ મને વિશેષ રુચે છે.

મારા બાળકોને હું બીજા બાળકોની સાથે ધંધાવું, જ શિક્ષણ આપવાનું પસંદ

કરે છું. મારી મોટી છોકરી પૌર્ણિયા કરીને છે, જે કપડાં શીવવાનું જાણે છે, અને તેનાવડે પોતાનો નિર્વાહ ધણી સારી રીતે કરી શકે તેમ છે. મારો એક છોકરો બેકર ટેલીફરો કરીને છે જેને ઘોડા પાડવાનો ઉદ્યોગ મેં શીખવ્યો છે, જેમાં તે ધણો કુશળ થઈ ગયો છે. બીજો એક મારો નાનો છોકરો વૈદ્યકનો ધંધો શીખે છે. મારે ધણા પ્રસંગે અમારી સંસ્થાના કાર્ય પ્રસંગે પરગામ જવું પડે છે, પરંતુ જ્યારથી મને પ્રજા થઈ છે ત્યારથી મને તે કંઈક અસતોષને ઉપજાવનાર લાગે છે. કારણ કે તેમ થવાથી જેટલું ધ્યાન મારે મારા બાળકો-પ્રતિ આપવું જોઈએ તેટલું ધ્યાન હું તેમનાપ્રતિ આપી શકતો નથી. તોપણ તે કાર્ય મેં માથે લીધેલું હોવાથી હું આ પ્રકારનો ભોગ ખુશીથી આપું છું.

એક પ્રસંગે એક સભામાં બાપજી કરીને હું આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે મને થાકી ગયેલો જોઈને એક સ્ત્રીએ મને પૂછ્યું, તમે કદી યુરોપમાં ગયા છો ? મેં કહ્યું ના; તેણે કહ્યું, ત્યારે તમારો તે દેશ જોવાનો વિચાર છે કે નહિ ? મેં કહ્યું, તે મારી કમાણીની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ છે, એટલે તે સંબંધમાં હું કદી વિચાર કરતો નથી. પરંતુ આ પ્રશ્ન મને કરવાનું પ્રયોજન એ હતું, કે બોસ્ટનના મારા મિત્રમંડળે મારા યુરોપના પ્રવાસમાટે એક ફંડ એકઠું કર્યું હતું, અને મને મારી પત્નીસાથે યુરોપ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. યોદ્ધા વખત પછી અમારે સ્વારે અને કંઈ સ્ટીમરમાં નીકળવાનું છે, તે મને જણાવવામાં આવ્યું. મને આથી અપૂર્વ સતોષ થયો, તથા મારા મિત્રમંડળપ્રતિ મને અધિક પ્રેમ ઉપજ્યો.

બીજાં મનુષ્યો કાર્ય કરે અને હું મોજમજામાટે યુરોપ જાઉં એ પણ એક પહેલે મને ઠીક ન લાગ્યું. તોપણ મને વિગ્રાંતિની વિશેષ જરૂર હોવાથી મારી પત્નીએ તેને માટે અધિક આગ્રહ દર્શાવ્યો. ફ્રાન્સ તથા ઈંગ્લંડ વગેરે સ્થળોએ મારા મિત્રોએ અનેક મનુષ્યો ઉપર લલામણીનાં પત્રો લખ્યાં હતાં અને અમને કોઈ પણ જાતની અડચણ રસ્તામાં ન પડે તેને માટે પૂરતો બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો. જે દિવસે અમે સ્ટીમરમાં બેસવાનાં હતાં તે દિવસે અમને બે સ્ત્રીઓ તરફથી ' ઇસ્કેજની સંસ્થામાં કન્યાઓમાટે જે મદદન બાંધવાનું છે તેનું સર્વ ખર્ચ અમે આપીશું, ' એ પ્રકારનો પત્ર મળ્યો, અને તેથી અમારા આનંદમાં અભિવૃદ્ધિ થઈ.

મારે જે સ્ટીમરમાં જવાનું હતું તે સારી સગવડવાળી અને મોટી હતી. અને આ પ્રકારનો પ્રવાસ પૂર્વે મેં કદી કરેલો નહિ હોવાથી સ્ટીમર, તથા દરિયાનાં વિસ્તારવાળી સપાટી ઉપર એક ઉપર એક આવતાં મોજાં વગેરે જોઈને મને અત્યંત હર્ષ થવાવિના ન જ રહ્યો. સ્ટીમર ઉપર જતાં તે સ્ટીમરના કેપ્ટને અમારું ઘણું સાફ સ્વાગત કર્યું તથા બીજા શ્રીમાન મનુષ્યો કે જે અમારી સાથે ઉપડનાર હતા તેમણે પણ અમને ઘણું માન આપ્યું. મારી પૂર્વની, કે જે વખતે હું મારી મા. સાથે એક લાકડાની ' કેબીન ' માં પડી રહેતો હતો તે વખતની—અને આ વખતની સ્થિતિમાં મને આકાશપાતાળજેટલું અંતર જણાયું અને હું મારી પોતાની સ્થિતિવિશે આશ્ચર્યથી વિચાર કરવા લાગ્યો તથા ઇશ્વરનો ઉડી લાગ-ણીથી ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

સ્ટીમરમાં અમેરિકનો કદાચ મારી કાળા ચામડી જોઈને મારો તિરસ્કાર કરશે એમ મારું અનુમાન હતું, પણ તેવું કર્યું જ બન્યું નહિ; પણ તે સર્વ મને પ્રેમથી બોલાવવા લાગ્યા અને મારી આખી રાજાકરી તેમની અંગે સ્તુતિપાત્રી રહેતાં મારી કાળા

એ ત્રણ દિવસ ગયા પછી મેં નિદ્રા લેવાનું ચર કયું અને હું પંદર પંદર કલાક ઉંઘવા લાગ્યો. મને સ્ત્રીમરમાં પણ બાપણુ કરવાની સૂચનાઓ કરવામાં આવી તથા બીજી સમત ગમતમાં ભાગ લેવાને જણાવવામાં આવ્યું પણ મને વિશ્વાંતિની જરૂર હોવાથી, આ સર્વની ઇચ્છાનો મારે અનાદર કરવો પડ્યો. એક મહિનાસુધી લગભગ હું પંદર પંદર કલાક ઉંઘ્યો. આ ઉપરથી આપ સમજી શકશો, કે હું કેટલો અભિત થયો હમણાં.

સકંથી પ્રથમ અમે ઝોન્ટવર્ષમાં ક્તર્યા અને ત્યાં થોડો વખત રહી, પછી હોલાંડ જોવાને ગયાં. ત્યાંની ખેતીવાડીની કત્તમોત્તમ વ્યવસ્થા જોઇને મને ઘણો જ સંતોષ થયો. જેમને ખેતીવાડીની ક્ષેત્રતા જોવી હોય તેમણે હોલાંડમાં જઇને ખાસ જોવાની જરૂર છે. પછીથી બેલ્જિયમ, તથા પારીસ વગેરે સ્થળોએ થઇને અમે લંડન ગયાં. આ દેશોનું અવલોકન હું ધ્યાનપૂર્વક કરતો હતો, અને મને તેમની પાસેથી શીખવાજેવું ઘણું જણાતું હતું. આ મર્વ સ્થળોએ મને આરા મિત્રોએ પૂર્વથી કરી રાખેલી વ્યવસ્થાપ્રમાણે મને ઘણું માન મળતું હતું, તથા મારી અનેક રીતે સંભાળ લેવાતી હતી.

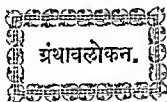
ફ્રેન્ચો, તથા અંગ્રેજો વગેરે પાસેથી ક્યા ક્યા સદ્ગુણો શીખવાજેવા છે તે હું ધ્યાનપૂર્વક જોતો અને મારી જાતિના મનુષ્યોમાં તે સદ્ગુણો લાવવાને શું કરવું તેનો વિચાર કરતો. ફ્રેન્ચોફોની વિપયક્ષોદુષ્ટતા અને મારી જાતિના મનુષ્યોકરતાં અધિક જ જણાઇ. લંડનમાં આવતાં નામદાર રાણી વિન્ઝેરીઆની પણ અમને મુલાકાત થઇ હતી તથા પાલમિન્ટ જોવાનો પણ અમને લાખ મળ્યો હતો. ફ્રેન્ચોડમાં નોટરડોમોને વધારે તાળાચાળી સ્થિતિમાં રહેતાં મેં જોયું, જનવામાં અંગ્રેજો ઘણે વખત લેતા મને જણાયા, તથા કાયદાને બહુ માન આપતા તેમને મેં જોયા; અમેરિકામાં મારા બાપણના પ્રસંગે જે બાળતોથી હું ક્રોધવર્ગને ખડખડાટ હસાવી શકતો હતો, તેવી બાળતો અંગ્રેજોને જણાવવાથી તેઓ સદન રિમત જ કરતા, અને ઘણા ગમિર રહેતા. જે જે ઠેકાણે મારું જવું થયું હતું ત્યાંના અમેરિકન દરેક એલચીએ મારી મુલાકાત લીધી હતી, તથા મારી આગતાસ્વાગત કરી હતી. ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રોમાં પણ મારી મુસાફરીવિષે હકિકત છપાતી હતી, અને તેથી કોઇ કોઇ મનુષ્યો મારી મુલાકાતે પણ આવતા હતા.

(અપૂર્ણ.)

ખરેખર આસ્તિત્વ લોગરે છે એવી અમારા પૂર્વજોની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. આવી દૃઢ શ્રદ્ધા તેમની કેમ બંધાઈ હતી તેની શોધ અઘાપ થઈ નથી. તે સમયે હાલની માફક વિદ્યુતપ્રવાહ સારૂ ભૂરી, ધુનસેનની ધૂમશિખા, તાપમાન યંત્ર તથા વાયુભારમાપક યંત્ર વગેરે કાંઈ નહોતું. ફક્ત ઝાડ-પાલાનો રસ, મંત્રતંત્ર, જપ, હોમ વગેરેથી જ લોકોને સુવર્ણ કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી હતી એમ દેખાય છે. તે વખતના લોકોની સૃષ્ટિતત્ત્વવિષયની કલ્પના એવી હતી કે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચમહાભૂતોથી જ આ બ્રહ્માંડ નિર્માણ થયેલું છે. આ મહાતત્ત્વો એ જ મૂળ ભૂત પદાર્થો છે. અને તેથી તેમાં વિકૃતિ કે રૂપાંતર કદી થઈ શકે તેમ નથી. આ પ્રમાણેના પંચમહાભૂતોના અસ્તિત્વનો સિદ્ધાંત હમણાંના તત્ત્વશોધકોની પ્રખર શાસ્ત્રીય પરીક્ષા પછી ટકી રાક્યો નહિ. કારણ કે મી. ડાલ્ટન સાહેબે પ્રયોગદ્વારા સિદ્ધ કર્યું કે પૃથ્વી, અપ વગેરે જે મહાભૂતો છે તે મૂળ પદાર્થ નથી, પણ અનેક પદાર્થોની રાસાયનિક મિશ્રણતાથી બનેલા છે. બ્રહ્માંડને નિર્માણ કરનાર મહાભૂતો જે પૃથ્વી, અપ તે પ્રભૃતિ નથી પણ હાઇડ્રોજન, ઓક્સીજનનાદિ વાયુ, ગ્રાન્યુલ, અને સુવર્ણરૂપાદિ કેટલીક ધાતુ તેમાંથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. આ પ્રમાણે પૂર્વના પંચમહાભૂતોને પદ્મશ્રુત કરી તેની જગાએ મી. ડાલ્ટન સાહેબે સુમારે ૯૦ પદાર્થો સ્થાપ્યા છે. મી. ડાલ્ટન સાહેબનો આ મત સર્વત્ર માનને પામ્યો અને કેટલાંક વર્ષોપર્યંત તે બ્રહ્મવાક્યપ્રમાણે અશંકનીય સ્થપાયો. પણ પછી તે સિદ્ધાંતને પણ આઘાત મળ્યો. પ્રસિદ્ધ ફ્રેંચ તત્ત્વશોધક ફૂરી તથા તેની સ્ત્રી તેમણે રેડિયમની શોધથી એવું સિદ્ધ કર્યું કે ઉક્ત ધાતુના કણો પરમાણુઓ કરતાં અતિ સૂક્ષ્મ છે એટલું જ નહિ પણ તેમણે આગળપર ફક્ત રેડિયમ નહિ પણ થોરિયમ, યુરેનિયમ વગેરે ખીજ કેટલીક વિચિત્ર પ્રકારની ધાતુમાં પણ તે પ્રમાણે છે, એમ સિદ્ધ કરી તેનાં પરમાણુઓનાં સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ ભાગના અંશોને ઇલેક્ટ્રોન અથવા અતિપરમાણુ એવી સંજ્ઞા આપી. આવી શોધ થયા પછી મી. રદરફોર્ડ, મી. સડી, મી. ટોમ્સન વગેરે મહાન આધુનિક તત્ત્વશોધકોનું લક્ષ આ એક જ બાબત ઉપર ઝોટયો અને તેમણે આજ દિશામાં આગળ શોધ કરવા માંડી. તેમની આ શોધ અઘાપિ ચાલુ જ છે અને તે શોધ ઉપરથી તરત એટલું નક્કી કર્યું છે કે રેડિયમ ધાતુનું પૃથક્કરણ કરવાથી ફક્ત ઇલેક્ટ્રોન જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ નથી પણ તેટલી જ તેમાંથી નાઇટ્રન નામની ધાતુ પણ મળી શકે છે. અને આમ જ્યારે સિદ્ધ થયું કે સંધ્યું જગત વિસ્મય પામ્યું અને સુવર્ણ રૂપ આદિના મૂળ ભૂત પદાર્થોમાં પણ ઘોઠો પહોંચ્યો. મી. ડાલ્ટન સાહેબનો પરમાણુવિષયક સિદ્ધાંત નષ્ટપ્રાય થયો અને જગતમાં મૂળ પદાર્થ પણ ફક્ત એક જ ઇલેક્ટ્રોન છે એમ સિદ્ધ મનાયું. આ ઇલેક્ટ્રોન અથવા અતિપરમાણુ ન્યૂનાધિક સંખ્યામાં એકત્ર થઈ ઓક્સીજન, હાઇડ્રોજન, સુવર્ણ, લોહ ઇત્યાદિ વસ્તુ નિર્માણ કરે છે. ફક્ત રેડિયમ અથવા તેની સમતીય ધાતુ જ અન્યરૂપ ધારણ કરીને મૂળના અતિપરમાણુઓમાં પરિવર્તન કરે છે એમ નથી, પણ જગત્પત્ની સંધ્યો વસ્તુઓ હળવે હળવે ક્ષય પામી અતિપરમાણુરૂપ થાય છે અને આ અતિપરમાણુઓ સ્વતઃ ઘટ થઈ નિરનિરાળા પદાર્થોને નિર્માણ કરે છે એ મત સ્થપાયો. આ પ્રક્રિયા (ઘટમાળ) વિશ્વવ્યાપી હોવાથી તે જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અને તેથી તે અનંતાદિ છે એમ તત્ત્વશોધકોથી સિદ્ધ થયું.

આ સૃષ્ટિદેવતા વળી શા શા અમહાર દેખાડે છે તે જોવા આ વિષયના અસની થયા અને
 જ્ઞાન: જ્ઞાન: તેમને જાણાયું, કે રેડિયમ રૂપાંતર પામી નાયટન થાય છે અને તેને અધિક
 ઉષ્ણતા આપીએ તો તેમાંથી હેલિયમ થાય છે. આ સ્વર્ણ પરમાત્મા (માયાશક્તિ) ની
 લીલા છે. એક ધન સેન્ટીમીટર જગ્યામાં આમલ થયેલા નાયટનનું પૃથક્કરણ થઇ હેલિયમમાં
 રૂપાંતર થાય છે ત્યારે આજીસ લાખ ધન સેન્ટીમીટર હાઇડ્રોજન વાયુને ઉત્તમ કરવાને જેટલી
 ઉષ્ણતા જોઈએ તેટલી ગરમી તેમાં (હેલિયમમાં) આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી
 પ્રચંડ શક્તિ રેડિયમમાં ગુપ્ત રહેલી હોય છે તે તે જ્યારે સ્વતઃ હાય પામી અતિપરમાણુમાં
 રૂપાંતર પામે છે ત્યારે ઉષ્ણતારૂપે વ્યક્ત થાય છે. આ ઉપરથી સર વિલ્યમ રામસેએ
 એવો તર્ક ચલાવ્યો કે પૃથ્વીના તલમાં સર્વ પદાર્થોમાં આ પ્રચંડશક્તિનો સંચય કેમ ન
 થયેલો હોયો જોઈએ ? અને રેડિયમગરમી સ્થૂળ ધાતુ પોતાની સંચિત શક્તિ બહાર
 કહાડી નાયટન અને હેલિયમનું સ્ફુટન રૂપ જ્યારે ધારણ કરે છે ત્યારે સૂક્ષ્મ વસ્તુપર વિપુલ
 શક્તિનો પ્રયોગ કરવાથી તે સૂક્ષ્મ વસ્તુ સ્થૂળમાં રૂપાંતર કેમ ન પામી શકે ? અને આ
 ઉપરથી લોહને સુવર્ણરૂપ બનાવવું એ તેને બહુ દરિણ લાગ્યું નહિ. પણ એટલી વિપુલ
 શક્તિ ક્યાંથી આણવી એ પ્રશ્ન તેને ઉભો થયો. અને ત્યારે તેને સમજાયું કે નાયટન ઉત્પન્ન
 થવામાં જે શક્તિ રેડિયમમાંથી બહાર પડે છે તે જ શક્તિ એકાદ સૂક્ષ્મ વસ્તુમાંથી સ્થૂળ
 વસ્તુ નિર્માણ કરવાના ઉપયોગમાં આવે તોજ આપણું જીવન ધરી એમ ધારી તે
 દિશામાં પ્રયત્ન ચલાવ્યો. આ સાર પ્રથમ તેણે શુદ્ધ પાણીમાં નાયટન નાંખ્યો અને તેમાંથી
 હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન ઉત્પન્ન થાય છે કે કેમ તે તેણે જોવા માંડ્યું તો સમજાયું કે
 ઉક્ત પદાર્થો (હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન) તેમાંથી થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તે
 ઉપરાંત નિર્જાન નામનો એક મજા પદાર્થનો પણ તેને તેમાંથી શોધ લાગ્યો. અને તે ઉપરથી
 તેને ખાતરી થઇ કે આ પ્રમાણે જો લોહ ધાતુપર પ્રયોગ કર્યો હોય તો તેમાંથી સુવર્ણસરખી
 ધાતુ ઉત્પન્ન થઇ શકે જ. તેણે આ પોતાની શોધ અન્ય તરવશોધકોને કહી બતાવી.
 તે વખતે મી. રુદરફોર્ડ, મેડમકુરી વગેરે તરવશોધકોએ તેને આકાશવાણી અનેક પ્રશ્નો કર્યા
 અને પારસમણી બતાવવાની સંભવિતતા વિષે અનેક શંકાઓ કરી પણ આખરે તેમને
 સર વિલ્યમ રામસે સાહેબના મતમાં બળવું પડ્યું અને તે બળવું શક્ય છે એમ કયુલ
 કર્યું પડ્યું.

પ્રકીર્ણ.

શ્રીકૃષ્ણભજનસંગ્રહ માને પ્રેમીનો પ્રેમોદ્યોગ—પ્રથમ વિભાગ. બનાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા^૯
પ્રેમી. હિંદવિજય ઓરીસ, વડોદરા. *૬૬ રોયલ સોળપેજ ૫૪ ૯૬, મૂલ્ય ૦-૧-૦.
આ પુસ્તકમાં ધર્મચરિત્રનાં જૂદા જૂદા રાગનાં પદનો સમ્પ્રદેશ કરવામાં આવેલો છે.
ભાષા, તથા પદરચના હીક છે.

* ગ્રંથાવલોકનમાં પ્રસંગે પ્રસંગે પુસ્તકોનું અવલોકન કરતાં તેનું ૬૬ જણાવતાં
રોયલ આઠ પેજ, રોયલ બાર પેજ, રોયલ સોળ પેજ, સુપરરોયલ સોળ પેજ, કે ડેમી
બાર પેજ, એવાં જૂદાં જૂદાં નામ જણાવવામાં આવે છે, તેનું સ્વરૂપ વાચકના લક્ષમાં
આવી શકે માટે તે સંબંધમાં અત્ર ચોક્કસ સ્પષ્ટીકરણ કરવું ઉચિત ગણ્યું છે. પ્રસંગે કોઈ
કોઈ પુસ્તકનું ૬૬ નાનું હોય છે, અને મૂલ્ય વધારે હોય છે, તેવા પ્રસંગે તેની સમજણ નહિ
હોવાથી તે પુસ્તક મંગાવનારને પાછળથી પરતાવાનું કારણ બને છે. તેથી પ્રાતઃકાલના
આલોક્યે જૂદાં જૂદાં ૬૬નું સ્વરૂપ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. અને આ સ્વરૂપ વગર
મહેનતે લક્ષમાં આવી શકે માટે શ્રેયસ્સાધકવર્ગતરફથી પ્રસિદ્ધ યથેત્રાં પુસ્તકોના ૬૬ને
અત્ર સ્પષ્ટ કરીશું, તે ઉપરથી વાચકને ખીજા પુસ્તકનું ૬૬ સમજવું સુલભ થઈ પડશે.

મહાકાલ, પ્રાતઃકાલ એ રોયલ આઠ પેજ ૬૬નાં માસિક છે, તેથી જ્યાં રોયલ
આઠ પેજ એવું લખવામાં આવે ત્યાં તે ૬૬ સમજવું. આ વર્ગ તરફથી પ્રસિદ્ધ યથેત્રાં
લામિનીમુણના પાંચ ભાગ તથા શ્રેણીગ્રા અને પ્રાતઃકાલની ભેટ એ રોયલ બાર પેજ
૬૬માં છે. અંધકોશ અને તેને ટાળવાના ઉપાયો, અથવા દરેક મનુષ્ય જાતે વેદ અથવા
વ્યવહારોચિત જીવનરસાનવિદ્યા, એ પુસ્તકો સુપરરોયલ સોળ પેજના ૬૬નાં છે. રોયલ
સોળ પેજ ૬૬ એ જ જાતનું હોય છે, પણ સદજ નાનું હોય છે. અને સુપરરોયલ આઠ
પેજ ૬૬ મહાકાલ, કે પ્રાતઃકાલ કરતાં સદજ મોટું હોય છે, કારણ કે સુપરરોયલ કાગળ
રોયલ કરતાં મોટો હોય છે. રોયલ ૬૬ના કાગળમાં જ મોટે ભાગે પુસ્તકો છપાય છે.
બ્રહ્મચર્ય, અને લઘુદેખમાલાના ખીજા અંકો, એ રોયલ બનીશ પેજ ૬૬માં છે. સુપરરોયલ
બનીશ પેજ ૬૬ એથી સદજ મોટું હોઈ શકે છે. સુપરરોયલ ૬૬ એ રોયલ કરતાં મોટું છે,
અને ડેમી, એ ૬૬ અથવા એ કાગળ રોયલ કરતાં નાનો છે. ડેમી આઠ પેજ ૬૬ હાલમાં
પ્રસિદ્ધ યથા વીણા નામના માસિકનું છે. જાણકોને કવી રીતે કેળવવાં, એ પુસ્તક ડેમી
બાર પેજમાં છે, અને તે શ્રેણીના ૬૬ કરતાં સદજ નાનું છે. ડેમી ૩૨ પેજનું ૬૬ થર્ણ
નાનું થઈ જાય છે, જેથી તેમાં પુસ્તકો જાગ્યે જ છપાય છે. ખીજું ૬૬ કાલિપેરવનું
આવે છે, પણ તેમાં ઉચિત જ આપણા દેશમાં પુસ્તકો છપાય છે. દુસ્તકેષ કાગળનું ૬૬
તો સર્વને જાણીતું છે, જેથી તે સંબંધમાં કંઈ જણાવવાનો જરૂર નથી એવું જાણે

વ્રહ્મમહામિત્ર—માસિક પુસ્તક. કદ ડેમી આઠ પેજ, પૃષ્ઠ ૮. લવાનમ ૧-૪-૦
પોષ્ટેન્સાયે. તંત્રી અને પ્રકાશક રણછોડલાલ મોતીભાઈ. ડે. આમલીરાન મુસ્ત. આ
માસિકમાં બ્રહ્મભટ્ટ (બારોટ) ની જ્ઞાતિ સંબંધમાં પ્રધાનપણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે
એટલું જ નહિ પણ બીજા લેખોને પણ તેમાં અવકાશ આપવામાં આવે છે.

મારૂં નવરંગ—નો દીવાળીના ખાસ અંક અમને અભિપ્રાયઅર્થે મળ્યો છે. આ
માસિકના બીજા અંકે પણ અમને મળ્યા છે, જે જોતાં તેમાં પૂર્વના કરતાં સારો સુધારો
કરવામાં આવ્યો જણાય છે. આ અંકમાં વિષય વિવિધતાની સાથે વૈદ્ય મહાશયકર
ગોવિંદજી, જામનગરનું આત્મકનિબંધ ઔપધાલમ, તથા રતનલાલ નાગરદાસ વક્તા
એમની છબીઓ પણ. આપવામાં આવેલી છે. ઉત્તમ પ્રકારના કાગળોઉપર આ અંક છપ-
વામાં આવ્યો છે, તથા મુખ પૃષ્ઠઉપર દીપોત્સવી દેવીનું એક કલ્પિત ચિત્ર પણ
આપવામાં આવ્યું છે.

મારૂં નવરંગ—૧૯૧૫ નો પુસ્તક ૮ માનો અંક ૧ લો (ગ્રાન્ડ નંબર) અમને
અભિપ્રાયાર્થે મળેલો છે. આ અંકમાં અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી લેખો, પદ્યો, તથા વડોદરાની
જીવામસીદ, વડોદરાના અબાસઅલી એસ તૈયબજી, અબાલાલ મોતીલાલ કાકર, નવરંગ
તંત્રી મિ. ખુદાદાદ વગેરેની છબીઓ પણ આપવામાં આવેલી છે. તંત્રીએ આ અંકને માટે
ધણી પરિશ્રમ કરીને તેને જેમ બને તેમ સારો કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

જીવાદાદા વ્યાયામશાળા (વડોદરા) નો તેરમા વર્ષનો વાર્ષિક અંગ્રેજી
રીપોર્ટ—અમને અભિપ્રાયાર્થે મળેલો છે. આરંભમાં આ વ્યાયામશાળાની છબી પણ
આપવામાં આવેલી છે. આ વ્યાયામશાળા વડોદરામાં વીસ વર્ષથી ચાલે છે, તે સંબંધમાં
સવિસ્તર વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. દેવી પદ્ધતિ ઉપર વ્યાયામ કેવી રીતે કરાવવામાં
આવે છે, તથા તેના શા શા લાભ થાય છે, આ શાળાને અંગે એક મોર્ડિંગ ઉદાહરણમાં
આવી છે, તથા તે શું શું કાર્ય કરે છે તે સવિસ્તર જણાવવામાં આવ્યું છે: આ રીપોર્ટ
જોતાં આ વ્યાયામશાળાનું કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે ચાલતું જણાય છે તથા રા. માણિકરાવ
તેને ઘણી કાળજી રાખીને ચલાવે છે. આવી બીજી વ્યાયામશાળાઓની આપણા દેશને જરૂર
છે. આ રીપોર્ટ અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કરવા કરતાં ગુજરાતી, કે મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો હોત
તો વિશેષ મનુષ્યોને આ શાળા સંબંધમાં હકિકત જણાવાનો લાભ મળી શકવાનો સંભવ હતો

વાલશિક્ષક—પુસ્તક ૪ થું અંક ૧. માસિક. કદ સુપરરોયલ ૧૬ પેજ. વાર્ષિક લવા-
નમ પોષ્ટેન્સાયે ૧-૭-૦. તંત્રી, જાદુ મહાશયકર લલુભાઈ, વડોદરા. આ માસિક જોષ

અમને અધિક સતોષ થાય છે, કારણ કે બાળકોને માટે આવાં માસિકોની જરૂર છે. આ માસિકમાં વર્ષ ૪ થું લખવામાં આવ્યું છે તે અમને સંકાસ્પદ લાગે છે. કારણ, કે બાળકોને માટે સહથી પ્રથમ “ બાલકોનો ખંડુ ” એ નામનું માસિક એવરસાધક અધિકારિ-વર્ગ તરફથી બહાર પડ્યું હતું. અને આ માસિક લારપટ્ટીથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે, તે પછી તેના ઉપર વર્ષ ૪ થું એ પ્રભાણે કેવી રીતે લખવામાં આવ્યું છે તે અમને સ્પષ્ટ થતું નથી. આ માસિકના વિષયો તથા પદો બાળકોને માટે નિઃસંકેત ઉપયોગી છે. બાપા પણ સરળ છે. તેપણુ દલ્લ આ માસિકના વિષયો બાળકો પોતાની મેઝે સમજી શકે તેવા સ્તરજ કરવાની જરૂર અમને જણાય છે. આ પછીના બીજા અંકે પણ અમને મળેલા છે. જેમાંના એક અંકમાં તંત્રી લખે છે, કે અમને આ માસિક પ્રસિદ્ધ કરવામાં ખોટ મળેલી છે, જે વાર્તા અમને ઝાઝી સંભવિત લાગે છે. તેમ જ તેઓ લખે છે, કે આ માસિકને અમારો વિચાર મેટ્રીક મુધીના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ શકે તેવા કરવાનો છે, તે વાર્તા પણ અમને અસંભવિત જ લાગે છે. એકી વખતે લખી વાંચી શકે તેવાં બાળકોને અને અંગ્રેજી મેટ્રીક મુધીના વિદ્યાર્થીઓને આ માસિક તે ઉપયોગી કેવી રીતે કરવા ધારે છે, તે સમય જતાં જ સ્પષ્ટ થશે. આવાં બીજાં માસિકોની આપણા દેશમાં આવરવડતા છે જ. સ્ત્રીઓને માટે પણ સ્વતંત્ર માસિકો નીકળવાની જરૂર છે. મુન્દરીમુખેષ નામનું સ્ત્રીઓને માટે અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થતું એક જ ઉત્તમ માસિક મુન્દરાતીમાં છે, તેની સાથે ‘બીજા’ માસિક પણ નીકળવાની જરૂર છે.

—•—•—•—•—•—•—•—•—•—

શ્રી ક્ષેત્રસાધકવ્યધિકારીજીનો સત્તરજો સાધનસમારંભ આ વર્ષે શાશ્વત
સુદિ પૂર્ણિમાથી નિયમપ્રમાણે આઠ દિવસપર્યંત કરનાળી
આ સમારંભની ક્ષેત્રમાં નર્જદાના પવિત્ર તટકાપર શ્રી સોમનાથ મહાદેવના
મહત્તા. સ્થાનમાં ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. આ

ધણા મનુષ્યો આ રાજતા દિવસોનો ઉપયોગ મિત્રાસાયે ખાઈપીને હરવાહરવામાં, કે ઘેર રહીને આડાંઆવળાં ગપ્પાં મારવામાં હરે છે; જો, કે આ પ્રકારનો નિર્દોષ આનંદ સમગ્રામ ખેડી રહેવા કરતાં, કે માત્ર વ્યવહારધુરાને ખારેમાસ વડત્ત કરવા કરતાં ઉત્તમ છે.

તોપણ મનુષ્ય, કે જેના સામર્થ્યનો તથા જ્ઞાનનો અવધિ નથી, જે મનુષ્યજન્મમાં દેવાદિકથી આરંભી બ્રહ્મલોકપર્યંતનાં સુખ લેઈ શકાય છે, તેણે સમયનો આથી અધિક ઉચ્ચ સદુપયોગ કર્તવ્ય છે. જે મનુષ્યો એમ ધારતા હોય, કે આ સમારંભમાં જવાથી અધિક શું છે, તેમને અધ્યાત્મિક આનંદનો રસ જ લાગ્યો નથી, અને તે માત્ર વ્યવહારમાં જ રમ્યાપમ્યા રહીને વ્યવહારના શુષ્ક આનંદને જ અલ્પ બુદ્ધિથી પૂર્ણ માનીને તેમાં જ જીવન પૂરું કરનાર હોય છે. આ સમારંભમાં પોતાનું પારમાર્થિક કર્તવ્ય કરવાની સર્વને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે, અને તે યથાધિકાર સહ કોઈ કરે છે જ. તેથી અમુક પોતાનું કર્તવ્ય નથી કરતો, એ વિવેકીને જોવાનું રહેતું નથી, પણ પોતાને પોતાનું કર્તવ્ય કરવાની સ્વતંત્રતા છે, એમ માનીને તે સ્વકર્તવ્યમાં નિરત રહે છે.

આ પ્રસંગે સ્નાન કરવાની અપૂર્વ અનુકૂલતા હતી. જેમને તરતાં આવડતું હોય અને ન આવડતું હોય તે બંને સુખપૂર્વક ઇચ્છાનુસાર વૃત્તિપર્યંત સ્નાન કરી શકતા હતા. અમે ગયા વર્ષે જ પ્રાતઃકાલમાં જણાવી ગયા છીએ, કે જેમને કાશી આદિ દૂરનાં ક્ષેત્રમાં જવાની અનુકૂલતા ન હોય તેમણે આ પાપહર નર્મદાના પવિત્ર જલથી અવસ્ય પુનિત થતું થતું છે. નર્મદાના નિસર્ગ રમણીય તટો તેજને આત્મંત આહ્વાદ ઉપગમનાર હોય છે. સંયમમાં બેસવાનું સ્થાન પણ સર્વ પ્રકારની અનુકૂલતાવાળું અને નૈસર્ગિક હતું. વિશાલ આશ્રઆદિ વૃક્ષની છાયાતળે બેસીને સાધકો જપ, ધારણા ધ્યાનાદિ આત્મંત શાંતિપૂર્વક કરતા હતા. આ ક્રમ પૂર્ણ થતાં પ્રાપ્ત નિયમાનુસાર સર્વ પોતાના ઇશ્વરી પૂજન અર્ચન કરીને, તથા આરતિ ઉતારીને, મધ્યાહ્ન સ્નાન કરી આવીને શાંતિથી ભોજન લેતા હતા. તત્પર્યાત વ્યવહારભારથી અધિક પરિશ્રમિત થયેલા તથા મંદ પ્રકૃતિ-વાળા કોઈ કોઈ સાધકો વિશ્રાંતિ લેતા હતા, કેઈ ઉપયોગી ચર્ચામાં અને કોઈ કોઈ અંધને અવલોકન કરવામાં સમય ગાળતા હતા. ત્યાર પછીથી સાંધ્યાગ્રુર્વે સ્નાન-સંધ્યાદિકથી પરવારી સર્વ કીર્તન કરવાના સ્થાનમાં એકત્ર થતા હતા.

આ સમારંભમાં, અને ઐયસ્સાધકવર્ગના તમામ સમારંભોમાં કીર્તનોવડે જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, વા જે આનંદ ઉપગમવાય છે તે સમારંભમાં મલ્લતો અનુપમ જ હોય છે. ક્રમે ક્રમે આ કીર્તનો કરવાની શૈલી, તથા કીર્તનનો અપૂર્વ અને કીર્તનોની એવા પ્રકારની વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ ગઈ છે, કે જેવી વ્યવસ્થા ઇતર કોઈ પણ સ્થાનમાં જોવામાં નથી આવતી. તમે સમારંભનું કીર્તનનું પુસ્તક મંગાવીને વાંચી જાઓ અને સમારંભના સ્થળમાં સંગાતમંડળને મુખે કીર્તનો સાંભળો એ બેમાં આકાશ-પાતાળજેટલું અંતર છે. ઘેર માત્ર કીર્તન વાંચી જવાથી તેનો દશ ટકા જેટલો પણ ભાગે જ આનંદ મળે છે, જ્યારે આ સ્થાનમાં તેને યથાનિયમે ગવાતાં સાંભળવાથી સો ટકા આનંદ મળે છે. ઘેર તમે ગમેતેવી સારી રીતે તેને ગાઈ જાઓ, કે વાંચી જાઓ, તોપણ તેમાં રહેલા આત્માની ઝાંખી તમને ભાગ્યે જ યશે, અથવા યશે તો ઘણા જ ન્યૂન અંશમાં યશે; જ્યારે સમારંભમાં આવીને સંગાતમંડળના મુખેથી કીર્તન સાંભળનારને તે કીર્તનના

આ વર્ગના આચાર્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન ઉત્તરોત્તર કોઈ નિવૃત્તિથી પધોને રચતા જાય છે, તે જોઈને આ વર્ગને અવસ્ય એક ગર્વનું આ પ્રસંગનાં અદ્ભુત દારણુ રહે છે. તેઓથીને પધો લખવાનો અભ્યાસ એટલો તો કીર્તનો. સ્વભાવસિદ્ધ થઈ ગયેલો છે, કે તેઓ જે ત્રણ દિવસમાં, કે પ્રસંગે એક બે દિવસમાં જ પચીસ ત્રીસ પધો, અને તે જૂદા જૂદા ભાવનાં સહજ રચી શકે છે. આટલા ટુંકા વખતમાં આવાં ઉત્તમ અને જૂદા જૂદા ભાવનાં પધો એક પછી એક લખવાં, એમાં કેટલા આંતર સામર્થ્યની જરૂર રહે છે, એ જોઈને પધ લખવાનો સહજ પણ અભ્યાસ હશે તે કંઈક સમજી શકશે. છતરના સમજવામાં આ વાર્તા આવવી સુદૃઢ છે.

પ્રથમ પદ ઉચ્ચ સ્વરે અને શાંતિપૂર્વક સંગીતમંડળે સંગીતનાં સાહિત્યસાથે ગાયું હતું, જે સાંભળી શ્રાવણ તત્કલીન થઈ રહ્યા હતા. સ્તુતિનાં પદો હંમેશાં નવીન નવીન ભાવનાં લખાય છે, અને તે નવીન શૈલીથી જ લખાય છે, એ જોઈ લેખકની વૃત્તિના સ્વરૂપનું અનુમાન બુદ્ધિમાનને થયાવિના નથી જ રહેતું. સ્તુતિનાં આરંભમાં ગાવામોઝ્ય આવાં નવીન નવીન પદો, તમને શુજરાતી તો પણ શું હુનિઆતી ખીજી કોઈ પણ ભાષામાં આટલા પ્રમાણમાં મળવાં હુર્લભ છે. ખીજું પદ પણ પોતાના બંધુઓપ્રતિના કર્તવ્યની દિશાનું સ્તવ કરતું હતું, અર્થાત્ આવા પારમાર્થિક કાર્યોમાં આપણા સંબંધીઓને જોડવા, એ આપણો ધર્મ છે, એવા ભાવને સ્પષ્ટવતું હતું. કેટલાક વખતથી અભિનંદનનાં પ્રારંભક સ્તુતિ પછી મૂકવામાં આવતાં પધો પણ નવીન નવીન શૈલીથી લખવામાં આવે છે, અને તેને સાંભળનાર ઉત્તમ કવિના મુખેથી પણ પ્રશ્નોદ્દાગાર કલાવ્યાવિના ન રહે તેવાં હોય છે. છઠું પદ વ્યાવહારિક ઉન્નતિને ઉન્નતિમાત્રનું શિખર સમજી ઉન્નત જનને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ આપનાર છે. આવાં પધો જોઈ કોઈ કોઈ વ્યક્તિનું કહેવું થાય છે, કે દોષદર્શનનાં અથવા નિર્વેદવાદનાં (Passimistic) આવાં પધો સામાટે લખવામાં આવે છે. સત્ય છે, આ મનુષ્યોનું કથન પણ કેટલાક અંશમાં સત્ય છે. પરંતુ જ્યાં વિવિધ સ્વભાવનાં મનુષ્યો એકત્ર થાય છે ત્યાં આવાં પધોની પણ જરૂર પડે છે. કોઈએ આવાં પધોને પોતાના જ ઉપર લગાડી દેવાનાં નથી, પણ જો આ પ્રમાણે દોષરૂપ સ્વભાવનું વર્ણન આવી રીતે પદમાં ન કરવામાં આવે તો કોઈને મોટે કંઈ તેના સ્વભાવનું વર્ણન કરવા બેસાતું નથી, કે તેને મોટે કંઈ કંઠી શકાતું નથી; પણ આ પ્રમાણે આવાં પધોમાં શુક્તિપૂર્વક દોષવાળા સ્વભાવનું ચિત્ર આંદેખવાની લેખકોને જરૂર પડે છે.

આ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તો પ્રાતઃકલના આહારને એક સૂચના કરવાનું અમને ઉચિત જણાય છે. તે એ છે, કે મનુષ્ય પોતાની ચિદ્ર ઉન્નતિ ત્યારે કરે છે, કે જ્યારે પોતાના વિરોધીઓ શું કહે છે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે છે, અથવા તો પોતાનો કોઈ દોષ જણાવે તો તેના ઉપર ક્રોધ, કે અપ્રીતિ નહિ કરતાં, તે દોષ પોતામાં છે, કે કેમ તેનો વિચાર કરે છે. એ એક નિયમ છે, કે કોઈ આપણી પ્રશ્નસા કરે તો આપણને સ્વાભાવિક રીતે જ રહે છે, અને કોઈ આપણો દોષ જણાવે તો આપણને તે અડીક લાગે છે; પણ જો બુદ્ધિમાન મનુષ્યો સમજે તો આ જ કહેણે મનુષ્યે અત્યંત સાવધાન રહેવાનું છે. જ્યારે જ્યારે પોતાની પ્રશ્નસા

કરવામાં આવે ત્યારે આપણે કૃતકૃત્ય થઇ ગયા છીએ, એમ માનીને કુલાઇ જવાનું નથી. જો કે મનુષ્યને પ્રશંસા હંમેશાં પ્રિય હોય છે. તોપણ ખરું કહીએ તો તે જ તેની ઉન્નતિને અટકાવનાર છે. નૃપતિઓ, અધિકારીઓ, અને શ્રીમાન્ મનુષ્યોની જે તે પ્રશંસા કરતું હોવાથી તથા તેમને તે પ્રિય હોવાથી, પોતાના દોષો તેમના જાણુવામાં આવતા નથી, અને તેથી તેમની ઉન્નતિ અટકે છે. જેથી આપણા દોષો કોઇ જાણુવતું હોય તો તેથી અપ્રસન્ન થવાનું નથી, પણ તે જ કોઇએ આપણી વાસ્તવ ઉન્નતિ રહેલી છે, જાણીને આપણે સુધરવું ધટે છે. આપણા પ્રતિસ્પર્ધીઓ, કે વિરોધી મનુષ્યો, કે શત્રુઓ શું કહે છે, તે પ્રતિ બુદ્ધિમાને અલક્ષ કરવાનો નથી, પણ હંમેશાં તે પ્રતિ વૃત્તિ રાખીને તેઓ જ કહે છે તેવો કોઇ દોષ ખુલ્લોખાચરે આપણામાં રહેલો છે કે કેમ, તેનો વિચાર કરીને તેવો કોઇ દોષ જાણુય તો તેને યાજવાને સંદોષિત ઉચત રહેવું ધટે છે. તેથી કોઇ આપણી પ્રશંસા કરે ત્યારે તે આપણી ખેટી તો પ્રશંસા નથી કરતો, અને કોઇ આપણા દોષ જાણુવે તો આપણામાં તે દોષ કોઇ કોઇએ છે તો નહિ, એવો વિચાર સાવધાનતાપૂર્વક કરવાનો છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરનાર મનુષ્યો જ દોષમાત્રને ઇતીને સત્વર સદ્ગુણના ભંડારરૂપ થઇ રહે છે.

૫૬ ૭ અને ૮ કોઇ કોઇના અનુમાનપ્રમાણે કદાચ ધત્તર ભાષામાંથી લીધેલા વિચારાનુસાર લખાયાં હશે, તોપણ (adaptation) અનુવાદ ઉત્તમ પ્રકારનો કરવામાં આવેલો છે, અને વિચારો ઉત્તમ છે. ૫૬ નવમામાં જાણુવેલી નવીન ત્રિવેણીસ્નાનની પ્રક્રિયા અવશ્ય નવીન છે, અને તેને સિદ્ધ કરનાર સાધારણ બુદ્ધિવાળો સાધક પણ ત્રિકુટિમાં સ્થિર થઇને યોગમાર્ગે યોગી જે લાભને પ્રાપ્ત કરે છે તેવા અપૂર્વ લાભને પ્રાપ્ત થાય છે. વર્તમાન સમયમાં આ પ્રકારનું ત્રિવેણીસ્નાન સાધકોને નિઃશંક અધિક સુલભ છે. દશમું ૫૬ જેના મનુષ્ય વિચાર કરે છે તથા શબ્દ બોલે છે તેવું જ ૧૧ થાય છે તેનો ઉત્તમ પ્રકારે રજૂ કરે છે. અગીયારમા પદની ધૂન એવી તો જામી હતી, કે તેમાં શ્રોતા સંગાતા ઉભયની વૃત્તિઓ પ્રેમભક્તિરસમાં નખશિખરનાન કરતી હતી. બારમું ૫૬ જંગતતાં સ્વાર્થાં મનુષ્યોના સ્વરૂપને ઉત્તમ પ્રકારે જાણુવે છે. “ ભરોંસાની ભેંસે પાડો જપ્પો, ” એ કહેવત પ્રચલિત છે, તેને જ ૫૬ની પ્રથમ લીટી બનાવી આ ૫૬ લખવામાં કવિતરીકેની લેખકની અસાધારણ શક્તિનું સદજ્ઞ ભાન થાય છે. આ ૫૬ બંધુ મણિલાલે ઉત્તમ પ્રકારે ગાઇને હારધરસનો આરવાદ શ્રોતાઓને કરાવ્યો હતો. ૧૩ મું ૫૬ ઇષ્ટશરણમાં રહેલી વૃત્તિના સ્વરૂપનો ચિતાર દર્શાવે છે. ૧૪ મું ૫૬ સ્વાર્થસમયે ઉપરથી સાધુતાનો ડાળ કરનાર સાધુતાનો કેવી રીતે ત્યાગ કરે છે તેને દર્શાવે છે. ૧૫ મું ૫૬ ઇષ્ટદર્શનસમયે વૃત્તિમાં કેવો ભાવ પ્રકટે છે તે ઉત્તમ પ્રકારે જાણુવે છે. આ ૫૬ બંધુ ગાવિંદલાલે મનોહર રીતે ગાયું હતું. ૨૦ મા ૫૬થી સાધકતરીકે સાધનોમાં પોતે કેટલી પ્રગતિ કરી છે તથા કેવી પ્રગતિની જરૂર છે, તેવું સાધકને ઉત્તમ ભાન કરાવતું હતું; ૨૫ મું ૫૬ હુખ શોકઆદિને કેવી રીતે વિસરવા તેની ઉત્તમ બુદ્ધિ દર્શાવે છે. ૨૬ મું ૫૬ વ્યવહારમાં ડાહ્યા ગણાતા મનુષ્યોની આંતર સ્થિતિ કેવી હોય છે, તેને ઉત્તમ પ્રકારે જાણુવે છે. આ ૫૬ બંધુ મણિલાલે ગાઇને સર્વને અપૂર્વ આનંદ આપ્યો હતો.

ઉતારવો તેને ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે. આવાં સરળ જણાતાં છતાં જેમાં આત્મત ઉચ્ચ ભાવ રહેલો છે, એવાં હારપરસથી મિશ્ર પદો એક શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનની કલમમાંથી જ નીકળેલાં અમે જ્ઞેયાં છે. ૩૦ મું પદ બંધુ ગોવિંદલાલે ગાળેને તેમાં રહેલા અદ્ભુત ભાવને ક્રોતાઓની વૃત્તિસંયુજ ખડો કર્યો હતો. જેમણે અંતર્ધુષ યવાનો સહજસરખો પણ અખ્યાસ કર્યો હતો તેવા સાધકોની વૃત્તિને ૩૧ મા પદની એક પહેલી જ પંક્તિનું શ્રવણ એક વખત તો અંતરતમ પ્રદેશમાં નિમજ્જન કરાવતું હતું. ૩૩ મું અંતિમ પદ તમામ સાધકોએ ગગન બેઠે તેવા ઉચ્ચ સ્વરે સાથે ગાણું હતું અને કીર્તનની આબુભાદુના દશે દિશાના પ્રદેશને આનંદનાં આંદોલનોથી છાછ દોધો હતો. ગામમાંથી કીર્તનસભ્યે અનેક સ્ત્રીપુરુષો આવતાં હતાં અને કીર્તન પૂરાં થાય ત્યાંપર્યંત આનંદથી બેસતાં હતાં. આ પ્રમાણે વિવિધ અલૌકિક આનંદમાં આ સમારંભનો સમય વ્યતીત કરી, અંતઃકરણની ઉચ્ચ દશાને યથાધિકાર અને યથાપ્રયત્ન પ્રાપ્ત કરીને સર્વ સાધકોએ પોતાપોતાના સ્થાનપ્રતિ હર્ષપૂર્ણ હૃદયથી ગતિ કરી હતી.

આ પ્રસંગે બ્યારે આપણે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પદોવિષે ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે ત્યારે તેમની અને જગપ્રસિદ્ધ સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરની સરખામણી શ્રીસ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર કરવાની અમને વૃત્તિ થાય છે. આ બંને નામ સાથે આવેલાં અને શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રના જ્ઞેધને અથવા તેમની સરખામણી કરવાનું નામ સાંભળીને, ચાર્યજી. કદાચ કોઇ કોઇ મનુષ્યો ભરકશે, અને ક્યાં રાજ. લોહર અને ક્યાં ગાંગો તેથી, એવા પણ ઉદ્દગાર કદાચ તેમના મુખમાંથી નીકળી જશે. પણ તેવા ઉદ્દગાર તેમના મુખમાંથી નીકળે. અભિપ્રાય બાંધવાને આ સમયમાં સર્વને સ્વતંત્રતા છે. પરંતુ તેટલામાટે અમારે અમને જે યોગ્ય જણાય તે પ્રકટ ન કરવું, એમ કંઈ કરી શકતું નથી. ગીતાંજલિ કે જે સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક છે, તે અમે જ્ઞેયું છે, અને શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં તો સર્વ પદોનો અમે અખ્યાસ જ કરેલો છે. નિઃશંક સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરની શૈલી તથા વિચાર અપૂર્વ જ છે. તોપણ નિગ્ધક્ષત્રપણે કોઇ વિદ્વાન શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રનાચાર્યની કવિતાઓ જ્ઞેશે તો તેને સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ જ રહે, કે તેમાં પણ કોઇ વિલક્ષણ અપૂર્વવિશેષતા છે. બન્નેની દિશાઓ કેટલાક અંશમાં જૂદી છે, તે છતાં કાવ્યશક્તિ કોની ઉંચી કહેવી અને કોની ઉતરતી કહેવી, એનો નિર્ણય બાંધે જ કોઇથી થઇ શકશે. કોઇ કોઇ પદો સ્વીન્દ્રનાથનાં ચઢીઆતાં જણાશે તો તે જ પ્રમાણે કોઇ કોઇ પદો શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રનાચાર્યનાં ચઢતાં જણાયાવિના નહિ જ રહે; વળી આશ્ચર્યપ્રદ તો એ છે, કે બન્નેની વયમાં ધણું અંતર છે, તથા તેથી પણ અધિક આશ્ચર્ય તો એ છે, કે સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરને પદો લખવામાટે એકાંતમાં જતું પડે છે બ્યારે આ મહાપુરુષ પોતાની પામે બેઠેલા અનેક મનુષ્યોસાથે વાર્તા કરતાં જાય છે, અને પદ લખતા જાય છે. અને તે પણ કેવી રીતે ? એક પછી એક પદ જૂત જૂદા બાવનાં જેમ આકાશમાંથી વૃષ્ટિ થાય તેમ અંતરાકાશમાંથી નીકળતાં આવે છે, અને હાય તેને કાગળઉપર ઉતારી શકે છે. શિદ્ધકવિ-ઓને પણ અમે જ્ઞેયા છે, પણ તે ધણી જ સામાન્ય કવિતા શિદ્ધપણે લખી શકે છે, બ્યારે આ પુરુષ ઉત્તમ પ્રકારનાં પદોને સદજ સ્વભાવે લખી શકે છે. જેમને અમારું આ કથન ગપ.

જેવું, કે અનુચિત લાગતું હોય, તેમણે તેમનાં રમેલાં પદો વાંચી જવાં અને પછી અભિપ્રાય બાંધવો. સ્વીન્ડનાથ ટાગોરની કવિતામાં નિસર્ગ—કુદરતનું મનહર અદ્ભુત વર્ણન જ્યારે જોવામાં આવે છે, ત્યારે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પદોમાં, આત્મતત્ત્વના અનુભવના ઝળકારા જેમાં રથજે રથજે જણાય છે, એવો વૃત્તિઓને પરમાત્મતત્ત્વગિરિના શિખરે કુદકો મારી ચઢાવી દેઈ તે મહાઉત્સુગ સ્થિતિનો એક વખત આસ્વાદ કરાવનાર વિલક્ષણ આવ જોવામાં આવે છે.

આ બન્નેના કાવ્યમાં શું રહેલું છે, તથા શું શું ન્યૂનાધિકતા છે, તેનો વિચાર ધિરેઘ્ન તો આપણે અતઃપર કરીશું. પરંતુ અત્ર એટલું તો અમે સંપષ્ટપણે કહીશું કે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પદો કાંઈ પણ રીતે સ્વીન્ડનાથ ટાગોરથી ઉતરે તેવાં નથી જ. તેમાં એક પુરુષનાં પદો વિશ્વવિખ્યાત થઈ રહેલાં છે, અને અન્યનાં પદોની વિખ્યાતિ માત્ર અમુક મર્યાદિત પ્રદેશમાં જ થયેલી છે, તેમાં અનેક કારણો છે. જે કારણોને પણ આગળ-ઉપર વિચાર થશે જ.

વિશેષમાં આ પ્રસંગે અમે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનને એટલી વિનિતિ કરીએ છીએ કે તેઓ અંગ્રેજીમાં જે થોડાં પદો લખવા થમ લેશે અથવા પોતાનાં ગુજરાતી પદોનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરશે તો હાલના કરતાં અધિક મનુષ્યો તેનો લાભ લઈ શકશે, તથા અંગ્રેજી કેળવણી લીધેલા વર્ગને સમજશે, કે તેમનામાં કાવ્ય લખવાની કેવી શક્તિ છે.

—૩૩૩૬૧૬—

વૈદ્યકક્ષતરના છેલ્લા અંકમાં તેના તંત્રીએ એવા ભાવનું લખ્યું હતું કે “અમે ત્રણ વર્ષથી આહોકોને અંકો મોકલ્યા છતાં, આજુ વર્ષમાં એક વૈદ્ય કલ્પતરુ અને નૈયાર થતાં તે વી. પી. યી મોકલ્યાથી અનેક આહોકો તરફથી તે વી. પી. પાછાં આવેલાં છે.” અમને આ વાર્તા જાણીને આશ્ચર્ય થાય છે કે, ત્રણ વર્ષ સુધી શામાટે તેમને લવાજમ લીધા વિના અંકો મોકલ્યા કર્યા હશે ? વીસ વર્ષથી અધિક સમયથી નીકળતા વૈદ્યકક્ષતરના અનુભવી તંત્રીએ કેમ આવી ભૂલ કરી હશે તે સ્પષ્ટ થયું નથી. કદાચ એટલું વહેતું મોડું થાય તો નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક શામાટે વી. પી. કરીને તેમણે લવાજમ ન લીધું ? કદાચ તેમ કરવાથી થોડા આહોક ધટી ગયાં હોત, પરંતુ આ પ્રમાણે બંને વર્ષઉપરના અંકો લેઘને પછીથી વી. પી. પાછાં વળવાનો અને તેજારા વિશેષ નુકશાનમાં ઉતરવાનો તેમને પ્રસંગ ન જ આવત. વિનામૂલ્યે આ પ્રમાણે અંકો લેનારની સંખ્યા જ્યાંસુધી આપણા દેશમાં છે ત્યાંસુધી આ દેશના ઉદયની અને પ્રગ્નના સુખની આશા ન્યૂન જ સમજવી. જેમને આહોકમાંથી બંધ થવાની ઇચ્છા હતી તેમણે માત્ર એક પૈસાનું ખર્ચ કરી તંત્રીને પોતાના ઉપર આવતા અંકો બંને કે ત્રણ વર્ષસુધી બંધ કરવાનું ન લખ્યું એ તેમની કેટલી અજ્ઞતા ! આવા મનુષ્યોને વૈદ્યકક્ષતર જેવું માંમિત વાંચીને જાંઘાળા ગ્રામીણો

જ તેમણે સવાજમ લીધાવિના મોકલવા, અને સવાજમ લેવાની ઇચ્છા હોય તો તેમણે આરંભમાં અથવા બે ત્રણ અંકો મોકલીને જ તે લેઈ લેવું. અને તેમ કરતાં કદાચ પોતાનું ખત્ર ન ચાલી શકે તેમ હોય તો તે બંધ કરી બીજા ઉદાગમાં જોડાવું, એ જ હિતકર છે. ખાર માસના કે તેથી પણ વિશેષ સમયના અંકો મક્કત લેવાનું કેળવાયલા મનુષ્યો યોગ્ય ગણે છે, એ તેમની કેળવણી કેવી !

અમને તો આ સંબંધમાં પત્રના તંત્રીઓની જ ભૂલ જણાય છે. - શામાંટે તે પોતાના પત્રનું મૂલ્ય ઓછું આંકે છે, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. મગરા ચણા, કે મીઠાઈ વેચનાર, તથા બીજી વસ્તુઓ વેચનાર પોતાના પદાર્થોનું મૂલ્ય સમજે છે, અને જેને ગરજ હશે તે શેઠડેથી લેઈ જશે એમ ધારે છે. પરંતુ આ પદાર્થો કરતાં જેનું મૂલ્ય હજારગણું ઓછું છે, એવાં પત્રોનું અને પુસ્તકોનું મૂલ્ય શામાંટે પત્રના અધિપતિઓ અને અંથકર્તાઓ ઓછું આંકે છે ? ખાવાના પદાર્થો કે ઇતર વસ્તુઓથી મનુષ્યનું જેટલું હિત થાય છે તેના કરતાં પત્રો અને અંથોથી મનુષ્યનું હજારગણું વિશેષ હિત સધાય છે. પરંતુ આને પ્રજામાં વિદ્યાનું મૂલ્ય ઓછું આંકાય છે તેનું કારણ એ છે, કે વિદ્વાનો પોતે જ તેની તે પ્રમાણે ઓછી કિંમત આંકે છે. જ્યારે આ સ્થિતિ સુધરશે ત્યારે જ વિદ્યાનું મૂલ્ય અધિક આંકાશે.

ખજાનેમાં જેમ બીજી વસ્તુઓ વેચાય છે, તેમ છાપખાનાંની શોધ થવાથી પુસ્તકો પણ દેકાણે દેકાણે ચાલે વેચાય છે. અનેક મનુષ્યો આને માને છે, કે આ પ્રમાણે થવાથી પ્રજાને ધણે લાભ મળે છે. પરંતુ બુદ્ધિમાન અને વિચારશીલ મનુષ્યોને સ્પષ્ટ થયું છે, કે આ સ્થિતિથી પ્રજાને વિશેષ લાભ થયો નથી, પણ હાનિ જ થઈ છે. પ્રજાના ગળામાં પરાણે વિદ્યા રેડવાથી તથા તેનાઉપર પુસ્તકોની ઘટ્ટિ કરવાથી તેનું મૂલ્ય આને કંઈ જ રહ્યું નથી; આને માત્ર અમુક વાર્તા કે અમુક સિદ્ધાંત જાણવામાટે જ પ્રજા પુસ્તકો વાંચે છે. પરંતુ તેના રહસ્યને સમજીને તેમ આચારમાં ઉતારવાને માટે હજારમાં કોઈ એક જ તેને વાંચે છે. પુસ્તકોનો અત્યંત પ્રચાર થવાથી શી શી હાનિઓ થઈ છે, તે દર્શાવવાનો અત્ર પ્રસંગ નથી. પરંતુ આ સંબંધમાં અત્યંત—હવે પછી આપણે વિસ્તારથી ચર્ચા કરીશું.

સ્વસ્થમાં અમે પત્રના અધિપતિઓને તથા અંથકર્તાઓને એટલી સૂચના કરીએ છીએ, કે તેમણે પોતાનાં પત્રોનું તથા અંથોનું મૂલ્ય પોતાની મેજે ઉતાવળા અને અધિરા થઇને ઘટાડવું નહિ, પણ તેનું મૂલ્ય ઇતર વસ્તુઓ કરતાં હમેશાં અધિક જ આંકવું; પછી બધે પ્રજા તેની કદર કરે કે ન કરે, પરંતુ જે મૂલ્યવાન વસ્તુ છે તે મૂલ્યવાન જ ગણાશે.

એક મીઠાઈની દુકાનવાળે મનુષ્ય વધારે કમાય અને એક વિદ્વાન લેખક ઘણું જ ઓછું કમાય એ સ્થિતિ કેટલી વિપરીત છે ! પરંતુ આ સ્થિતિ થવામાં વિદ્વાનો પોતે જ કારણભૂત છે, કે તે પોતાનાં પુસ્તકોનું અને વિદ્યાનું મૂલ્ય પોતે જ ઓછું આંકે છે, અને અધ્યાગ પરિશ્રમ કરીને ગ્રાહકોને શોધવા નિરૂણી પડે છે. વિદ્વાન લેખકો ! તમે પોતે તમારી વિદ્યાનું અધિક આંકો અને પ્રજા તમારા વિચારને અનુસયાવિના નહિ જ રહે.

હિંદુસ્તાનમાં ભેટ તથા પોષ્ટેજ સાથે (વી. પી. ઓ.) રૂ. ૧-૧૨-
નીચોરડરથી ૧-૧૧-૦.

હિંદુસ્તાનની બહાર—સેટના પુસ્તકના રજીસ્ટર ખરચ સાથે રૂ. ૨-૦-૦.
નમુનાના અંકની કિંમત રૂ. ૦-૨-૦.

પ્રાતઃકાલમાં જાહેરજવાર છપાવવાનાં ભાવ.

૧	૫૪	બાર માસ માટે	રૂ. ૫૦-૦-૦
૧	"	"	રૂ. ૩૦-૦-૦
૧	"	"	રૂ. ૧૬-૦-૦

આ બાર ટાઇટલપેજ ચિત્રાવના છે. બા. ખ. ના પૈસા આરંભમાં જ લેવામાં આવે છે. બા. ખ. મોકમવા છજીયારે નીચેની શિરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

પી. છ. દોશિત.

એડવર્ટાઇઝિંગ એજન્ટ, પ્રાતઃકાલ, વડોદરા.

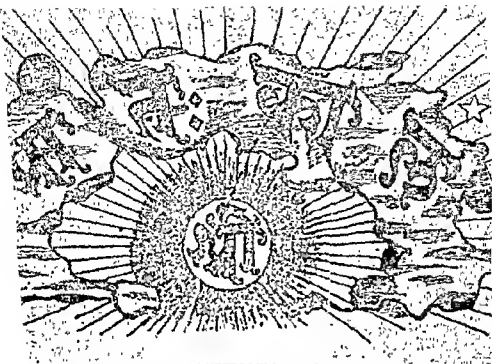
પ્રાતઃકાલના તંત્રી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકો.

૧	પ્રમાત	૦-૧૨-૦
૨	મહત્વાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ	૦-૧૨-૦
૩	વાદમીદિનો વૈય	૦-૬-૦
૪	દરેક મનુષ્ય માટે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા ભાગ ૧ મૂલ્ય	૦-૬-૦
૫	દરેક મનુષ્ય માટે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા ભાગ ૨ મૂલ્ય	૦-૬-૦
૬	પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્વતઃ હેતુ લાભવા વ્યવહારોપયોગી જીવનરસાયનશાસ્ત્ર (મરાઠી)...	૦-૧૨-૦
૭	પ્રાતઃકાલના પાઠશા વર્ષના અંકો-વર્ષ ૮, ૧૦, ૧૧ દરેક વર્ષ (બાંધેલાં પુસ્તક)	૧-૮-૦
૮	ધર્મધ્વજના પાઠશા વર્ષના અંકો-દરેક વર્ષ ૨, ૩, ૪, ૫ ("")	૧-૪-૦

પ્રાતઃકાલના આદુકાને વિશેષ લાભ.

જો પ્રાતઃકાલના આદુક એક નવું આદુક મેળવી આપશે તેમને ધર્મધ્વજ, કે પ્રાતઃકાલના પાઠશા પરચુરણ બાર અંકો મફત આપવામાં આવશે. ઉપરનાં મનુષ્યજીવનમાં અતિ ઉપયોગી પુસ્તકોનો સામગ્રીય મનુષ્યો પણ લેઈ શકે તેટલા ભેદે અને એવી વ્યવસ્થા રાખી છે, કે એક આદુક મેળવી આપનારને જ આનાનું અને બે આદુક મેળવી આપનારને બાર આનાની કિંમતનું પુસ્તક મફત આપવામાં આવે છે.

કે. પ્રાતઃકાલ-કાર્યાલય, વડોદરા.

संस्कृत] संवत् १९७१ आषाढ कृष्ण० १४ [अंक ६

વિપયાનુક્રમાંણિકા.

વિષય.	અપાદ.	પૃષ્ઠાક.
૧ પદસંબંધ.		
૧ ઇષ્ટસંયોગિની વૃત્તિનસિનીનો અનુભવ (શ્રી ઉ૦)	...	૨૧૧
૨ સંયમજનન આંજવા મનને સુખોધ (શ્રી ઉ૦)	...	૨૧૨
૩ અન્ય પ્રવૃત્તિ ઊંડી શીઘ્રસ્મરણ કરવા અધિકારી જનને પ્રજોધ.	...	૨૧૨
૨ તત્ત્વવિચાર.		
૧ સંધનાર અને જર્મનાર.	...	૨૧૩
૨ સુમુક્તએ કરવા યોગ્ય ભાવના	...	૨૧૬
૩ યોગ.		
૧ શીઘ્રસ્મરણસંહિતા (શ્રી હણિયા.)	...	૨૧૭
૪ સાહિત્ય.		
૧ અભિમન્યુ-વત્સલા (વેણુવિહારી.)	...	૨૨૧
૫ પ્રકીર્ણ.		
૧ પ્રાતઃકાલનો ૧૪ માં વર્ષમાં પ્રવેશ અને તેની સાથે વૃદ્ધિને પામનાર પ્રાદ- તાનું ચતુર્થિચિત્ દર્શન...	...	૨૫૭
૨ ક્યા શિક્ષકોને શિક્ષણમાં નિષ્પણતા મળે છે.	...	૨૭૮
૩ મેંચાવશેકન	...	૨૮૫
૪ જર્મનીમાં કૃત્રિમ ખોરાક	...	૨૮૮
૫ વીંછીનો એક ઉપાય	...	૨૮૮

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવા શિરનામોની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ ક્યાં મળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમને વડ ૧૦ સુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વડ ૧૦ પછીનાં પત્રોનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી ઓછા સંમય માટે શિરનામું બદલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ ઓફીસ સાથે બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર દોષ પશુ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. ઘણા મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નક્કામાં જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વડ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હંમેશાં નિયમિતપણે આહુકોને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી સુધીમાં બીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધીમાં અમને લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક મંગાવનાર એ આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તો જ અંક મળી શકશે.

પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ષમાં પ્રવેશ અને તેની સાથે વૃદ્ધિને

પામનાર પ્રૌઢતાનું ચતુર્કિંચિત્ દર્શન.

સંવત ૧૯૬૯ પર્વત અર્થાત્ પ્રાતઃકાલના ૧૧ મા વર્ષપર્વત પ્રાતઃકાલ ૩૨ પૃષ્ઠનું

નીકળતું હતું અને પોસ્ટેજ વી. પી. ખરચ સાથે

આહકોને તે ૧-૯-૦ માં મળતું હતું. ત્યારપછીથી

સંવત ૧૯૭૦ માં તેટલા લવાજમમાં કંઈ પણ વધારો કર્યા વિના અમે ઉપહાર-બેટ આપવાનું શરૂ

કર્યું છે. જે આહકોને અમે ઉપહારનું પુસ્તક યુક્ટપોરટથી મોકલીએ તો ૧-૧૦-૦ માં તે તેમને

મળી શકે તેમ હતું. પરંતુ તેમ કરતાં તે ગેરવસ્ત્ર પડવાનો સંભવ હોવાથી અમે તેને પ્રથમ

વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરીને પછીથી ઉપહારનું પુસ્તક રજીસ્ટર પોસ્ટથી મોકલીએ

છીએ, કે જેથી કોઈ પણ જાતનો ભય રહેતો નથી, અને એક પણ આહકની તેને માટે

ફરીઆદ આવી નથી. આ પ્રમાણે કરવાથી એ આના જે, કે આહકને વધારે પડે છે, પણ

તેટલો લાભ આહક તથા વ્યવસ્થાપક ઉભયને છે, કે બન્નેને કાલક્ષેપ ન થતાં પૂર્ણ વ્યવ-

સ્થાથી તે પુસ્તક તેમને મળી જાય છે. પ્રથમ ઉપહારમાં અમે પ્રગતિ નામનું પુસ્તક આપ્યું

હતું, જે ઇશ્વરપ્રભાએ આત્મંત લોકપ્રિય થયેલું છે. તેની ખીજ આશ્રિત તરત જ કાઢવાની

હતી, પરંતુ લડાઈને લીધે કાગળના ભાવ મોંઘા થઈ જવાને લીધે તત્કાલ તેની ખીજ આશ્રિત

કાઢવાનો અમારો આશય ન હતો. પરંતુ જનસમાજ તરફથી તેની માગણી યવાથી અમે

તેની ખીજ આશ્રિત કાઢવાની શરૂઆત કરી છે, જે એકાદ માસમાં જ ઇશ્વરપ્રભાથી

તૈયાર થઈ જશે. ૧૯૭૧ માં મહત્વાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ એ નામનો ઉપહાર આપવામાં

આવેલો છે, જે પુસ્તક પણ તેટલું જ લોકપ્રિય થયેલું છે, અને આહકોને તેથી અત્યંત

સતોષ થયો છે, એમ તેમનાં અમારાઉપર આવેલાં પત્રો અમે જાણ્યું છે. આ બન્ને પુસ્તકો

એ પાંખોનેવાં છે જેનો આશ્રય લેનાર ઇચ્છાનુકૂલ સિદ્ધિના પ્રદેશમાં કલ્યાણિના રહેતો

નથી જ x x x પૂર્વના અંકોમાં અમે એકથી અનેકવાર જણાવી ગયા છીએ, કે ૩૨

પૃષ્ઠથી અમને ઘણા સંકોચ રહે છે, અને ઘણા લખવાજોવા વિષયો અમારે હંમેશાં છોડી

દેવા પડે છે. જેથી ૧૯૭૨ થી અમે ૩૨ પૃષ્ઠને બદલે દરમહિને ૪૮ પૃષ્ઠનું પ્રાતઃકાલ

કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એટલે બાર મહિને આહકોને ખીજાં લગભગ ૨૦૦ પૃષ્ઠનું વાંચન

વધારે મળી શકશે. ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે બેટના વી. પી. ખરચ તથા પોસ્ટેજ સાથે

પ્રાતઃકાલ આહકોને રૂ. ૧-૧૨-૦ માં પડતું હતું. અને હવે બીજાં જે રૂ. ૧૦ અર્થાત્ ૩૨

પૃષ્ઠ વધારવામાં આવનાર છે, એટલે તે જ હિસાબે આહકોને દર રૂ. ૧૦ આના વધારે

પડશે, એટલે એ રૂ. ૧૦ બાર આના અર્થાત્ કુલ રૂ. ૨-૮.૦ તમામ ખરચ સાથે પડશે.

આથી અમે કદ વધારવાની સાથે હિસાબકરતાં કંઈ પણ વિશેષ લવાજમ વધારતા નથી.

જે આહકોના લક્ષમાં આવશે જ. જેથી નિયમપ્રમાણે ૧૯૭૨ માં આહકોને એક ઉપયોગ

બેટ પણ મળશે, અને બાર મહિને લગભગ ૬૦૦ પૃષ્ઠનું વાંચન મળી શકશે.

પણ

વિપયાનુક્રમણિકા.

વિષય.

આપાદ.

પૃષ્ઠાંક.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧. ઇષ્ટસંયોગિની વૃત્તિનલિનીનો અનુભવ (શ્રી ઉ૦) ... ૨૧૧
૨. સંધર્માજન આંજવા મનને પ્રયોધ (શ્રી ઉ૦) ... ૧૨૨
૩. અન્ય પ્રવૃત્તિ છોડી શ્રીધર્મરસણ કરવા અધિકારી જનને પ્રયોધ. ... ૨૧૨

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧. રાંધનાર અને જમનાર. ... ૨૧૩
૨. મુમુક્ષુએ કરવા યોગ્ય ભાવના ... ૨૧૧

૩ યોગ.

૧. શીઘરપ્રસાદિતા (શ્રી કણિયા.) ... ૨૧૭

૪ સાહિત્ય.

૧. અભિમન્યુ-વત્સલા (વેલુવિહારી.) ... ૨૦૧

૫ પ્રકીર્ણ.

૧. પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ષમાં પ્રવેશ અને તેની સાથે વૃદ્ધિને પામનાર પોદ-તાણું ચતુર્દિશિત દર્શન... ૨૫૭
૨. ક્યા શિક્ષકોને શિક્ષણમાં નિષ્પ્રજતા મળે છે. ... ૨૭૮
૩. મંથાપદોક્તન ... ૨૮૪
૪. જર્મનીમાં કૃત્રિમ ખોરાક ... ૨૮૮
૫. પીછીનો એક ઉપાય ... ૨૮૮

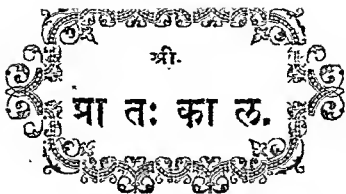
પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧. જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવાં શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ ક્યાં મળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમને વડે ૧૦ મુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વડે ૧૦ પછીનો પત્રનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી વધારે સંભવ માટે શિરનામું બદલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ ગ્રાહીસ સાથે બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨. જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. ઘણા મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતાં નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નક્કામાં જાય છે.

૩. પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વડે ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હંમેશાં નિયામતપદ્ધતિ આલોકને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી મુધીમાં બીટી રવાનાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ મુધીમાં અમને તપ્પી જણાવવું; દશમ પછી અંક મંગાવનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તે જ અંક મળી શકશે.

પુસ્તક ૧૪] સંવત્ ૧૯૭૧ આષાઢ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૯

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ૭૩—

દ્રષ્ટસંયોગિની વૃત્તિનલિનીનો અનુભવ.

પદ ૧. (મોહનવિરહે આલી, એ લય.)

રસિક નલિની, આંહિં હું ડોલંતી ખીલું,
 આંહિં ન્યાળી હું અંદ્ર યૃંગારે ઝીલું;—
 ધવલ રશ્મિ શુભાંશુએ, પ્રેરી મુજ ઉરમાંદ્ય,
 પછી અમૃતરસને સીંચી, રસબસ ઠરી મુજ કાય,
 હૃદય ઉલટયો, અંગ મસ્ત બન્યું જે હવું લીલું;—
 ઉભયવિષે ઉરથી અતિ, લામ્યે દૃઢ અનુરાગ
 ભક્તિરસ મુજ નયનથી, ગ્રહે ભેધ એ લાગ;
 નવ રૂપશે, હાલે કામખાલુ ડંડીલું;—
 દિવ્ય પ્રેમરસ ઉભયનો, એક ખીજની માંદ્ય,
 આકર્ષાઈ જતાં સદા, અનંત છવન લહાય,
 એવું દૈત્યરૂપ ધયું યુગ્મ રંગીલું;—
 પિયુ હરખે નિરખો મને, પિયુથી હું હરખાઉ,
 અદ્ભુત યોગાનંદનો, શો અનુલવ હું ગાઉઃ
 તેહ કયતાં, મુખડું પછી ભય છે લીલું;—

સંયમાંજન આંજવા મનને સુવોધ.

પદ ૨. (સંતન મનભરીયાં મળજો રે, એ લય.)

અંજન મન ! અંતર આંજ, તું નિત્ય નિરંજન ત્યાજ,

નયનથી નિત્ય નિરંજન ત્યાજ.

બંધપણાનું બંધન ત્યજવા, મલમંજન પ્રભુ સેવ,

મનરંજન ભયભંજન પ્રભુ એ,

રહ્યા હૃદય દુઃખ રાજ, તું નિત્ય નિરંજન ત્યાજ;—

કેશ ન અંતર છે અભ્યંતર, દુઃખમાં દુઃખ પ્રકાશ,

નિરખ નિરંતર મંત્ર જાપીને,

દેખાતાં વાર ન થાશે ઝાઝી, તું નિત્ય નિરંજન ત્યાજ;—

થાય બહિર્મુખ જેમ જેમ તેમ, પડજ અધિક બંધાય,

અંતર્મુખ થાતાં આવરણો;—

દળતાં, પલટાશે તારી બાજ, તું નિત્ય નિરંજન ત્યાજ;—

રજતમપટ ભેદી તું જેમ જેમ આગળ આગળ જામશ,

પરિણામે નરહરિપદ પામી,

તેમાં તું રહીશ અખંડ વિરાજ, તું નિત્ય નિરંજન ત્યાજ;—

અન્ય પ્રવૃત્તિ છોડી શ્રીદ્વિસ્મરણ કરવા અધિકારીજનને પ્રવોધ.

પદ ૩. (ભવની આ બાવટ મારી ભાગી, એ લય.)

શક્તિ વીર ! હરિગુરુની સાંધો, આ દશ્ય રનેહને બાધો,

એક ચિત્તે ધૃષ્ટ આરાધો, લાધો અનુપમ લાભનેજ.

રમીપત્ની વિપથોમાંથી, પામ્યું સુખ કોણ આંધી ?

હતાં શીદ મનને તેમાં ગોંધો;—

ગયા જન્મ આવા બહુ વહી, વિવેકી જોતા કેમ ન પશુ કંઈ,

હજી સાધવાનું કાં ન સાધો;—

આમળ જવાનું છોડી, જ્વતા કેમ પાછળ રોડી,

ગંતવ્ય પથમાં કાં ન વાધો;—

ક્રિતાદિત પ્રભુને સોંપી, પ્રભુનામને નિત્ય જાપી;

રહો છોડી સર્વ લાધો;—

બીજું સર્વ મનથી છોડો, શક્તિ એક પ્રભુથી જોડો,

આવે નહિ કોઈ વાતે વાંધો;—

સંબંધમાં વિચાર કરવાની જરૂર છે, કે કોનું કહેવું સત્ય છે મોટે ભાગે આ સંસારમાં રાંધનાર અને જમનાર વચ્ચે આ પ્રમાણે ચર્ચા આસ્થા જ કરે છે.

આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે રાંધનાર પણો પરિશ્રમ લે છે છતાં પ્રસંગે તેની બૂલ થવાનો અને કોઈ વસ્તુ ખગડી જવાનો સંભવ છે, તેથી તેનાથી જે વસ્તુ ખગડી જાય છે તેને વખોડી કાઢીને તેને નિસ્ત્રાહ કરી નાખવાનો જમનારનો ધર્મ નથી, પણ તેનાથી જે રસોઇ સારી થઇ હોય તેને વખાણીને તેને ઉત્સાહ પ્રકટાવી પ્રસન્ન કરવાની જરૂર છે. તેમ કરવાથી તે પ્રસન્ન થતાં ખીજે દિવસે વધારે સારી રસોઇ કરશે અને જમનારની પ્રતિષ્ઠા સાંભળવાને વધારે આતુર રહેશે; કારણ, કે જનસ્વભાવ જ આવો છે, અને તેનાથી જે વસ્તુ ખરાબ થઈ હોય તેને વખોડી નહિ કાઢતાં તેને જે જાણીવામાં આવે, કે હવેથી આ વસ્તુપ્રતિ જરા લક્ષ દઇને તેને આ પ્રકારની ધવા દેજો, તો તેને અપ્રસન્નતા થતી નથી, તેનો ઉત્સાહ ખાંડિત થઇ જતો નથી, તથા તેનો દોષ કાઢતાં તેનો અંતરઆત્મા જે વિદ્યુત્તણ વિરુદ્ધભાવને ધારણ કરે છે તેવો વિરુદ્ધ ભાવ ન ધારણ કરતાં ખીજે દિવસથી સુધરવાનો યત્ન કરે છે. ખાગકાને અને જીયોને આજ નિયમે સુંધારી શકાય છે. તે જે કંઈ આરંભમાં સારું કરે તેનાં વખાણ કરતાં તેમને આનંદ થાય છે, અને ખીજે દિવસથી પોતાનું કામ વધારે સારું કરવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. રાંધનારના સંબંધમાં પણ આ જ નિયમ લાગુ પડે છે.

પરંતુ એક વાર્તાપ્રતિ આપણે ઘટિ કરવાની જરૂર છે. તે એ, કે ધણી પ્રસંગે એમ અને છે, કે રાંધનારે અસુક વસ્તુ સારી બનાવી હોય છે છતાં તે જમનાર સર્વને રચતી આવતી નથી. તેમાંથી કોઇને તે રચે છે અને કોઇને તે રચતી નથી. કોઇને દારૂ શાક રચે છે તો કોઇને રસોઇ રચે છે, અને કોઇને કંઈ રચે છે તો કોઇને કંઈ રચે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈ કોઈ મનુષ્યોને રસોઇ રાંધનારે સારી કરી હોય છે છતાં તે જમનારને પસંદ આવતી નથી, અને તેથી તે વખોડી કાઢે છે. તેથી રાંધનારે, સર્વને પોતાની રસોઇ પસંદ ન આવે તો અપ્રસન્ન થવાની જરૂર નથી, પણ આ પ્રમાણે થવું સ્વાભાવિક છે. જાણીને પોતાના કર્તવ્યમાં પ્રમાદ ધરવો ઘટતો નથી. તેમ જ પ્રસંગે રાંધનારની પણ બૂલ થઇ જાય છે, તેથી જમનાર જાણી બેઠને દોષ કાઢે છે, કે તેને રસોઇની પરીક્ષા કરતાં નથી આવડતી, એમ પણ રાંધનારે માની બેસવાનું નથી. પણ તેણે કોઈ કંઈ સૂચના કરે, કે ટીકા કરે તો તે પ્રતિ લક્ષ દઇને પોતાની બૂલ સુધારવાને નિત્ય તત્પર રહેવું ધટે છે. આ પ્રમાણે જે સુધરવાને નિત્ય તત્પર તથા ઉત્સુક હોય છે તે પોતાની અપૂર્ણતાને સંતર દૂર કરે છે અને યોગ્યતાને પામતાં જાય છે.

મોટે ભાગે જમનારનું એમ માનવું હોય છે, કે અમને રસોઇ કરતાં નથી આવડતું તેથી શું થયું? અમને પરીક્ષા કરતાં તો આવડે છે જ. પરંતુ પ્રસંગે આ વાર્તા પણ સત્ય હોતી નથી. કારણ કે પરીક્ષા કરવામાં પણ અસુક અંશમાં મતિવ્યુત્પન્નતાની જરૂર રહે છે. પ્રસંગે જાડી મતિના મનુષ્યો ઉત્તમ પ્રકારે કરેલી રસોઇની પરીક્ષા નથી પણ કરી શકતા. એક વાર્તા એવી છે, કે એક પ્રસંગે મુરતમાં એક જડભરત જોવાં એક મનુષ્ય એક જમને ત્યાં પરીણાતરીકે ગયો હતો. તે ધરંની સ્ત્રીએ પરિશ્રમ લેધને

ઉત્તમ પ્રકારની જીભી રોટલી તૈયાર કરીને મૂખી. પેલો મનુષ્ય ખોંચે ચારચાર રોટલી નાની હોવાથી હુએ તાળીને સાથે જ ખાવા લાગ્યો. પેલી સ્ત્રીએ મનમાં વિચાર કર્યો, કે આ હુએ મારી મહેનત સાચું પણ જોતો નથી, અને હુએ હુએ ખાય છે. તે જ પ્રમાણે બદામ, ઈલાયચી, કેશર વગેરે ઉત્તમ મસાલા નાંખીને તૈયાર કરેલો કાઈ પાક કાઈ ગામડીયાને આપ્યો હોય તો તેની ઉત્તમતાને તે નહિ જ જાણી શકે, અને પ્રસંગે તેની વાસણી તેને તે પસંદ નહિ પડે. તે જ પ્રમાણે જમી જાણનાર એમ જાણે છે, કે અમે બધી જ પરીક્ષા કરી જાણીએ છીએ, પણ સર્વ વસ્તુઓની તે પરીક્ષા નથી જ કરી શકતા. સર્વ રસોઈની પરીક્ષા કરવામાટે જમનારના અમુક વિદ્યાર્થી પણ અપેક્ષા નથી રહેતી એમ નહિ જ. તેમ જમનાર જો એમ જ માની બેસે, કે જસ અમને શક્તિ નથી આવડતું તેથી શું થયું, અમને જમતાં તો આવડે છે કેની, અને અમારે રાંધવા શીખવાની કંઈ જ જરૂર નથી. તથા અમે જે કહીએ છીએ તે ખરું જ છે. તો તે પણ ઉચિત નથી જ, આવા મનુષ્યોએ પ્રસંગે પરિશ્રમ લેખને યોગ્ય રાંધી જોવું પડે છે, અને ત્યારે જ તેમને સમજાય છે, કે જે રસોઈમાં તે દોષ કાઢતા હતા તે રસોઈ તો હજારમણી ઉત્તમ હતી.

આ જ પ્રમાણે જનસમાજમાં બને છે. કાંઈ કંઈ ગદ્ય લખે છે, કાંઈ કંઈ પદ્ય લખે છે, કે કાંઈ કંઈ કાર્પ આ જગતમાં કરે છે, તેના ઉપર દીકા કરનાર હજાર મનુષ્યો નીકળી આવે છે. અને તેમાં આમ દોષ છે, અને તેમ દોષ છે, તથા તેમાં અમુક અમુક સુધારો જવાની જરૂર છે, વગેરે દીકા કર્યા કરે છે, અને પોતાનો તે પ્રમાણે કરવાનો હક્ક છે એમ માને છે. પરંતુ આ પ્રમાણેનું વર્તન ઉચિત નથી. આવા મનુષ્યો કંઈ જ કામ જગતમાં કરતા નથી, પણ જે કાંઈ કંઈ કામ કરનાર હોય છે તેના ઉપર દીકા કરવાને સતત તત્પર રહે છે. આવા મનુષ્યોને આ પ્રમાણે, ભલે તે જાને, પણ બ્યર્થ દીકા કરવાનો હક્ક નથી જ. હા, તે જો કંઈ પણ કરી શકતા હોય તો, કંઈ પણ બોલવાનો તેમને હક્ક રહે છે. પરંતુ આ તો કંઈ પણ કરવું નહિ અને જેના તેના દોષ જ જોયા કરવા એ પ્રવૃત્તિ જન-સમાજમાં કેવળ વિધાતક (destructive) જ છે.

તેથી બુદ્ધિમાને ખીજના કાંઈ દોષ જણાય, વા અપૂર્ણતા જણાય તો તેવું જ માત્ર દર્શન કરાવી, વા તેને પ્રજ્ઞાસમક્ષ બુદ્ધિ કરીને તેને નિરુત્સાદ કરવાની જરૂર નથી કારણ કે તેમ કરવાથી તે સુધરનાર નથી. પરંતુ તેનામાં જે કંઈ શુભ અંશ હોય તેને જોઈને, પ્રજ્ઞાસંયુત તેને જ ધરીને તેને ઉત્સાહ પ્રકટે તેમાં વચનો કહેવાં પડે છે. તેની અપૂર્ણતાને માટે કહેવું હોય તો તે કહી બાપામાં નહિ, પણ પ્રેમથી મૃદુ ભાષામાં તેને અમુક બાપ-તને વધારે સારી કરવાની જરૂર છે, વગેરે ઉત્સાહજનક વચનોમાં જ જણાવવાની જરૂર છે. પરંતુ હાજના વિદ્વાનો આ નીતિનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેઓ તો સમુદ્રમંથન કરીને વિષને જ કાઢે છે, અને પરપરપર વૈમનસ્ય તથા દ્વેષને જ પ્રકટ કરે છે.

આપણી રમિઅનુસાર અન્ય પ્રવૃત્તિ કરે તેમ પણ બની શકે આ જગતમાં અસંભવિત જ છે. આ જનસમાજ વિવિધ રચિયાળા મનુષ્યોનો બનેલો છે, અને તેથી સર્વ મનુષ્યો એકસરખી ક્રિયા કરે એમ કદી જાનવું નથી, કે જનનાર નથી. તેથી બુદ્ધિ-

માને પોતાની ઇચ્છાનુકૂલ સર્વત્ર ન થાય તો તેથી બીજાને નીંદી કાઢવાની પણ જરૂર નથી જ. અને તે જ પ્રમાણે બુદ્ધિમાનનું એ કર્ત્તવ્ય છે, કે કદાચ અન્ય મનુષ્ય પોતાનો દોષ કાઢે તો તેટલાકેપરથી પોતે નિરાશ થઈ જવાનું તથા ઉત્સાહને ત્યજીને પ્રાપ્ત કાર્યને ત્યજ દેવાનું પણ કંઈ પ્રયોજન નથી. પરંતુ જનસ્વભાવ જ આ પ્રકારનો છે, જાણીને શાંતિથી અને ધૈર્યથી પ્રાપ્ત કર્ત્તવ્યમાં જોડાએલા રહેવું ઘટે છે. અને તેનીસાથે પોતાનામાં બીજા જણાવતા દોષ તેવો કોઈ દોષ હોય તો તેને લજવાને પણ સર્વદા તત્પર રહેવાની જરૂર છે. જે કોઈ કામ કરે છે તેનામાં કોઈ ભૂલ થવાનો સંભવ હોય છે. જેથી કદાચ જૂલ થાય તોપણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. કારણ કે જે મનુષ્યો આ જગતમાં કંઈ પણ કામ કરતા નથી અને જેના તેના દોષ જ જોયા કરે છે, તેવા મનુષ્યો કરતાં આ મનુષ્યો હજારગુણુ ઔષ્ઠ જ છે.

બુદ્ધિમાનને આ વિષયમાં કહેવા ધારેલો બાવ સદજ સ્પષ્ટ થશે જ, જેથી તે સંબંધમાં અધિક ચર્ચા કરવાનું અગ્રે યોગ્ય ગણતા નથી.

મુમુક્ષુ કરવાયોગ્ય ભાવના.

- ૧ હિરણ્યગર્ભથી માંડીને તમામ સારીઓમાં જે એક ચૈતન્ય વ્યાપ્ત છે, તે હું જ છું.
- ૨ લમ, વિશેષ, કપાય, તથા રસાસ્વાદથી માઈ ચિત્ત અભિભૂત ન થતાં નિર્વિનયણે બ્રહ્માં સ્થિતિને પામે છે.
- ૩ હું નિત્ય, નિર્વિદાર, અસંગ, અદિતીય, પરિપૂર્ણ, તથા સન્નિધાનદર્શક છું.
- ૪ હું આ દશ્યથી ભિન્ન, વિવક્ષણ અને ચિન્માત્રક છું.
- ૫ સ્મૃતીય, વિન્નતીય તથા સ્વગત બેદોથી રહિત, અખંડ, તથા આનંદક છું.
- ૬ હું નિત્ય, શુદ્ધ, શુદ્ધ, મુક્ત, સત્ય, તથા સત્ત્વથી પર છું.
- ૭ હું દુઃસ્થ છું, હું પ્રત્યક્ સ્વરૂપ છું, હું સર્વનો સાક્ષી છું, ચિદ્રૂપ છું તથા સન્નિધાનદર્શકશુભકત છું.
- ૮ મારા પ્રકાશરૂંડે જ આ જગત પ્રકાશે છે, અને સર્વના આધારભૂત હું જ છું.
- ૯ અસંભાવના તથા વિપરીતભાવનારહિતપણે મને મારા આત્મતત્ત્વનો કરા-મલકવત્ સ્વાનુભવ થાય છે.
- ૧૦ બ્રહ્મા આદિથી માંડીને સર્વ પ્રાણીઓના દેહમાં જે જીવનરૂપે પરમ તાત્ત્વ રહેલું છે, જે લોક માત્રના સાક્ષીભૂત છે, તથા જે પરિપૂર્ણ છે, તે હું જ છું.

(અપૂર્ણ.)

યોગ ૩૩

શ્રીધેરણ્ડસંહિતા.

(અતુસંધાન પર્વમાન વર્ષના ૫૪ ૧૭૧ થી.)

આ પ્રમાણે સિદ્ધાસનનું સ્વરૂપ કહી હવે ક્રમપ્રાપ્ત પદ્માસનનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

પદ્માસનમ્.

વામોરૂપરિદક્ષિણં હિ ચરણં સંસ્થાપ્ય વામં તથા
 દક્ષોરૂપરિ પશ્ચિમેન વિધિના ધૃત્વા કરામ્યાં દૃઢમ્ ।
 અંગુઠૌ હૃદયે નિધાય ચિબુકં નાસાગ્રમાલોકયેત્
 એતદ્ વ્યાધિવિનાશકારણપર્વ પદ્માસનં ચોચ્યતે ॥ ૮ ॥

શ્રી ગેરક્ષપદ્ધતિમાં પદ્માસનનું વર્ણન આપ્યું છે ત્યાં પણ આ જ પ્રકારનો શ્લોક છે; માત્ર ત્યાં અર્થ ચરણ એટલે એટલે વ્યાધિવિનાશકારણના કારણે પદ્માસનં પ્રોચ્યતે આ પ્રકારનું છે. હાથોગપ્રદીપિકામાં પણ આ જ શ્લોક છે, પણ ત્યાં અર્થ ચરણ આ પ્રકારે છે કે એટલે વ્યાધિવિનાશકારિ યમિતો પદ્માસનં પ્રોચ્યતે ॥ આ ત્રણે પાઠમાં અત્રનો પાઠ સારો નથી. અત્ર આપેલું અર્થ ચરણ કેટલાક અંશમાં અસમીચીન છે. યદ્યપિ ત્રણે પાઠમાં અર્થ બહુધા સમાન જ છે, પણ જાપાના નિયમથી જ અત્રનો પાઠ પસંદ કરવાયોય નથી એ જણાવવામાં આવે છે.

અહિં પદ્માસનનું સ્વરૂપ આથી આ પ્રકારે જણાવ્યું છે; સાધકે પ્રથમ સાદી પદ્માંડી વાળી બેસેલું. પછી જમણા પગને ડાબા ઘરના મૂળમાં મૂકવો. તે એવી રીતે કે જમણા પગની એડીનું એ ઘરના મૂળમાં દબાણ થાય, અને એ ચરણ તે એ ઘરના ઉપરના ભાગમાં રહે. આ જ પ્રમાણે ડાબા પગને જમણા ઉપર સંરેધાપન કરવો. પગની આવી સ્થિતિ રાખી બે હસ્તને પીઠ પાછળ લઈ જવા. જમણા હાથને જમણે પાશ્વે યથા અને ડાબા હાથને પાશ્વે યથા પાછળ લઈ જઈ ડાબા હાથવડે ડાબા પગનો અંગુઠો પકડવો અને જમણા હાથવડે જમણા પગનો અંગુઠો પકડવો. આ પ્રકારે સ્થિતિ કરી પછી ચિત્તુકને સિદ્ધાસનમાં બતાવ્યાપ્રમાણે છાતીના ભાગમાં દૃઢપણે સ્થાપન કરવી અને દૃષ્ટિને નાકના અગ્ર ભાગપર સ્થાપવી અને નાસાગ્રને બોધા કરવું. આ રીતની જે સ્થિતિ તે પદ્માસન કહેવાય છે અને એ સર્વ વ્યાધિને નાશ કરવામાં ઉત્તમ સાધન છે. આ પ્રમાણે એક પ્રકારથી પદ્માસન થાય છે. આમાં પગની અમુક પ્રકારની સ્થિતિ રાખવાની છે, ટાટર બેસવાનું છે અને તે સાથે હાથવડે અંગુઠા પકડવાના છે, અને ચિત્તુકને છાતીપર લખવાથી જાતે ધર બંધ કરવાનો છે. આ શિવાય અન્ય પ્રકારે પણ પદ્માસન રાખવામાં આવે છે. એ પ્રકાર મત્સ્યેન્દ્રનાથને સંમત હોવાથી એ એમના મતપ્રમાણેનું પદ્માસન કહેવાય છે. એ પ્રકારનું વર્ણન કરતાં ગેરક્ષપદ્ધતિમાં જણાવ્યું છે કે:—

ઉત્તાનો ચરણૌ કૃત્વા ઝરુસંસ્થૌ પ્રયત્નતઃ ।

ઝરુમધ્યે તથોત્તોનોૌ પાષી કૃત્વા તતો દશૌ ॥

નાસામે વિન્યસેદ્રાજગદન્તમૂલે તુ જિહ્વાયા ।

ઉત્તમ્મ્ય ચિત્તુકં વક્ષસ્તુત્થાપ્ય પવનં રુનૈઃ ॥

હૃદં પદ્માસનં પ્રોક્તં સર્વં વ્યાધિવિનાશનમ્ ।

દુર્લભં યેન કેનાઽપિ ધીમતા લભ્યન્તે વૃધૈઃ ॥

ભાવાર્થ—એ પગને ઉપર જે વિધિ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે સાયળપર ચત્તા સ્થાપીને એટલે જમણા પગને ડાબા સાયળપર અને ડાબા પગને જમણા સાયળપર મૂકીને બંને હાથને સીધા સાયળના મધ્યમાં રાખવા એટલે ડાબા ચરણપર જમણા હાથ રાખવો અને જમણા ચરણપર ડાબો હાથ રાખવો. આમ કરી ચક્ષુની દૃષ્ટિને નાકના આગળ ભાગપર સ્થાપન કરવી. ત્યાર પછી સજ્જત એટલે દાઢ તેના મૂળમાં નિહાવડે બિન્દુરતબન કરવું આતું નામ નિહાવડ છે અને તે ચોગાવડ ગુરુદ્વારા જ બાણુવામાં આવે છે. આમ કરી ચિત્તુકને છાતીના ભાગમાં હૃદયથી ચાર આંગળ ઉંચે દઢપણે સ્થાપવી અને ધીમે ધીમે વાયુનું ઉત્થાપન કરવું. આતું નામ પદ્માસન છે અને એ સર્વ વ્યાધિના નાશ કરનાર છે. આ આસનનો વિધિ ગમે તે પુરુષ સાધી શકતો નથી પણ બુદ્ધિશાલી અને બાબ્બશાલી પુરુષોને જ ગુરુકૃપાથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ જ પ્રકારે આ પ્રકારાન્તરથી પદ્માસનનું પ્રતિષ્ઠાન હઃયોગપ્રદીપિકામાં કરેલું છે. ત્યાં ચતુર્થ ચરણમાં વૃધૈઃ ને બદલે મુનિ પાઠ છે અને તે આ ગોરક્ષ પાઠ કરતાં વિશેષ સમીચીન છે. અર્થમાં બેદ વિશેષ નથી.

આ પદ્માસનનો પ્રકાર અને પૂર્વ પ્રકારમાં બેદ આ પ્રમાણે છે. પ્રથમ પ્રકારમાં હાથને પીઠ પાછળથી વાળા ઉરના પ્રદેશમાં હાવવાના હોય છે અને તેવડે અંગુઠા પકડવાના હોય છે. આ ક્રિયા કરવાથી એ સાધકે ટટાર જ બેસવું પડે છે, કેમકે હાથ પીઠ પાછળ થઈને આગળ કાઢવાના હોવાથી જો એ ટટાર બેસતો નથી તો પીઠનો ભાગ હાથને દબાણ કરી રહેવાથી હાથપગના અંગુઠાસુધી પહોંચી શકતા જ નથી. તેથી એકવાર પોતાના અંગુઠાને હાથવડે પકડવામાં આવે તો એ હાથ જ એ માણસને ટટાર સ્થિતિમાં રાખે છે. અર્થાત્ જો ટટાર બેસી શકતા નહિ હોય તેમણે આ આસનનો અભ્યાસ ખાસ કરીને કરવાનો છે. મેરુદંડ જેનો વાંદા વળી ગયો હોય તે પુરુષ જો આ પ્રકારથી પદ્માસનનો અભ્યાસ પાડે છે તો આ અભ્યાસના બલે એનો મેરુદંડ સીધો થઈ રહે છે. આ આસન વાળવામાં આરંભમાં મહેનત પડે છે અને તેથી ઝીની સિદ્ધિ ક્રમે ક્રમે કરવી થઈ છે. સહસા દીર્ઘ સમયસુધી આ આસન રાખવા ગયવું એ અતિ શ્રમ આપનાર છે. યોગસાધકે અને સર્વ ક્ષિપામાં ધૈર્યનો અવશ્ય જરૂરનો છે. તેણે એટલું પોતાના હૃદયપ્રદેશમાં ચિત્તિ જ રાખવાનું હોય છે કે આપણે અમર છીએ, ચરીરને તે મરણસ્થાવવાળું માને તોપણ જીવને અમર જ માનવો થઈ છે. અને તે સાથે આ યોગાભ્યાસ જેટલે અંશે થાય છે તેટલે અંશે

અન્ય જન્મે પાણું આરંભથી શરૂ કરવાનું તેને રહેતું નથી, પણ જ્યાંસુધી તે આવ્યો હોય ત્યાંથી જ આગળ ચડવાનું છે. જે જૂનિકાની સિદ્ધિ પૂર્વજન્મમાં કરેલી હોય છે તે જન્મે તેને જન્મથી જ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. આ વિચારનો આશ્રય કરી ફક્ત લોભથી તાવેલી કરવી ઘટતી નથી. તે જ પ્રમાણે આ તો કઠિન છે, એ તો આપણાથી નહિ થાય પ્રકારની કાયરતા પણ સેવવી ઘટતી નથી. જેટલું સુખપૂર્વક પોતાના અધિકારપ્રશસ્તિથી આગામી સાર થાય તેટલું ધૈર્ય રાખી ક્યાં જ જવું, એ નિશ્ચયપર થઈ અડગ સ્થાપવી ઘટે છે. તેથી આરંભમાં આ આસને વધારે વાર બેસી ન શકાય તો તેટલું પડે એનો ત્યાગ નહિ કરવો તથા મજરાવું પણ નહિ. જેટલો સમય સુખપૂર્વક જ શકાય તેટલો સમય બેસવું. આજે જેટલો સમય બેસાવું દશે તેથી ઉત્તરોત્તર વધારે બેસવાનું સામર્થ્ય આવશે. આ આસને બેસનારનો મેરુદંડ ટટાર રહેવાથી મેરુદંડમાં રો સર્વ શરીરના અવયવોને ચઢાવનાર મજ્જાતંત્ર તથા પોતાઓ પોતાનું કાર્ય પરાંપર શકે છે. પોતાને જે આહાર અનુરૂપ હોય તે સ્થિતિમાંથી ગ્રહણ કરે છે. અને જે નિયોગી પદાર્થનો શરીરમાં સંચય થયો હોય તેને બહાર કાઢી નાંખે છે. અને તેથી શરીર વ્યાધિઓનો નાશ થાય છે અને તીરોગતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી ટટાર બેસવાથી સાયળના મૂળમાં દબાણ થવાથી જઠર, આંતરડું, યકૃત, પ્લીહ, અને ઉરમૂળમાં રો જ્ઞાનતંત્ર એ સર્વ વ્યવસ્થાસર કાર્ય કરનાર થાય છે, અને તે પણ આરોગ્યસાધક છે. તે સ્થૂલ શરીરના વ્યાધિઓ આ આસનથી મટે એ વિચારસુક્ત જ છે. આ સાથે આ પ્રકારે, ચિત્તને છાતીપર દાખી, જલધરણધ સાધવાનો છે તેના પણ વિવિધ લાભો પૂર્વે જણાવ્યાપ્રમાણે અને આગળ એ બંધના વિવેચનમાં જણાવવામાં આવશે તે પ્રમાણે થાય.

પ્રકારાન્તરથી કરાતા પદ્માસનમાં હાથને પાછળ થઈ આગળ લાવવાના નથી તેમ નિર્દોષધ અને મૂલખધ સાધવાના છે. નિર્દોષધનું તો ઉપરના શ્લોકમાં સ્વશબ્દે પ્રતિપાદન છે અને ઉત્પાપ્ય પવનં શનૈઃ । એ પદો મૂલખધનું સૂચન કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રકારમાં નિર્દોષધ, મૂળખધ અને જલધરણધ એ ત્રણ બંધપૂર્વક આ આસન ક' છે. તેથી એ બંધોને લીધે એનું ફળ જે જણાવાય છે તે સ્વાભાવિક હોય એમ સ' શકાય છે. આ પદ્માસનનો પ્રકાર મહાયોગિઓને સંમત છે અને તેથી હકપ્રદીપિકામાં એ વિશેષ કૃત્ય તથા વિશેષ ફળ પણ ખતાવ્યું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે:--

કૃત્વા સંપુરિતૌ કરૌ દ્વદશરં વખ્યા તુ પદ્માસનં
ગાઢં વક્ષસિ સંનિધાય ચિત્તુકં ધ્યાન્યંશ્ચ તત્તેતસિ ।

વારંવારમપાનમૂર્ધ્વમનિલં પ્રોત્સારયન્પૂરિતં

ન્યંચન્પાણમુપૈતિ નોષમતુલં શક્તિમભાવાનરઃ ॥ ૧૪૮ ॥

અર્થાત્ પ્રાણ અને અપાનની એકતા કરવી. આમ કરવાથી કુંડલિની શક્તિ બંધાય છે અને તેના પ્રભાવથી તે સાધકને નિરુપમ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે.

આ સ્તોત્રવડે એ ગ્રંથમાં મૂલબંધ અને જલધરણ્યંધપૂર્વક પદ્માસન કરવાનું કહ્યું અને તે સાથે ધ્યાન કરવાનું તથા પ્રાણ અને અપાનનું મેલન કરવાનું કહ્યું. આમ જ્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રાણ અને અપાનની એકતા થવાથી કુંડલિની શક્તિ ને સાડાત્રણ આંઠવડે સુષુમ્નાના દ્વારને બંધ કરી રહી છે તેને પ્રાણ અને અપાનની એકતાથી ને વહ્નિ પ્રકટે છે તેના પ્રતાપ લાગે છે અને તેથી તે પોતાના આમળા છોડી દે છે અને તેથી સુષુમ્નાનું દ્વાર ખુલ્લું થાય છે. એ ખુલ્લું થવાથી એમાં પ્રાણ અને પ્રકટ થયેલો વહ્નિ પ્રવેશે છે. ચિત્ત અને પ્રાણનો સબંધ અતિ નિઘટનો રહે છે તેથી પ્રાણનો પ્રવેશ થાય છે એટલે ચિત્તનો પણ પ્રવેશ થાય છે. તેથી એ ચિત્ત અને પ્રાણ સુષુમ્નામાં પ્રવેશી બ્રહ્મરંધ્રમાં જઈ પહોંચે છે અને ત્યાં પરબ્રહ્મનો યોગીને સાક્ષારંધ્ર થાય છે. શરીરની અંદર હૃદયસ્થાન ને ત્રિવિધ દોષના મેલનથી કુષ્ટ થયેલું છે, ગર્ભસ્થાન ને એથી વધારે મલિન છે અને મૂર્ધાસ્થાન-બ્રહ્મરંધ્ર ને અતિ સ્વચ્છ છે, એ ત્રણ સ્થાનમાં વૈષ્ણવ નામના વાયુનો (અવિધાનો) પ્રવેશ નિષિદ્ધ થયેલો છે. તેથી એ ત્રણ સ્થાનમાં એ વાયુનો સ્પર્શ જીવને થતો નથી. તેમાં હૃદય અને ગર્ભસ્થાન એમાં માસિન્ય છે તેથી યદ્યપિ એમાં વૈષ્ણવવાયુ નથી, તોપણ જીવનું જ્ઞાન અભ્યાસ થઈ રહેલું નથી, અને બ્રહ્મરંધ્રનું ને મૂર્ધાસ્થાન તે તો અતિ સ્વચ્છ છે અને ત્યાં વૈષ્ણવ વાયુનો સ્પર્શ પણ નથી, તેથી ત્યાં જ્યારે જીવનું ચક્ષુ થાય છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન અભ્યાસ થઈ રહે છે. જીવનું જીવત્વ મટી જાય છે અને જીવને પોતાનું વાસ્તવ શુદ્ધશુદ્ધ સુકત સ્વરૂપ હરેતામલકવત્ જણાય છે. આથી અત્ર કહ્યું છે કે એ સ્થાનમાં નિરુપમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ્ઞાન થતાં જ મુક્તિ તે યોગીના કરમાં વિરાજે છે તેથી જ હકપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે કે:-

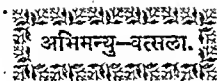
પદ્માસને સ્થિતો યોગી નાહીદ્વારેણ પૂરિતમ્ ।

મારુતં ધારયેષ્યસ્તુ સ મુક્તો નાત્ર સંશયઃ ॥ ૧૦૪૯ ॥

જે યોગસાધક પદ્માસને બેસીને, પુરેલા વાયુને સુષુમ્નામાર્ગે બ્રહ્મરંધ્રમાં લઈ જઈ ત્યાં સ્થિર ધારણ કરી રાખે છે તે તે જ હજી મુક્ત છે, એમાં સંશય નથી.

આ પ્રમાણે બે પ્રકારે પદ્માસનનું વર્ણન જોવામાં આવે છે. પણ એ બંને પ્રકારે એ આસન કરવામાં કદ વધારે છે અને તેથી એથી સાડું સ્વરૂપ પણ પદ્માસનનું વર્ણન કરાય છે, અને તે બીજા પ્રકાર અત્ર ને કહ્યો છે તે છે. તેમાં ને જલધરણ્યંધ, મૂળબંધ આદિ કલા છે તેવિના પદ્માસન કરવું એ સાડું પદ્માસન છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠ રથજે એને વીરાસન પણ નામ આપ્યું છે. જેઓ એને પદ્માસન નામ આપે છે તેઓ અત્ર બતાવેલા બે પ્રકારનાં પદ્માસનને પદ્મબંધ નામથી ઓળખે છે. કેમકે એમાં બંધપૂર્વક એ આસન કરવાનું છે. આ પ્રમાણે ત્રણમાંથી ગમે તેવી રીતે શરીરની યોગ્યતા પ્રમાણે પદ્માસન સ્થિર કરવામાં આવે તો તે સર્વ વ્યાધિને વિનાશ કરનાર છે અને આરોગ્યને દૃઢ કરનાર છે. એટલું જ નહિ પણ પ્રાણની ગતિને નિયંત્રિત કરે છે. દીર્ઘશ્વાસ લેવામાં ઉપયોગી થઈ રહે છે, અને તેથી પ્રાણાયામની અને ધ્યાનની યોગ્યતા આણનાર પણ છે.

(અપૂર્ણ).

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૫૬ ૨૫૪ થી.)

મકરણ ૧૩ મું.

લેહબાન.

લક્ષ્મણના અદૃશ્ય થવાની વાતથી આખા દ્વારકામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. તે દિવસે કોઈને પણ એનું પશું નહિ. બારેકર દુર્યોધનનો પુત્ર ગુપ્ત થાય એ કંઈ સાધારણ વાત ન ગણાય. ધ્યારામને આ વાતની જાણ થતાં તે તરત જ દુર્યોધનના તંબુમાં આવ્યા, ત્યાં સંધ્યા ચિંતામાં હતા. રાણીવાસમાં રડારોડ થઈ રહી હતી. પુરોહીની ચિંતાગુરુ સ્થિતિમાં જીભની રડારોડ મળતાં ગ્લાનિનું શું પૂછવું ? પુષ્કળ શોધ કરવા છતાં જ્યારે પુત્ર અને વધુનો પતો ન આવે ત્યારે ગુપ્ત થયેલા પુત્રના ગુણોનું વર્ણન કરી દાસીઓએ શોકનો આરંભ કર્યો. સર્વ સામાન્ય જનસમાજ કરતાં દ્રવ્ય અને અધિકારમાં આગળ વધેલા મનુષ્યો દુર્ગુણો હોય શકે જ નહિ, કારણ કે “ સર્વે ગુણાઃ કાચનમાયયન્તે. ” એવો સાધારણ નિયમ છે. જેથી હસ્તિનાપુરનો સાર્વભૌમ યુવરાજ દુર્ગુણો હોય શકે નહિ. કહેવાતું કારણ એટલું જ કે શોક કરતાં ભાનુમતી પુત્રના ગુણો ગાતી અને આશ્રિત-જનો પણ તે કુખમાં શિક્ષાચારપ્રમાણે કુખી રાજમાતા નજરે પડતાં. ‘ નરરત્ન ખોવાયું ’ ‘ સદ્ગુણોની જ્યોતિષિ બુઝાઈ ’ વગેરે વગેરે એક ખીલધી ચઢીપાતા ગુણાનુવાદ ગાઈ શોકનો નાટકી વેપ કરતાં.

રાણીવાસમાં ઉપર પ્રમાણે શોક ચાલી રહ્યો હતો અને દરબારમાં ખિન્ન મને દુર્યોધન કહ્યોદિ શોધમાં મોકલેલા દૂતના રસ્તા તર જોઈ રહ્યા હતા. જૂદા જૂદા ભાગમાંથી દૂતો પોતાના ઉપાસ ચહેરે નકારને આવ રપટ કરતા આવ્યા આવતા. ત્યાંના ચોતરફના વાતાવરણમાં મૂર્તિમંત ઔદાસ્ય પ્રસરી રહ્યું હતું. એક મોટા રાજાનો પુત્ર ખીલના પ્રદેશમાં ગુપ્ત થતાં તેના જીવના જોખમની જવાબદારી તે પ્રદેશના અધિપતિપર હોય છે. જેથી શકની અને કશું કોઈ પણ પ્રકારની ચરમ ન રાખતાં બેધડક જણાવ્યું કે ‘ લક્ષ્મણ મળી ન આવે ત્યાંસુધી બલરામ અમારા બંદીબાન છે. અમારી રાજધિવાય તેઓએ ક્યાંદિ જવું નહિ. ’ બલરામ સ્વરથ બેઠા. બપોરે ધણાખરા રસોડામાં જઈ કુખના એક એક નિઃશ્વાસભાવે બોજન કરી આવ્યા, પણ ધ્યારામને કોઈએ જમવામાટે પૂછ્યું એ નહિ. જાતે દુર્યોધને કિચિંત હેતુકાર કર્યો, પણ પોતાના રાજ્યને કંઈક લાગવાથી અપ્રસન્ન થયેલા ધ્યારામ એકલા નિરાકાર હતા.

બપોર વિતાવ્યા. કેટલાક દૂતો એક સુચાર્તા લેઈ આવ્યા, કે વત્સલા, અભિમન્યુ,

શ્રીકૃષ્ણ ઇત્યાદિ મંડળ દૈવતક પર્વતના એક ભાગમાં ઘટોત્કચના તાબામાં છે. જેથી સધ-
જાને આનંદ થયો. પશુ શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં ક્યાંથી એના જ વિચારમાં સંધ્યા શુધાયા. શકુ-
નીએ સર્વ સમક્ષ એ 'નીચ' કૃષ્ણનો જ દાસ હોવો જોઈએ એમ પ્રતિપાદન કર્યું.
ભીષ્મ દ્રોણાદિ વૃદ્ધ સદ્ગુણધર્મી આ ગાલિલનાંજલી સહને ન થઈ.

" સામાન્ય માનવરૂપમાં વર્તતા તે માધવને બાઈઓ ! ગાળો ન દો. સૂર્યપર યુગ-
વાનો પ્રયત્ન કરનારને પોતાના યુદ્ધના છાંટાં પોતાના જ મુખપર પડાનો અનુભવ થાય છે,
તેવી રીતે ભગવાનને ગાળો કેવાનું પરિણામ તમને જ સહન કરવું પડશે. " આ પ્રમાણે
ભીષ્મે નીડરપણે કહ્યું. જે વૃદ્ધ વ્યક્તિને શ્રીકૃષ્ણની નિંદાથી આટલું બધું મારું લાગ્યું તે
ભીષ્મના ઉપરના સહજ હૃદયારે શકુનીપર ભૂદોષ જ ભાવ બજાવ્યો. તે રીસથી રાતો ખીણ
ચક્ર ગર્જી ઉઠ્યો:—

" એક આહિરના છોકરે કંસને માર્યો એટલા જ પુરુષાર્થથી મોહાંધ બની તેનાં
ગુણ ગાતા આવા મૂર્ખ ધરડાઓને શું કહેવું ? તેઓ આ દુનિયામાં અમારા પહેલાં જન્મ્યા
માટે જ માત્ર તેટલા પુરતું જ તેમને માન આપવું જોઈએ. બંડખોર પાંડવોનો કૃષ્ણ રક્ષક
અને આ કૌરવ કુળના ધરડા તેને માટે ઓછા ઓછા થાય છે. જેવા બહારથી કાળા તેજા
જ અંદરથી કપડી કૃષ્ણનાં ગીતા અમારા આગળ ફરીથી ગાતા જ નહિ. "

" શકુની ! અમે અવિવેકી ધરડાઓને માન આપવાની કંઈ જ જરૂર નથી એવું જ
તાશ કહેવાનો આશય છેને ? પ્રથમ માન ક્યાં રાખો છો ? તારું બાપણુ કવે બંધ કર ! "
ભીષ્મ અત્યંત ખેદથી બોલ્યા. " જે પરમાત્માનું ધ્યાન યોગીઓ અખંડ યોગમાં ધરે છે
છતાં તેને તે પ્રાપ્ત થતા નથી, તે પરમાત્મા સચ્ચરણે સંપ્તિમાં નજરે પડે છે છતાં કુતકંથી
દષ્ટિ અંધ ફરી તેનો તિરસ્કાર કરવા સોડો તૈયાર થાય છે. માટે માનવ સ્વભાવની બહી-
હારી છે ! દુષ્ટાધ્મમાટે આદર અને સુલભમાટે અનાદર એવો જ જનસમાજનો ન્યાય
છે " આ વાક્ય તેઓ સ્વગત બોલ્યા.

દરબારમાં નાના મોટાની આમાન્યા ન રાખતાં ભીષ્મચાર્યનું અપમાન કર્યા બદલ
ધૃતરાષ્ટ્રે શકુનીને ધમકાવ્યો; અને તેનું હૃદય પૌત્રના શુભ થયાના વિચારમાં રોમકાયેલું
હોવાથી તેણે તે વિષય યોગમાં પતાવ્યો. જ્યારે બલરામ દુર્યોધનના ઉતારે આવ્યા ત્યારે
શ્રીકૃષ્ણ ધરમાં હતા. પ્રાતઃકાંડે મોઢસેલા શિવગામી રવારો જ્યારે એ પ્રદર ઉઘટતાં પાછા
આવ્યા, તો ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે અને કેવી રીતે ગયા તેનો જ બલરામ વિચાર કરવા લાગ્યા.
અને આ જ રાંધા ઈતર સર્વને ઉપજાવ્યું અને તેથી તેઓએ શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકામાં છે, કે
નહિ એનો તપાસ કરવા માણસો મોકલવાનો વિચાર શરૂ થયો. અને તેની બળવણી થાય
તે પહેલાં શ્રીકૃષ્ણ બલરામને ઉપકાર કરાવવા માટે આમ્રદ કરવા ત્યાં આવી હાજર થયા.
શ્રીકૃષ્ણને સામે જ જોતાં સંધ્યા દળાયા અને દરેકે દરેક આ નવીન શુચવણ ઉઠેલવામાં
શુધાયા. 'શ્રીકૃષ્ણ દૈવતકપર છે', એવી ખાતમી લાવનાર દૂતો જુદા છે એવો દરેક પોતાનો
મત આપ્યો, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ એક જ સમયે બે સ્થળે હોવા આ એ અશક્ય જ છે !

શ્રીકૃષ્ણને નિદાળા ભીષ્મદ્રોણનાં દૃઢ પ્રેમે ઉભરાવા લાગ્યાં. અલ્પકાળ પૂર્વે
શ્રીકૃષ્ણ વનમાં છે એવી દૃઢ લાવનાએ એમણે તેમનાપર નીચ કારસ્થાનીપણાનો આરોપ

મૂંઝાયે હતો, ગાથો દીધી હતી, તેમને તેમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથી અંજન અંજનમું એવી આ વૃદ્ધ ગૃહસ્થોની ખાત્રી થઈ, અને બનાવ પણ તેવો જ બન્યો. શકુની અને તેની હામાં હા મેળવનારાથી ઉંચી નજરે શ્રીકૃષ્ણતરફ જોવાની દિશત આવી નહિ. તેઓ નીચું જોઈ રહ્યા હતા; તોપણ દુર્વર્તનમાં મગ્ન થઈ રહેલા હોવાથી તેમણે બહરામની પેઠે કૃષ્ણ પણ અમારો કેદી છે એવો ઉચ્ચાર કરવામાં પાછીપાની કરી નહિ. આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણનું અપમાન થતું સંધ્યાને સહન કરતું પડ્યું.

નિરાહારી બહરામ, નવીન કેદી કૃષ્ણ વગેરે મંડળીસહ દુર્યોધન પોતાના સહચરો-સાથે દૈવતક તરફ રવાના થયા. અતિશયોક્તિથી કહીએ તો હોડવામાં વાધુને પણ પાછળ પાડે એવા અથ જોડેલા રથમાં એસી તેઓ તીક્ષ્ણા. જેમ તેમ સિમાડામુધી તે જંગલની સરહદ પર તેમનો વાયુગતિ રથ આવી આવી પહોંચ્યો અને હવે આગળનો માર્ગ રથ જવાને કુશ્વર હોવાથી મોટાં મોટા પહાડી સસજી રહકોના બદોબસતમાં દુર્યોધનની સ્વારીએ જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. સંધ્યાની મનોવૃત્તિ ભાવિ વિષયમાં પરાયાએલી હોવાથી કાંઈ કાંઈ પણ ઓલ્યું નહિ.

સુમારે એક બે યોજન ગયા નહિ હોય એવામાં તેમને સંગીતનો મધુર સ્વર દ્રવ્યી અસ્પષ્ટ આવતો સંભળાયો. અને સામેના બોમિયાઓએ તે જ દિશામાં લક્ષમણાદિ મંડળી હોવાનું જણાવવાથી તેમને આનંદ થયો. માર્ગ કાપતાં કાપતાં સંગીતના મનોહર આલાપને જન્મ દેનારું રથજ પાસેને પાસે આવવા લાગ્યું. ગાયન કરનાર વ્યક્તિ દિવ્ય હોવી જોઈએ એવું સર્વની ધારણામાં આવ્યું. કારણ કે કદી પણ ન સાંભળ્યા મનોહર સ્વરો સાંધી સંભળાતા હતા. દુર્યોધને સાર્વભૌમત્વના વૈભવવિજ્ઞાસમાં ન બોગવેલું અનુભવ સુખ તે સમયે અનુભવ્યું. સંધ્યાની બિન્ન મનોવૃત્તિનો લય દિવ્ય કંઠમાંથી નિકળતા સ્વરના માધુર્યમાં થયો. પ્રત્યેક જણનું પોતાપણું નષ્ટ થયું, અને દરેકે દરેક તે મધુર આલાપથી રંગાયો. તે વેદક ગાયને ચિત્તની ચંચલતાને સ્વર્ગીય સંગીતમાં જોડી અને મનોરમ સંગીતના દિપા-દકને જોવા માટે પ્રત્યેક દિત્સુક થયો.

આ સમયે ચંદ્રોદય થઈ તેની વિમલપ્રભા તે નિમજ્જ વૃક્ષો પર પડી વનભૂમિ પર પડતી હતી. સંધ્યાનું વાતાવરણ તે સ્વરમય થઈ ગયું હતું. તેમાં વળી પોતાની ગિતગતાએ અધિક શાંત કરનાર ચંદ્રમાને મંડિએ ધનવચ્ચદ આપ્યો. તે સમયનું તે દસ્ય એટલું તો મધુર હતું કે દુર્યોધનાદિ મંડળને જે એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હોત કે સંધ્યા જગત્નો વૈભવ અને આ વ્યા સમયની વનની મધુરતા જો બેમાં તમારે શું જોઈએ, તો તેમણે પણ આ મધુરતાને જ સ્વિકારી હોત. જતાં જતાં તેમને વચ્ચે ખુલ્લી જગો દેખાઈ અને સાં મધુર સંગીતથી આકર્ષણ કરનાર સ્વર્ગીય વ્યક્તિઓ જણાઈ.

આસપાસ લેશ પણ જાડી ન હોવાથી તે રથને પૂર્ણ ચંદ્રપ્રભા પ્રકાશતી હતી અને કેટલાક આનંદે નાચતા કુદતા હતા, તે દસ્ય જોઈ દુર્યોધન અને ઇતર મંડળી અંજન ગઈ. તેમાં કેટલાક પુરુષ અને કેટલીક સ્ત્રીઓ હતી. તેમનું સૌંદર્ય અનુપમ હતું. પરંતુ તે સર્વમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પણ હતી ! પોતાની પાસે નજર કરતાં બંદીવાન શ્રીકૃષ્ણ હજુરમાં; સામેના વર્ગમાં જોતાં તે જ પીતાંબરધારી સ્થાગ પ્રતિમા. આ બે મૂર્તિમાં એક રતિપુરમાં

પોતાના એકના એક પુત્રને આ નીચે—ઘટોત્કચે કેર ક્યોં એવું સમજી પિતૃવાત્સલ્યના ખરા હ્રમણકે તેને શોકનો દુઃખો બરાબ આવ્યો.

બલરામજીના હૃદયને પણ સ્થિરતા નહોતી. તે બોલ્યા:—

“દુર્યોધન ! આ સઘળો શો ઘોરાજો છે તેની તમારી માફક મને પણ કંઈ જ સમજાય પડતી નથી. સાચે જ દેખાય છે તે જો મારી જ પુત્રી હોય તો તેણે પોતાના સ્વૈર વર્તનને અમારા કુળને લગાડેલું ક્ષત્રક દૂર કરવા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત ત્યાગ શિવાય ઇતર ઉપાય હોય એમ હું ધારી શકતો નથી. અને તે મરણ પણ અન્ય ઉપાયે આણવા કરતાં તમારી જ તરવારે શિરચ્છેદ કરવો એ જ વાત મને પસંદ છે. રાજધિરાજ ! મારા પેટે આવી કુળકલંક પુત્રી પાડી એ મારું હૃદય તો ખરું જ, પણ આ સામે બનતો બનાવ જો આપણે જોઈ શકીએ તે મારી સ્વતંત્રતા છુટાતુસાર બન્યો નથી. મેં મારા અધિરાજને પ્રસાદ્યો નથી, અને આ સઘળાનો બદલો કેવળ તમારા શસ્ત્રના મરણે મળી શકે તેમ છે. આ સઘળો અપરાધ મારી અજ્ઞતામાં બનવા પામ્યો છે. તોપણ મારી નિદા તમારી પ્રત્યે છે. માટે તે ગુહનાનું પ્રાયઃશ્રિત તારા ચક્ષે મને બોગવવા દે.”

દુઃખના વેગે માથું નીચું ધાલી તે ઘુટણીએ પડવા. દુર્યોધન તેમના તરફ નિહાળી રહ્યો હતો.

“વિકારવશ થનારાં આ મનુષ્યોએ આ જગલમાં આવી આ મંગળભૂમિ બ્રહ્મ કરી છે. આવા અમંગળ સ્થાનમાં રહેવાનો આપણો ધર્મ નથી, માટે આશો સંખીજનો.”

આ અવાજ સાંભળી દુર્યોધન, બળરામ અને ઇતર મંડળ તે તરફ જોવા લાગ્યા. ત્યાં તો તે યુવતિયો હવામાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ. આ નવા અગત્યરથી તે વિરમય થયા તે સદ્ગત અવકાશ થયો નહિ હોય એવામાં તેમને એક દારૂની ચીસ સંભળાઈ અને તે અવાજ લક્ષ્મણજીવો દોવાથી સંભળા તે તરફ આતુરતાથી જોવા લાગ્યા.

વત્સલાઅભિનયનાં લગ્નવિધિસમયે લક્ષ્મણને એક રાક્ષસે પકડી રાખ્યો હતો. તેના હાથમાંથી છટકવું અશક્ય હોવાથી અને જુમ પાડી તો જનનથી મારીશ, એવો ડર બતાવવામાં આવેલો હોવાથી તે ગુપચુપ ઉભો રહી સંધ્યું જોયા કરતો હતો. પણ વિવાહવિધિ સમાપ્ત થયો. તે દિવ્ય દેવતા અદૃશ્ય થઈ એટલે પછી લક્ષ્મણે પોતાના જીવની પણ રક્ષા ન કરતાં એક દારૂની ચીસ પાડી. સૂઝગાએ તે તરફ જોયું તો લક્ષ્મણ હાંફેલા ફાંફેલા પોતા તરફ દોડતો આવે છે એમ જણાયું. દુર્યોધન આગળ ચઢ્યો અને તેણે ગમગાયેલા પોતાના પુત્રને ધાનીએ માંખો. આ પ્રસંગે પણ વાત્સલ્ય એમનો હતો. પિતા પુત્રની ગેટ થતાં અરસપરસ આનંદાશ્રુ આવી ગયાં.

“જે સમયે વધુવરનાં ગ્રેમી હૃદય વિવાહનાં બંધને બંધાયાં તે સમયે મારો પુત્ર મને પુનઃ પ્રાપ્ત થવાથી તેમનાં લક્ષમાં કંઈ પણ વિધન ઉપસ્થિત કરવાની મારી છુટી નથી, તે જોઈું દિર્ઘાયુ થાઓ.” એવાં આશીર્વાદોનો સહજે દુર્યોધનના મુખમાંથી નીકળી ગયાં.

“અરે ! પણ આ રોંગી ક્યો દુઃખ ?” આ પ્રશ્નને શરૂનાં પ્રશ્ન કર્યો.

“ પાપથી બરાબેલા પાપી હુદયને હું સર્વવ્યાપી છતાં ઢોંગી જણાઉં એમાં કાંઈ જ નવાઈ-જેવું નથી ”. આ પ્રમાણે શુભ ધ્વનિ સંભળાયો. આ ધ્વનિ ક્યાંથી આવ્યો તેનો કોઈથી પણ નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ. આધાપરથી પગનીચે, પાસે, દૂર, આડપરથી, ધુધપમાંથી, ભૂપૃષ્ઠમાંથી કે આ ધ્વનિ ક્યાંથી નિકળ્યો, એવો વિચાર કરતાં કરતાં શકુનીને પૃથ્વીપરનો પ્રત્યેક તૃણાંકુર, વૃક્ષોની હાર પ્રત્યેક વૃક્ષ, વૃક્ષનાં પાંદડાં, પાંદડાંની શિરાઓ, આકાશનો પોકળ ભાગ, તે પોકળ ભાગમાં વિચરતાં અણુરેણુ, આકાશમાંનો ચંદ્ર, અસંખ્ય તારા, આ આ પ્રમાણે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા વિશ્વમાંના સર્વ પદાર્થોમાંથી ધ્વનિનો ઉદ્ભવ સંભવ છે એવો તેને ભાસ થયો. અને અતે આપણે તો તે વાક્ય નથીને ઉચ્ચાર્યું, ત્યાંસુધી તેની કલ્પના ગઈ. પ્રથમ નાદ આકાશમાં વિરમ્યો. ત્યાં તો ખીજે ધ્વનિ સર્વત્ર ફેલાયો:—

જેનારને હું તેની અંતર્દૃષ્ટિ પ્રમાણે દેખાઉં છું. જે મને જેવો જુએ છે તેવો હું તેને જણાઉં છું. દર્પણમાં સ્વતઃત્વું જેવું રૂપ હોય છે તેવું જણાય છે. તેવું જ મારી વાળ-તમાં પણ છે. મનુષ્ય પોતાના સ્વભાવતું સારું નરસું જેવું હોય તેવું પ્રતિબિંબ પ્રતિસ્પં-રૂપમાં જુએ છે. હું સઘળે છું અને ક્યાંદિ નથી. પાસે જ છું, દૂર છું. દક્ષિણે જોની જેવી બાવના હોય તેને હું તે સ્વરૂપમાં તેની મનઃસ્થિતિતું પ્રતિરૂપ દર્શાવું છું. આ વિવાદ ઇશ્વરે યોજ્યો છે. તેને સંજ્ઞા આપી તે વધુવરને મનઃપૂર્વક આશીર્વાદ દો. તેઓતું મંગલ ચિંતો. ઇશ્વરી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ જતા નહિ.

‘ઢોંગી માનેશ કૃષ્ણના મુખમાંથી આ વાક્યો સઘળાએ સાંભળ્યાં, પણ પ્રથમ પ્રમાણે જ તે નાદ સઘળે ફેલાયો.

આ જાણ છે, ઇન્દ્રજાલ છે અને તેની ઉત્પાદક આ સામેની શ્રીકૃષ્ણસરખી દેખાતી વ્યક્તિ છે, એની આવેલી કલ્પના શકુનીના મનમાંથી ગઈ નહિ. કોધાવેશમાં તેણે પોતાની તરવાર ખેંચી અને તે વ્યક્તિનો શિરચ્છેદ કરવામાટે તેના તરફ દોડી ગયો. સામેના શ્રીકૃષ્ણ તદ્દન સ્થિર હતા અને તેમને આતો જરા પણ ડર ન લાગ્યો. તેમનાપર શકુનીની તરવારનો ધા થયો, પણ શું ?

તે શ્રીકૃષ્ણની એકને ડેકાણે હવે અનંત મૂર્તિ દેખાવા લાગી અને ગડિ શકુની મહારાયો. જ્યાં ત્યાં કૃષ્ણ જ કૃષ્ણ. શકુની આ જોઈ ન શક્યો, તેણે આંખો બંધ કરી અને નીચે બેસી ગયો. દુર્યોધનના સઘળા મંડળને જગત્ શ્રીકૃષ્ણમય જણાવા લાગ્યું. બલરામ પણ શ્રીકૃષ્ણમય થઈ ગયા, પણ મોહમાં અંધ બનેલો દુર્યોધન, કર્ણ, શકુની, દુઃશાસન, આ ગંડાળ ચોદડીને માત્ર યેતે આ શ્રીકૃષ્ણથી ભિન્ન હોયે એમ લાગ્યું. આવો આ ગમ-તકાર ક્ષણમાં અદૃશ્ય થયો અને જંદીવાનતરીકે આણેલા શ્રીકૃષ્ણ મુદ્રસ્વરે બોલ્યા:—

“ ઇશ્વરી વાક્ય સત્ય સમજી વતસલાઅભિમન્યુના સંબંધ કાયમ રાખી અને આ મનમાંથી સર્વ સત્તર પાછા વળો ” આ બોધ દુર્યોધનને યોગ્ય લાગ્યો. તેણે બલરામે અને શ્રીકૃષ્ણે તે નવવધુવરને આશીર્વાદ આપ્યો. હૃદયદ્રોણે તે શુભને પ્રેમાશ્રુના અક્ષ-તોથી વધાવ્યું. સર્વ સ્વસ્થાને સિધાબ્યા, અને સઘળે આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો.

(અપૂર્ણ.)

કયા શિક્ષકોને શિક્ષણમાં નિષ્ફળતા મળે છે.

શિક્ષકો આ જગતમાં પ્રભુનું જેટલું હિત કરી શકે છે, તેટલું હિત ખીલું કોઇ જ કરી શકતું નથી. શિક્ષકો પ્રભુનું ઐહિક અર્થાત્ આ લોકનું હિત કરે છે, એમ નહિ પણ તે આધુનિક અર્થાત્ પારલોકિક હિત પણ કરી શકે છે. શિક્ષકો ઉપર પ્રભુના શિક્ષણનો અને તે દ્વારા પ્રભુના

ઉદ્યનો ધણો આધાર રહે છે. જેના શિક્ષકો તેની પ્રજા થાય છે. પ્રભુને હંમેશાં જોઈ જનાર કે નીચે પાડનાર શિક્ષકો જ છે. શિક્ષકની મહત્તા આજે યુરોપ તથા અમેરિકા જેવા દેશો પણ સ્વીકારે છે. શિક્ષકો પ્રભુનું જેટલું હિત કરી શકે છે તેનું માપ નિકળી શકે તેમ નથી જ.

તેથી શિક્ષકો જેટલા ઉત્કૃષ્ટ તેટલી પ્રજા સહજ સ્વભાવે જ ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. શિક્ષકોના શિક્ષણની જ અસર માત્ર પ્રજા ઉપર થાય છે એમ નહિ, પણ તેમના ચારિત્ર્યની અસર પણ તેના ઉપર થાય છે. શિક્ષકોના સહવાસવડે કરીને વિદ્યાર્થીઓ સહજ સ્વભાવે જ તેમના જેવા થાય છે. શિક્ષક આપવામાં શિક્ષકો ગમે તેટલા કુશળ હોય, તથા તે ગમે તેટલા વિદ્વાન હોય તોપણ જે લાભ વિદ્યાર્થીઓને તેમના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્યથી થાય છે, તેવો લાભ એકલા શિક્ષકથી નથી જ થતો. આ વાર્તા જેટલી ઉત્તમ પ્રકારે આપણી પૂર્વની આર્ષની પ્રભુને જાત હતી, તેટલી ખીલ કોઇ પણ પ્રભુને હતી નહિ અને છે પણ નહિ.

પ્રાચીન સમયની આર્યાવર્તની સ્થિતિ તપાસશો તો જણાશે, કે તે સમયે સેંકડો અને હજારો સ્ત્રીપુરુષો કોઇ અદ્ભુત ચારિત્ર્યસંપન્ન, અદ્ભુત શરીર, મન તથા આત્માના બળથી સુક્ત, તથા અદ્ભુત ધર્મનીતિ આદિને ધારણ કરનાર પાકતાં હતાં. આનું કારણ ખીલું કંઈ જ નથી, પણ તે સમયના ગુરુઓ જ તેમ યવામાં કારણભૂત હતા. તે સમયના ગુરુઓ, કે જેમના હાથમાં જ સર્વ પ્રભુને શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવતું હતું, તે જ એટલા બધા ઉત્કૃષ્ટ હતા, કે તેમના સહવાસમાં રહેનાર અને તેમની પાસે અધ્યયન કરનાર વિદ્યાર્થીઓ ઉત્કૃષ્ટ જ થતા હતા.

જૂઠા જૂઠા શિષ્યકારીને એક જ જાતના પથ્થર આપો, છતાં તે તેમાંથી પોતાની કુશલતાપ્રમાણે ઉત્તમ મધ્યમ મૂર્તિઓ ઘડી દાદશે. પથ્થર એક જ જાતના છતાં તેમાંથી ઉત્તમ મધ્યમ મૂર્તિઓ તૈયાર થવામાં શિષ્યકારની કુશળતા જ કારણભૂત છે. તે જ પ્રમાણે રંગ વગેરે સાહિત્ય એક જ જાતનાં ચિત્રારાને આપો, પણ તેમાંથી સર્વ જૂદી જૂદી છબીઓ જ ચિત્રરશે. સાહિત્ય એક જ પ્રકારનું છતાં આ પ્રમાણે કૃતિમાં બેઠ પડવાનું કારણ તેમની કુશળતા જ છે.

તે જ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ કદાચ સાધારણ શુદ્ધિના હોય છે. પણ તે જો ઉત્તમ

શિક્ષકના હાથતળે મૂકાય છે તો તે દીપી નીકળે છે અને જો વિદ્યાર્થી ઉત્તમ હોય છે તો તો તે ઉત્તમ પ્રકારે જ પ્રકાશે છે. એથી ઉલટું જો વિદ્યાર્થી બુદ્ધિમાન હોય છે, પણ તે જો સાધારણ શિક્ષકના હાથતળે રહે છે તો તે વિશેષ પ્રકાશતા નથી. કારણ કે વિદ્યાર્થીની મતિનો વિકાસ થવાનો ઘણો આધાર શિક્ષકો ઉપર રહે છે. શિક્ષક જો કાર્ય કરે છે તે અન્ય કોઈથી થઈ શકે તેમ હોતું નથી. શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓની અંતઃકરણબુદ્ધિમાં યથેચ્છ સંસ્કારખીજો રોપીને તેને યથેચ્છ શક્તિ રૂપમાં પરિણામ પમાડી શકે છે.

માણીની જેવી કુશળતા, તેવું વૃક્ષ થાય છે. ખીજ સામાન્ય માણીઓ રણમાંથી ઠળીયા કાઢી શકતા નથી, જ્યારે હ્યુયર બુર્ખેન્ડનેવા પ્રસિદ્ધ અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો તેમાંથી ઠળીયા કાઢી નાખી શકે છે, ઝાડના કાંડ દૂર કરી શકે છે તથા આવા વિવેકશુદ્ધિ કરી શકે છે; તે જ પ્રમાણે શિક્ષક પણ અસાધારણ કાર્ય કરી શકે છે. તેમના હાથમાં મધ્યમ, કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થીઓ આવે છે છતાં પણ પોતાની બુદ્ધિના બળે તેમને તે અત્યંત કુશળ કરી શકે છે. કારણ, કે તે કોની કંઈ અપૂર્ણતા કેવી રીતે યાજી તે તે જાણી શકે છે.

જો વસ્તુઓને આપણે કચરો જાણીને નકામી ગણીને ફેંકી દઈએ છીએ તેવી મુશ્કેલી વસ્તુઓમાંથી પણ જર્મનીના તથા યુરોપ અમેરિકાના વિજ્ઞાનવિદો અનેક ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવે છે; તે જ પ્રમાણે જો વિદ્યાર્થીઓ આ જગતમાં નકામાજેવા જણાય છે, તેમને પણ જગતમાં ઉપયોગમાં આવે તેવા કુશળ શિક્ષકો કરી શકે છે. સોર્ડ ક્લેમ્પવા સંબંધમાં કહેવાય છે, કે તે બહુ જ તોફાની હતો, અને વર્ગમાં ઉપરના નબંદે રહી શકતો ન હતો, અને અભ્યાસમાં કંઈ જ ધ્યાન આપી શકતો ન હતો. તેને તેનાં માતાપિતાએ તેનાથી કંટાળીને વહાણકેન્ડર ચડાવી દીધો, તે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, અને તે હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં નિમિત્તભૂત થયો.

આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઉત્તમ, મધ્યમ, કે કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થીનું આ જગતમાં એક ક્ષેત્ર હોય છે, જેમાં મૂકતાં તે અસાધારણ રીતે દીપી નીકળે છે. અને જો તે તે ક્ષેત્રમાં તેમને મૂકવામાં આવતા નથી, તો તે જગતમાં કંઈ પણ વિશેષ કર્યા વિના માત્ર ખાઇપીને જ મૃત્યુ પામે છે. આ ક્ષેત્રમાં કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થીઓ પણ ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓ જેટલા જ દીપી નીકળે છે. પણ તે કયા ક્ષેત્રને ચોક્કસ છે, તે જ શોધી કાઢવાની જરૂર છે. અને આ કાર્ય તે શિક્ષકનું છે. અને જો શિક્ષક આ કાર્ય કરે છે તે શિક્ષણના કાર્યમાં સર્વોત્તમ કાર્ય કરે છે.

શિવાજી મહારાજને શ્રી રામદાસ સ્વામીજેવા સમર્થ ગુરુ ન મળ્યા હોત અને અન્ય કોઈ મળ્યા હોત તો જો કાર્ય તે તેમના ઉપદેશથી કરી શક્યા હતા તે કરી શકત કે ? નહિ જ; રણસંગ્રામમાં પોતાનો રથ સ્વપાયા પછી અચ્છુનને જો વિવાદ પ્રકટયો હતો, તથા તેને લીધે તેમના હાથમાંથી ધનુષ્ય પડી ગયું હતું અને તેમના અગિયંબગમાં જો વિકળતા પ્રાપ્ત થઈ હતી તે કોણ નથી જાણતું ? પરંતુ તે સમયે તેમને બોધ આપનાર શ્રીકૃષ્ણભગવાન હતા, અને તેમણે તેમને કહેવાયોગ્ય ઉત્સાહવચનો કહ્યાં જેથી તેમનો વિવાદ, સૂક્ષ્મતા ઉદય થતાં દિવસે જો જોઈ જાય તેમ જતો રહ્યો હતો અને અપૂર્વ

શીય તેમનામાં પ્રકટયુ' હતું, જેથી તેમણે દૈરવજેવા સમગ્ર પક્ષને પણ હરાવ્યો હતો, અને અચળ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

આ પ્રમાણે શિક્ષકો અસાધારણ કાર્ય કરી શકતા હોવાથી જ આપણા આર્યવર્તમાં પૂર્વે શિક્ષકોને પૂજ્ય ગણવામાં આવતા હતા, અને શિક્ષણનું કામ ધર્મગુરુઓને અથવા ઋષિમુનિઓને જ સોંપવામાં આવતું હતું. અને તેથી તે સમયની પ્રજા વિનયવિવેક-સંપન્ન થતી હતી, ગુરુ અથવા આચાર્ય તરફ પૂજ્યભાવને ધરતી હતી, અને ગુરુકૃપાવડે તે એકલા શિક્ષણમાં જ આગળ વધતી હતી એટલું જ નહિ, પણ તેનામાં શરીર, મન અને આત્માનાં અસાધારણ બળ નમત્ થતાં હતાં.

આજે કોઈ કોઈ દેશોએ ગુરુકુલ કાલવામાં આવે છે, તે પ્રજા તરફથી નીચળતાં હોવાથી કેટલાક અંશમાં અવિક સાબ કરનાર છે. પણ તે જ વાસ્તવ ગુરુકુળ છે, કે જેમાં વિદ્યાર્થીઓના ધ્યેયરૂપ કોઈ ઉત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન ગુરુ હોવા ધટે છે, કે જેને જોઈને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ચારિત્ર્યને રચે છે. વિદ્યાર્થીઓને માત્ર લખતાં, વાચતાં, કે જૂઠા જૂઠા દેશના ઇતિહાસ ભૂગોળ વગેરે જ શિખવવાનું નથી, પણ જે મુખ્ય ફેરફાર કરવાનો છે, તે તેમના ચારિત્ર્ય ઉપરનો છે. અને જ્યાંસુધી પરિવર્તન અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્યવાળા શિક્ષકો શિક્ષણનું કાર્ય હાથમાં નહિ લે અથવા તે તેવા શિક્ષકો કોઈપણ દેશમાં નહિ પાડે, ત્યાં સુધી શિક્ષણનો જે પ્રધાન અર્થ છે તે ઘણા અંશમાં અપૂર્ણ જ રહેનાર છે.

વર્તમાન કેળવણીમાં શી શી અપૂર્ણતા છે, તથા તે કેવી રીતે ટળી શકે તેમ છે, એ વગેરે સંબંધમાં અમારે જણાવવાજેતું થયું છે, પરંતુ તે આગળઉપર કેળવણી સંબંધના કોઈ સ્વતંત્ર લેખમાં અમે વિસ્તારથી જણાવીશું. તત્કાલ તો માત્ર માર્ચ મહિનાના એન્ગ્લોકેશનલ રિયુમાં "Teachers who Fail—ક્યા શિક્ષકો નિષ્ફળ થાય છે." એ નામનો એક વિષય અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, જેનાઉપરથી આ લેખ નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવે છે, કારણ, કે શિક્ષકોને તે ઘણા ઉપયોગી છે. આ વિષયને લખનાર બી. કે. મુખેરજી છે; તેમણે હુંકામાં જ ક્યા શિક્ષકો નિષ્ફળ થાય છે તે જણાવ્યું છે, જેથી અમે વાચકોના સ્પર્શીકરણુઅર્થે તેને સ્પષ્ટ કરવામાટે જે વિચારો દાખવ કરવા ધટે તેને વચમાં વચમાં દાખવ કરેલા છે.

"ઉત્ત લેખકે જે શિક્ષકો શિક્ષણના કાર્યમાં નિષ્ફળ થાય છે તેમનાં આ પ્રમાણે નામ પાડે છે. ૧ Lukewarm Teacher, ૨ Nearsighted Teacher ૩ Lame Teacher ૪ Onesided Teacher ૫ Unsympathetic Teacher, ૬ Express Teacher અને ૭ Steambrake Teacher.

૧ Lukewarm Teacher—અર્થાત્ મંદોત્સાહી શિક્ષક. શિક્ષણના કાર્યમાં નિષ્ફળતા જ મેળવે છે, અર્થાત્ તે શિક્ષણને માટે યોગ્ય નથી. આવા શિક્ષકમાં વિનયને અર્પનાર જે ઉત્સાહ છે તેની પ્રથમ જ ખામી હોય છે. આવા શિક્ષકોમાં પોતાના કર્તવ્ય-પ્રતિ જે ભક્તિ વા પ્રેમ હોવો જોઈએ તે હોતો નથી. શિક્ષકનું કાર્ય વિદ્યાર્થીઓમાં વિદ્યાબ્યાસપ્રતિ અપૂર્વ ઉત્સાહ તથા પ્રેમને જન્મત કરવાનું છે. પરંતુ આ પ્રથમ પ્રકારના શિક્ષકોમાં કોઈ પણ જાતનો ઉત્સાહ ન હોવાથી તેમના વિદ્યાર્થીઓ પણ તેવા જ રહે છે.

આવા શિક્ષકો કદાચ ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી કામ કરતા હોય છે તોપણ તે યંત્રવત્ જ કામ કરે છે, અને જે વિશેષ અર્થ સરવો જોઈએ તે સરવો નથી. આવા શિક્ષકો અને તેમના વિદ્યાર્થીઓ જીવંત છતાં નિર્જીવજવા હોય છે, અને ઘાંચીના બળદની પેઠે તે ધૂસર ખેંચવાનું જ સમજે છે. ઉત્સાહ એ વિજયનું પ્રથમ પગથીયું છે, અને તેથી વિવિધ પુક્તિઓએ વિદ્યાર્થીઓમાં તેને જાગૃત કરવો, એ શિક્ષકનો પ્રધાન ધર્મ છે; પણ તે કાર્ય આ પ્રથમ પ્રકારના શિક્ષકથી થઈ શકે તેમ હોતું નથી. આવા શિક્ષકના હાથતળે શીખેલા વિદ્યાર્થીઓ પણ મદોતસાહી જ જીવનપર્યંત રહે છે, અને વ્યવહારમાં પણ તે કંઈ જ વિશેષ કરી શકતા નથી. તેમનાં જીવન સાધારણ રીતે ખાછપીને પૂરાં થાય છે, અને તેમાં અપૂર્વ આનંદનું લાન જ થતું નથી, કે તે જગતમાં કંઈ જ વિશેષ કે કંઈ જ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતા નથી. તમે શિક્ષક હો તો આ વાર્તા ખાસ લક્ષમાં લેજો, અને તમારા તથા વિદ્યાર્થીઓના જીવનને નિરંતર ઉત્સાહથી ઓતપ્રોત રાખજો. કોઈપણ કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી તેને કરવાને તૈયાર થવું, એ તે કાર્યને જેમ સિદ્ધ કરાવનાર છે તેમ જીવનને પ્રસન્નતા, આરોગ્ય, વગેરેથી સુખમય કરનાર છે.

૨. બીજા Nearsighted—અર્થાત્ અદૂરદષ્ટિ શિક્ષકો નથી તો આગળ દષ્ટિ કરતાં; કે નથી તો પાછળ દષ્ટિ કરતા. તે માત્ર સીધેસીધું પાઠ ગોખાવી જવામાં જ પોતાના ફર્તવ્યનો અવધિ સમજે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો પાઠ તૈયાર કરી લાગ્યા એટલે તેમનું કર્તવ્યમાત્ર સમાપ્ત થયું એમ તે સમજે છે. વિદ્યાર્થીઓને જીવનમાં બીજી કંઈ કંઈ ખાખતની જરૂર છે તે આ શિક્ષકો જાણતા જ નથી, અને તે સંબંધમાં એક અક્ષર પણ તે તેમને જણાવતા નથી; છતાં આશ્ચર્ય એ છે કે તે પોતાને ઘણા કુશળ માને છે! વિદ્યાભ્યાસ ઉપરાંત અર્થાત્ પરીક્ષાઓમાં પસાર થવા ઉપરાંત તેમણે જગતમાં કંઈ કરવાનું છે કે કેમ તે જાણતા જ નથી. જેથી આવા શિક્ષકોના હાથતળે જણેલા વિદ્યાર્થીઓ લાંબા પછાત ગણા નહિ, તેવા થાય છે, અને પરીક્ષામાં સારી રીતે પસાર થવા છતાં તે વ્યવહારમાં નોકરોના જ રહે છે. આવા મનુષ્યો પછીથી નથી તો પોતાનું કોઈ વિશેષ હિત કરી શકતા, કે નથી તો પોતાના માનવર્ણધુઓનું કોઈ વિશેષ હિત કરી શકતા. વ્યવહારમાં આવા આજે અનેક મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ તેમને મળેલું એકદેશીય શિક્ષણ જ કારણ છે. એથી ઉલટું બીજા શિક્ષકો, કે જે ચારે બાજુ દષ્ટિ કરે છે, તથા જે સમયમાં આ વિદ્યાર્થીઓને રહેવાનું છે તે સમયનો વિચાર કરીને તેમને બીજી કંઈ કંઈ આપવાનું યાન કરાવે છે, તેવા શિક્ષકોના વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં બહુ સારા દીપ્તી નીકળતા જણાતા નથી, છતાં પણ તેમના વ્યાવહારિક જીવનમાં તે ઘણું ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે છે. શાળામાં શિક્ષણ લીધું એટલે થઈ રહ્યું, એટલું જ કંઈ વિદ્યાર્થીનું કર્તવ્ય નથી. પરંતુ ખરું શિક્ષણ તો તેમને ત્યાર પછી જ જગતમાં લેવાનું હોય છે. પરંતુ બીજી કોઈપણ દિશાપ્રતિ આવા શિક્ષકો તેમને દષ્ટિ દરાવતા નથી, તેથી વ્યવહારમાં પણ તે એક જ કામ કરે છે, તેમને નોકરી હોય છે તો માત્ર નોકરી કરીને જ તે સંતોષ માને છે, પણ બીજું કંઈ જ કરતા નથી. આવા મનુષ્યો આજે ઘણા જોવામાં આવે છે. તે બીજું કંઈ જ પછી જાણતા નથી. નથી તો તે કંઈ વાંચતા, કે નથી તો જાણતા, કે પોતાની આસપાસના જગતમાં હું ચાલું છું. જેથી તે જગતમાં ખાછપીને પોતાનો નિર્વાહ કરવાઉપરાંત એક મનુષ્યતરીકે

ને કરવું જોઈએ તે કંઈ જ કરતા નથી. પણ આ દોષ તેમનો નથી, પણ તેમના શિક્ષકનો જ છે. જેથી શિક્ષકોનું માત્ર વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષાઓમાંથી પસાર કરવા એટલું જ કર્તવ્ય નથી, પણ તેમને બીજું ઘણું શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે, તથા બીજી ઘણી જવાબદારી તેમને સિરે રહે છે.

૩ ત્રીજા Lame Teacher—અર્થાત્ દુર્બલગતિ, કે વિકલગતિ શિક્ષકો છે, કે જે વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં લેશ પણ આવતા નથી, અને માત્ર શાળામાં આવીને જે કંઈ શીખવવાનું હોય તે જ માત્ર શીખવી જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ ધરઆગળ કેવું જીવન ગાળે છે, તથા સમાજમાં તેમનાં શું શું કર્તવ્ય છે, તે પ્રતિ આ શિક્ષકો કંઈ જ જોતા નથી. શિક્ષકનો ધર્મ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ઘેર જઈને તેના જીવનસંબંધમાં અવકાશ તપાસ કરવાની છે, કે તે કેવું જીવન ગાળે છે તથા તેનું આરત્ર્ય કેવું છે. પણ આ શિક્ષકો આમાંનું કંઈ જ કરતા નથી, અને વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી જીવનસંબંધમાં તદ્દન અજાણ રહે છે; જેથી કરીને પરિણામ એવો આવે છે, કે આવા શિક્ષકના વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાઓમાં પસાર થાય છે પણ તેમનું જીવન ઉંચા પ્રકારનું હોતું નથી. તે ગમે તે ખાય છે, ગમે તે પીએ છે, અને ગમે તેમ વર્તે છે છતાં તે સંબંધમાં શિક્ષક તરફથી તેમને કંઈ જ શિક્ષણ મળતું નથી. જેથી શાળામાંથી ગયા પછી મોટી ઉમરે તેમનું જીવન તે આદર્શ જીવનતરીકે ગાળતા નથી, પણ એક પણ જેવું જ જીવન ગાળે છે.

આ કેશણે અમારે એ જણાવવાની જરૂર પડે છે, કે કેસેજ અને હાઈસ્કૂલોની મોટી મોટી બોર્ડિંગમાં પણ આ જ પ્રભાવે વિદ્યાર્થીઓ મનસ્વીપણે વર્તે છે. તેમને કહે છે તો તે નાણાવગર ખાય છે, શવે છે તો હાંફુ, મુસલમાન તથા પારસી એકઠા બેસીને જ જમે છે, કહે છે તો માંસાહાર કરે છે, અને કહે છે તો તે ખાંડી પીએ છે, કે કહે છે તો તે દારૂ પીએ છે. જીવનનો ઉચ્ચ આશય તેમનામાં જોવામાં આવતો નથી, અને તે સંબંધમાં તેમને કંઈ જણાવવામાં પણ આવતું નથી. જેથી બોર્ડિંગમાંથી નીકળ્યા પછી તેમનાં જીવન ઢંગધણપિનાનાં જ જોવામાં આવે છે. શું શિક્ષકોની એ ફરજ નથી, કે વિદ્યાર્થીઓ ખાનગી જીવન કેવી રીતે ગાળે છે તે જોવું? પણ આ વાર્તાપ્રતિ તદ્દન અસહ્ય કરવામાં આવે છે. જેથી માળાપ જણે છે, કે મારો છેકરો બોર્ડિંગમાં રહેશે તો કેવો એ બાણીગણીને દુશિયાર થઈ જશે, પણ તેનામાં બીજાં આવાં હજાર અપલક્ષણ પ્રવેશે છે, તેની તેમને લેશ પણ ખબર હોતી નથી. જેથી માળાપે બોર્ડિંગમાં પોતાનાં હોકરોને મુક્તા પહેલાં જાતે તપાસ કરવી પડે છે, કે ત્યાં હોકરોઓ ખાનગી જીવન કેવી રીતે ગાળે છે, અને પછીથી જ તેમને યોગ્ય જણાય તો ત્યાં રાખવા પડે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય, કે શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી જીવનપ્રતિ પણ દૃષ્ટિ રાખવાની છે, અને તેને જેમ બને તેમ ઉચ્ચ કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. પરંતુ માત્ર પગારની જ આશાએ કામ કરનાર શિક્ષકો આટલી કાળજી કરતા નથી અને તેથી જે ઉચ્ચ આશય આપણે ધારીએ છીએ તે સિદ્ધ થવાનો એહો સંભવ છે. આ આશય ત્યારે જ સિદ્ધ થશે, કે ન્યારે પ્રબળ શિક્ષણનું કાર્ય પોતાના હાથમાં લેશે.

૪ ચોથા One-sided Teacher—અર્થાત્ અસમદર્શી અથવા એકદેશી શિક્ષકો પણ વિદ્યાર્થીઓનું કાંઈ વિશેષ દિત નથી જ કરી શકતા. તે ઘેરથી જે વિષય તેમને શીખવ-

વાતો હોય છે તે, એક પશુની પેઠે પોતાની સ્મૃતિઉપર લાદીને આવે છે, અને વિદ્યાર્થીઓના આગળ તેને નાખી દે છે, અને તેમાં જાણે પોતે કર્તવ્યસર્વસ્વ કરતા હોય તેમ માને છે. આ શિક્ષકો પણ પોતાને જે શીખવવાનું હોય છે તે ઉપરાંત ખીચું કંઈ જ ન્ખેતા નથી. નથી તો તે તેમનાં માઆપને મળીને પૂછતા, કે તમારા હોકરામાં શું ખામી છે, કે નથી તો તે સ્વતઃ તેને જાણવાને કંઈ પરિશ્રમ લેતા. વિદ્યાર્થીઓના આગળ તે પોતાની વક્તવ્ય-શક્તિથી પોતાને જે કહેવાનું છે તે કહી જાય છે, જે ખીજે કાનેથી વિદ્યાર્થીઓ તરત વિદાય કરી દે છે. અથવા તો તે એવી જાણતો તેમને જણાવ્યા કરે છે, કે જે તેમના જીવનમાં કંઈ જ કામ આવતી નથી. વિદ્યાર્થીઓ જે વાતો તેમને જણાવવામાં આવે છે તે તે સમજ્યા છે, કે કેમ તેનો લેશ પણ વિચાર કરવામાં આવતો નથી, પણ માત્ર તેમના આગળ અમુક જણાવવાનેયું જણાવી જવું, એટલું જ તે સમજે છે. પ્રશ્ન અને પરિપ્રશ્ન કરીને તે વાતોને દૃઢ કરાવવાનું તો તેમને ચાન જ હોતું નથી. ફળવણી અથવા શિક્ષણનો અર્થ એ નથી, કે વિદ્યાર્થીઓના મગજમાં અનેક વાતો ભરી, પણ તેનો ખરો અર્થ એ છે કે તેમના યુક્તિપૂર્વક આત્મસ્ફુરણને જાગૃત કરવું. જાકી જે શિક્ષણ આજે તેમને શાળામાં આપવામાં આવે છે તેને તે પોતાની મેજે પણ પછીથી મેજવી શકે તેમ હોય છે. તેમને જે કંઈ શીખવવાનું છે તે આથી વિરોધ છે. પણ આ વાતપ્રતિ શિક્ષકોનો અલક્ષ જ ન્ખેવામાં આવે છે. આવા શિક્ષકોના વિદ્યાર્થીઓ પણ જ્યતયાં સામાન્ય જીવન ગાળાને મરણને ઘરણું ઘર્ષ રહે છે અને પોતાની, કે પરની ઉન્નતિને સાધી શકતા નથી.

૫ પોંચમા Unsympathetic Teacher એટલે અસિન્ગ્ધ અર્થાત્ રનેહ-સિથી રહિત શિક્ષકો પણ શિક્ષણને ખાટું અયોગ્ય છે. આવા શિક્ષકો જૂહી જાય છે, કે પોતે પણ એક વખતે વિદ્યાર્થીની અવસ્થામાં હતા. જેથી તે જેવી રીતે વિદ્યાર્થીને આગળ વધવાનો કમ છે. અર્થાત્ તેમના વિશ્વાસનો જે કમ છે તે પ્રતિ અલક્ષ કરે છે, અને વિદ્યા-

તેથી શિક્ષકોપ્રતિ જે પૂજ્યભાવ વિદ્યાર્થીઓના હોવો જોઈએ તે જોવામાં આવતો નથી. શિક્ષણના અમુક કલાદર્પણતનો જ સંબંધ શિક્ષકો આને વિદ્યાર્થીઓસાથે રાખે છે, અને શાળામાંથી નીકળતાં શિક્ષક વિદ્યાર્થીને અને વિદ્યાર્થી શિક્ષકને જૂલો જાય છે. આ વર્તમાન સમયની કેળવણીની એક સાધારણ ખામી નથી. વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકો વિષે માનસુધિ હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ પૂજ્યભાવ (reverence) હોવો જોઈએ, કે જેથી શિક્ષકો જે કહે તેને વિદ્યાર્થીઓ પ્રીતિથી ગ્રહણ કરે અને કોઈ પણ રીતે તેને આચારમાં ઉતારે.

૬ છઠ્ઠા Express Teacher અર્થાત્ પ્રજ્વલિત એટલે અત્યંત શિશુગતિવાળા શિક્ષકો છે. આવા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને જેમ અને તેમ ઉતાવળથી પાઠ શીખવી જવામાં, કે ગોખાવી જવામાં જ મહત્તા સમજે છે. તે ઘેરથી ઉતાવળા 'ઉતાવળા આવે છે, અને જૂગ-જાની પેરે ઉતાવળે કહેવાનું કહી જાય છે, કે શીખવવાનું શીખવી જાય છે; મહિના, કે છ મહિનામાં જેટલો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીએ કરવાનો હોય છે તેટલો એ કે ચાર પાંચ મહિનામાં પૂરા કરાવવાનું જ તે સમજે છે, પણ જોતા નથી કે તે કાર્યસાધક કેટલા અંશમાં થાય છે. આવા શિક્ષકના વિદ્યાર્થીઓ બ્યવહારમાં પણ તે જ પ્રમાણે ઉતાવળથી કામ કરનાર થાય છે, અને બહુ જ ઝોહો વિચાર કરનાર થાય છે. આવા શિક્ષકો વિચાર કરવાની દેવ જરાપણ પાડી શક્તા નથી, જેથી વિદ્યાર્થીઓ મુક્તિવાળા થતા નથી. શાંતિથી ધીમે ધીમે જે શીખવવાનું હોય તે શીખવવું, એ તો આ શિક્ષકો સમજતા જ નથી, અને Express-એક્સપ્રેસ ગાડી જેમ દોડી જાય તેમ શિક્ષણના કામમાં તે દોડી જ જાય છે. આવા શિક્ષકો શિક્ષણને માટે યોગ્ય નથી જ.

૭ Steambrake Teacher અર્થાત્ યાનારોધજેવા શિક્ષકો પણ નકારા જ છે. કોઈ પણ યત્રને એકદમ અટકાવવું હોય છે તેને માટે તેને brake એક રાખવામાં આવે છે જેનાવડે તે તરત જ અટકાવી શકાય છે, જેથી તે યત્ર આગળ ગતિ કરી શકતું નથી. એકજેવા શિક્ષકો પણ વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિમાં બહુ જ વિઘ્નરૂપ થઈ રહે છે. કારણ, કે તે તદન જૂના વિચારના હોય છે, અને કોઈ પણ પ્રકારના દેશકાલને અનુસાર ફેરફારને સહન કરી શકતા નથી. જેથી તે પોતે જુની ધરડમાં અટવાય છે, અને વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમાં જ અટવાયા કરે, એવું શિક્ષણ તેમને આપે છે. કોઈ પણ જાતના નવીન કામને તે ગ્રહણ કરી શક્તા નથી અને તેના ઉપયોગ કરી શક્તા નથી. જેથી જે માર્ગે તેમણે શિક્ષણ લાવ્યું હોય છે તે જ માર્ગે તે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપે છે. અતે સમયની સાથે પ્રગતિ કરી શક્તા નથી, પણ જુનું એટલું સાદું. તેને જ વળગી રહેનાર હોય છે, પછી તેમાં ગમે તેટલો ફેરફાર કરવાની જરૂર હોય. આવા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનું કંઈ જ વિશેષ હિત કરી શક્તા નથી, અને તેથી તે શિક્ષણને માટે અયોગ્ય જ છે.

શિક્ષકતરીકે જેમને કામ કરવાનું પ્રાપ્ત થયું હોય તે કૃપા કરી આ વિષય વાંચીને તે સંબંધમાં સ્વતઃ અધિક વિચાર કરી જોશે અને ચોક્કસનામાં આ પ્રકારની અપૂર્ણતા હોય તો તેને દૂર કરીને વિદ્યાર્થીઓનું અને તેટલું અધિક હિત કરવામાં સાદાપ્યજ્ઞ થશે, એવી આ લેખકની મૂળ શિક્ષકોપ્રતિ વિનંતિ છે.

મંથાવલોકન.

ફોટોગ્રાફીનો કેર્સ—એસ, એમ, ધાર અને કંપની, ફ્રાન્સમાંના સ્ટ્રીટ, કાન-પુર, એમના તરફથી ફોટોગ્રાફીનો ‘અંગ્રેજી કેર્સ’ અમને અભિપ્રાયમાટે મળ્યો છે. આ કેર્સ અમે ધ્યાનપૂર્વક વાંચી ગયા છીએ, અને અમને તે ધણું ઉપયોગી લાગ્યો છે. આ કેર્સઉપરથી કોઈ પણ સાધારણ સુદિવાનો મનુષ્ય ફોટોગ્રાફીનું કામ શીખી શકે છે. ફોટોગ્રાફીની કળા સંખ્યામાં તેમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવવા યોગ્ય જણાવ્યું છે. આ કેર્સની કિંમત માત્ર રૂ. ૧૦-૦-૦ છે. અર્ધ-આનાની દીકરી મોક્ષનારને ‘પ્રોપેટસ’ માર્ત મોકલે છે. આજે આ ધંધા સારી રીતે ચાલી શકે તેમ છે, જેથી નોકરી જોગવા કરતાં આવા સ્વતંત્ર ઉદ્યોગમાં જોડાવું, એ હાલના વિદ્યાર્થીઓ માટે હિતકર જ છે. ઉક્ત કેર્સ અંગ્રેજી, હાંદી, તથા ઉર્દૂ એમ ત્રણ ભાષામાં મળી શકે છે.

નવયુગ—આ એક મરાઠી ભાષામાં નીકળતું માસિક પત્ર છે, જે અમને તેના પ્રકાશક ડી. કાશીનાથ અને કંપની, ૨૦-૨૪ કરંટમહાલસરોડ, કોટ, મુંબઈ એમના તરફથી મળે છે. આ માસિકનું દર રૌપણ આઠ પેશ અર્થાત્ પ્રાતઃકાલના જેવડું જ છે, પણ તે કોઈ માસે ૮ રૂબાનું તો કોઈ માસે ૬૪ અગીઆર રૂબાનું કાઢવામાં આવે છે. કામગીરી ચીકણી અને હંચા વાપરવામાં આવે છે, ટાઇટલપેજ અર્થાત્ મુખપૃષ્ઠ દર મહિને નવીન અને મુંદર રંગોમાં છાપવામાં આવે છે, દરેક મહિને દશવીંશ ઉપયોગી ચિત્રો આર્ટ-પેપરઉપર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. છપાઈ સ્વચ્છ અને વાંચતાં પ્રસન્નતા થાય તેવી છે. જૂદા જૂદા વિદ્વાનો પાસેથી જૂદી જૂદી શાખાના ઉપયોગી ત્રિપયો હંમેશાં ચર્ચવામાં આવે છે; લવાનમ પોષ્ટેજ સાથે ચાર રૂપેયા છે. જેમને મરાઠી આવડતું હોય તેમણે આ માસિક ખાસ જોવા જેવું છે; ગુજરાતીમાં આવું એક પણ માસિક નથી, અને મરાઠીમાં આવું માસિકમતોરજનન, ચિત્રમણગત, વગેરે એકથી અધિક માસિકો નીકળે છે, અને તેની પાંચદશ હજાર, કે તેથી પણ વધારે પ્રતો ખપે છે. એ ગુજરાતી સાહિત્યની કેટલી અપૂર્ણતા છે, તથા ગુજરાતી વાચકો કેટલા પાછળ છે, તે સુરપષ્ટ કરે છે. કહેવાય છે કે, દક્ષણીઓદરતાં ગુજરાતીઓ પૈસાદાર વિશેષ છે, છતાં મરાઠી સાહિત્યનો પ્રચાર ગુજરાતી સાહિત્ય કરતાં ધણું જ વધારે છે, એ દર્શાવે છે, કે ગુજરાતીઓ પોતાના માનસ વિકાસની ઉપેક્ષા કરીને પૈસાને ગડિ ખાંધવામાં જ વિશેષ હિત સમજતા હશે.

શ્રી જ્ઞાનોદયભજનસંગ્રહ—કદ સુપરરૌપણ ૧૬, પેશ પૃષ્ઠ ૧૩૦. ૨મી પ્રસિદ્ધ કરનાર હંવિ અખ્યાસદર હરિશંકર, ઉપદેશક હિંડુ અનાથાશ્રમ, નડીયાદ. મૂલ્ય

૦-૮-૦. આ પુસ્તકમાં જૂદાં જૂદાં મળનારો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે અને કર્તાએ ઘણો પરિશ્રમ લીધો છે.

દ્વાદશાત્મકાવ્યમ્—નામનું ગોઠવના સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી કાનજી માધવજીએ રચેલું સંસ્કૃતકાવ્ય તેમના ચિ. જયશંકર કાનજીભાઈએ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેને વેચવા માટે છપાવેલું ન હોવાથી તેનું મૂલ્ય સંખવામાં આવ્યું નથી. કાવ્ય ઉત્તમ છે. આ કાવ્યનું ગુજરાતીમાં સાથે સાથે ભાષાંતર આપું હોય તો વધારે સારું, એમ અમને લાગે છે. આ કાવ્ય ઉપરથી ઉક્ત વૈદ્યશાસ્ત્રીની કેટલી વિદ્વત્તા હતી તે સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

ભાકિતનો ઉપદેશક—લખી પ્રસિદ્ધ કરનાર ભટ્ટ સુગંધરામ ગણપતરામ મુ. જાદર (મહીકાંઠા). મૂલ્ય ૦-૨-૦. આ પુસ્તકમાં જીવદશા, એકતા, ધ્યાનનું ક્ષણ, પૂજનવિધિ, આશ્રમધર્મ વગેરે કરતા કરતી વિષયોઉપર લેખકે યથામતિ વિવેચન કરેલું છે.

પ્રાણચિકિત્સા—૩મી ૧૬ પેજ, ૫૪ ૪૦, મૂલ્ય ૦-૩-૦ પ્રકાશક પ્રભુશંકર નરેશભાઈ વ્યાસ, ભાગાતળાવ, સુરત. આ પુસ્તકમાં લેખકે પ્રાણ એ શી વસ્તુ છે તથા તે શરીરમાં શું કાર્ય કરે છે, અને તેના આરોગ્યપ્રાપ્તિમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે સારી ભાષામાં જણાવેલું છે. પ્રાણ સંબંધ તેમજ આ ઠેકાણે Animal magnetism ના અર્થમાં વાપરેલો છે. આ પુસ્તકને લખનાર વિજ્ઞાનજ્ઞાનથી ભરપૂર છે; આ પુસ્તક Animal magnetism નામના કોઈ અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી લખવામાં આવ્યું જણાય છે. છતાં લેખકે તેને ઉપયોગી કરવાને સારી પ્રયત્ન કરેલો છે. મહાકાલમાં આ સંબંધમાં વિસ્તારથી ચર્ચા થઈ ગઈ હતી છે, જેનું સ્મરણ આ લેખ વાંચતાં ચલાવવાના નથી જ રહેતું. પુસ્તક ઉપયોગી છે. છપાઈ સારી છે, અને સંવે પૈકા ટાઇપમાં છાપવામાં આવેલું છે.

શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ અનાયાશ્રમનો વાર્ષિક રિપોર્ટ—ઉક્ત અનાયાશ્રમ તરફથી સિદ્ધપુરથી મળેલો છે. આ અનાયાશ્રમમાં એકલાં અનાથને પાળવામાં આવે છે, એમ નહિ પણ કુલિન મનુષ્યો, કે જે નિરાધાર સ્થિતિમાં આવી પડેલાં હોય તેમને ગુપ્તપણે દાન આપવામાં આવે છે. રીપોર્ટ વાંચતાં કામ સતોષકારક ચાલતું જણાય છે તથા તેના મંત્રી રા. મણીલાલ રામશંકર ડાહર આ કાર્ય માટે ઘણો પરિશ્રમ લેતા જણાય છે. દાન કરવાની કળાવાળા મનુષ્યોએ આ આશ્રમને સાહાય્ય કરવાની જરૂર છે, કારણ તે કાર્ય જનહિતનું છે. આ સંબંધમાં અધિક જણવા કળાવાળા સિદ્ધપુરમાં ઉક્ત મંત્રીની સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.

સીહિતોપદેશ—(માળા પાંચમી) ગુજરાતીહિંદુસ્ત્રીમંડળ (સુખર્ષ) તરફથી
સિદ્ધ થઇને અમને મળ્યો છે. આ માળામાં તમામ લેખ સ્ત્રીઓના જ લખેલા છે, જે
ગુજરાતી સ્ત્રીઓની પ્રગતિ કેટલી છે તેનો ચિત્તાર આપે છે. આ માળાનું સાધક કાઠિન ચાર
પેજ જણાય છે, અને તેનાં ૬૮) પૃષ્ઠ છે. કાગળો હવા છે અને નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં
હુંદર રીતે છાપવામાં આવેલી છે. ગુજરાતમાં કઈ કઈ સ્ત્રીઓ વિદ્વાન છે તે આવા પુસ્તક
ઉપરથી સહજ જાણી શકાય છે. આ મંડળનો આશય સ્તુત્ય છે. સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થાય
તેવા વિષયો આ માળામાં ચર્ચવામાં આવેલા છે. તદ્દપરાંત ગં. જમનાબાઈ સમકર્ષ, દાદા-
ભાઈ નવરોજી, શ્રીમાન ગાંધી તથા તેમનાં પત્ની ગંગેરીની છબીઓ પણ અંદર આવવામાં
આવેલી છે. હિંદુ સ્ત્રીઓએ પોતાનાં નામ કેવી રીતે લખવાં, એ વિષય અમને ઠીક ઉપયોગી
જણાયો છે. કુન્ડ નર્મદાજીએ શાંતિલાલ, એમ લખવાથી નર્મદા કુમારિકા છે તથા તે
શાંતિલાલની પુત્રી છે એવો અર્થ થાય છે. પરંપરા પછી પોતાના પિતાનું નામ લખવું હોય
તો બહેન નર્મદા શાંતિલાલ એ પ્રમાણે લખવું, કે જેથી તે શાંતિલાલની પુત્રી છે, એમ
સમજાશે. અને પરંપરા પછી પોતાના પતિનું નામ લખવું હોય તો સૌ. નર્મદા કૃષ્ણલાલ,
એ પ્રમાણે લખવાથી તે કૃષ્ણલાલની સ્ત્રી છે, એમ જાણવું. વિધવા થયા પછી ગંગાસ્વરૂપ
શબ્દ આગળ લખીને પછી પતિનું નામ લખવું, એટલે સમજાશે, કે તે વિધવા છે. વિધવા
થયા પછી પિતાનું નામ લખવું હોય તો ગં. બહેન લખીને પછી પિતાનું નામ લખવું.
કુમારિકા, બહેન, સૌભાગ્યવતી, તથા ગંગાસ્વરૂપ, આ શબ્દોની યોજના ઉત્તમ છે, અને
વ્યવહારમાં લખાઈ કરવાયોગ્ય છે. આપણામાં કન્યાના નામ પાછળ બાપના નામ લખ-
વામાં આવે છે, અને પતિનું નામ લખવાનો રિવાજ આપણા દેશનો નથી. એ સંબંધમાં
શું કરવું તેનો કાઈ એક નિર્ણય અમે આ સંબંધમાં અધિક વિચાર કર્યા વિના જણાવી
શક્તા નથી. તોપણ જે વ્યવસ્થા ઉપર પ્રમાણે ગોઠવી છે તે વ્યવહારોચિત જ છે. આ વિના
ખીજા વિષયો પણ સારા છે. ગુજરાતી હિંદુસ્ત્રીમંડળનું શું કર્તવ્ય છે તથા તેમાં પ્રવેશ
પામવાના નિયમો વગેરે પણ આ અંકમાં જણાવવામાં આવેલા છે.

ચત્તો ધર્મસ્તુતો જયઃ—અથવા ધર્મનો જય—લેખક શ્રીયુત જૈશિકરામ વિદ્ય-
હરરામ મહેતા ખી. એ. વિદ્યાધિકારી ભાવનગર સ્ટેટ. પ્રસિદ્ધ કરનાર રણછોડદાસ ભવાન,
ગીરગામ મુખર્ષ. ૬૬ સુપરરોયલ ૧૨ પેજ, ૫૫૪ ૪૮. આ પુસ્તક વિચાર પુષ્પમાળાના
પ્રથમ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક પ્લેટોના The Republic થી
ની પશ્ચીક નામના ગ્રંથના ટોહનરૂપે એ મિત્રોના સંવાદના રૂપમાં લખવામાં આવેલું છે.
ભાષા, તથા વિચાર ઉત્તમ છે, અને સંકલના પણ પ્રશસ્ત્ય છે. આ પુસ્તક જોઈ અમને
આનંદ જ થાય છે. કારણ કે આવા પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો બ્યારે કંઈ પણ સાહિત્યસેવા કરે છે
ત્યારે સર્માજનને તેથી લાભ જ થાય છે. ઉક્ત પુસ્તકની રા. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ પિલાકર
કે જે વિચારપુષ્પમાળાની વ્યવસ્થાપક કમીટીના સેક્રેટરી છે તેમણે લખેલી પ્રસ્તાવના
ઉપયોગી અને વાંચવાયોગ્ય છે. આ પુષ્પમાળાનાં ખીજાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયેલાં જોવાની
જનસમાજસહ અમે ઇચ્છા રાખીએ છીએ. આ પુસ્તકનું મૂલ્ય ૦-૩-૦ જ છે અને તે

એન. બી. વિભાકર વિચાર પુષ્પમાળાના વ્યવસ્થાપક, ગીરગામ મુખ્ય, એમની પ્રાસેથી મળી શકે છે. છપાઇ સુંદર છે.

નવા યુગનાં જીવન સ્ત્રી પુરુષ—આ પુસ્તક પણ ઉપરની વિચાર પુષ્પમાળાના બીજા પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. કદ ઉપરના જેટલું જ છે. પૃષ્ઠ ૩૬ છે અને મૂલ્ય ૦-૩-૦ છે. છપાઇ વગેરે ઉપરના પુસ્તક જેટલું જ સુંદર છે. આ પુસ્તક શ્રીયુત કૌશિકરામ વિ. મહેતા, શ્રીનૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાકર તથા શ્રીમહારાણીશંકર અમ્બાશંકર શંભો, એમ ત્રણ લેખકોએ મળીને લખેલું છે. પ્રથમ લેખકે નવીન યુગનો જીવન, બીજા લેખકે નવા યુગની સ્ત્રી અને ત્રીજા લેખકે નવા યુગનો પુરુષ, એ ત્રણે ત્રણ લેખો આ પુસ્તકમાં લખેલા છે. લેખની શૈલી નવીન અને વાચકને પરાક્રમીતે ખોદક છે. પ્રથમ બે લેખમાં આ નવીન શૈલીની મર્યાદા સમજાવવા છે, પણ ત્રીજા લેખમાં તે પરાક્રમીતે (extremity) પામી છે, જેથી તેનો રસ જતો રહ્યો છે; તદુપરાંત લેખકે તેમાં જે જે કંઈ જણાવ્યું છે તેનો ઉદ્દેશ જ જાણે કેમ ન કર્યો હોય તેવો ભાસ થાય છે. વિચારપુષ્પમાળામાં આ પુસ્તકથી પણ એક ઉપયોગી લઘુ પુસ્તક વધ્યું છે. આ પુસ્તક પણ ઉપર જણાવેલા ઠેકાણેથી મળી શકે છે.

જર્મનીના વિજ્ઞાનવિદોએ ધાસભાગી કૃત્રિમ ખોરાક બનાવેલો છે, જે લક્ષરના સીપાક્રમોને સ્વાભાવિક ખોરાકના અભાવે આપ-
જર્મનીમાં કૃત્રિમ સ્ત્રોત્રાક.
 વામાં આવનાર છે. પ્રથમ ધાસને ખાંડીને ખુબ ખારીક લુકો કરવામાં આવે છે, પછી જે ખોરાકમાં એલ્યુમીન તથા ગ્રાઈટના નામનાં તત્ત્વો રહેલાં છે તેમાંથી તેને કાઢીને તેમાં મેળવવામાં આવે છે, કે જેથી તે સ્વાભાવિક ખોરાકની સર્વ ગરજ સારે છે. કદવલતા જેવી વિધા શું શું નથી કરી શકતી ?

તેપાળાની મીઠાને ધસીને વીંછીના દંડઉપર ચોપડવામાં આવે છે તો વીંછી ઉતરી વીંછીનો એક ડંપાય.
 જાય છે, એવો કેટલાક મનુષ્યોએ સ્વાતુલ્યવં કરી જોયો છે. તેમ જ કોઈ કોઈ મનુષ્યો કહે છે, કે તે જ મીઠાને લીંબુના પાણીના વીંચક પટ આપવામાં આવે છે, અને પછી તેનું અન્નને તેમાં આંજવામાં આવે છે તો સાપ ઉતરી જાય છે. તોપણ આ બીજા પ્રયોગ એને કુશલ વૈદની સલાહ લેધને જ કરવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

જાહેરસ્વરો.

૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨

શું પોતાનાં છોકરાંને શણકરવ
બે રૂપીયા કાંધ મોટી વાત છે ?

દેશી ૩૨ રમકડાં બોધને લોઠ તાબુબ થાય છે કે એટલા પૈસામાં આ રમક
કેવાં બનાવ્યા છે । રમકડાં માટીનાં નથી જે હાથ લગાડવાથી ત્રુટી પડે. રમકડાં-દે
પીતલનાં બહુ મજબૂત અને ખૂબસૂરત બનાવેલાં છે. છોકરાં છોકરી આ રમકડાં બોધ
આખો દિવસ હસે છે. પસંદ ન પડે તો પૈસા પાછા લેા. ૧ ચૂલો, ૧ ભુંગળ
૧ તવો, ૧ ચીમટો, ૧ બટલો, ૧ ચમચો, ૧ સાણસી, ૧ કડાધ, ૧ ઢોચા,
પોનાં, ૧ થાલી, ૧ થાલ, ૧ પ્યાલો, ૧ લોટો, ૧ ટોકની, ૧ પાણી કાઢવાની ડોલ
૧ છીપટ, ૧ પાતુ, ૧ ચકલા, ૧ બેલણ, ૧ ચાકુ, ૧ ચોકી, ૧ પાટલો, ૧ ટીકટ
૧ તીપાઈ, ૧ દીવી, ૧ સૂપ, ૧ ઘંટી, ૧ ચાલણી, ૧ વાટકો, ૩૨ રમકડાં ઘેર બે
કી. રૂ. ૧૨ સેટ લેવાથી બે સેટ મફત મળે છે. લેનાર જલ્દી કરશે.

મેગજન હેન્ડ ફોટો કેમેરા.

પોસ્ટકાર્ડના બંધાબરં એકદમ ૬ પ્લેટ ફોટોની તસવીર જલ્દી ઉતારી લેા. ૧૨
કાર્ડ, ૧૨ પ્લેટ, ૧૨ કાગળ, ૩ સીસી મસાલા, ૧ સુખલાલટન, ૧ ફેમ, ૧ હીસ,
૧ ચોપડી વિના માસ્ટર ફોટો ઉતારી લેા. આ સામાન મફત. કી. રૂ. ૨૦.

દે. આનંદ મંગલ.

ગલી નં. ૩-મથુરા.

હિંદી સરકારમાં રજીસ્ટર કરાવી ૧૮ વર્ષથી અજમાવેલી.

પીયૂષ રતનાકર

૮૦ દરદાની એક જ દવા.

આ એક જ દવાનાં બે ત્રણ ટીપાં ખાધાથી કે મસખ્યાથી પગથી માથા સુધીનાં તમામ અંદરનાં અને બહારનાં દરદાને વીજળીની પેઠે આરામ કરે છે. સેકેડો દવાની શીશીઓ આ એક શીશીનાં મુકાબલે

કરી શકતી નથી. કોષ પછુ રોગ પર આપો કે તુર્ત આરામ. આવી દવા આપને ઘેર બેઠે મળે છે તો પછી આમ તેમની ઝેરી દવાઓ ખરીદવામાં તમારો પૈસો શું કરવા બરબાદ કરો છો? બધાને છેડીદો અને માત્ર પીયૂષ રતનાકરની એક એક શીશી મંગાવી તમારી પાંચે હરહમેશ રાખો. દીંમત શીશી ૧ નો રૂ. એક. મોટી શીશીના રૂ. પોણાળે. વી. પી. ખર્ચ આર આના ત્રણ લેવાથી વી. પી. માફ. છ લેવાથી બર્મા ધડીઆળ છનામ. ૧૨ લેવાથી અસલ રોસેમીપ સીસ્ટમ પેટે ધડીઆળ છનામ.

કલપ !

કલપ !!

કલપ !

નવીન મનમોહન દેશકલપ.

એક વખત લગાવવાથી ભુરા અને સફેદવાળ કાળા બગર જેવા, ચળકતા થઈ જાય છે. આમકી તેમ જ હાથ કાળા થતા નથી. વધારે તારીફ એ છે કે, એક વખત કાળા થએલા વાળ છંદગીબર પછુ સફેદ થતા નથી. (કલપને બરાબર માલીશ કરશો) આ દવાની નેટલી તારીફ કરાય તેટલી થોડી છે. માટે ખચિત એકવાર ખાત્રી કરી જોવા. ચુકરો નાક.

કિંમત રૂ. સવા વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના. ત્રણ ડબી સાથે લેવાથી રૂ. આર. વી. પી. ખર્ચ માફ. છ ડબી લેનારને એક ધડીઆળ છનામ

ગોરા અને ખુબસુરત બનવાની દવા. સુગંધિ ફૂલોનું દુધ.

યહ દવા ચિલાયતી સુશવોદાર ફૂલોકા અર્ક છે.

ચિલાયતના એક મહાન પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટરે હમણાંજ નવિન શોધ કરી બનાવી મોકલી છે. આ દવાને સાત દિવસ સુધી શરીર તેમજ ગરદન ઉપર સારીશ કરવાથી હિનપ્રત્નિત ચેહેરાતે રંગ ગુલાબ જેવો થતો જાય છે. શરીરમાંથી ખુરાઓ નિકળે છે. ગાંધપરના કાળા ડાઘ, (ચાંદા) ખીજ, ફોલ્લા, ફોલ્લી, ખુજલી વિગેરે દૂર કરી એવી ખુબસુરતી આપે છે. કે ચંદ્ર જેવી ચમક અને ત્વચા (ચામકી) ને નરમ અને રેશમ જેવી સુંવાળી બનાવી આપે છે. ખાત્રીના માટે આપની પ્રમદાને ચંદ્રખુખી બનાવવા એક વખત વાપરી અજમાવસ કરો. દીંમત ૧ શીશીના રૂ. ૧૧ વી. પી. ખ. પાંચ આના. ત્રણ શીશી લેનારને વી. પી. ખર્ચ માફ. છ શીશી લેનારને એક ધડીઆળ છનામ.

અસલી નમક સુલેમાની.

આ વસ્તુ ખાવાથી દીલ ખુશ થાય છે. જરૂર પ્રદિપ્ત થાય છે. પેટનાં દર્દો જેવાં કે અથડાં વાયુગોષો, બાંધકામ, વિગેરે તે મટાડે છે, બુખને વધારે છે, અને ખોરાક પચાવવાને શરીરમાં રક્તાત તથા તાકાદ આપે છે. કિંમત શીશીના રૂ. ૧-૦-૦૦ વી. પી. ૦-૫-૦૦ ત્રણ લેનારને વી. પી. ખર્ચ માફ. છ લેનારને ૧૧ શીશી મફત મળે છે અને બાર લેનારને અસલી રોસેમીપ સીસ્ટમ પેટે ધડીઆળ છનામ મળે છે.

ઝુંડની રામબાણુ દવાઓ.

બાળાગોળી.

બચ્ચાંઓને માટે ઉત્તમ ધલાજ. રોગી તેમજ નીરોગી બચ્ચાંઓને આણુ સેવન કરાવવાથી તેનો ખાંધો મજબુત થાય છે. નીશાવાળી કોષ્ટ પથ્થુ ચીજ આ ગોળીમાં નથી.

૨૦૦ ગોળીની બાટલીની કિં. રૂ. ૩. ૦૦

મંદાગ્નિવટી.

અતોજનું પાચન ન થતું હોય, દસ્ત સાર ન આવતો હોય, વારંવાર હાનૂત થયા કરતી હોય, ખાવાની રૂચિ ન થતી હોય, અને જેને હીરોપ્શીયા જેવું બહાણું હોય તેમને માટે આ એક ઉત્તમ ધલાજ છે. ૦૧ રતલની બાટલીની કિં. રૂ. ૧. ૦૦

ચંદ્ર પ્રભા.

(લોહભસ્મ શિલાજીતવાળી.)

નામ પ્રમાણે ગુણમાં ધણી જ ઠંડી છે. મૂત્રાશયમાં થતી બળતરા, સ્વપ્નાવસ્થામાં થતો વીર્યસ્રાવ, જૂનો પ્રમેહ, તથા મૂત્રાશયના તમામ રોગોને તત્કાળ મટાડી આરામ આપે છે.

તોલા ૧ ની બાટલીની કિં. રૂ. ૧. ૦૦

ઝંડુકામીરેયુટિકલ પર્કસ,

એશીન્સ્ટનરોડ, મુઆઇ.

જીવનનો લહાવો ! સુપાત્રે દાન !

દરિદ્રાન્મર કૌતૈય માપ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્.

વ્યાધિતસ્યોપધંપય્યં જીરજસ્વકિમૌપચૈઃ ॥

યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અનુન પ્રત્યે કહે છે કે:—જે દુઃખીઓ આ વિશ્વમાં અશક્ત-યાને અનાથ-છે તેઓને અર્થે દાનનો વ્યય કર અને તે જ સાર્થક છે. કારણ કે વ્યાધિવાળાને ઔષધ અપાય તે જ ઉપયોગી છે, વ્યાધિ વિનાનાને ઔષધ આપવાથી શું ?

દાનવીર શ્રીમતો શાસ્ત્રાચાર્ય પાલન કરવું તે મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે. ઉપરની તે આત્માપ્રેમણે વર્તો. અમારી સંસ્થામાં અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિધવાઓ, ગરીબ વિધવાઓ, તથા વ્યાધિગ્રસ્ત કંગાલ મનુષ્યોનું પોષણ થાય છે. તો બધુઓ કરકમલ લાવો અને ધીરનો ગ્રેમ મેળવો. વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ સહીસન્નાગત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના હાથમાં છે. દાન આપનાર દાતાને પહોંચ્ય મોકલાય છે, તેમજ પેપરોમાં નામ પ્રસિદ્ધ થશે. રૂપીઆ એકથી વધુ દાન કરનાર દાતાને વાર્ષિક રીપોર્ટ મોકલવામાં આવશે. દયા લાવી લગો.

આશાના નવા અંકુર.

હીસ્ટરિયા-વાયુમુક્તી

કી. રૂ. ૪-૧૦-૦.

હિન્માદ, ચિત્તભ્રમ, દેહર, વાધ, આંકડી કે કાંકણી તેમ જ કમાન થવું, રડવું, ધુણવું, વગેરે તોફાન કરવાં; અને શરીરે થંડા પડવું, જડ થવું, થાસ રેંધાવો તથા દાંત રેંધાઈ જવા વગેરે લક્ષણો મટાડવા માટે ઉત્તમ દવા છે. તેનો ઉપયોગ કરનાર રંગુનવાળા ઝવેરી સુ. દ. શાહ, રેવાકાંઠાના આસિ. પોલિ. એ. સાહેબ ન. જ. મહેતા. વડોદરા રાજ્યના એજ્યુ. ઈ. સાહેબ, છ. ઠા. મોદી, પાટણના પ્રસિદ્ધ વકીલ વિદ્યારાજકરભાઈ અને નથુભાઈ. નાંદોદ હેડમિસ્ટ્રીસ બેબેન જ. ના., અને ડોકોઈ કંવાઝર રાંકરભાઈ, વગેરે ગૃહસ્થો છે. સર્વિશિક્ષિતો દરરોજ મળ્યાં કરે છે. ટ્રિફિટ ખીર ખુલાસા મળશે.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ દેશીનામાવાળા.

સંશોધક હીસ્ટરિયા-ડોકોઈ-વડોદરા.

દ્વારકાંધીરા ઔષધાલય.

ઔષધાલયમાં દરેક જાતની દવાઓ તૈયાર રાખવામાં આવે છે

દરેક દવાઓ વી. પી. થી મોકલાય છે.

આસ ધાતુપ્રદિને માટે કસ્તૂરીની ગોળાઓ કા. ગોળા ૪૦ ની ટપીના રૂ. ૧૦-૦-૦ નંબર ખીજની કા. ગોળા ૩૨ ની ટપીનો રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના પરમાઓ મટાડનાઈ પરમાંતક કા. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦. ચાંદીનો મલમ બાટલી એકનો રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના લોહીને સુધારનાર સાસીપરીલા કા. બાટલી એકનો રૂ. ૧-૦-૦. દરેક જાતનાં તાવને માટે રામબાણુ દવારાંકર એજ્યુ મિક્ચર કા. બાટલી એકના આના આઠ.

પ્રત્યેક પ્રીતિમા. દરેક પ્રીતિ. જર્મીલપમે સુધરિ. જિતમ પ્રભાતી પ્રીતિ કરનાર પ્રદરેતક કા. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦.

નાના બચ્ચાઓને માટે બાલામૂત કા. બાટલી એકના આના આઠ. કસ્તૂરીની બાળગોળાઓ કા. ગોળા ૧૦૦ ના રૂ. ૧-૦-૦. નંબર ખીજે ગોળા ૧૦૦ ના ચાર.

ત્રિસોડીયન. છીયે રોગ ઉપર સારૂ દરે છે. કા. બાટલી મોટીની રૂ. ૨-૦-૦ નાની બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦.

નામાંકીત એન્ટી નેક્રો છે.

ઉપરથી દવાઓ વાપરી ખાત્રી કરો. જે દવાથી હાથે ન થાય તેને માટે સહાયકથી લખો કે નથી પેસાં પાછા મોકલવામાં આવશે.

દેશી દવાઓ વાપરનાર ગૃહસ્થો, દાકતરો અને વૈદ્યોને વિનંતિ.

• મોરળી સ્ટેટ ફાર્મસીમાં બનતી દેશી દવાઓ એક વખત વાપરી જોવ
સર્વને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

સ્ટેટ ફાર્મસી; મોરળી (કાઠીયાવાડ)

છીંકણી-

૭૦ વર્ષ ઉપરાંતની પ્રસિદ્ધ પામેલી તથા હિંદુસ્તાનમાં
સકંધી સારામાં સારી મણાતી છીંકણી અમારે ત્યાંથી
મળી શકશે. ૧૨ તોલાના ૦-૮-૦ આના, ૨૪ તોલાના
૩. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ સાથે. અમારી આ છીંકણી મુગધીલાર અને અમારી ખાસ બનાવટ
છે. આજે જ તેને ખાંડે લખો.

R. Kasiviswanath Mudalliar,
Post Box 140—Madras.

તાવની રામબાણુ દવા

રૂ. ૧૦૦ સો ઇનામવાળી.

તમામ જાતના તાવ આ દવાથી ના ઉતરેલો લીધેલા પેસા પાછા આપીશું. એથીઓ તા
દવાથી ના ઉતરેલો એમ સાબીત કરનારને રૂ. ૧૦૦ ઇનામ આપીશું. ડબ્બી ૧ ની કિંમત
૧-૦-૦. ખાસ પોસ્ટેજ તથા.

શક્તિસંજીવન.

શક્તિસંજીવન નામની દવામાં શક્તિ લાવવાનો તેમજ વીર્ય વધારવાનો યુક્ત નથ
સાબીત કરનારને રૂ. ૧૦૦ ઇનામ આપીશું. શક્તિસંજીવન ધાતુ સંબંધી તમામ દરદો
કરી તમામ અવયવોને મજબુત કરે છે. ડબ્બી ૧ ની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

ધાતુ-વિકાર.

ધાતુ-વિકાર નામનું પુસ્તક વાંચવાથી છંદગ્રી લખાય છે. શરીરે સારા અને તંદુરસ્ત
છે. મંગાવનારને મફત અને પોસ્ટ ખર્ચ લીધા શિવાય મોકલવામાં આવશે.

શ્રી રોગ ચિકિત્સાનું પુસ્તક મફત મંગાવો.

૨૭૨૮૬-

સ્ત્રીઓ માટે ટોનીક દવા.

નં. ૩૧

પ્રદર (નબળાઈ), અનિયમિત રુઝાવા, ગર્ભાશયનો સોજો.

પ્રદર વિનાશક દવા વાપરો.

ઉપર બતાવેલાં દરેક અને ધીન રોગો માટે જ્યાં કે, સંતપ્રદર, કસવાવડ, છોડ, હીરડીરીઅ પેદુનો દુખાવા, છાતીમાં દાદ, હાથ પગનું કળતર અને સુવારોગથી થતાં જીનું હકીલાં દુઃખો વ મટાડવા માટે અત્યારી જગપ્રાસદ પ્રદર વિનાશક દવા એક અકસીર દવાજ છે. ફક્ત આ દવાસમાં દવાનો ગુણ ચોક્કસ માલમ પડે છે. આ દવાની દવાના ૩ ૧-૭-૦ પૌરોજ સાથે. બાટલી ૧ ની કિંમત રૂ ૨-૮-૦ પૌરોજ ત્રણ આના.

વડોદરાના એજન્ટ
મેશર્સ ત્રિવેદી અધર્મ.
ની કું. વડોદરા.

પ્રદરવિનાશક ઓફીસ.

ખંભાત (૧૧) (ગુજરાત).

Battliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 1 each bottle of 100. Price 12 As. each.
Battliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 2 each bottle of 100. Price Rs. 1 each.
Battliwalla's Ague Mixture for Fevers, Malaria, Influenza etc. Price Rs. 1 each.
Battliwalla's Ague Pills for Malaria, Fever, Influenza etc. Price Rs. 1 each.
Battliwalla's Tonic Pills for pale people & nervous breakdown Price Rs. 1-8 As. each.
Battliwalla's Tooth-Powder for Preserving Teeth. Price 4 As each.
Battliwalla's Ringworm ointment for ringworm, Dhobi itch etc. Price 4 As. each.
May be had from all dealers in medicines or from:

Dr. H. L. Battliwalla Sons & Co., Ltd.

No. 226 Worli, 18 Bombay

TELEGRAPHIC ADDRESS :—" Doctor Battliwalla Dader. "

નવાશ્રક રસાયન.

ક્ષય, સંઘડણી, મંદગ્નિ નબળાઈ વગેરેની ઉત્તમ દવા. આ રસાયન ક્ષયમાં વાપરવા જેવું છે. તેની એક માત્રામાં ૬ અબકલરમ આવે છે. દી. તો. ૧ ના રૂ. ૧-૦-૦.

લી૦ વૈદ્ય અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટણી.

વાગ્લટકૃત અષ્ટાંગ હૃદયનું શુદ્ધ સરલ ગુજરાતી ભાષાંતર—કર્તા પ્રાણશય વૈદ્યકનું વૃદ્ધનયીર્વાનું મોહું પુસ્તક આટલી સસ્તી કિંમતે મળતું આ પહેલું જ છે. મંગાવીને ખાત્રી કરો. કિંમત પૌરોજ સાથે રૂ. ૩-૮-૦

મળવાનાં સ્થળ.

પ્રાણશંકર પ્રેમશંકર પટણી, બોધદ કાઠીઆવાડ.

વૈદ્ય અમૃતલાલ વિ. પ્રાણશંકર પટણી—ગાંધીધર દવાશાળા,
પો. ભરૂચ રેશન.

૪૦

જી. ઈ. વિ.

ફક્ત રૂ. ૨૭ માંજ.

૧૬''x૨૦'' ની હાથ જેવડી મે

પત્ર વ્યવહારથી ફોટોગ્રાફ પાડવાની

નવી કળા.

જો તમારે ઘેર એકે સુપ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફ પાડવાની કળા ઘેર એકાં શીખવી હોય તો તમે તરત જ પત્રવ્યવહારથી શીખવવામાં આવતો અમારો ફોર્સ મંગાવો અને તમને માત્ર નામના જ દર રૂપિયા થી લેઈને સર્વ શીખવવામાં આવશે.

આ 'ફોર્સ' અંગ્રેજી, હિંદી તથા ઉર્દૂ એમ ત્રણ ભાષામાં મળી રહે છે.

અર્થાત્માનાની પોસ્ટ ટીકીટ મોડેસ્ટી આખતાર ઉપર અને 'પ્રોપ્રાયેટર' મદત મોડેસ્ટીએ છીએ. જલદીથી લખો.

એલ. એમ. ધાર એન્ડ કંપની.

ફરાસખાના ગલી, કાનપુર.

જલદી કરો,

જલદી કરો.

ગંજનન માર્કની અસલ કાપુલી હીંગ.

જો તમારે અસલ કાપુલી હીંગ જોઈતી હોય તો અમારી ગંજનન માર્કની જ માગો. અમારી આ હીંગ લેબરેજ વગરની તથા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી જ તે ત્યંત લોકપ્રિય થઈ છે, તેની માત્ર એક વખત મંગાવવાથી જ તમારી ખાત્રી થશે. બાર તોલાના એક ડબ્બાનો રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ નુકડું. નીચેને ઠેકાણે લખો અમારું શિરનામું અંગ્રેજીમાં કરવું.)

તારીવાગલ એન્ડ કંપની,

કાનુલી હીંગ સ્ટોર્સ.

હોજાવર (India.)

પડતર કિંમતે.

અમારી પાસે રૂ. ૨૦, ૩૬, ૪૫, ૫૦, ૮૦, ૧૦૫, અને ૨૫૦ રૂપિયાની વેચાણ તનાં નવાં અને ટકાઉ ફોનોગ્રાફ વાળાં કંઈ પણ લાભદિના પડતર કિંમતે જ દેવાનાં છે. જેમને જરૂર હોય તેમણે અમારી સાથે પત્ર વ્યવહાર કરવો.

उद्देशनी साथी भाणाओ.

તથા જીણા મરી જેટલા દાણા. ખોટા ઠરે તે પૈસા પાછા. સામગ્રી મંગાવ
તથા માલ ખપાવનાર એજટને સારું કમીશન આપવામાં આવે છે. ગામગીરી માંગાઓ ત
ઠેકાણે વ્યાપી માંગાઓ કરતાં વળનદાર, પાકા દાણાની અને ખાત્રીવાળી હોય છે. કિંમત નં.
થી ૧ સુધીની અનુક્રમે ર. ૦, ૦=, ૧ા, ૦ા, ૧ા, ૧ા, ૨ા, ૨ા, ૩ા, ૪ા, ૫ા, ૬ા, ૭ા, ૮ા, ૯ા અને
૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯ પંક્તિ એન્ડ કંપની.

શ્રુતકીનેજાપે, તૃત્તિહયાચાર્યજ્ઞના મંદીરસામે વડોદરા.

સુગંધીદાર અગરબત્તી.

કોઈ શેરમાં ૧૫૦૦ તો કોઈ ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. દોઢ દોઢ બે કલાક તો કોઈ આવે કલાક બળે છે. શ્રીમાનુ તેમ જ બરીબ વાપરી શકે છે. બે ત્રણ રૂપિય અને પાંચ રૂપિય સુધી લાવતી અગરખતિ એક અધીજમાં લગભગ સવાસો નંગ આવે છે. કેટલોગ મરત.

ਡ. ਭ. ਪੀ. ਪਤਿਨੀ & ਪਤੀ

५३।६२।.

બે. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

ટાવર,—પડેશ્વર.

આભેહુળ ચમત્કાર.

याद राखजे के तमोने लाज न थाय तो अगोने तमारा पसा जेधता न नथी.
 अमारो पस तथा दरेक जतना भरनवानी पाउडर जेदो तो, अहरीर
 नीपडस छे डे इत नाथ न दिवसनी आगेहुन बमदार जतावी आये छे. माहसानी
 भइत भंगानी.

મુંબઈના એજન્ડા

ਗੋਲ ਰਾਜਪੁਤ ਕੋਸ਼ :-

સુભાષચંદ્ર નીચે.

કો. કચ્છી ૧ તો. ૨૫૫૩ ૩. ૧-૮-૦

ਪੰਜ ਵੀਲਾ ਗਾਂਧੀ ਭਾਗ ਸੀ.

समनंभरः—हं हि यावाः

બુદ્ધવધક યાગ.

વિદ્યાર્થીઓ, લેખકો અને મગજભરી કરનારા દેશબંધુઓ માં
આયુર્વેદની પ્રસાદીરૂપ શાસ્ત્રીય મિશ્રણ.

સ્મરણ્યુચિતની ન્યૂનતા, ઉદાસીનતા, ચિત્તભ્રમ, ઉન્માદ, હીસ્ટીરીઆ અને મગજની
બળાઈ દૂર કરી પ્રસન્નતા અને બુદ્ધિ વધારે છે. રૂ. ૨-૦-૦. ધી અને ધાતુને સુધારી નબળાઈ દૂર કરે છે. ધી
અને મધના અતુપાનથી લેવાય છે. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. ધી અને મધ મેળવવાની અતુરતા ન
હોય તેમને અહીંથી મેળવીને મોકલાય છે.

ડૉક્ટર બળવંતરાય ઝવેરીલાલ—વૈદ્યમૂર્ણ.

શાખા
કેલોઈ પોસ્ટ
૧૧૮ બરેલ રેલવે સ્ટેશન

આર્થ અને ઇન્જિનિયર પદ્ધતિસહ ઉપચાર કરનાર
મુખ્ય દવાશાળા—કીમ સ્ટેશન.
ખી: બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલવે.

ગીતામાં હિંશ્વરવાદ.

છ દર્શનની સાંધે ગીતાની તુલના કરી ગીતાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવનાર ઉત્તમ તાત્ત્વિક બંગાળી
મંથનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર—મૂલ્ય રૂ. ૨ પોસ્ટેજ શુદ્ધ.

ભાષાંતર કર્તા—દામોદર વખતરજી શાહ.
તા. માસ્તર-પાળીયાદ-કાકિયાવાડ.

પાતંજલ યોગદર્શન.

યોગસંબધમાં ગુજરાતીમાં આવું ઉત્તમ એક પણ બીજું પુસ્તક હજી સુધી તો લખાયું
નથી. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

પ્રતાપસિંહભટ્ટ, બેંગલોર.

“ સાહિત્ય ”

પુસ્તકો તથા લાઘવિરીઓના શોખીનોએ જો રૂપ ૦ તથા ૫૦૦ ગુજરાતીમાં
સૌથી સારાં પુસ્તકો ક્યાં છે તે જાણવું હોય તો ફેબ્રુવારી તથા માર્ચ માસનું
“ સાહિત્ય ” માસિક ફક્ત આઠ આના ખર્ચે વાંચવું.

બહેરખર્ચ માટે ઉત્તમ સાધન છે. વાર્ષિક લાભાળભ મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

વધુ વિગતમાટે લખો:—

વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય વડોદરા.

૧૦૦૦૦ રૂપેઆ ઇનામ !

૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ સુધીમાં ચાળીસ હજાર આહુકામાં વહે ચવામાં આવશે. કદાચ આ વાત ઉપર વિશ્વાસ ન હોય.તો, આ આનાંનો રટાપ મોક્ષીને ઇનામ વહે- તું ઇકરારનામું લખાવી લેશો. પહેલું ઇનામ રૂ. ૨૦૦૦) રોકડા તથા બીજું ઇનામ ૧૦૦૦ રોકડા. આ પ્રમાણે ક્રમવાર ઇનામ જે લોકો નીચેની દવાઓમાંથી એક પછી દવા ખરીદી દ્વારા ઇનામના રજીસ્ટરમાં નામ લખાવ કરાવશે, તેમને વહે ચવામાં આવશે.

અમૃતપ્રવાહુ:—કમળેરી વા દરેક જાતનો તાવ, અતિસાર, માથાનો દુખાવો, ખાંસી । પ્લેગને માટે સુગંધિત સ્વાદિષ્ટ દવા. કિં. ૧-૦-૦.

ધાતુપુષ્ટી ચૂર્ણ:—કમ કોવંત બની ગયા હોય, પુરુષાતન જતું રહ્યું હોય, સૂસી, નવિકાર, પ્રમેહ અને માથાના દુખાવાએ ઘેરી લીધા હોય, કમર યુષ્કળ દુખતી હોય, અને બાળકથી કમળેરી નજર પડતી હોય, એવી હાલતમાં આ ચૂર્ણ ખાવાથી શરીરમાં અપૂર્વ આવે છે. કિં. રૂ. ૨-૦-૦.

નાકૌવતવાનને કોવત આપનાર અદ્ભુત ગોળીઓ. આ ગોળીઓ ખાવાથી ધણું જ ત મળે છે. વાપરી ખાત્રી કરો. કિં. રૂ. ૧-૦-૦.

ઉપયુક્ત ઇનામો મોટા મોટા વક્રિલ, ડોક્ટર અને હકીમોદ્વારા આપવામાં આવશે અને તે આહુકાને મળી શકશે. કોઈ પછી આહુકા ઇનામ મેળવ્યા વિના રહેશે નહિ. આહુકા પછી ઇનામ ચનાર કમીરીના મેખર થઇ શકે છે. આમ છતાં પછી જે દવા કાપશે ન કરે તો પૈસા પાછા પવામાં આવશે. માટે જલદી આહુકા થાઓ. આજપર્યંત કોઈએ આવી સંસ્મારથી કંઈ નથી.

મેનેજર, સૂચ્ય ઔપધાલય,
લખનૌ.

(પત્રવ્યવહાર હિંદી અથવા અંગ્રેજીમાં કરવો.)

અસલ સિદ્ધ ખીસાયંત્ર.

જેની પાસે હરોળીસા, તેને વરા થાશે જંગદીશા.

અમે સંસારના ઉપકારને વાસ્તે એક વર્ષ સુધી હંધિકેશ, હરિકાર, બદ્રિનાથ, દિમાલ- દિ સ્થાનમાં યાત્રા કરીને અને અત્મન્ત પરિશ્રમ વેદીને એક મદાત્માની મારફત આ વસ્તુ પ્રાપ્ત । છે. જેની નોકરી જતી રહી હોય, દુહાન ન ચાલતી હોય, પરિક્ષામાં નિષ્ફળ થતા હોય, દુભામાં જીત ન થતી હોય, સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે લગાઇ થતી હોય, હમેશા ભૂતપ્રેતની ખીડા ઘેર તી હોય, પુત્ર થઇને મૃત્યુ પામતા હોય, સુવાવડની ખીમારી થતી હોય, અહોની ખીમારી નડતી ।, રોજગાર ન લાગતો હોય તેમણે સર્વેએ આગરો અસલી સિદ્ધ ખીસાયંત્ર મંગાવીને ચોતાની સે.રાખવો: તેમની સર્વ મનકામના સિદ્ધ થશે. વધારે પ્રસંસા કરવી અનુચિત છે. એકવાર ગાવી ખાત્રી કરો. કેવળ પરિક્ષાને માટે અર્ધો પૈસા ૦-૮-૦ પડશે. પોરટેજ એકથી માંડી ર સુધીના ૦-૪-૦.

પત્ર વ્યવહાર હિંદી આ અંગ્રેજીમાં કરવો.

ધણીજ સસ્તી-અર્થ કરતાં પણ ઓછી કિંમતે સુરસ પુસ્તકો
 જોઈતા હોય તો આ જાહેરાત
 વાંચી મિત્રોને વંચાવો ને આ સસ્તી પુસ્તકમાળાના
 ગ્રાહક થઈ તરતજ લાભ લો.

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા.

ગ્રાહકો માટેના નિયમો.

૧. પ્રવેશકીના આઠ આના મેનેજરને મળેલી ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાશે. પ્રવેશ શી પહેલાં પુસ્તકના વિ. પી. સાથે વસુલ લેવાનું જણાવશે તો તેમ કરવામાં આવશે.
૨. ગ્રાહકને આ માળાનાં તે ગ્રાહક થયા પછીનાં તમામ પુસ્તકો અર્ધા કિંમતે આપવામાં આવશે, ને તે લેવા તે બંધાયેલા ગણાશે. (પાછલાં પુસ્તકો ઉપર નવા ગ્રાહકનો હક ગણાશે નહિ.)
૩. વર્ષની અધવચ થનારા ગ્રાહકને વર્ષની શરૂઆતથી ગ્રાહક તરીકે નોંધવામાં આવશે, ને તે વર્ષનાં બહાર પડેલાં પુસ્તકોમાંનાં જે સિલકે હશે તે બધાં તેને મોકલવામાં આવશે. ગ્રાહકને પુસ્તકોની કિંમત બદલ એક વર્ષમાં વધારેમાં વધારે રૂપીયા બેથી વધારે આપવું ન પડે તે માટે એક વર્ષમાં આ માળાનાં ચાર રૂપીઆથી વધારે કિંમતનાં પુસ્તકો કાઢવામાં આવશે નહિ.
૪. આ માળાનું દરેક પુસ્તક ત્રણથી ચાર ચાર મહીનાને અંતરે બહાર પડશે. નવું પુસ્તક તૈયાર થયેથી ગ્રાહકોને વિં પીં પોસ્ટથી મોકલવામાં આવશે. વિ. પી. પોસ્ટેજ ગ્રાહકને શીર.
૫. કોઈ ગ્રાહક પુસ્તકનું વિં પીં ન રાખતાં પાછું વાળશે તો તેની પ્રવેશકીના આઠ આના ઉપર તેનો હક રહેશે નહિ, ને તેની શી "ફાર્સીટ" ફરી તેનું નામ ગ્રાહકમાંથી કમી કરવામાં આવશે. આવી રીતે કમી થયેલાને ફરી ગ્રાહક થવું હશે તો પ્રવેશકી નવા ગ્રાહક તરીકે ફરી ભરતી પડશે.
૬. કોઈ ગ્રાહકને ગ્રાહકમાંથી કમી થવું હશે તો ગ્રાહક થવાને એક વર્ષ પૂરું થયા પછી કમી થઈ શકશે. આ પ્રમાણે કમી થએલા ગ્રાહકની પ્રવેશકીના આઠ આના તેમના ખર્ચે પાછા મોકલવામાં આવશે, આ છોડા પુસ્તકની કિંમતમાં મળે અપાશે.
૭. આ માળાના પાંચ વર્ષ સુધી કાયમ ગ્રાહક આણું રહેનારને દર પાંચ વર્ષે એક રૂપીઆ બોનસ તરીકે મળે આપવામાં આવશે.
૮. આ માળાના વર્ષની શરૂઆત ધ. સનના અંતેજ વર્ષની શરૂઆતથી ગણાશે.
૯. આ નિયમોમાં પ્રસંગોપાત ફેરફાર કરવાની જરૂર અમને જણાશે તો અગાઉથી ગ્રાહકોને જણાવીને કરવામાં આવશે.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા

મેનેજર; પીરમશાહ રોડ-અમદાવાદ.

સા. રા. કેશવજી વિદ્યનાથ ત્રિવેદી કૃત (ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી)

સતીમંડળ, ભાગ ૧-૨.

સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ સાથેના દરેક ભાગની કિ. રૂ. અઢી. આ પુસ્તકના પહેલા ભાગની સાતમી તથા બીજા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ ધણા મુધારા વધારા સાથે બહાર પડી છે તે બંનેની ઉપયોગીતા તે લોકપ્રિયતાની ખાતરી છે. દરેક કુટુંબમાં એકેક નકલ ખાસ કરીને રહેલીજ નોંધએ તેવું સ્ત્રી ઉપયોગી ઉત્તમ આ પુસ્તક છે. નામદાર સરકારે તેના વડોદરા રાજ્યે ધનમ તથા લાઈબ્રેરી અને માટે મંજૂર કરેલું છે. વનિતાવિદ્યાન ને સનાતન ધર્મનીતિ પ્રવર્તક મંડળી તરફથી લેવાતી પરીક્ષાઓ તથા શાલિકાયાગાઓમાં સંખ્યા મંડિ પશુ આ પુસ્તક પસંદ થયેલું છે.

ગુજરાતી શબ્દકોષ.

લાઈબ્રેરીના શણગાર રૂપ ૭૦૦૦૦ શબ્દોનો સંગ્રહ.

ગુજરાતી શાખામાં સારામાં સારો ગણાતો “નર્મદોષ” ધણાં વર્ષથી મળતો ન હોવાથી એક સારા કોષની આવશ્યકતા ધણી લાંબી મુદત થયાં ગુજરાતી સાક્ષરો અને અભ્યાસીઓને જણાતી હતી. આ ખોટ પુરી પાડવાના હેતુથી આ કોષ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. આ કોષમાં “નર્મદોષ”માંના શબ્દો ઉપરાંત હજારો શબ્દોનો મોટો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અને આધાર માટે પ્રાચીન શાસ્ત્રો તેમજ આધુનિક લેખકોનાં લખાણોમાંથી અવનરણ પશુ આપવામાં આવ્યાં છે. મોટા કદનાં ૫૯ ૧૦૦૦ ઉપર. પુઠું સોનેરી. કીમત મહેનતના પ્રમાણમાં છેલ્લે ઓછી માત્ર ૭ રૂપીઆ. પો. ૦-૬-૦.

વેપારોપયોગી પાઠશાળા.

દી૦ ખ૦ અંબાલાલસાહેબના “નાણાંલીઝ” વિશેના આખા લાપણ સહીત.

પાકું પુંકું—કીમત દસ આના.

આ પુસ્તકમાં નાના મોટા સર્વે વેપારીઓને હમેશાં ઉપયોગી થયેલ પડે તેવા નીચે પ્રમાણે ૨૮ પાઠ છે. (૧) વેપારનું મંદત્વ. (૨) ધણો. (૩) મુકી. (૪) નાણું. (૫) શાખ. (૬) પેદીઓ, ભેડા અને શરારો. (૭) વેપારમાં નામાનું મંદત્વ અને તેની અગત્ય. (૮) ધરાઈ અને વરખાત. (૯) જાહેરાત-પ્રસિદ્ધિ. (૧૦) પંત્યાણું-સલાહો વેપાર. (૧૧) વેપારીના મુજબમાય. (૧૨) વેપારમાં કિતેલ મેળવવાનાં સાધનો. (૧૩) ધંધામાં ખોટા આવવાનાં કારણો. (૧૪) હાથારીઆ વ્યવહારથી થતી હાની. (૧૫) વેપારમાં વિધાસનું મંદત્વ. (૧૬) નીમો, તેની જરૂર તે તેના લાભ. (૧૭) વેપારી જ્ઞાનનાં સાધનો. (૧૮) તેજ મંદીનું જ્ઞાન. (૧૯) વેપારીને અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસની જરૂર. (૨૦) જરાત અને વેપારનાં તત્વો. (૨૧) મુશ્કેલી. (૨૨) વેપારની મંગલરો. (૨૩) પદઅવહાર. (૨૪) અનુભવ, અભિપ્રાય અને સલાહના નિયમ. (૨૫) પ્રામાણિકપણું. (૨૬) ઉપર ઉપર આસ્થા. (૨૭) વેપારીનીતિ. (૨૮) જાગરમાં નાણાંલીઝ કેમ થાય છે?

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા.

આ પુસ્તકમાળાના ગ્રાહકને હાલ શું લાભ મળે છે ?

હાસ્યમંદિર } કર્તા જ્ઞાન. રા. બ. રમણભાઈ મહાપત્રાચાર્ય તથા તેમના પત્ની સૌન્દર્યશ્રી બી. એ. આમાં હાસ્યરસ વિશેષો આપેલા છે તથા મનોરંજક સંવાદો-વાતો-ચર્ચાઓ વગેરે જુદા જુદા વિષયના હસાની આનંદ કરાવે તેવા કેપ-લેખો છે. ખાસ તૈયાર કરાવેલાં બે રમુજ ચિત્રો સાથે કેમી આઠ પેજ પ્ર. રૂ. ૨૫૦ ઉપર. સોનેરી નાનું પાકું પુસ્તક. કિ. રૂ. ૬૦. ગ્રાહકને માટે ખાસ આના.

ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે } મૂળ લેખક ગ્રા. પરવર્ધન બી. એ. ગોખલેના જીવનને લગતી ઘણી નવી માહિતી તથા અત્યંત મરપૂર આપું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર ગુજરાતીમાં આ એક જ છે. “વસન્ત” જેવડા ૪૦૦ પ્ર. આમાંની પાંચ છપીઓ જ પુસ્તકની આખી કિંમત વાળી છે તેવી છે. કિ. આઠ આના. પુસ્તકમાળાના ગ્રાહક માટે ચાર આના. આ ઉપરાંત નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકો પણ અર્ધી કિંમતે મળે છે. એટલે પાંચ પુસ્તકોમાં રૂ. બેના ચોખ્ખા ગ્રાહકને લાભ મળે છે. નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકોમાંથી જેમને જે જોઈએ તેમ લેવાય છે. બધાં લેવાનું બંધન નથી.

શ્રી પ્રહ્લાદ } કર્તા: રૂ. ૨૦ ૨૦ હરિલાલ હર્ષદરાય દુવ. મુદ્ર. દસ આના. આ નવીન નાટકની પ્રથમ પાંચસોળ નકલો છપાવેલી હોવાથી છપામણી, ઉચી જાતના બેકપેપર તથા બંધામણીના અર્થની લાગત ચાર આના આવી છે, ને “જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા” ના ગ્રાહકોને ખાસ લાભ તરીકે અર્ધી કિંમતે એટલે પાંચ આના આપીએ છીએ.

બાળ-મહાભારત.

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા”ના ગ્રાહકોને માટે કિંમત અર્ધી એટલે ત્રણ આના. લખનાર સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર. આ પુસ્તકમાં મહાભારતના આદિપર્વથી સ્વર્ગારોહણ પર્વ સુધીના અઠારે પર્વની હકીકત નાના મોટા તથા બાળકો આનંદથી રસપૂર્વક વાંચે તેવી રીતે ટુંકામાં આપી છે, ને ઉલ્ટે કેટલી પાસેથી શું રીખવું તેનું એક ખાસ બોધક પ્રકરણ આપેલું છે. સુપરરોયલ ૧૬ પેજ પ્ર. ૬૬. કિ. છ આના.

બ્રિટીશ રાજ્યની ખલિહારી.

કર્તા સ્વ. ઉમીયાલંકર ખુશાલરાય જોશી. કિંમત રૂ. એક. આ પુસ્તકમાં પ્રતાપી બ્રિટીશ રાજન્યાહતની જાહેરલાક્ષીનું બહુ અસરકારક રીતે કવિતામાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, અને દુરનોટમાં તેની સમજ આપેલી છે. આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ-પાડેલા છે. પહેલા ભાગમાં બ્રિટીશ રાજ્યની સ્થાપના; બીજામાં બ્રિટીશ રાજ્યના લાલ, ત્રીજામાં મુખ્ય પ્રજાનાં કાર્યો અને જીવનચરિત્રો, ચોથામાં સામાન્ય રાજ્યનીતિ બોધ અને પાંચમાં જીવણીલી મહોત્સવો વગેરે છે.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, ડૉ. પીરમશાહ રોહ; અમદાવાદ.

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

— ૩૦ —

કર્મસલાવાળા ઉત્તમ ભાષાતરની નવી આવૃત્તિ

મહોટા બે ભાગમાં—પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૦૦

ત્યેક શ્લોકના આઠ, એજ ૭૦ રતલી બડા કાગળ, મહોટા (ચિટ) ટાંક
તથા પાકાં સુંદર સોનેરી પૃષ્ઠ સાથે મૂલ્ય—પ્રથમ રૂ. ૧૮ હતા તેને બદલે

માત્ર રૂ. ૬, અને તરતમાં આજ રૂ. ૫, જ લેવાશે.

— ૩૧ —

ભાગ ૧ લો—તૈયાર છે, પૃષ્ઠ ૯૩૦

એમાં—વૈરાગ્ય, મુમુક્ષુ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ઉપશમ એ પાંચ
પ્રકરણ છે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પો. ના. બુદ્ધ.

ભાગ ૨ જો—આવડે વર્ષ છપાશે

પૃષ્ઠ સંખ્યા શુમારે ૧૧૫૦, એમાં નિર્વાણ પ્રકરણ

આવશે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પોસ્ટેજ નાના બુદ્ધ.

— ૩૨ —

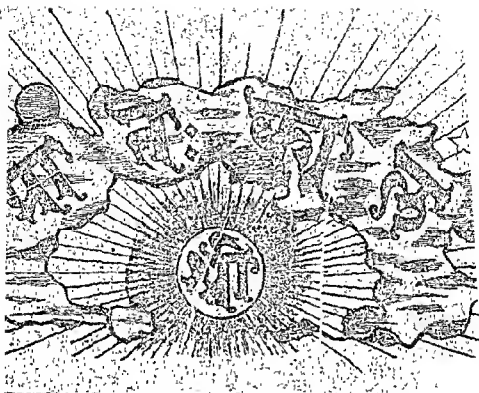
અને ભાગ લેવા ઇચ્છનાર પાસે રૂ. ૬૫ ને બદલે પ્રથમ ભાગ સાથે તરતમાં
રૂ. ૩, અને બીજો ભાગ નીચળતાં રૂ. ૨, મળી કુલ રૂ. ૫, લેવાશે.

માત્ર પહેલોજ ભાગ લેવા હશે તો તેના રૂ. ૩) અને વેશાખ આખર સુધી
સાલ લેવાશે.

રેલ્વે રસ્તે—અર્યાના ના સાથે મૂલ્ય પ્રથમ મોકલી આપેથી તેટલાજ અર્થમાં
આવશે.

પોસ્ટ કે રેલ્વે રસ્તે મંગાવનારે—આ પત્રના નામે સાથે અમદાવાદમાં
લખવું.

સસ્તુ સાહિત્ય સર્વક કાર્યાલય, મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ.

पुस्तक ११] संवत् १९७१ धावण कुट्टण० १४ [अंक १०

પુસ્તક ૧૩] સંવત્ ૧૯૭૧ શ્રાવણ કૃષ્ણવક્ષ ૧૪. [અંક ૧૦

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ❀

તત્ત્વમસિ.

પદ ૧. (કોઈ થાઓ નિઃસ્વરૂપંગી, એ લય).

સય શોકને કેમ ધારો,
નિઃસ્વરૂપને કેમ વિચારો;—
ગ્રોહ, મોહ, સય ગ્લાનિને, તમમાં નથી અવકાશ,
પૂર્ણથી પૂર્ણ સ્વરૂપ છે, તમથી સર્વ પ્રકાશ;—
સ્થૂલ શરીર તમે નથી, નથી ઇન્દ્રિયસમુદાય,
મન બુદ્ધિ પણ ના તમે, તમને ન ચિત્ત કેવાય;—
આ સકલો પર છે તમે, નથી એક દુઃખી જીવ,
નિત્ય નિરામય છે તમે, સમિત્યાનંદ શિવ;—
સ્વરૂપ નિરંતર ન્યાળીને, અંતરમાં મલકાએ,
જીવદશાના કલેશથી, લિપ્ત ન કહીએ થાએ;—
જ્ઞાતિ ધરશે ના કદી, પરમ સંત્ય આ વાત,
શ્રદ્ધાથી સ્વીકારતાં, ટળશે દુઃખસંઘાત;—
વેદ અને અનુભવીઓ, કહે કરી કરી આધોય,

इष्टसंयोगिनी वृत्तिना विविध अनुभवो.

पद २. (ऐक सांजसमे हुं अरुपे;—वय.)

कोष्ठ ऐक समे मारा प्रेमी पतिओ, हुंपर प्रेमदष्टि पसारी हती,
मने त्पारथी येष्टक वाञ्छुं कंछं न्हे हुं, प्रेमविना कंछं न्हेती नथी;
कोष्ठ ऐक समे मंशुत्र स्वरथी, मने मंत्र कहेा कंछं गुप्त अति,
मने ओष थयो न्हेथी त्पार पछी कंछं, अस्त्रविना हुं न्हेती नथी.
कोष्ठ ऐक समे मारा मस्तकउपर, हस्त भूक्यो प्रभुओ प्रेमथी,
तापभात्र मट्ठा हुं त्रिशोकमां त्पारथी, शांतिविना कंछं न्हेती नथी
मोर्छ ऐक समे मने हृदय वध, पतिओ कष्टुं पुं छे.साथी सती,
ओ विभासवयन गुणुवा पछीथी ओ, कंथविना कंछं न्हेती नथी.
कोष्ठ ऐक समे मे' प्रभुवरुणे, भूमी दीधां मारां मनने मति,
अति निश्चित यध अने त्पार पछी, हुं सुअविना कंछं न्हेती नथी
कोष्ठ ऐक समे मे' उमंगवडे, अतिप्रेमे न्छने भेट्था पति,
यध ऐकरुपे त्पारथी रसिलानी हुं, न्ध्यातविना कंछं न्हेती नथी.

पुनरागम्यताम्

पद ३ गजध.

उंचां उंचां सुभ पाभवाने, जधु ! पुनरागम्यताम्.
प्रभुप्राप्तिकरे पंथ वज्रकाज, पुनरागम्यताम्.
छोडी विनाशी वस्तुकेरी प्रीत अंतर्धी तभाभ,
अविनाशी पदमां प्रीत धरवा, जधु ! पुनरागम्यताम्.
जगना उपाधियो यधने मुक्त, वेवाने विराम,
आत्मा तथा तननननी पुष्टिकाज, पुनरागम्यताम्.
ने आपुं के तेवुं नथी, नेने कंछं नथी कंछं ३५ नाभ,
तेवा अगम्य स्वप्नअनुभवअर्थ पुनरागम्यताम्.
छे शांति, तृप्ति, हिनति प्राप्तवपुं ने परम धाम,
तेवा गमनगाभी यवाने, जधु ! पुनरागम्यताम्.
आनंदनी दृढि यवा वणी सिद्ध थावा विदित काम,
आपे हसीने हसाववाने, सर्व पुनरागम्यताम्.
जिस्ताह वधवा, प्रेम औक्ष्यं वधारेवा साधकवत्तम !
उरमां उमंग वधारी वहावा जधु ! पुनरागम्यताम्.
हर्षे पुनः दर्शन यतापर्यंत मानी हो प्रणाम,
सत्वर उमंगल कामअर्थे, जधु ! पुनरागम्यताम्

યોગ ઝી

શ્રીધરજીસંહિતા.

(અનુસંધાન પત્રમાન વર્ષના ૫૪ ૨૭૦ થી.)

આ પ્રકારે પદાસનનું વર્ણન કરી હવે ભદ્રાસનનું સ્વરૂપ કહે છે.

ભદ્રાસનમ્.

‘ગુલ્ફૌ ચ વૃષણસ્યાધો વ્યુત્ક્રમેણ સમાહિતઃ ।
 પદાંગુલૌ કરાભ્યાં ચ ધૃત્વા ચ પૃષ્ઠદેશતઃ ॥ ૯ ॥
 જાલંધરં સમાસાય નાસાગ્રમવલોકયેત્ ।
 ભદ્રાસનં ભવેદેતત્ સર્વવ્યાધિવિનાશકમ્ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ:—પગની એડીઓ વૃષણકોશની નીચે વ્યુત્ક્રમથી રાખવી અને પૃષ્ઠ ભાગથી બે હાથને લાવી બે પગના આંગુલીને પકડવા તથા જાલંધર બંધ કરી નાકના અગ્રભાગપર દક્ષિ નિશ્ચલ રચાવવી એવું નામ ભદ્રાસન છે. આ આસન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે.

આ આસનનો હાપ્રદીપિકામાં આથી બિન્ન પ્રકાર આપ્યો છે તે જિગ્યાસુને અર્થે અત્ર જલ્યાવીએ છીએ, ત્યાં કહ્યું છે કે,

ગુલ્ફૌ ચ વૃષણસ્યાધઃ સીવન્યાઃ પાર્શ્વયોઃ સિપેત્ ।
 સવ્યગુલ્ફં તથા સવ્યે દક્ષગુલ્ફં તુ દક્ષિણે ॥ ૧-૧૨ ॥
 પાર્શ્વપાદૌ ચ પાણિભ્યાં દૃઢં ઘઘ્વા મુનિશ્ચલમ્ ।
 મદ્રાસનં મતેદેતત્ સર્વવ્યાધિવિનાશનમ્ ॥ ૧-૧૪ ॥
 ગોરક્ષાસનમિત્યાહુરિદં ચૈ સિદ્ધયોગિનઃ ॥

ભાવાર્થ:—વૃષણની નીચે સીવણીના બે પાર્શ્વમાં બે બાજુએ બે પગની એડીને મૂકવી તે એવી રીતે કે સવ્ય જ સીવણીપાર્શ્વ, તેમાં સવ્ય ગુલ્ફ આવે અને દક્ષિણ જ સીવ-ણીપાર્શ્વ તેમાં દક્ષિણ ગુલ્ફ (જમણી એડી) આવે. આ પ્રમાણે કરી પછી પાર્શ્વસમીપ આવેલા જ પગ તેને બે હાથવડે દૃઢ બંધવા એટલે હાથનાં તળીયાં ઉઠરના ભાગમાં રાખવાં અને તેની આંગળીઓને એક બીજામાં સંલગ્ન કરી દેવી અને બે હાથની લીસ પગના પૃષ્ઠ ભાગમાં બીડવી. આનું નામ ભદ્રાસન છે તથા એને સિદ્ધ યોગીઓ ગોરક્ષાસન નામ પણ આપે છે. આ આસન સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે છે. આ આસને સુવાથી વીર્યરખસન થતું નથી એવું પણ વર્ણન જોવામાં આવે છે. આ આસનમાં મુખ્યતઃ વૃષ-ણની નીચેની સીવણીનો બામ દબાવ છે તેથી એ ભાગના મજ્જાતત્તુઓપર દબાવ રહે છે.

અને તથા એમાં હોબ થતો નથી એટલું જ નહિ પણ એ મળતનનુના દયાથીને લીધે અંડને હોબ પમાડનાર તનુઓ પણ રચાન્ત રહે છે. ચાર આસનો એક ગણાય છે. સિદ્ધ, પદ્મ, ભદ્ર અને સ્વસ્તિક તેમાંનું આ ભદ્રાસન એક છે.

આ પ્રમાણે ભદ્રામનનો પ્રકાર કરી હવે મુક્તાસનનો વિધિ અંશકાર કહે છે.

મુક્તાસનમ્

પાયુમૂલે વામગુર્લ્લં દક્ષગુર્લ્લં તથોપરિ ।

શિરોમ્રીવાસમં કાર્યં મુક્તાસનં તુ સિદ્ધિદમ્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ:—પાયુના મૂળમાં ડાબા પગની એડી મૂકવી અને તેના ઉપર દક્ષિણ એડી મૂકવી તથા માથું અને કંઠે સમાન એટલે સીધા રાખી બેસવું એવું નામ મુક્તાસન છે. અને યોગની વિવિધ સિદ્ધિઓને એ ક્રમે ક્રમે આપનાર છે.

છતર અંશોમાં આ રીતનું મુક્તાસન વર્ણન ન કરતાં પવનમુક્તાસન, વામપાદ પવનમુક્તાસન, દક્ષિણપાદપવનમુક્તાસન એવાં ત્રણ આસનો મુક્તાસન નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને એ ત્રણેનાં સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં આ પ્રકારે છે: વામ શુદ્ધ (ડાબા પગની એડી) ડાબા નિતંબની નીચે સ્થાપવી અને જમણા પગની એડી જમણા નિતંબની (ઠગરાળી) નીચે સ્થાપવી અને બંને ઘૂંટણને ઉચ્ચા કરી ખલાના ભાગતરફ લાવવા. એ બે ઘૂંટણને હાથની બીસ આપવી એટલે ડાબા હાથવડે જમણા હાથની કોણી પકડવી અને જમણા હસ્તવડે ડાબા હસ્તની કોણી પકડવી અને એ બીસ એ ઘૂંટણપર નાંખવી. આનું નામ પવનમુક્તાસન છે. આ આસન વાળી જોવાથી સમજશે કે એની રચિતિ કેવા પ્રકારની છે અને એથી અંતરડાના ભાગમાં વાયુનો સંચય થતો હોય તો વાયુઆવ થઇ જાય છે તેથી આ આસન અપાન વાયુને નિયમમાં લાવનાર કહેવાય છે તે પણ સ્પષ્ટ થશે. બીજાં બે મુક્તાસનમાં સહજ સહજ ફેર છે તે એ કે વામપાદ પવનમુક્તાસનમાં ડાબા પગની એડીને ડાબા નિતંબની નીચે અડકાડી ડાબા ઘૂંટણની આસપાસ હાથવડે બીસ આપવામાં આવે છે અને દક્ષિણપાદ પવનમુક્તાસનમાં જમણા પગની એડીને જમણા નિતંબની નીચે અડકાડી જમણા ઘૂંટણની આસપાસ હાથવડે બીસ આપવામાં આવે છે. પણ આ ત્રણે પ્રકારનાં મુક્તાસન તે અત્ર કહેલા મુક્તાસનથી ભિન્ન છે, કેમકે એ ત્રણેમાં જ બેસવાનો પ્રકાર છે તે અત્ર કહેલા પ્રકારથી જુદો છે. અત્ર કહેલા મુક્તાસનનું સ્વરૂપ છતર અંશોમાં કહેલા ધીરાસન તથા કૂર્માસનસાથે મળતું આવે છે. બંને પગના ઘૂંટણોને વાજરા અને પગની એડીને વાયુની નીચે રાખી બેસવું તેનું નામ કૂર્માસન છે તથા ઘૂંટણ વાળી પગની એડીને બદલે પગના તળીયાને વાયુની નીચે આકા રાખી બેસવું તે ધીરાસન છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠ સ્થળે એક પગની એડીપર બીજા પગની એડી રાખી તેપર બેસવું તેને ગોમુખ આસન કહ્યું છે. એવું સ્વરૂપ અત્ર કહેલા મુક્તાસનને સમાન દેખાય છે, અગર જો આ અંશકાર કૂર્માસ નાદિના પ્રકાર ભિન્ન રૂપે વર્ણે છે.

આ પ્રકારે મુક્તાસનનું સ્વરૂપ કરી હવે વજાસનનો વિધિ કહે છે:—

વજ્રાસનમ્

જંઘામ્યાં વજ્રવત્કૃત્વા ગુદપાર્શ્વે પદાવુમૌ ।

વજ્રાસનં મવેદેતદ્ યોગિનાં સિદ્ધિદાયકમ્ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ:—જે જંઘાને વજ્રના આકારમાં કરીને બેને પગને પાધુના જે પાર્શ્વમાં નિતંબના ભાગમાં અડકાવવા તેનું નામ વજ્રાસન છે અને જે યોગીએને સિદ્ધિ આપનાર છે.

હવે કમપ્રાપ્ત સ્વસ્તિકાસનનો પ્રકાર કહે છે:—

સ્વસ્તિકાસનમ્

જાનૂરોરન્તરે કૃત્વા યોગી પાદતલે ઉમે ।

ઋજુંકમ્પયઃ સમાસીનઃ સ્વસ્તિકં તત્પચક્ષતે ॥ ૧૩ ॥

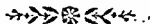
ભાવાર્થ:—ઘૂંટણ અને ઉરના મધ્યમાં જે પગનાં તળીયાં સ્થાપન કરવાં તથા સીધા ટટાર બેસવું એનું નામ સ્વસ્તિકાસન કહેવામાં આવે છે. યોગાંગમૂળ આસનોમાં જે ચાર આસનો મુખ્ય આસનો કહેવાય છે તેમાં સિદ્ધાસન, પદાસન, ભદ્રાસન એ ત્રણ અને અત્યુ-ચ્ચમાં કોષ્ટ સિંહાસન અને કોષ્ટ સ્વસ્તિકાસનની ગણના કરે છે. તેથી આ એક મુખ્ય આસન છે. કટલાક પુરુષો પદ્માસને દીર્ઘ સમય બેસી શકતા નથી તેમને આ સ્વસ્તિકાસન વિશેષ અનુકૂળ પડે છે. આ સાથે જો આસન કરવું પણ સરળ છે. પગના તળીયાંને ઘૂંટણ અને ઉરના મૂળ એ બેની વચ્ચેના પ્રદેશનો જે ભાગ તેમાં બાજુપરથી મૂકવાં. ડાબા પગના તળી-આને જમણા ઉરની અંદરની બાજુમાં અને જમણા પગના તળીયાંને ડાબા ઉરની અંદરની બાજુમાં સ્થાપન કરવાં અને ટટાર સીધા બેસવું એટલે આ સ્વસ્તિકાસન થાય છે. એમાં વિવિધ બંધ કરવાના હોતા નથી તેમ જ સ્પૃશ્ન શરીરવાગાને પણ આ આસન પ્રાણવું અધિક શકે છે. હૃદયોગપ્રદીપિકામાં પણ અતના સમાન જ વર્ણન છે; માત્ર પ્રથમાર્ધમાં જાનૂરોરન્તરે સમ્યક્ કૃત્વા પાદતલે ઉમે । એટલે સહજ નામનો જ પાઠબેદ છે. એ શ્લોકની ટીકામાં એટલે વિશેષ જતાઓ છે કે અહિં જનુ (ઘૂંટણ) શબ્દ છે પણ તેને અર્થ: જનુના સમીપમાં રહેલો જંઘાનો ભાગ ગ્રહણ કરવાને છે અને તેથી જંઘાવોરન્તરે એવો પાઠ વધારે સારો છે. શ્રીધર કહે છે કે હવે જંઘાન્તરાચાય પ્રવેદ જાનુમધ્યગે । યોગિનો યદવસ્થાન સ્વસ્તિકં તદ્વિદમ્ભા: ॥ (અર્થે અત્ર કલો તે જ છે.).

હવે સિંહાસનનું વર્ણન કરે છે:—

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વવિચાર. ❧

ચિંતા અને ચિંતન.

મનુષ્ય જે વસ્તુનું ચિંતન કરે છે તે વસ્તુ તેને, જે તે ચિંતન યોગ્ય પ્રકારે યજ્ઞેનું હોય છે તો પ્રાપ્ત થાય છે, એ એક નિયમ છે. અને તેથી જે વસ્તુ જોને જોઈતી હોય તેણે તેનું ચિંતન કરવું, એ તેને પ્રાપ્ત કરનારો માર્ગ છે. ચિંતન એવા પ્રકારનું એક બળ છે, કે તે જેનું ચિંતન કરવામાં આવે છે તે વસ્તુનો અને ચિંતન કરનારનો સંબંધ કરી આપે છે. આ બે પદાર્થો વચ્ચે ગમે તેટલું અંતર હોય છે તોપણ ચિંતન તેને દૂર કરીને તે બે પદાર્થોને પાસે લાવે છે. અને કોઈ વસ્તુ જોઈતી હોય અને તે વસ્તુ મળવાનો સ્વેચ્છ પથ સંભવ ન જાય તો હોય છતાં તે જો તેનું ચિંતન કર્યા કરે છે તો આ સંજ્ઞામાં તેને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાના સંભવો અદ્વિત રીતે રચાય છે, અને તેને યોગ્ય સમયે તે પ્રાપ્ત થઈ રહે છે.

માત્ર સાધનતા એટલી રાખવાની છે, કે આ ચિંતન ઉત્તમ પ્રકારે થવું જોઈએ, તથા તે પરિપક્વતાને પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ તે રજાને પ્રકટ કરે ત્યાંપર્યંત થવું જોઈએ.

આપણે કોઈ સ્થાનપ્રતિ જવાને નીકળ્યા દોડીએ તો તે સ્થાન આપણને પ્રાપ્ત થાય ત્યાંપર્યંત આપણે ચાલવામાં કરવું જોઈએ. તે સ્થાન હજી કેમ પ્રાપ્ત થવું નથી, હજી કેમ તે જાણવું નથી, એ પ્રમાણેના અધર્ષના ઉદ્ગાર વસ્તુસ્થિતિ જેતાં નિરવક જ છે. કારણ, કે આપણે ઉદ્ગારોથી તે સ્થાન કંઈ પ્રાપ્ત થઈ જવું નથી. તેથી તે મંતવ્ય સ્થાન જે આપણને પ્રાપ્ત ન થાય તો જાણવું, કે હજી આપણે જેટલું ચાલવું જોઈએ તેટલું ચાલ્યા નથી, અને તેથી હજી આગળ ચાલવાની જરૂર છે. કારણ, કે તે સ્થાન પહોંચવાને જેટલું આપણે ચાલવાની જરૂર છે તેટલું જો આપણે ચાલી રહીશું તો તે સ્થાન જોની મેં જ આવીને પ્રાપ્ત થશે.

પરંતુ આવો વિચાર ન કરતાં અનેક મનુષ્યો અધર્ષને વશ થાય છે. અને મને મારી ઈષ્ટિસ્થિત અમુક વસ્તુ કેમ પ્રાપ્ત થતી નથી, એમ માને છે, અને પ્રસંગે તેને પ્રાપ્ત કરવા આરંભેલા પ્રયત્નને ત્યાજ દે છે.

પરંતુ આ પ્રમાણે અધીરા બનીને આરંભેલા પ્રયત્નને છોડી દેવાની ઠણી જ અંગત નથી. આપણે માત્ર એક જ કરવાનું છે, અને તે પ્રયત્ન છે. આપણે માત્ર પ્રયત્નપ્રતિ દૃષ્ટિ રાખવાની છે. પછી રજા તો જોની મેળે મળશે જ. પ્રયત્નનું રજા મળ્યાવિના નથી રહેતું. એ પણ એક આ વિષયને સિદ્ધ નિયમ છે. જેથી તે સિદ્ધ નિયમમાં દર સદાચારના રીતને પ્રયત્નને જ કર્યા કરવો પડે છે. કારણ, કે તે પ્રમાણે પ્રયત્નમાં સંસાર રહેતાં રજા સ્વતઃ પ્રકટ થી જ. અને ત્યારે રજા મળે ત્યારે જ આપણે પ્રયત્નથી વિરમવાનું છે. ત્યાંમુખી તેમાંથી વિરામ પામવાનું નથી, એ સદ્યમાં રાખવાનું છે.

વળી અનેક પ્રકારે મંતવ્યરજાને પહોંચવા ઇચ્છનાર માર્ગ મળવા છતાં તે સ્થાન પહોંચી શકેલા નથી, એમ પણ બને છે. કારણ કે જે યોગ્યતા મનમાં એક માને છે, કે હું આજ

અને આગળ માર્ગ કાપું છું, પરંતુ ખરી રીતે તે પ્રમાણે બનતું નથી પણ તે આડોઅવળો જ જતો હોય છે. તેને પૂર્વમાં જ જવાનું હોય છે, પણ તે પ્રસંગે પૂર્વમાં જાય છે તો પ્રસંગે ઉત્તરમાં જાય છે, તો પ્રસંગે દક્ષિણમાં જાય છે, અને પ્રસંગે પશ્ચિમમાં જાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી માર્ગ કાપવા છતાં તે મંતવ્યસ્થાને પહોંચતો નથી. તેથી મંતવ્યસ્થાને પહોંચવા ઇચ્છનારે સાવધાનતા રાખવાની છે, કે તે આ પ્રમાણે આડોઅવળો ભ્રમણ ન કરે. તેણે જે દિશામાં જવું છે, તે જ દિશામાં સાવધાનતાપૂર્વક પ્રયાણ કરવાની જરૂર છે.

આ જ પ્રમાણે ઈષ્ટિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર તે વસ્તુનું ચિંતન કરે છે, ખરે પણ અનેક પ્રસંગે એ ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે આડોઅવળો પણ જતો રહે છે. જ્યારે અમુક સમય થવા છતાં મનુષ્યને ક્ષણ નથી મળતું ત્યારે, કે તે પૂર્વે પણ કર્મના નિયમને તહિ સમજનાર અનેક અત્યંત અધૈયને પ્રાપ્ત મનુષ્યો પ્રારબ્ધ ચિંતનને છોડી દે છે; અથવા નથી છોડી દેતા તો તે ચિંતનને છોડીને ચિંતાને જ સેરે છે. આ ચિંતા એ પશ્ચિ-કને આડે અવળે માર્ગે દોરનાર છે, અને તેને મંતવ્યસ્થાને પહોંચવાથી દૂર રાખનાર છે. આ ચિંતાને મનુષ્યો ચિંતન જ સમજે છે પણ તે જૂન છે. ચિંતન જૂની વસ્તુ છે, અને ચિંતા એ જૂની વસ્તુ છે. એક ક્ષણે પ્રકટાવનાર છે ત્યારે અન્ય તેનો નાશ કરનાર છે. એક મગજની પ્રશાંતિને આપનાર છે જ્યારે અન્ય પ્રશાંતિનો નાશ કરનાર છે; એક ધૈર્યને તથા શ્રદ્ધાને પોષાનાર છે જ્યારે અન્ય તેનો વિધ્વંસ કરનાર છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ મનુષ્યને એવી ઇચ્છા રહે છે, કે મારા મનોરથો આજે જ સિદ્ધ થઈ જાય તો કેવું સારું, અને તેથી તેની ઇચ્છા પ્રમાણે જ્યારે તેના મનોરથો સત્ત્વર સિદ્ધ થતા નથી, અથવા તેની ધારણા કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેને અધૈય પ્રકટે છે તથા ચિંતા થાય છે. પણ યોગ્ય અધિકાર થતાંપર્યંત અર્થની સિદ્ધિ થતી નથી, અને તેથી અધિકારની પરિપક્વ સ્થિતિ થવા માટે યોગ્ય સમય વીતવાની પણ જરૂર રહે છે જ. તેથી આપણા મનોરથો તત્કાલ સિદ્ધ ન થાય તો ચિંતાને સેવવાનું પ્રયોજન નથી. ચિંતાથી કદી પણ અર્થસિદ્ધિ થતી નથી પણ અર્થનો વિનાશ થાય છે. તેથી બુદ્ધિમાને તેને કદી પણ સેવ્ય નથી. જે કંઈ અર્થસિદ્ધિને માટે કર્તવ્ય છે તે ચિંતનમાત્ર જ છે. ચિંતનને બદલે ચિંતા ન થઈ જાય એ અવસ્થા જોવાનું છે. પરંતુ અનેક મનુષ્યને આ વાર્તાનું વિસ્મરણ કરે છે અને ચિંતનને બદલે અધિક સમય ચિંતામાં જ ગાળે છે. અને આ પ્રમાણે કરતું તે પૂર્વે બદલે પશ્ચિમમાં જવાજેતું છે. અને આ પ્રમાણે કરીને અનેક મનુષ્યો હજી આપણા અર્થ કેમ સિદ્ધ થતા નથી, એ પ્રમાણે કરીને અસંતોષના ઉદ્ભાવ કાઢવા કરે છે. પણ તે જાણતા નથી, કે તેમણે જે કરવાનું છે તે તે કરતાં નથી, અને ન કરવાનું કરે છે.

તેથી બુદ્ધિમાને આ રથને સાવધાનતા સેવવાની જરૂર છે. તેમણે ચિંતન જ કરવાનું છે, અને ચિંતા કરવાની નથી, એ લક્ષમાં રાખવું ઘટે છે. ચિંતન જૂની વસ્તુ છે અને ચિંતન જૂની વસ્તુ છે અને તે બન્ને જૂનાં ક્ષણે પ્રકટાવનાર છે. તેથી ઈષ્ટિત વસ્તુનું એક ચિંતન જ માત્ર અખંડ-અન્યું રહે. એટલી સાવધાનતા અર્થસાધક-રાખવાની છે, અને આ પ્રમાણે કરનારાં અર્થમાં યોગ્ય સમયે સિદ્ધિ મળે છે.

સાહિત્ય. ❀

અભિમન્યુ-વત્સલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૬ ૨૭૭ થી.)

પ્રકરણ ૧૪ મું.

❀❀❀❀❀❀

વપસંહાર.

વાહ સમારંભ જોવા માટે મળેલી મનુષ્યોની ભીડ, મંમળગણોના અવાજસહ નિકળતો વરધોડો, સમારંભમાં અપાર દ્રવ્ય ખર્ચો આણેલી શોભા, વરવધૂમાટે ઘૂંગારેલાં બવનો, કૃત્રિમ સુખમાટે બાંધેલા અન્ન મંડપો, વગેરે અભિમન્યુ તારા લગ્નમાં મ્હોં હતું? બહા મનુષ્ય ! દરિદ્રીની માફક વનમાં લગ્ન કર્યું તે કરતાં ન પરણ્યો હોત તો તારી આમ અપશ્રીતિ ન થાત. આ પ્રમાણે બ્રહ્મર્ષિ નારદે અભિમન્યુને પ્રશ્ન કર્યો.

હિમાલયના ઉત્તુંગ શિખરોપરના સરોવરોમાંથી જન્મ પામી વાલ્મીકીના તરુ-સતાઓ સાથે આનંદે જળે પૃથ્વીને માનદંડ જ ન હોય એવા તે મહાનુ શૈલાધિરાજના અંકપર સ્વૈર વિહાર કરતાં કરતાં બાલપણ ગયું અને દેહ વિસ્તારની સાથે જ કર્તવ્યતાનો બોલને શિરપર આવી પડવાથી મંદાકિની પિતાનું પર છોડી વેગે પતિથડે ગયું. તેના પ્રવાહના પવિત્રતીરે હિમાલયના મંગલ તળેટી આગળ વિદરની ઝૂંપડી હતી. પાંડવો દૂતમાં દારપામી વનવાસે જતાં મુલદ્રા પ્રથમતઃ પોતાને પીએર ગઈ, પણ ત્યાં પડેપડે પોતાનું અપમાન થઈ નિહાળી અને બંધુપ્રેમ કેવળ સ્વાર્થ અને મોટાઇ યુરતો છે એમ જાણી તે વિદર કાઢાઈને ત્યાં-સાસરે-સિધાની. દુર્યોધનનો અમલ શરૂ થતાં પાંડવોને પ્રિય ગણ્યારી અક્રિતિઓ પડી તે બહેને પિતા હો તોપણ રાજકોપને પાત્ર થઇ સાચા અને ન્યાયી મતમાટે તેમને સહન કરવું પડ્યું. વિદરજીએ આજા બનતા બનાવો જોઈ મૂળમાંથી રાજ્યસંજ્ઞા દૂર ફેંકી સ્વરથ ચિત્તે હરિરમરણમાં સમય આગચાનો કિદાસીન માર્ગ મહથ્થુ કરી હરિદારના ઝાડપાશાદિ જંગલી પદાર્થોપર ઉદરનિર્વાહ કરી દાઢ તડકાથી સ્વરસણ કરવા પુરતી એક પર્ણકુટી બાંધી સંદોહિત પરમાત્મચિંતનમાં નિમગ્ન રહી કાળનો સદ્બ્યથ કરવા લાગ્યા. પોતાને પ્રાપ્ત થતા કંઈ મૂળાદિ અજમાં મુમદ્રા બાગીદાર થતાં તેને પશુ ચાર માસ સતોષે અર્પી આનંદમાં નિમગ્ન રહેવા લાગ્યા. મુમદ્રા પણ કાઢાઈની સેવામાં તત્પર રહેવા લાગી વિરક્ત અને કિદાસી બનેલા વૈશગીની સેવા તે ચી કરવાની હોય ?

પાંડવોના અપકર્ષે અહોરાત્ર ઝુરતી સુભદ્રાને વિદુરજી વારંવાર ઉપદેશ કરી ધીરજ દેતા કે “ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તારા પતિના સ્નેહી છે. અને જે બાળુએ પ્રસન્ન પરમેશ્વર છે તે બાળુનું જ સદૈવ મંગળ થવાનું એવો અનાદિસિદ્ધ નિયમ છે. પરંતુ સદ્ગુણોની દસોટી ભયંકર આડગ દુષ્પ્રસંગોથી કદવાની હોવાથી કહો અથવા તો પૂર્વ મંચિતથી પ્રાણીને આંધી આપેલી મર્યાદા બહાર સાક્ષાત્ પરમેશ્વરથી પણ દેરદાર થઈ શકતો નથી, એમ માની ધીરથીર પાંડવોનો સાંપ્રત છળ થાય છે; પરંતુ મેં ઘેરેલા અંદ્રને અલ્પકાળની હીનાવસ્થા પછી જેવી રીતે નિર્મળ ક્રિયતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સદ્ગુણ વિશ્વ જેવી રીતે આનંદે પ્રકુલ બને છે તેવી રીતે પાંડવોની રાજ્યશ્રી વર્તમાન સ્થિતિમાંથી મુક્ત થતાં પાછી મગશે. જેની વસ્તુ જેને તેને પાછી પ્રાપ્ત થતાં સધાગાને આનંદ આનંદ જ થશે. ” આવા આવા નિરાશાનાશક સદ્બોધ આપતાં, પરંતુ તેમાં પણ તેમણે તે પરમેશ્વરી સત્તાનો અંતર્માન કરવાની વિસ્મૃતિ કદી જ થવા દીધી નહિ. તે હમેશાં સુભદ્રાને એ જ કહેતા કે:—

“ સુભદ્રા સંસારી હોવાને દુઃખોનું લગડું જન્મતાં જ લાદેલું હોય છે. પણ આ સ્વમાવિક વિપાત કરતાં પ્રજુની પ્રજુતાનું વિસ્મરણ તે જ મહત્ત્વ દુઃખારૂપ છે. સાકરની મધુરતા એ જીમને લલચાવી પ્રાણુડાની કરનાર ‘ સોમજ ’ નામે વિપ્રમય પદાર્થ જેવી તેની સ્થિતિ છે. પરમેશ્વરનો અનાદર સ્મરણપૂર્વક થાય છે, કારણ કે સામે દેખતા વિષમાં સૂક્ષ્મતમ દષ્ટિથી પણ ન જણાય તેવા અણુરેણુથી મીંડીને નિર્માણ થયેલા પ્રયંક પર્વતો જેવામાં પણ તેનું અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષ જણાવા છતાં તેને વિસ્મરેલો તે મહાન અપમાદ છે અને તે જ ઘોર વિપત્તિ છે. આ વિપત્તિ ઉપરના સોમજ પ્રમાણે મીંડી છે તેવી જ પ્રાણુ-નાશક છે. સુભદ્રા નારાયણનો અનાદર ન કરે. તેની સાથે સદૈવ ભક્તિથી વર્તે એટલે તારા મનોરથો તે પૂર્ણ કરશે. ”

વિદુરના સહવાસે તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ મળતો હોવા છતાં સુભદ્રાના હૃદયની અસ્વ-સ્થતા કદી જ દૂર ન થઈ. “ સર્વં વ્રજન્નવં પદ્યન્ ” એવી તેની દષ્ટિ બની નહોતી. આ એક સ્વભાવ જ છે. જગત્ ભિન્ન છે અને જલ સત્ય છે, આ તત્ત્વનાં હમેશાં પારાયણો થતાં સાંભ-ળવા છતાં, મારા અભિમન્યુને વત્સલા નહિ મને આ વિચારે તેને મારું જ લાગતું, પરંતુ વિદુરજીના કહેવાપ્રમાણે ક્રોધએ અપેક્ષા કરી નહોતી છતાં એટલે કે ‘ વત્સલા અભિમન્યુ ’ એવો અન્યોન્યરોગ માનવી સત્તાની બહાર જવા છતાં તે બતાવ અકસ્માત બની ગયો.

એક દિવસે ધૃતોત્કચનો એવક એક રાક્ષસ હરિદારમાં વિદુરના આશ્રમમાં આવ્યો. તેને જોતાં જ સુભદ્રાના હૃદયકંથ ઊડી ગયા. આપણા સમપ્રધાન તપોવનમાં આ તામસી રાક્ષસે શામાટે આવ્યો હશે એ વિચારે વિદુરને ભય પ્રાપ્ત થયો. અભિમન્યુ સદૈવ કંધે ધનુષ્ય, બાણ બાતું અને કમરે સમશેર ધારણ કરનાર ક્ષત્રિય હતો. તેને વડીલવર્ગની સ્થિતિ નિહાળી ક્રોધ યડ્યો, અને તેણે ક્રોધાવેશમાં રાક્ષસપર હક્કો કર્યો. રાક્ષસનો ધરાદો પુદ્ધ કરવાનો નહોતો, પરંતુ ધસી આવતા આ ક્ષત્રિય તરણુનું તેણે હાથમાં ગ્રસ્ત નહોતું છતાં નિવારણ કર્યું અને ધૃતોત્કચ મહારાજે શ્રીકૃષ્ણની આચારાસાર અર્જુનપુત્રને દેવતક પર્વતપર તેજા છે, એવો મદેસો કહ્યો.

“ મારો ભાઈ વત્સલાના લગ્નથી ભગ્ન મનોરથ થતાં શરીરે ક્ષીણ બન્યો છે.

તેનામાં આ રાક્ષસ સાથે લડવાને સામર્થ્ય નથી. હું મારા બાઇને એકલો મોકલીશ નહિ. ” આવો દુરાગ્રહ સુભદ્રાએ માંડ્યો.

“ જો એકલો ન મોકલવો હોય તો આપણે બે સાથે જઈએ ” વિદુર હાસ્ય વદને બોલ્યા, “ હું વૃદ્ધ નિર્બળ અને તું સ્ત્રી અમળા આની રીતે બે દુર્બળની સાહાય્ય શું બોલી છે ? ચાલ તૈયાર થા. ” આ વાક્ય સાંભળી સુભદ્રા જાણવાણી પડી ગઈ. તે જોઈ વિદુરજી બોલ્યા, “ સુભદ્રા, ડરવાનું કંઈ જ કારણ નથી. શ્રીકૃષ્ણના સંદેશાંતો અનાદર ન કર, અભિમન્યુને જવા દે. ઈશ્વર સમર્થ છે, તે પળમાં ચાહે તે કરે છે. ”

સુભદ્રાએ અનુમોદન તો આપ્યું જ પણ મન અસ્વસ્થ રહ્યું. સર્વ તૈયારી થતાં અભિમન્યુએ શુભ મુહૂર્તે પ્રયાણ કર્યું.

રૈવતક પર્વતસુધી આવી પહોંચતાં તેમને માર્ગમાં કંઈ પણ સંકટ નડ્યું નહિ. ત્યાં આવી પહોંચતાં તેઓને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અને ઘટોત્કચ મળ્યા. લડાઈ વગેરે કંઈ ન કરતાં શુપ્ત્યુપ કાર્યભાગ સાધવાનો છે એવો દસવ ઠરી ચુક્યો છે એવું અભિમન્યુને કહી સંભળાવવામાં આવ્યું. મેદાનમાં બે હાથ કરી પોતાનું શરત વ્યક્ત કરવાને સમય નહિ મળ્યો જાણી અભિમન્યુને સહજ માહું લાગ્યું. રૈવતક પર્વતપર આ પ્રભાણેની વાતચિત ચાલી રહી છે એવામાં નારદમુની ઈંદ્રનો સંદેશો લેઈ આવ્યા કે શ્રીકૃષ્ણની અનુજ્ઞા હોય તો વત્સલાને તેના મહેલમાંથી ઉપાડી લાવવા પોતે તૈયાર છે. શ્રીકૃષ્ણે તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે, બનવાના બનાવો પોતાની મેલે સ્વાભાવિકપણે ગળ્યા જ જશે. તેમાં કાંઈ પણ ભાગ લેવાની આવશ્યકતા નથી.

નારદે પોતાની નારદીવિદ્યા ચલાવવા હક્કમણ તરફ પ્રયાણ કર્યું; ત્યાં જઈ તેને ચેતાઓ કે તારે ઘણી સાવધાનતાથી વર્તવાની જરૂર છે, નહિ તો વખતે લક્ષમાં વિધન ઉપરિચિત યદ્ વીલે મોઢે જવાનો વારો આવશે. પણ તેણે તેમના ઉપદેશનો અનાદર કર્યો.

વનભૂમિમાં લગ્ન થયા પછી અભિમન્યુ અને વત્સલા માતૃગૃહે દુરિદ્વારમાં પધાયી. ત્યાં તેઓ આનંદે દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. ત્યાં અકસ્માત નારદદેવ પધાયી. અને તેમણે અભિમન્યુને આ પ્રકરણના આરંભમાં જણાવેલો પ્રશ્ન કર્યો અભિમન્યુ વધમાં જો કે નાનો હતો પણ વિચારમાં પ્રોઢ હતો. તેણે નારદદેવને તરત જ આ પ્રભાણે ઉત્તર આપ્યો.

સુનિ મહારાજ ! મારા વિવાહપ્રસંગે સધળી સંદિ અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હાજર હતા છતાં ઉત્સવપ્રિય પામરો નહોતા એટલી જ જાણત માટે હું માહું માતું એવો નથી. પ્રદુસ્ત પુષ્પોતો સુગંધ હાડી વાતાવરણ શુદ્ધ અને નિર્દોષ કરનારા મંરુહગણ તે ભૂમિપર વિચરતા હતા. તરુવરના પક્ષવોતો સિતળ છાયામંડપ નિર્મલ દેવીએ મારે માટે બાંધ્યો હતો. તે વનભૂમિમાં મરેલાં પુષ્પમોથી ઉત્પન્ન કરેલો કૃત્રિમ સુગંધ નહોતો, પણ જીવંત પુષ્પોતો સૌરભ યથેચ્છ પ્રસરી રહ્યો હતો. નીચે જમીનપર ક્રોમળ તુણાંકુર અને લાપપ્ત વોના ગાલીયા ખીજાવ્યા હતા. તેની કિંમત હું વિચારી ગાલીયાઓ કરતાં વધારે આંકુ છું. આદ્યશમાં અનંત તારાઓ પોતાના સ્વામીસદ્ મારો લગ્નવિધિ અતિ આતુરતાથી નિદ્રાળી રહ્યા હતા. પુષ્પો મંકરંદના રૂપે મંગલાભિષેક કરી રહ્યા હતા. આનંદધન પરમેશ્વરનો સદ-

વાસ હતો. મહારાજ ! ગમે તે કૃત્રિમતાપર ક્રોધ ચડે છે, મારી સમક્ષ તેનો ઉચ્ચાર પણ કૃપા કરી કરતા નહિ.

“ તદન સત્ય બોલ્યા હો. ” નારદજી બોલ્યા, “ આ કૃત્રિમતાને લીધે જ જગતમાં સાચા સુખનો અને ખરી શાંતિનો નાશ થયો છે. જગતને નિસર્ગના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી દષ્ટિને સુખ આપનારાં નાટકી-તકવટી સુખો જોઈએ છે. કૃત્રિમતાને ધિક્કારો. ” વત્સલા, લક્ષ્મણને વરવાથી જગતમાં સઘળાં ઐશ્વર્યો સદૈવ હાથ જોડી તારી તેનાતમાં ખડાં રહેત; તે સઘળાં સુખો ત્યજી આવા બીખારીને શામાટે વરમાળ આશીર્વાદ ? ”

પતિસાથે મહર્ષિસાથે સ્વપ્ન પણ વાત કરવામાં તેને લજ્જા પ્રાપ્ત થઈ, તે જોઈ નારદ બોલ્યા, “ સરમાવાતું કંઈ જ પ્રયોજન નથી, આવી મર્યાદાથી અમારી અમર્યાદા થાય છે, બોલ સ્વપ્ન બોલ, તદન ઉછાંછળાપણું અને સ્વેચ્છાચારને સદ્ગુણ સમજવાના દિવસો અઘાપિ આગળ કલિયુગમાં આવનારા છે. વત્સલા, વિનય, લજ્જા ધર્માદિ ઉપજતા ગુણોએ સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર ધણું જ બલ્ય થયું છે. તેને દૂર કરવાની ગાંઠાઈ કરીશ નહિ. અને સાચેસાચું કહે, કે તને આવી દરિદ્ર સ્થિતિ ગમે છે કે ? ”

“ મહારાજ ! આપ સર્વદા છતાં મારા અંતઃકરણનો વિચાર શું આપ જાણી શકતા નથી ? સાચું પુછાવો તો પતિના ચરણની અખંડ સેવા કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં પતિના હૃદયને પોતે દરિદ્ર છે એવો સ્વપ્ન પણ ભાસ થશે નહિ. પણ પતિસેવામાં પાછીપાનીજેવો મહાન અપરાધ અને પતિના મનને અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરે એવું વર્તન એના જેવું ત્રિભુવનમાં દરિદ્ર નથી. ” આટલું બોલી વત્સલા નીચું જોઈ સ્વસ્થ રહી.

“ ઘણાં સારાં સારાં કપઝંજીયાં ઉચાઉંચા હીરાં ખાણેકના દાગીના વગેરે અલંકારોથી શરીર શોભાવી શોભારૂપ અને યૌવનમાં વધારો કરી પતિસેવા કરવાનું તારા હૃદયમાં કદી જ શું ધ્વનિ નથી ઉદ્ભવતી ? અલંકારોથી શરીરને મદવાથી પતિને પત્ની-વિધેનું નેત્રસુખ કિંમુલ્ય થશે, એવું શું શું નથી ધારતી ?

“ મહારાજ ! આપ આવો આ શો પ્રશ્ન કરો છો ? જેનાવડે અલંકારોને શોભા પ્રાપ્ત થાય છે તેના નાથનું રૂપ અહોરાત્ર સન્નિધિ હોવા છતાં બીજાં અલંકારોની શી જરૂર છે ? ”

“ અભિમન્યુ, વત્સલા ! તમે જાને કુચળ છો, તમે સઘળું જાણી શકો છો. છતાં પણ મારા જેવાનું કહેવું. સાંભળો. ઈશ્વર તમને અખંડ સુખ આપે. લતાવૃક્ષોપર ફળ ફુલો કેવળ પરમાર્થમાટે જ હોય છે. તેમને તેઓનો અભિપ્રાય હોતો નથી છતાં તે જેવા તેમના અલંકારો જાને છે તેના અલંકારો તમે ધારણ કરો, પણ તે સોના હીરાના બંડ નહિ. બંદારની શોભાને લમેણાં ટકાવવાનું વળગેલું હોય છે, એવા દેહને બારબૂન અલંકારનું જોઈએ. સંદેશુઓના આભરણોથી પોતાનો ચરિત્રદેહ શુભાચરને. અને પરોપકારરૂપી સુગંધે તરફતા પ્રમાણે જગતને સુખદ યજ્ઞ. ઈશ્વરપર વિશ્વાસ રાખજો, કર્તવ્યપર દૃષ્ટિ રાખજો અને તે પ્રમાણે પોતાના વિચારોને વહણ આપજો. પતિપત્નીના શરીરપર લૌકિક ઝાંખુનો બોળે છે, તે બારની લમેણાં સ્મૃતિ રહેવા દેજો. વિવશ મનુષ્યને પોતાના ધ્યેયમાંથી કાઢ કરે છે. અને એવા

કર્તવ્યવ્યુત મનુષ્યને દુનિયામાં માન મળતું નથી. અમે ત્રણે લોક ભટકનારા, અમારી તે સલાહ શી લેવાની, અમે કહીએ તે સધળું મૂર્ખતાભરેલું એમ ધારતા નાહ. અભિમન્યુ તમે નવા વિચારનાં મનુષ્યો માટે તમને કહું છું તે ધ્યાનમાં રાખજો. પતિ અને પત્ની એ અન્યોન્ય સંબંધ ધણો જ જવાબદારીનો છે. લગ્નના રૂપે જોડાયેલો આ સંબંધ કાયમનો બંધાય છે. સ્ત્રિયોએ અમુક નિયમપ્રમાણે ચાલવું જ જોઈએ એવી સખ્તાઈ પુરુષોએ કદી જ કરવી ન જોઈએ. ઉલટું પોતાના પવિત્ર વર્તન સ્ત્રિયોએ વર્તવાનું ધોરણ બાંધી લેવું જોઈએ. વત્સલા, સ્ત્રિયો પર ઈશ્વરે અધિક જોખમ નાંખેલું છે, સ્ત્રિયોની પવિત્રતાની અથવા બ્રહ્મતાના પરિણામની અસર પુરુષોના કર્તવ્યપર થાય છે. પત્નીના નિરસીમ પાતિત્યથી રાક્ષસોનું પરાક્રમ અધિક પ્રખર થયેલું નિહાળી પૂર્વે દેવોએ તે પતિનિષ્ઠ સ્ત્રિયોને બ્રહ્મ કરી દાનવોનો સંહાર કર્યાનાં ઉદાહરણો પૂર્વે ઇતિહાસમાં મળી આવે છે, તે તરફ ધ્યાન આપજો. આ કાયિક પવિત્રતાપર ધણો જ આધાર છે, આ પવિત્ર બળનો પુરુષોના નિરંકુશ વર્તનપર પરિણામ પામી તે તેમને અનુકૂલ બને છે અને સંસાર રૂપે ચાલતું ગાદું વગર અકન્યણે પાર પડે છે. પરસ્પરમાં વૈમનસ્ય ન હોવું જોઈએ ”

નારદ રમ્ભ લેઈ ચાર્તધ્યાન થયા. આ તેમનાં બોધવચનો અભિમન્યુ વત્સલાના કાનમાં ધ્રુમતાં જ રહ્યાં હતાં.

ધટાટકચના માયાવી બળરતી જણુસો અલ્પ સમયમાં જ નકામી ઠરી ઉકરડામાં જઈ પડવા લાગી. પરંતુ તેમના ભપકામાં જે ખરો વ્યાપાર મંદતાને પામ્યો તે પાછો ખરા સ્વરૂપમાં આવતાં ઘણો જ સમય વીત્યો.

દુર્યોધનાદિ પણ પોતે લીંબદ્રોણનો સદુપદેશ સાંભળ્યો તે માટે પસ્તાવો કરતા હસ્તિનાપુર તરફ બીજારી સ્થિતિમાં ચાલ્યા. શકુની મામાએ દ્વારકાને જામીનદોસ્ત કરવા કેડ બાંધી પણ સઘળાના માટે મુગે મોંએ હસ્તિનાપુરમાં જવામાં જ શોભા છે, એવું ઠરતાં સઘળા હસ્તિનાપુર તરફ સિધાવ્યા.

ઈશ્વરની પ્રેરણાનુસાર વત્સલા અભિમન્યુનું લગ્ન કરાવી આપનાર ધટાટકચાદિ મંડળ ઈશ્વરની આજ્ઞા અને કાર્યસિદ્ધિમાટે આશીર્વાદ લેઈ સ્વસ્થાને ગયું. ઈશ્વરને જ તે કાર્ય કરાવવું હતું. પણ હમેશાં કંઈપણ નિમિત્તમાત્રે જ જગતનો બ્યવહાર ચાલતો હમેશાં આપણે નિહાળીએ છીએ. અને આ જગતમાં ઈશ્વરના હેતુથી અપરિચિત રહી બનાવો બનાવી રહ્યા હોય છે.

આ બનાવને કેટલાં વર્ષો વિલાં ? કાળે તેની સાચી નોંધ કરી મૂકી હશે. પાંચ હજાર સંવત્સરો ગણીએ તોપણ એટલા કાળમાં જગતમાં કંઈ કંઈ ચમત્કારો થયા છે અને તેમ થવું તે યુગધર્મ છે. પૃથ્વીના તે કાંજના અને આજના સ્વરૂપમાં પણ અનેક વિદગ્ધાણુ ફેરફાર થયા છે. આ અગમ્ય ગૂઢ રહસ્ય ઉકેલવાનું કાર્ય વિદ્વાનોને સોંપી અમે અમારા શિરપરનો બોલો તેમનાપર મૂકીએ છીએ.

ભૂપૃથ્વર ગમે તેવા ફેરફાર યામ તોપણ જ્ઞાતવર્ષ જેવું ને તેવું કાયમ છે અને તેવું જ કાયમ રહેશે. ઈશ્વરકૃપા પામેલી આ પવિત્ર ભૂમિનો ઇતિહાસ વર્ણવ્યાપ્રમાણે એક જ નહિ પણ હજારો ગ્રેમમય અને અન્યોન્યનિષ્ઠ પતિપત્નીના પ્રેમ કથાઓથી ભરેલો છે. શ્રીરામ સીતાના યુગ્મને આ ભરતખંડના વનમાં કર્તવ્યમાટે કષ્ટ સહન કરવું આ પુણ્ય

ભૂમિએ નિરખ્યું છે. સર્વ દેવોનો ત્યાગ કરી નળને વરમાળ આરોપતી દમ્પતીને આ પુણ્યભૂમિનો ઇતિહાસ જાણે છે. કર્તવ્યમાટે દુષ્યંત શકુંતલાનો દરબારમાં ખેરો સંબંધ ન જાણી ધિક્કારતું દર્ય આ ભૂમિથી અજ્ઞપણું નથી. શંકરતી પ્રાપ્તિમાટે તપથી કાયાને કષ્ટે આપતાં પાર્વતી, હજારો ઐશ્વર્યસંપન્ન દેવોને વિસારી વિષ્ણુના હૃદયમાં નિવાસ કરનારી સમુદ્રોદ્ભવા લક્ષ્મી, દિવ્ય અને પાતિવ્રતની કચેરી કરનાર યાચકવેશમાં આવેલા, વિધિ તથા હરિહરને આજ જનાવી દુધના રૂપમાં ખરો સત્ત્વરસ પાનારી અને જગદ્દારક ત્રૈભૂતિને અવતાર આપનારી સતી અનસૂયા, સાક્ષાત્ વમધી પણ વાદ કરી પતિને મૃત્યુથી મુક્ત કરનારી અને પતિનિષ્ઠાના જીવવસ્થ પ્રભાવનું હૃદયરણ્ય ખતાવનારી સાવિત્રી ઇત્યાદિ અનેક કર્તવ્યનિષ્ઠ આર્ય સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો આજસુધી આ જગતમાં સ્થિર રહ્યાં છે.

હાનિકર અનુકરણ ત્યજી, તથા સ્વધર્મને સજી આજના સમયની સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો પુરાણ સ્ત્રીઓનાં પુણ્યચરિત્રો વાંચશે, મનન કરશે અને તે પ્રમાણે વર્તશે તો ભારતભૂમિનું દૈન્ય નિવારી જગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેમનાપર અવસ્ય અનુગ્રહ કરશે જ. અરતુ.

પ્રાર્થના.

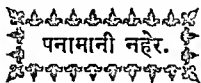
હે પરમાત્મનું ! અમે સર્વ છવો આપની કૃપાને આજે યાચીએ છીએ, 'સમૈવાંશો જાંવલોકે'—એ આપના જ વચનના આધારે હે જગદાત્મનું ! આપનાથી અમે વસ્તુતઃ અભિન્ન છતાં ભિન્નવત્ લક્ષીએ છીએ તેમને અભિન્નતાનો અનુભવ કરાવવા આજે આપને પ્રાર્થાએ છીએ. આપ આ જગતના કર્તા છતાં અકર્તારૂપે રહો છો, તેમ અમે પણ અમારા વ્યવહારને કરતાં છતાં અકર્તારૂપે, અલિપ્ત રહીએ એવો અનુગ્રહ કરો. આપનું સન્નિધાનં-દરપહેરણુ હે વિભો ! અમને પહેરાવો.

જગવાનું ! આપ આ કર્મચક્ર ક્યારે અને કેવી રીતે ચલાવો છો તે અમે જાણતા નથી. પરંતુ એટલું તો અમે જાણીએ છીએ, કે આપની કૃપા થતાં આ કર્મચક્રમાંથી અર્થાત્ ભવ ભ્રમણમાંથી અમે મુક્ત થઈએ છીએ. તો હે દયાધન ! અમને તે કર્મચક્રમાંથી મુક્ત કરવા કૃપાજી થાઓ.

હે સર્વજ્ઞ પ્રભો ! શાસ્ત્ર કહે છે, કે નિષ્કામકર્મ કરો, પણ કામનાવિના એ અમારી કર્મમાં પ્રવૃત્તિ જ થતી નથી, તો આપ અમને કૃપા કરી નિષ્કામકર્મ કરતાં શીખવો. કારણ કે આપ જ અમારી બુદ્ધિના પ્રેરક છો. અમે 'જીવપણાનું' અભિમાન ધારણ કરીને જે જે કર્મ કરીએ છીએ તેનો દુઃખમાં જ પરિણામ આવે છે. તો હે અંતરાત્મનું ! જે કર્મ અમને બંધન ન કરે તથા જે દુઃખને ન ઉત્પન્ન કરે તેવાં કર્મ, કરવાની બુદ્ધિને તમે જ આપો. અમારી બુદ્ધિમાં આપ જ જ્ઞાનપ્રકાશ નાખો. 'દદામિ બુદ્ધિયોગં તં येन मामुपयांति ते'—એ આપના જ શ્રીમુખનું વચન છે તો તદનુસાર આપ અમને એવી બુદ્ધિ આપો, કે જેથી અમે આપના પદને પામીએ.

(અપર્ણ.)

પ્રકીર્ણ. ૬૩

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના મૃષ્ટ ૨૪૯ થી.)

મેક્સિકો અને પીળા તાવને માટે જે પનામા આગળ ઉપાય લેવામાં આવ્યા તે ઉપાયો ખીજે પણ ઠેકાણે લઈ શકાય. ૯૦,૦૦૦,૦૦૦ માણસોના પ્રભસત્તાક રાજ્યનાં સાધન તેમની મદદમાં હતાં એ બુલ્લવું જોષ્ઠએ નહિ. આ કામ માટે દરેક ગંભીર અર્થ થયો છે, જે કે એક પેની પણ નકામી ગુમાવી નથી. સન ૧૯૧૨ તાં ડીસેમ્બર મુધીમાં બધો મળી અર્થ ૧૫,૫૦૦,૦૦૦ ડોલરનો થયો. ખાણીનાં બાંધકામ તથા 'ગેટરના ખીજ ૨,૫૦૦,૦૦૦ ડોલર અર્થ થયા, એટલે બધું' મળી આરોગ્યસંરક્ષણ ખાતે ૧૮,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર અર્થ થયા. નહેર પૂરી થશે તે પહેલાં બધો મળી એ ખાતે ૨૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર અર્થ થશે. ખીજ કોષ્ટકપણ દેશમાં આટલો બધો પૈસો ખર્ચાશે નહિ. જે કે હુકમત પણ ચલાવવામાં આવી હતી. નિયમના ભંગ કરનારને દેશનિકાલ કરવામાં આવતા હતા. આ બધા આંકડા જોતાં જાલમ પડે છે કે શારીરિક નહિ પરંતુ નૈતિક અને માનસિક ઉન્નતિ પણ લોકોની કરવામાં આવી હતી. મોજમજનાં સાધનો પણ તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં હતાં. ગરમ દેશના આરોગ્યસંરક્ષણમાટે ભવિષ્યની ઉંચી આશા આ બતાવે છે. સાદા અને ટુંકા અર્થે કોષ્ટકપણ ગરમ દેશનું આરોગ્ય રક્ષી શકાય. ગરમ પ્રદેશમાં આ જે રોગનું મૂળ કાઢવામાં આવે તો ઑંગો-સેકસન જાત સમશીતોષ્ણપ્રદેશ કરતાં વધારે સારા આરોગ્યમાં રહી શકશે. ખીજ જે ત્રણ સૈકામાં ઉષ્ણપ્રદેશમાં જ્યાં મહેનતનો બદલો ધણો સારો મળે છે, તેમાં ગેરી ચામડીવાળા રહી શકશે અને અસલની માફક ધન, મુધારા અને વસ્તીનાં અમ-સ્થાન ઉષ્ણ પ્રદેશમાં રહેશે, અને ભવિષ્યમાં વિપુલ આગળ પણ ધોળો ચામડીવાળાં શારીરિક શ્રમ માટે પણ હરિદ્રાઈ કરી શકશે અને બળ અને આરોગ્ય જળવતી શકશે.

સંયોગિભૂમિ આગળનું જીવન.

પનામાના ૧૦ માધલ પહોળા અને ૫૦ માધલ લાંબા પ્રદેશમાં રાજ્યબંધારણ રચવાનું હતું. કાયદા બાંધવામાં આવ્યા હતા અને જજની કોરો, પોલીસ, બંબાખાતું, મુક્કી ખાતું, આબકારી ખાતું, પોસ્ટઓફીસ, ઇન્જનેર ખાતું અને દિસાખી ખાતું વગેરે સ્થાપવાનાં હતાં. ખોરાક પૂરો પાડવાનું કામ પણ કરવાનું હતું. બાંધકામના રસ્તાને ગામડાં વસાવવાનાં હતાં. ઓફીસો, દવાખાનાં, વીરીઓ, ચાહાની દુકાનો, રોસોખાનાં, દુકાનો, વખારો વગેરે મળી ૨૦૦૦ મકાનો બાંધવાનાં હતાં અને ફ્રેન્ચો પાસેથી તો ૧૫૦૦ મકાનો મળેલાં હતાં.

દરરોજ ૯૦ ટન ખરફ, ૧૪૦૦૦ ટુપાઈ, ૨૪૦૦ બાખરા, ૨૫૦ આખરીમનાં જેલન, ૧૦૦૦ રોર કોફી અને ૭૫૦૦ કપડાના કકડા જનતાં હતાં. માર પાંચ બરફથી

કંડા રહેતા ડખાની રેલ્વેટ્રેનો ખાંસ, વનસ્પતિ અને કૃષ્ણથી ભરાયેલા દર દેશોથી આવતી હતી અને ખોરાકની ૧૬ ટ્રેનો સવારમાં દાઝ વાગે આવતી હતી; અને તે વીંશીવાળા અને હોટેલવાળા દિવસના ઉપયોગ માટે ખરીદતા હતા.

‘એમ્પાયર’ નામના ગામડાનું વર્ણન નીચેપ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં ૭,૧૫૨ રહેવાસીઓ છે; તેમાંના ૧,૭૫૭ ગેરસ, ૩,૭૦૧ સીધીઓ, ૧,૫૬૯ મેસ્ટીઓ, ૧૦૧ ચીનાઓ અને ૨૪ ઇંડીઅનો છે. મોટા રસ્તાની ઉત્તરે અસલી ગામ છે. અહિં અમેરિકન સહુન, સ્પેનના લોકોની રેસ્ટોરા, ચીનાઓની દુકાનો, ઇંડીઅનોની સારી સારી વસ્તુઓની દુકાનો અને સીધીઓની, દરજી અને મોચીઓની દુકાનો આવી રહેલી છે.

ગામના મધ્યભાગમાં ખોરાક પૂરે પાડનાર કોન્ટ્રાક્ટરનું રહેઠાણ છે. મજૂરો કપડાં અને ખોરાક ખરીદવા અહિં આવે છે. સ્ત્રીઓ પણ ખરીદી માટે સવારમાં અમી પુરશે સાંજના આવે છે. કોઇને દુઃખ પડતું નથી. માત્ર કુંવારાઓને દુઃખ હોય છે, પરંતુ તેમને માટે વીંશીઓ, હોટેલો અને રેસ્ટોરા તૈયાર હોય છે.

૨૬ દેપ્લો અને ૧૫ પાદરીઓ ધર્મની લાગણી સતોપવા રાખવામાં આવ્યા છે. ૧૪ બીન્ન દેવોના ખાનગી હતાં પરંતુ તેમને સરકાર મદદ આપતી હતી.

લુગાર બંધ કરવામાં આવ્યો હતો. એક લખનાર લખે છે કે એ પ્રદેશનું વાતાવરણ અનીતિ માટે અનુકૂળ છે. કાવાકાવા, ચાંચીઆપણું, લૂંટ, ઘાતકીપણું અને ખુનરેજ સૈદ્ધાંતો થયાં અહિં માલૂમ પડે છે. એ દેશ એવો છે કે કુલને ગંધ હોતી નથી, પક્ષીઓને મધુર અવાજ હોતો નથી, પુરુષોને આત્માભિમાન હોતું નથી અને ઐરાંઓને શરમ હોતી નથી. આ બધી વાત અમેરિકાએ ખોટી પાડી હતી. નાશીપાસ થએલા લોકો જ આવાં ગમ્માં ઉતરતા હતા. સન ૧૯૦૫ ના ડિસેમ્બર માસમાં ૫,૦૦૦ મજૂરો કામ કરતા હતા. સન ૧૯૦૬ માં ૨૪,૦૦૦; સન ૧૯૦૮ માં ૩૧,૦૦૦ અને ૧૯૧૦ માં ૫૦,૦૦૦ મજૂરો હતા. મજૂરોમાં ૬ લાગ અમેરિકનો, ૬ યુરોપીઅનો, ને ૬ ભાગ સીધીઓનો હતા.

સીધીઓને કલાકની કાઝ પેન્સ અને દિવસના આઠ કલાક કામ કરવાનું હતું; અને મહત્ત્વ મકાનને દવા આપવામાં આવતાં હતાં. દરરોજ ૧ શી. ૨૩ પેન્સના દરે ખોરાક આપવામાં આવતો હતો. કાસીગર, સુતાર, કડીઆ, લુહાર વિગેરે ૫૦૦૦ માણસો સીધીના હતા. તે લોકોને કલાકના ૮ પેન્સથી ૨૨ પેન્સ આપવામાં આવતા હતા.

યુરોપીઅનોને દિવસના આઠ કલાકના ૧-૬ ડોલર આપવામાં આવતા હતા અને મકાન મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું. વધારે કામને માટે ઉપરામણ આપવામાં આવતું હતું. ત્રણ બોજન માટે દરરોજ ૪૦ ગ્રેન્ટ લેવામાં આવતા હતા, આથી તેને દરરોજની યોગ્યતા આવક ૧-૨૦ ડોલર એટલે આડવાડીયામાં ૩૦ શીલ્ડિંગ કરતાં સહજ ઓછું મળતું હતું.

આ પ્રમાણે સારા પગાર ઉપરાંત સારું સામાજિક જીવન, કસરતશાળા, બિલિયર્ડના ઝોરકાઓ, નાચપાર્ટીઓ અને દિવસના ત્રણ બોજન સાથે અમેરિકનોને ધણી સારી મજા પડી હતી અને તેથી લગભગ ૯૦૦૦ અમેરિકનો નોકરીમાં હતા.

જ્યારે નહેરનું કામ પૂર્ણ થઈ રહેશે ત્યારે માત્ર ૨૫૦૦ માણસની જરૂર પડશે.

બાંધકામ.

ફ્રેન્ચ કંપનીએ ૮૧,૫૪૮,૦૦૦ ડ્યુબિઝ ઈંગ્લિશ ખોંદી કાઢ્યું હતું. અમેરિકન લોકોને સાંચાકામ અને હથિયાર પણ આ કામ ઉપરાંત મળ્યાં હતાં. સાંચાકામ પણ સારી સ્થિતિમાં હતું. ચેમ્પીસનદીનો પ્રશ્ન મોટા હતો. આ નદીમાં ભરતીના વખતે તેની અર્ધી લંબાઈ ૧૦૦ માઈલ સુધી વહાણ ચાલી શકતાં હતાં. આ નદીમાં પાણી ખીજ ખાડીમાં વાળવાં પડે અથવા તો જેમ્બોઆ આગળ મોટી પાળ બાંધી પાણી અટકાવવું પડે; કેટલુંક પાણી તો નહેરમાં જવા દેવાય; પરંતુ ચેમ્પીસનો ઉપયોગ કરવો પડશે અને સાથે સાથે જો ભરતીના પાણીની સપાટીવાળી નહેર બાંધવામાં આવે તો પાણીને અટકાવવું પણ પડે. નહેરમાં ઉપયોગમાં લેવાય તે પહેલાં ચોવીસ કલાકમાં ૩૫૫૫ ફુટ પાણી વધી જાય એવાં આ નદીના પાણીને કાણુમાં રાખવાં પડે. આમ કારવાનો એક જ રસ્તો છે અને તે એ છે કે તેનાં પાણી એક મોટા કૃત્રિમ સરોવરમાં એકઠાં કરવાં પડે અને તેમાં પાણીનાં પ્રવાહ અને પૂરને યોગ્ય રીતે કાણુમાં રાખવાં પડે. જો કારીબીઅન સમુદ્ર આગળ એક મોટી પાળ બાંધવામાં આવે તો એમ બની શકે. જ્યારે અમેરિકનોએ સન ૧૯૦૬ માં ભરતીના પાણીની સપાટીએ નહેર બાંધવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે ગડન આગળ પાળ બાંધવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ સૂચના એક ફ્રેન્ચ ઈજનેરે કરી. જો આ પાળ નિષ્ફળ નિવડે તો આખી યોજના નકામી થાય. મિસરમાં જે પાળ છે તે પથ્થરપર બાંધવામાં આવી છે અને તેનાપર પથ્થરનું કડીઆ કામ કરવામાં આવ્યું છે. આ ગડનની પાળ ચેમ્પીસ નદીના રેતી અને કાદવપર બાંધવામાં આવી છે. એ પાળ કાદવ, માટી અને પથ્થરથી મજબૂત કરેલી હોવાથી એમાંથી પાણી જઈ શકતું નથી. કોઈ કોઈ જગાએ તો આ રેતીને કાદવ ૨૮૦ ફુટ સુધી ઉંડે ગએલાં છે.

એમ છતાં આ પાળ ભાર ખમી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી. ભારે બાંધકામ થઈ શકે એમ નથી. રેતી કાદવ ધસી જાય એમ છે. એક મોટી માટીની પાળ બાંધવામાં આવી છે, જેથી ઉપરના બાંધકામનો ભાર વહેંચાઈ ગએલો હોવાથી પાળના પાયાપર બહુ જોર આવતું નથી. ઉભો ઢોળાવ કરવાથી પણ કામ સરે એમ હતું નહિ. કારણ કે મધ્યભાગના ભારથી માટી અને પથ્થર આગળ ધસી આવે અને બધું ચણતર બેસી જાય. ઉપર કહી તેવી માટીની પાળ ખીણની આરંપાર દોઢ માઇલ પહોળી બાંધવાની જરૂર હતી. પાળનું તળીકું ૨,૧૦૦ ફુટ પહોળું છે. પાણીની સપાટીએ ૩૯૮ ફુટ અને મથાળે ૧૦૦ ફુટ પહોળી છે. દરિયાના પાણીની સપાટીની ઉપર ૧૧૫ ફુટ છે. વજન ઓછું કરવાને છેલ્લી પહોળાઈ ૧૦૪ ફુટની રાખવામાં આવી છે.

પાળના મધ્યભાગમાં સરોવરની સપાટી જળવવા વાસ્તે કાંકિટનાં ભીંત અને માળ રાખવામાં આવ્યા છે. તે રસ્તે વધારાનું પાણી એમ્પીસના અસલ પ્રવાહમાં જતું રહે છે. દરવાજા રાખી એમ્પીસના પાણીનો પ્રવેશ બંધ કર્યો છે. જ્યારે સરોવરમાં ખૂબ પાણી થઈ જાય ત્યારે આ દરવાજા મારફત પાણી એમ્પીસ નદીમાં કાઢી નાંખવામાં આવે છે. એક સેકન્ડમાં ૧૩૭,૦૦૦ ઘનફુટ પાણી આ દરવાજામાંથી બહાર જઈ શકે છે એક સેકન્ડમાં ૩૫ ફુટની ઝડપે પાણી બહાર નીકળે છે. સદિસલામતી માટે મોટાં ગટનનાં તાળીનાં જમીનની અંદરના રસ્તા ઉઘાડી નાંખવામાં આવે છે અને તેથી એક સેકન્ડમાં ૧૩૦,૦૦૦ ઘનફુટ પાણી કાઢી ન આવે છે. પાણી જોઈએ તેના કરતાં વધુ

યદિ જશે એવી ધારતી હવે મુદ્દે રહેતી નથી, પણ પાણી એણું યદિ જશે એવી ધારતી રહે છે. સાધારણ દરિયાની સપાટીની ઉપર ૮૫ ફુટ સરોવરના પાણીની સપાટી સખવામાં આવે છે. સરોવર ૧૬૪ ચોરસ માઇલ છે. એક અમેરિકન સભાસદે પાળ જોઇને નહેરના મુખ્ય એન્જનીઅર કર્નલ ગીથલને પૂછ્યું કે આટલી સરખી પાળ ગટન સરોવરના આટલા બધા પાણીને શી રીતે આટકાવી શકશે ? એન્જનીઅરે સમજાવ્યું કે પાણીનું દબાણ તેની ઉંચાઇથી માલમ પડે છે, તેના જથ્થાથી માલમ પડતું નથી. બીજો સભાસદ હાજર હતો તેણે વધારામાં કહ્યું કે જો એમ ના હોય તો આ ક્ષાંટિક મહાસાગરનાં પાણી હોલાંડની પાળ કેવી રીતે આટકાવી શકે છે ?

ગટનની પાળને એ કામ કરવાનાં છે. ૮૫ ફુટ પાણીની સાથે ટકવાનું છે, અને એવી રીતે પાણી પૂરી દેવાનું છે કે ખીણમાં પાણી ઝરેને જાય નહિ. એન્જનીઅરોની ખાતરી છે કે આ બંને કામ થઇ શકશે. બાંધકામની બંને બાબતોએ મોટી ખડકના કંકરોએની એ મોટી બીંતો બાંધવામાં આવી છે. જોઇતી ચીજો એ જગ્યાએથી અને ૨૬ માઇલ દૂર મીન્ડી આગળથી મળી હતી. એ બે બીંતો વચ્ચેની જમીન દાંપ અને કાદવથી પૂરી દેવામાં આવી છે, અને એથીસની ખીણમાંથી પાણી નળવાટે લાવવામાં આવે છે. વધારાનું પાણી નળવાટે કાદો નાંખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સખત થએલી માટીને મજબૂત કરવામાં આવે છે, અને હવાના દબાણથી વધારે સખત કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સખત કરેથી જમીનમાંથી પાણી ઝરી જતું નથી.

હાલ તો તે સ્વાભાવિક જમીન થઇ રહી છે. પરંતુ ૨૧,૧૪૫,૮૩૧ ઘનયાર્ડ માટી, કાદવ વગેરે વપરાયાં છે. અર્ધા ફુનિયાની આસપાસ ફરી વળે એવી ત્રણ ફુટ જાડી અને ત્રણ ફુટ ઉંચી દિવાલ બંધાય એટલી ચીજો વપરાઇ છે. ૨૨૫,૮૪૫ ઘનયાર્ડ કાંકિટ વપરાઇ છે.

કર્નલ ગીથલે એ ઉપરાંત ખીણની આસપાસ ત્રેવડી માંહેમાંહેના દરવાજાવાળી સોડાની પાળ સજડ કરી હતી અને ૧૩૫ ફુટ ઉંચી પાળ લઇ જવાનું નક્કી કર્યું હતું. છતાં પણ આ કામ ધસી પડ્યું એવો તાર કરવામાં આવ્યો કે જેથી પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટે નવા સુંદાયલા પ્રેસિડન્ટ ટેક્ટ સાથે એક ઇન્જનેરોનું કમીશન મોકલ્યું. પરિણામ જુદું જ આવ્યો. ઇન્જનીઅરોએ લખ્યું કે પાળ બદલે ઉંચી બંધાય છે અને સોડાની દિવાલની જરૂર નથી.

ગટન આગળ આ પ્રમાણે એથીસ નદી બંધ કરવાથી સરોવરનાં પાણી ૧૬૪ ચોરસ માઇલ ઉપર ફરી વળ્યાં હતાં.

એથીસની સાથે ત્રિનિદાદ અને બીજી નદીઓ પણ બંધ થઇ છે. આથી અસહનનાં ગામડાં અને નાનાં શહેરો ગટનનાં પાણી નીચે આવી ગયાં છે. નહેરને પાણી પૂરું પાડવાને વારતે જ આ સરોવરની યોજના છે. દરરોજ ૫૮ વહાણ આમાંથી પસાર થશે.

કચ્છલેખાનો ભાગ.

પાસિફિક મહાસાગરની બાજુ તરફ એક મોટું કામ થયું છે, અને તે કચ્છલેખાનો ભાગ ગણાય છે. મી. બ્રાઇસ નામનો એક અંધકર્તા લખે છે કે કોઇ પણ કામ માટે પૃથ્વી ઉપર આટલી બધી મહેનત, આટલું બધું જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન અને આટલી બધી ખુદી ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યાં નહતાં. નહેરનું તળીયું દરિયાની સપાટીથી ૪૦ ફુટ ઊંચું છે. નહેરના મધ્યભાગ ઉપર જમીનની અસલ સપાટીથી સૌથી વધારે ઉંચું શિખર, દરિયાની સપાટીથી ૩૧૨ ફુટ ઉંચું છે, અને તેથી કરીને આ ભાગ ઉપર ૨૭૨ ફુટ ખોદવાનું છે. નહેરની પાસે 'ગોલ્ડહીમ' એટલે સોનાની ટેકરી સમુદ્રની સપાટીથી ૫૩૪ ફુટ ઉંચી છે, અને આ ટેકરીને મથાળેથી એક નવો વધારે ઉભો ઢોળાવ કરવાનો છે. દરિયાની સપાટીથી ૮૫ ફુટ ઉંચું પાણી છે અને ટેકરીના મથાળાથી ૨૨૭ ફુટ નીચું છે, ભરતીની સપાટીવાળી, નહેરથી ૮૫ ફુટ વધુ ઉંડુ ખોદવું પડે અને પહોળાઇ વધુ રાખવી પડે.

ફ્રેંચોનાં સાધનો અહીં કામમાં સારી રીતે આવ્યાં હતાં. ફ્રેંચ કંપનીએ ૧૮,૬૪૬,૦૦૦ ધનપાર્ક માટીનો આશરો કાઢ્યો હતો. તેણે મથાળેથી ૧૫૨ ફુટ ઉંડું ખોદ્યું હતું, અને સોનેરી ટેકરી આગળ તેણે ૩૭૪ ફુટ ઉંડું ખોદ્યું હતું. ફેલ્ડાક માણસો કહે છે કે ફ્રેંચોએ પનામા આગળ વખત અને સાધનોનો દુરપયોગ કર્યો હતો તેમને આ વાત વાદ રાખવા જેવી છે. નહેરના તળીયાની પહોળાઇ ફ્રેંચ ઇજનેરોએ ૭૪ ફુટનો રાખી હતી, અને અમેરિકાના ઇજનેરોએ ૩૦૦ ફુટ રાખી હતી.

બસો માણસ રેલ્વે જુદી જુદી સપાટીએ બાંધી હતી. હજારો માણસ દિનમતથી કામ કરતા હતા. ખડકને ઘરગોળો ભડાકા સાથે ફાડી નાંખતો હતો. મોટા મોટા લોડાના પાવડ વરાળથી માંટી ખોદી ફાટી ગડાંમાં નાંખતા હતા. ખુલતી બાજુઓવાળાં ગાડાં રેલ્વેમાં વપરાતાં હતાં, અને તે બાજુઓનો પ્લેટફોર્મ બનતો હતો. રેલ્વેના પાછલા ભાગમાં એક હળ રાખવામાં આવતું હતું અને તે ટ્રેનના આગલા ભાગમાં એક ખાસ ગાડીમાં રાખેલા પડધમ સાથે બાંધેલા તારના દોરડાથી ખેંચી શકાતું હતું. ખંડી કરવાની જગ્યાએ પડધમ ચલાવવામાં આવતું હતું તેથી હળ આગળ ચાલતું હતું અને સાત મીનીટમાં ૧૬ ગાડીઓનો કચરો સાફ થતો હતો. રેલ્વેના પાસ બદલવાનો એક સંચો રાખ્યો હતો. કચરો નાંખવા રેલ્વેના રસ્તા બદલવા માટે એક મોટું જળજં એન્જીન અહીં જમીનથી ઉંચે પાટાને ઉંચકી બાજુએ ત્રણથી નવ ફુટ સુધી ઝૂકી શકતું હતું.

વધુમાં વધુ ઝડપથી ચાલતી મેલટ્રેનના જેટલી સગવડ આ આગગાડીને આપવામાં આવતી હતી. ત્રણ ત્રણ મિનિટે તેઓ દોડતી હતી. જરા વાર લાગે તો મોટા વરાળથી ચાલતા પાવડાને લીધે પર્વતની બાજુએ માટી અને ખડકનો મોટો જંગી ઢગલો થઇ જતો હતો. વિશંખ લાગે તો, ટેલીફોનથી ખબર આપવામાં આવતી હતી અને અડચણો એકદમ દૂર કરવામાં આવતી હતી.

ખોદાને તૈયાર કરેલી નહેરમાં બાજુએથી માટી અને પથરા ઘસડાઇ આવી રરતો પૂરી દેશે એવી મોટી ધારતી હતી. કર્નલ ગીથલ કહે છે, કે સન ૧૯૦૯ માં ૧૪,૩૨૫,૮૭૬

ધનપાડ માટી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી, તેમાં ૮૮૪,૫૩૦ ધનપાડ એટલે ૬ ટકા માટી ધસી આવેલી હતી. સન ૧૯૧૦ માં ૧૪,૯૨૧,૭૫૦ ધનપાડ માટી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી, તેમાં ૨,૬૪૯,૦૦૦ એટલે ૧૮ ટકા માટી ધસી આવેલી હતી.

આ અડચણોથી નહેરના કામને ખસેલ પહોંચી પૂરી થતાં વાર લાગે. પણ મહાનુ વિમારવાળી અને કરકસરીઆ યોગજાને લીધે એવું કરું થયું નહિ. શરૂઆતમાં એન્જીની-અમરોએ અડસટો કાઢ્યો હતો કે ૧૦ કરોડ ધનપાડ માટી કાઢવી પડશે અને તે કામ માટે નવ વર્ષ લાગશે. આ અડસટો જોઈને માનૂમ પડ્યો, પરંતુ બધું મળી ૨૦ કરોડ ધનપાડ માટી કાઢવી પડી. આ બધું કામ છ વર્ષમાં પૂરું થયું, એ અમેરિકાના લોકોની હુશિયારી ખતાવે છે.

એપ્રિલ ૧૯૧૨ મુખીના પાંચ વર્ષમાં ૧૬૦ લાખ ધનપાડ કચરો કાઢવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય શહેર જેટલા પાયા સાથે ઉંચોતે ઉંચો આ પદાર્થનો ઢમલો કરવામાં આવે તો ૬ માઇલ ઉંચો થાય અને એ પ્રમાણે ઉંચામાં ઉંચું પર્વતનું સિખર એવરેસ્ટ ૫ માઇલ છે તેના કરતાં એ એક માઇલ વધુ ઉંચું થાય. નહેરકાંપર ને ગાડીઓમાં કચરો લેઈ જવામાં આવતો હતો તેવી ગાડીઓને ગાડીઓ ભરી રાખવામાં આવે તો પૃથ્વીની આસપાસ અઢી વખત ફરી વળે અને તેમને ચલાવવાને ન્યુયોર્કથી સાન્ફ્રાન્સીસ્કો સુધી એન્જીનોની હાર કરવી પડે. ૯૦ ટકા કચરો વધુ કાઢવો પડ્યો પણ ૩૦ ટકા જ વખત વધુ લાગ્યો. ખર્ચ તેટલો ને તેટલો જ થયો. ખર્ચનો અંદાજ સન ૧૯૦૮ માં ૩૭૫ લાખ ડોલરનો બાંધવામાં આવ્યો હતો. વધુ ખોદકામ છતાં નવી પાળ તથા પાણીનું બાંધકામ કરવા માટે પુરતો પૈસો રહ્યો છે. કયુલેજા આગળ કે ખર્ચ જોઈને થયો છે. આ પ્રમાણે દુનિયામાં મોટામાં મોટું કામ પૂરું કરવામાં આવ્યું છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રસંગાનુરૂપમ્.

— ચાલુ અંકમાં “વર્તમાન અને આગામિ વર્ષ અને આપણું કર્તવ્ય” એ વિષયમાં અમે જણાવવાયેાચ સ્વલ્પમાં જણાવી દીધું છે, કારણ, કે જે માસ પછી પ્રાતઃકાલનું તેરમું વર્ષ ઇશ્વરકૃપાએ પૂર્ણ થશે.

— આ અંકમાં “અભિમન્યુ વત્સલા” નામની મનોહર વાર્તા પૂર્ણ થઇ છે. નવા વર્ષમાં આથી પણ અધિક મનોહર અને બોધક વાર્તા, તથા અન્ય ઉત્કૃષ્ટતર નવિન વિષયો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. તોપણ જે એક નવિન વિષય અમે નવિન વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ કરવાના હતા તે ભાદ્રપદથી જ અમે શરૂ કરીશું, કે જેથી તેની ઉત્કૃષ્ટતા વાચકના લક્ષમાં આવી શકે. નવિન વર્ષમાં પ્રાતઃકાલ ૪૮ પૃષ્ઠનું થનાર છે, જેથી તે ગુજરાતીમાં એક અગ્રગણ્ય માસિક ઇશ્વરકૃપાએ થઇ રહેશે. તમે નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક જોશે, તો આ વાર્તાની તમારી ખાત્રી થયાશિવાય તથા તમને અધિક સંતોષ થયાવિના નહિ જ રહે.

— નવા વર્ષનો ઉપહાર ચાલુ અંકના છેલ્લા પૃષ્ઠમાં જણાવ્યાપ્રમાણે “શાવળી બાધ્યાસિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પ્રગર્ભયું” વર્ષના આરંભમાં જ તૈયાર થઇ રહેશે, જે વાચકોને તેમના મનુષ્યજીવનમાં અત્યંત ઉપયોગી થશે. નવા વર્ષથી આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરવાને માટે શું શું કરવાની જરૂર છે તે પ્રસંગે પ્રસંગે જણાવવામાં આવશે. આપણા ખીન્નાં એ પુસ્તકો પણ નવિન વર્ષમાં આદકોને ઉપહાર તરીકે મળનાર છે; અર્થાત્ કુલ ત્રણ પુસ્તકો નવિન વર્ષના ઉપહારતરીકે મળી શકશે.

— ‘પનામાની નહેર’ નો વિષય પણ બનતાસુધી વર્તમાનવર્ષમાં જ થઇ શકે તો પૂરે કરી દેવાનો વિચાર છે. તેમ નહિ થઇ શકે તો નવિન વર્ષમાં એક જે અંકમાં જ તેને પૂર્ણ કરી દેવાશે એ વિચારથી જ તેના થોડાં અધિક પૃષ્ઠ ચાલુ અંકથી આપવામાં આવશે.

— ૧૯૭૦ ના ભાદ્રપદના અંકમાં “શું નિરાવરણ દૃષ્ટિ જગતમાં સંભવિત છે?”, એ વિષયમાં નિરાવરણ દૃષ્ટિસંપન્ન મહાકાલના પૂજ્ય તંત્રીશ્રી જણાવી ગયા છે તે પ્રમાણે હિંદુસ્તાનને સડાઇ, દુષ્કાળ વગેરેને લીધે અત્યંત વિકટ સ્થિતિમાંથી પસાર થવાનો સમય આવ્યો છે. પરંતુ તેથી ખુદ્દિમાને ગભરાવાનું, કે ચિંતા કરવાનું જ કંઈ જ પ્રયોજન નથી. આ સંબંધમાં આપણું શું કર્તવ્ય છે તે તે આ અંકમાં જ અમે “વર્તમાન અને આગામિ વર્ષ અને આપણું કર્તવ્ય,” એ વિષયમાં સ્પષ્ટ કરેલું છે. જેથી તે વિષય-પ્રતિ અમે વાચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

વર્તમાન અને અગામિ વર્ષ અને આપણું કર્તવ્ય.

મહિના પછી આ વર્ષ પૂરું થશે અને નવિન વર્ષનો પ્રારંભ થશે. મનુષ્યને જે જે કંઈ પ્રાપ્તવ્ય હોય છે તે તેને કંઈ તરત જ પ્રાપ્ત થઈ જતું નથી, પણ તેને માટે કેટલોક સમય જાય છે. અને આ પ્રમાણે પ્રાપ્તવ્યની જેટલા અંશમાં એક વર્ષમાં સિદ્ધિ થાય છે, તેથી બાકી રહેલા અંશની સિદ્ધિ તેને નવિન વર્ષમાં થશે, એમ તે ઇચ્છે છે. અને આ પ્રમાણે આગામી વર્ષથી બંધાએલા છવો આ જગતમાં જીવનને ગાળે છે. નવિન વર્ષમાં ઇચ્છાપ્રમાણે અર્થસિદ્ધિની સડ કોઈ આશા રાખે છે પણ તે પ્રમાણે સડ કોઈના અર્થ તે પ્રમાણે સિદ્ધ થતા નથી, એટલું જ નહિ પણ પ્રસંગે લાભ ધાર્યો હોય છે અને હાનિ પણ થાય છે; અને આ પ્રમાણે જેમને લાભ થયો હોય છે તે અધિક લાભની, અને જેમને હાનિ થઈ હોય છે તે લાભની નવિન વર્ષમાં આશા રાખે છે, અને આ પ્રમાણે આશાના અવલંબનવડે છવો જાણે જગતમાં જીવતા કેમ ન હોય તેમ જણાય છે. છવોમાંથી આશાને લેઈ લેા, અને તેમનું જીવન લેઈ લીધાજેવી જ તેમના ઉપર અસર થશે. આ પ્રમાણે વ્યાવહારિક મનુષ્યનું આશા એ જીવન જોવામાં આવે છે. પારમાર્થિક મનુષ્યને બલે નિરાશી થવાનું હશે, પરંતુ વ્યાવહારિક મનુષ્યને તો પદે પદે આશાની જરૂર પડે છે, અને તે જ તેને હિતજનક અને સુખજનક જણાય છે.

આ જ નિયમે આપણે પણ આ વર્ષમાં આપણો વ્યવહાર અધિક રૂળપ્રદ થઈ રહે એવી આશા રાખી હતી, પણ તે નિરર્થક થઈ છે. આપણા દેશમાં વર્તમાન વર્ષમાં કે જે હવે ભૂતકાળમાં પ્રવેશવાની તૈયારીમાં છે, તેમાં વ્યાપારની અસાધારણ અને પૂર્વે કદી પણ નહિ સહન કરી હોય તેવી હાનિ સહન કરી છે. આપણને આ વર્ષમાં એ બધી સારી રીતે સ્પષ્ટ થયું છે, કે બીજા દેશોઉપર આધાર રાખવાથી આપણી કેરી હુશિયા થાય છે. તેમાં આપણે તો જે પ્રકારે બીજા દેશોઉપર આધાર રાખીએ છીએ. એક તો આપણે બીજા દેશોથી આવતા માલઉપર જીવીએ છીએ. જીવીએ છીએ, એ રાખ્દ કદાચ કોઈને ખારેલાગતો હોય તો આપણે આપણો ધણોખરો વ્યવહાર તેનાઉપર ચલાવીએ છીએ, એમ કહીશું અને તેની સાથે બીજા દેશોમાં આપણે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી દ્રવ્યો ધાતુ અનાજ વગેરે મોકલીને પણ આપણું વ્યાપારી તરીકેનું જીવન ચલાવીએ છીએ. પણ વર્તમાન વર્ષમાં યુરોપમાં જાગેલા શીપણુ યુદ્ધને લીધે આપણાં આ બંને દાર અટકી ગયાજેવું થયું છે, અને તેથી આપણી વ્યાપારની છમાસત કડકડ લુપ્ત કરતી નીચે બેઠેલી જણાય છે.

અનેક વ્યાપારીઓ, અને વ્યાપારીઓને ત્યાં નોકરતરીકે રહેતા મનુષ્યો આ વર્ષમાં હાથ ભેડીને બેઠા છે, અને હજી બેસતા જાય છે. આવા મનુષ્યો લડાઈને પોતાના નિર્વાહનું સાધન બંધન થવાથી અત્યંત વખોડી કાઢે છે, અને તે સત્તર બંધ થાય તો સારું એમ ઇચ્છે છે, કે જેથી તેમનો વ્યાપારરોજગાર પુનઃ ધમધોકાર આવે.

થોડા સમયે લડાઈ બંધ થશે જ, અને ત્યારે પૂર્વવત્ આપણો પરદેશસાથેનો આ-

પાર પાછો શરૂ થશે, પરંતુ તેથી આપણા દેશને કોઈ અધિક લાભ છે, એમ સમજવું નહિ. લડાઈ પછી જે વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ શરૂ થતી જણાશે, તે વ્યાપાર ઉપર દેશની વધારે દરીદ્રી અને વ્યાપાર ઉદ્યોગરહિત સ્થિતિ થવામાટે જ છે, એમ સમજવું. હાલમાં આપણને હાથપગ જેડીને બેસી રહેવાનો સમય આવ્યો છે, તેનું બીજું કંઈ જ કારણ નથી, પણ આપણે બીજા દેશો ઉપર ઘણો જ આધાર રાખતા થઈ ગયા છીએ. સ્વાશ્રય એ જ સુખનું મૂળ છે, અને પરાશ્રય અથવા પરાધીનપણું એ દુઃખનું મૂળ છે. આજસુધી આપણે આ દુઃખજનક પરાશ્રયને સેવ્યો છે તો આપણને દુઃખ આવે તો તેમાં કંઈ નવાઈ છે શું ?

સ્વાશ્રયી થવાનો આવો બોધજનક પ્રસંગ બીજો એક પણ હિંદુસ્તાનને મળતાર નથી. જે તે આ વખતે સાવધાન થઈને સ્વાશ્રયી નહિ યાય, અને પરાશ્રયી જ રહેશે તો હજી પણ ભાવિમાં તેની દુર્દશા છે, એ નિશ્ચય સમજવું. ભાવિમાં હજી પણ આપણા દેશની દુર્દશા થનાર છે, અને જ્યાંસુધી આપણે પરાશ્રયને નહિ ત્યજીએ ત્યાંસુધી આપણને આવા પ્રસંગો આવ્યા જ કરશે. તેથી આ પ્રસંગે એ જ બોધ દેવાનો છે, કે આપણે બીજા દેશો ઉપર આધાર રાખવો છોડી દેવો. તેમ કરવાથી આરંભમાં આપણી સ્થિતિ કંઈક દરીદ્ર થતી હોય તેમ જણાશે, પણ સમય જતાં આપણને તે શ્રીમાન જ કરશે. અને આ પ્રસંગે જે આપણે ગોષ્ઠ નહિ લેઈએ, તો પુનઃ આવો સમય આવશે જ. કારણ, કે દુઃખ એ કોઈ પણ જૂલનો પરિણામ છે, અને મનુષ્ય જ્યાંસુધી જૂલ કરે છે ત્યાંસુધી તેને દુઃખ આવ્યો જ કરે છે, પછી તે જાણીને જૂલ કરતો હોય, કે અજાણ્યથી કરતો હોય.

જે આપણે ચોડાં જ વર્ષ પૂર્વની આપણા દેશની સ્થિતિપ્રતિ દૃષ્ટિ કરીશું તો તે સ્થિતિમાં અને આજની સ્થિતિમાં મહદ્ અંતર આપણને જણાશે જ. પૂર્વે નિરાશાના ખાસ્તરને આખાશાષ્ટ છ સાત રૂપૈયા મળતા હતા, છતાં તેટલામાં તે સુખપૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. છ સાત રૂપૈયામાં પૂર્વે આવા માણસો પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતા, ઘેર ન્યાતવરાનો પ્રસંગ આવે તો તે ઉપર ધીથી કરતા અને તે છતાં મરી જાય ત્યારે તેમની પાસેથી એ પૈસા બચાવેલા નીકળતા. એક સંડીરાંડ રેડીંગો કાંતીને મહિને ત્રણચાર રૂપૈયા પેદા કરતી હતી, તે પણ શાંતિથી પોતાનો નિર્વાહ કરતી હતી, અને તેની સાથે તે જ્યારે મરી જતી ત્યારે તેની પાછળ તેનું કાર્ય થઈ શકે તેટલા, કે તેથી પણ વધારે પૈસા તેની પાસેથી નીકળતા હતા.

આજે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયા પગાર મળતો હોય તેવા કોઈ મનુષ્યને પૂછીશું, કે ભાઈ તમારો નિર્વાહ તો ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે ને ? તો તે અનેક અસંતોષના અને પૈસાની બીડના ઉદ્ગારો કાઢશે જ. તે કહેશે, કે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયામાં અમારે ખાવું શું, છોકરાંને ભણાવવાં હોય તેના પૈસા ક્યાંથી લાવવા, અને કોઈ ન્યાતવરાનો પ્રસંગ આવે તો તે ક્યાંથી કરવો ? પચીસ રૂપૈયામાં તો અમારું પાણી ધૂંં થઈ રહે છે. દોઢશેર પોણાબશેરનું ઘી, ચાર રૂપૈયે મળુના ઘઉં, ત્રણ ચાર રૂપૈયે મળુ ચોખ્ખા, રૂપૈયાનાં ચાર મળુનાં લાકડાં, ઘરનું ભાડું, એ વગેરે ખર્ચ પચીસ રૂપૈયામાં કેવી રીતે કાઢવું ? આ પ્રમાણે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયા કમાનાર માણસ જ્યારે પૈસાની બીડના ઉદ્ગારો કાઢે છે, તો આદર્શ, કે છસાત રૂપૈયા કમાનારની શી દશા દશે, તેનો વાચક જ વિચાર કરી લેશે.

હિંદુસ્તાનમાં પૂર્વે પાંચ છ રૂપૈયામાં આનંદથી મનુષ્યો નિર્વાહ કરી શકતાં હતાં, અને નિષ્ક્રિયથી પોતાનું જીવન ગાળી શકતાં હતાં, તેને ઠેકાણે આજે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયામાં પણ મનુષ્યો પોતાનો નિર્વાહ કરી શકતાં નથી તથા શાંતિથી રહી શકતાં નથી, એ કેવી વિપરીત સ્થિતિ ! આ જગતમાં ઈશ્વર નિર્વાહની વસ્તુઓ, જેની, કે હવા જલ, અન્ન, લાકડાં, વગેરે અનંત પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે છતાં મનુષ્યને જુએ મરવું પડે છે; એ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે અને કેટલું દુઃખદ છે ! ! હું શું ખાઉં અને શું પહેરું, એ પ્રશ્ન બહે આ દેશની પ્રજાકે પર ખીજ અનેક જુલમ મુજબાં હશે, પણ કદી પણ આ દેશની પ્રજાને પૂર્વે થયો નથી, અને આજે આ મહાસંકટને આપનાર, પ્રજાનું આરોગ્ય અને આયુષ્ય ચૂસી લેનાર દુઃખદ પ્રશ્ન એક બેને નહિ પણ પ્રજાના મોટા ભાગને થયો છે, એ સામાન્ય શોચનીય તથા સામાન્ય દુઃખપ્રદ નથી જ ! અને આ સ્થિતિ જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે તો એ વિચાર આવ્યાવિના નથી જ રહેતો, કે પૂર્વે આપણો દેશ અધિક સુખી હતો જ.

આ સંબંધમાં આર્થિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરનાર અનેક કારણો જણાવે છે, કે જે કારણો પ્રજાના મોટા ભાગના મગજમાં ઉતરે તેવાં હોતાં નથી. તેથી તેવાં કારણોને આપણે અજાણ્યાવતી નથી, અને તેજણાવવાનું અત્ર પ્રયોજન પણ નથી. માત્ર એક બે મુખ્ય કારણ, કે જે આપણી પ્રજાની હૃદયમાં કરનાર અમને જણાય છે તે જ અત્ર અમે જણાવીએ છીએ, પછી આ કારણો અન્યને સંમત હોય, કે ન હોય.

આપણા દેશમાં કઈ અનાજ એટલું બહુ ઓછું પાકતું નથી, કે નેથી આ પ્રજાણે પ્રજાને જુએ મરવું પડે; પરંતુ તેને જુએ મરવું પડે છે તેનું કારણ એ છે, કે પરદેશ ધણા મોટા જથ્થામાં અનાજ ચૂરી નીચ છે.

આ પ્રજાણે પરદેશ ખાતે ધણા મોટાંજથ્થામાં અનાજ ચડે છે તેથી હિંદુસ્તાનને લાભ, એમ અર્થશાસ્ત્ર (Political Economy) નો અભ્યાસ કરનાર કહે છે. કારણ, તેના બદલામાં તેને અનેક ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે છે, અને તે પ્રજાણે જો ન થાય તો હિંદુસ્તાનને ઘણી અડચણ પડે.

જ્યારથી ખીજ દેશોસાથે હિંદુસ્તાન સંબંધમાં આવ્યું છે ત્યારથી તેનો ધણો હાથ પરદેશી વસ્તુઓ ઉપર રહે છે, એ વાત ખરી છે, અને તેથી જો એકદમ આ પરસ્પર પે થતી અટકી જાય તો હિંદુસ્તાનને ઘણી અડચણ પડે તે પણ ખરું છે. તોપણ હું તો સત્ય જ છે, કે જે અડચણ તેને આજે પડે છે, અથાત્ જો અડચણ આજે તેને નિર્વાહના સંબંધમાં પડે છે તેની અડચણ તો નહિ જ પડે. પૂર્વે જ્યારે પરદેશથી રૂં વસ્તુઓ આ દેશમાં આવતી ન હતી ત્યારે શું હિંદુસ્તાનનો નિર્વાહ નહતો થતો ? તે વખતે હિંદુસ્તાનમાં પરદેશીય દવાવિના તદ્દન અંધારું રહેતું હતું, અને લોકોનો હાથ અટકી પડતો હતો ? શું તે વખતે પરદેશીય દવાવિના આ દેશના લોકો મરી હતા ? શું પરદેશીય કાપડવિના આ દેશના લોકો તે વખતે હાડા નગ્ન સ્થિતિમાં હતા ? શું તે વખતે આગાહીવિના આ દેશના લોકો એક સ્થાનેથી ખીજે સ્થાને જઈ શકતા ? અને આ જ પ્રજાણે ખીજ અનેક પરદેશીય વસ્તુઓવિના શું હિંદુસ્તાન અનેક વ્યતીરો અર્થાત્ કામો અટકી પડતાં હતાં ?

કોણ કહી શકશે, કે તે વખતે હિંદુસ્તાનના મનુષ્યોનો નિર્વાહ અનેક બાબતમાં તે સમયે નહોતો થતો ? ઉલટું પરંદેશીય વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખવાથી જ આપણા દેશની હુર્દશા થએલી છે, અને હજી વધારે થનાર છે.

આપણે જેનાકેપર આપણા જીવનનો, અને આપણા આયુષ્યનો આધાર છે તેવી વસ્તુઓ આપીને તેને બદલે આપણે મોજમજની (luxurey) વસ્તુઓ જ લેવાએ છીએ, અને આપણે હાથે જ આપણી હુર્દશા કરીએ છીએ. મોજમજની વસ્તુઓ વિના મનુષ્ય ચલાવી શકે છે, પણ અનાજ વિના તે નથી ચલાવી શકતો. પરંતુ જેની આપણા જીવનમાં પ્રથમ અગત્ય છે તે વસ્તુઓ આપણે આપીને તેને બદલે જેની ગોણ અગત્ય છે અથવા જેના વિના ચલાવી શકાય છે તેવી વસ્તુઓ આપણે ખરીદ કરીએ છીએ, અને તે જ આપણા ભુખમરાનું પ્રધાન કારણ છે.

વળી આપણા દેશમાં પૂર્વે નહતાં તેવાં યંત્રો (machinery) દાખલ થવાથી પણ આપણને ઘણી હાનિ થએલી છે, અને આપણી પ્રજા મરી જાય તથા ઉદ્યોગવિનાની થતી ગઈ છે, અને હજી થતી જાય છે. આ સંબંધમાં પણ પાશ્ચાત્ય દષ્ટિએ જોનાર, એમ જ કહે છે, કે આપણા દેશમાં યંત્રો દાખલ થવાથી આપણને ઘણા લાભ થયા છે તથા આપણે જંગલી રીયતિમાંથી ઉપર ચઢ્યા છીએ અને સુધાર્યા છીએ, આ સંબંધમાં એમાર પૃથ્વા વિષયમાં ચર્ચા થઈ શકે તેમ નથી, જેથી તેની ચર્ચા અમે આગળકેપર એક બે કે તેથી પણ અધિક સ્વતંત્ર પુસ્તકમાં કરનાર છીએ. હાલમાં અમારે આ વિષયમાં જે જણાવવાનું છે, તે આ નથી, પણ અન્ય છે; અને તેથી અમે તે જ જણાવીએ છીએ.

વર્તમાન વર્ષમાં લડાઈને લીધે આપણા દેશના ઘણા વ્યાપાર મંદ પડી ગયા છે, અને આપણને ઘણી હાનિ થએલી છે, અને અનેક મનુષ્યોને શું ખાવું અને શું પીવું તેનો દુઃખદ પ્રશ્ન થએલો છે. તેમ જાતાં આ વર્ષમાં ઈશ્વરનુકૂળથી ખેટલું હીક હતું, કે વર્ષોદ સારો થવાથી અમ, શી, દુધ વગેરે કંઈક સસ્તું પ્રજાને મળી શકતું હતું. જો, કે ઘણા પ્રમાણમાં ઘટું વગેરે અનાજ ખીજ દેશોમાં મરી જતું હોવાથી આપણને ખેટલું સસ્તું મળવું જોઈએ તેટલું સસ્તું તો અનાજ નથી જ મળતું તોપણ કંઈપણ પ્રમાણમાં હીક સસ્તું મળતું છે. વળી મોટા લાભ તો એ હતો કે વર્ષોદ સારો થવાથી ખેડો તથા દેર જીવતાં રજાં હતાં.

પણ આવતું વર્ષ આથી પણ ખરાબ નીવડવાનાં ચિદતો પ્રકટ થઈ ચૂક્યાં જણાય છે. પહેલે દેશને આ વર્ષે વર્ષોદ પડ્યો નથી અને તેથી દુઃખ પડવાનો પૂરો સંભવ છે. વળી તેની સાથે ચાલુ વર્ષમાં લડાઈ બધે થઈ જાય તેવો પણ સંભવ જણાતો નથી; જેથી આ વર્ષે આપણને દ્વિવિધ ત્રાસ થવાનો સંભવ છે. પ્રથમનો વ્યાપાર બંધજેવો છે, અને તેમાં દુઃખાળ પડવાથી પ્રજાનાં દુઃખોમાં અનેકશુભ વધારો થવાનો સંભવ છે.

અનેક ખેડો આવા વર્ષમાં મરી જશે, અને મરી નહિ જાય તો દાષપગાવનાના થઈ જશે, કારણ કે વર્ષોદવિના દેરને જીવાડવાં, એ પ્રજા અત્યંત કઠિન જ છે. ખેડો અને દેર એ જ આપણા દેશનું સાચું જીવન છે, અને એક જ છે. પણ તે પ્રતિ કોઈ બુદ્ધિમાનની અને શીખાનોની દષ્ટિ જતી નથી, અને તેમનો ઉત્તરોત્તર વિનાશ જ થતો જાય છે ! આ જેના વિનાશમાં આપણા દેશનો વિનાશ ચમકેલો છે, એમ નિશ્ચય સમજવું.

જેમની સ્થિતિ કંઈક ઠીક છે, જે નોકરીમાં છે, તથા જેમનો ઉદ્યોગ, કે વ્યાપાર એવો છે, કે જેમને આવતા વર્ષમાં અડચણ નહિ પડે, તેવા મનુષ્યોને આ વાર્તાનો, અર્થાત્ વસ્તુતઃ હિંદુસ્તાનની પ્રજાની શું સ્થિતિ થએલી છે, તેનો ચિતાર આવવો કઠિન જ છે. પરંતુ જે વ્યાપારીની કોઈ નોકરીમાં હતા અને જેમને થેર બેસવું પડ્યું છે, જેમનો વ્યાપાર લડાઈને લીધે અંધ પડેલો છે, જેમનો આધાર ખેતી અને ઘેર ઉપર છે, તથા જે નવાં નિર્વાહનાં સાધનો ખોળે છે અને જેમને આજીવિકાનું કોઈ પ્રાપ્ત સાધન નથી, એવાં મનુષ્યોને પૂછો, કે તેમની શી સ્થિતિ છે ? અથવા ન પૂછો તો તેમના જીવનને જોઈને જ તમે અતુમાન કરી શો, કે કેવી વિલક્ષણ સ્થિતિમાં તે મુકાઈ ગયા છે ! તે એવી સ્થિતિમાં છે, કે જે સ્થિતિ તેમનું આયુષ્ય, તેમનું આરોગ્ય, તેમની જીવિ, તેમનું બળ, વગેરે સર્વસ્વ હરી લે છે.

આવી સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધરવાના, કે આપણી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાના બે જ માર્ગ છે. એક ઇશ્વરશરણ અને બીજો સ્વાત્મભોગ અથવા સ્વાર્થત્યાગ. ઇશ્વરવિના આપણી આ વિલક્ષણ સ્થિતિને કોઈ દૂર કરે તેમ નથી, તેમ જાણીને તેમનું શરણ તદર્થ મહણ કરવાની જરૂર છે. અને તેની સાથે આપણાથી બની શકે તેટલી તન, મન, ધન વગેરેથી આપણા આર્થબંધુઓને સાહાય્ય કરવાની છે.

આપણે અનેક પ્રસંગે મોટાં મોટાં ‘ફંડો’ કરી પરોપકાર કરવામાં આપણા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, પણ આપણા ઘરમાં જ રહેલા આપણા બંધુઓને આપણે અનેક રીતે કષ્ટ પામતા બોધ્યે છીએ છતાં તેને માટે નથી તો ‘ફંડ’ કરતા, કે નથી તો એમને એમ મયાશક્તિ દ્રવ્યનો ભોગ આપતા !

પ્રથમ તો આપણું આવા પ્રસંગમાં એ કર્તવ્ય છે, કે આપણે લેશ પણ નિરાશ ન થઈ જવું, પણ કટિ કરીને આપણામાં મુખ્ય રહેલી શક્તિઓને જાગૃત કરવી, તથા બીજું એ કર્તવ્ય છે, કે આપણા આર્થબંધુઓનું હિત કરવા વિચારવું.

આપણે આ સ્થિતિમાં કંઈ રીતે તેમને સાહાય્યભૂત થઈ શકીએ તેમ છીએ, તેનો વિચાર કરીને, જે રીતે થઈ શકે તે સાહાય્ય કરવી. અને આ પ્રમાણે જો સાચા ભાવથી આપણે ધારીએ છીએ તો તન, મન, અથવા ધનવડે કંઈ પણ સાહાય્ય આપણા બંધુઓને કરી શકીએ છીએ. પોતાનો જ માત્ર નિર્વાહ કરવો, એ મનુષ્યત્વ નથી પણ પશુત્વ છે. મનુષ્યત્વમાં હૃદયને અધિક વિસ્તૃત થવાની જરૂર છે, તે કરીને મનુષ્યત્વને ધારણ કરવું પડે છે.

અન્યતું હિત કરવામાં, અન્યને સુખ ઉપજાવવામાં, આપણને જે સુખનું ભાન થાય છે તેનો આપણને અનુભવ નથી, નહિ તો આપણે અન્યતું હિત કરવામાં પ્રમાદ ન જ કરીએ. ક્યેક્યે આ વિલક્ષણ સુખનો આસ્વાદ લેવા અમે આપને વિનંતિ કરીએ છીએ. તમે એક વખત તેનો આસ્વાદ લેશો તો પછી સ્વતઃ જ તમે તે સુખને અધિકાધિક લીધા કરશો. આ સુખ એટલું તો ઉત્કૃષ્ટ છે, કે અનેક પ્રસંગે મનુષ્યો પોતાના પ્રાણ પણ સમજાવે ત્યાર થાય છે. તેથી આવા ઉત્તમ પ્રસંગે આપ સર્વ કટિ કરીને આત્મોન્નતિ કરશો તથા અન્ય આર્થબંધુઓની આત્મોન્નતિમાં મયાશક્તિ સાહાય્ય કરશો, એ જ અમારી હૃદયેચ્છા છે.

ગ્રંથાવલોકન.

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ:—પ્રસિદ્ધ કર્તા સરસ્વ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય. કદ રોપલ આઠપેણ. પૃષ્ઠ ૮૦૦, મૂલ્ય કનિષ્ઠ આદર્શ ૩. ૨-૦-૦. મધ્યમ આદર્શ ૩. ૨-૮-૦. અને ઉત્તમ આદર્શ ૩. ૩. મળવાનું ઠેકાણું ઉક્ત કાર્યાલય અમદાવાદ અથવા મુંબઈ તથા પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો.

કર્નલ ટોડરૂત રાજસ્થાનના ઇતિહાસથી આપણી ગુર્જર પ્રજા પરિચિત જ છે, અને આ ઇતિહાસ પૂર્વે બેચાર મનુષ્યો તરફથી પ્રસિદ્ધ પણ થયેલો છે. તેમ છતાં અમારે જણાવવું જ જોઈએ, કે આજસુધી પ્રસિદ્ધ થયેલા ટોડરૂત રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં આ પુસ્તક સર્વોપરિ છે, પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા આ જાતના પુસ્તકો કરતાં આ પુસ્તકમાં ધણે સુધારો વધારો કરેલો છે. બાપા પણ શુદ્ધ અને રસિક હોવાથી વાંચનારને આનંદ પડે તેમ છે. આ પુસ્તક આપણા દેશના એક અમૂલ્ય પ્રાચીન અગ્રંથસ્તુલ્ય છે. કર્નલ ટોડરૂત ઇતિહાસ તૈયાર કરવામાં ધણે જ પરિશ્રમ લીધેલો છે. અને પુસ્તક ધણું ઉત્તમ તૈયાર કરેલું છે, તેમ છતાં જો કોઈ હિંદુએ પરિશ્રમ લેઈને આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું હોત તો તે આથી પણ વધારે ઉત્તમ થવાનો સંભવ હતો. તોપણ બીજા પરદેશીય મનુષ્યોને હાથે લખાયેલા આપણા દેશના ઇતિહાસ કરતાં આ ઇતિહાસ વિશેષ નિષ્પક્ષપાતપણે લખાએલો છે. આ પુસ્તક અંગ્રેજી શીખેલા એકેએક મનુષ્યે વાંચવાજેવું છે, એટલું જ નહિ, પણ ઇતિહાસ તરીકે શાળાઓમાં દાખલ કરવાજેવું છે. બીજા દેશના ઇતિહાસ શીખવા કરતાં આવા આપણા દેશના ઇતિહાસ જાણવાથી જ આપણી પ્રજાને અધિક લાભ છે. અનુવાદકર્તા અને પ્રકાશક એ બન્નેએ આ પુસ્તકને તૈયાર કરવામાં ધણે પરિશ્રમ લીધો છે. અને તેને જો બને તેમ વધારે સારું કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, જે સાર્યક થયો છે.

શ્રી ઉદીચ્ય યુવક મંડળનો રિપોર્ટ:—તૈયાર કરનાર ભટ મણિશંકર મિશ્રસ્વામી, વડવાણ. આ રિપોર્ટમાં આ યુવક મંડળના નિયમો જણાવેલા છે. તથા ઉદીચ્ય ગાંધિના હિતઅર્થે પ્રયત્ન કરનાર આ મંડળનું સ્વરૂપ દર્શાવેલું છે. મંડળો રચાપવાં, કોંગ્રેસો ભરવી, તથા ભાવણે કરવાં, એવાં કાર્ય આજે અનેક ગાંધિ તરફથી તથા આ ગાંધિ તરફથી થાય છે, પણ જો કંઈ practical—બ્યવહારોપયોગી કાર્ય આ મંડળ કરશે તો તે અધિક હિતકર થશે જ.

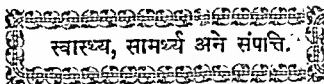
નડીઆદ—હિંદુ અનાયાદમનો વાર્ષિક રીપોર્ટ:—તા. ૧-૮-૧૩ થી તા. ૩૧-૭-૧૪ સુધીનો આ આશ્રમથી આજે બાંધે જ કોઈ અગાત હશે. આ રિપોર્ટ જોતાં આ આશ્રમનું કાર્ય સતોપકારક રીતે ચાલતું જણાય છે. આ આશ્રમ પણ દેશહિતનું એક ઉત્તમ કાર્ય કરે છે, અને તે સંતોષપ્રદ છે.

શ્રી નવપદ માહાત્મ્ય અને વિશ્વસ્થાનકાદિ તથા ગુણવર્ણન:—પ્રસિદ્ધ કર્તા શા. ગુલાબચંદ એચરદાસ સુ. સમોહ. મૂલ્ય, અમૂલ્ય. આ પુસ્તકમાં જૈનધર્માતુસાર તથા, ધ્યાન વગેરે ધાર્મિક બાબતોતું ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિષ્ઠાદન કરવામાં આવેલું છે. જૈનધર્માતુચાચીઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી છે.

સદીકં પઞ્ચીકરણમ્:—પ્રસિદ્ધ કર્તા મહેતા ચંપકલાલ માણેકલાલ શર્મા. પ્રસિદ્ધ કરનારતું કેકાણ તથા મૂલ્ય અંદર જણાવેલું નથી, પરંતુ પાછળ સંસ્કૃત ભાષામાં દાક્તર શિવનાથ શર્મા લાવનગર, જે પ્રમાણે જણાવેલું છે, ત્યાંથી તે મળી શકશે એમ જણાય છે. આ પુસ્તકની સંસ્કૃતમાં દીક્ષા આપવામાં આવેલી છે અને તેની સાથે ગુજરાતીમાં તેનો ભાવાર્થ પણ આપવામાં આવેલો છે મુગ્ધાએ આ પુસ્તક જોવાજોવું છે.

દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા:—ભાગ ૧ લો પ્રકાશક. શા. નારાયણદાસ પરમાનંદ શાહા, હમોઇવાળા મૂલ્ય ૧-૪-૦૦ પાકું પૂર્ણ. પૃષ્ઠ ૨૬૦. આ પુસ્તકમાં કવિશ્રી દયારામભાઈનાં નદિ છપાએલાં ગુજરાતી તથા હીંદી કાવ્યોને સંગ્રહ કરીને છાપવામાં આવ્યાં છે. આ સુપ્રસિદ્ધ કાર્યના મિષ્ટ કાવ્ય રસથી આજે કોણ અનુપમું છે. તેથી તેમની કવિતા વાંચવાના રસિક પુરુષોને માટે આ પુસ્તક આનંદજનક છે. આ પુસ્તકમાં સંપ્રદાયસાર, અન્નામિલાખ્યાન, કલેશકુંકાર, કાવ્યગાનસાશંસ, તથા બીજાં ગાન, અને ભકિતનાં પદોનો સમાવેશ કરેલો છે. પ્રકાશકે સારો પરિશ્રમ લેઈને સંગ્રહ કરેલો છે અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રદ્ધ કરી છે.

માનસશાસ્ત્ર. ૩૩-

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૦૮ થી.)

પ્રકરણ ૭ મું.

કલ્પનાશક્તિ અને આરોગ્ય.

એક સમયે એક મનુષ્યને પેટમાં ધણું જ દુઃખ થતું હતું અને તે સહન ન થવાથી તે દવાખાનામાં ગયો હતો. તેને પૂછતાં તેણે દાક્તરને જણાવ્યું, કે તે કૃત્રિમ દાંત મળી ગયો છે, અને તેથી તેને અસહ્ય દુઃખ થાય છે. જો તે વસ્તુ તેના પેટમાંથી કાઢી શકે તો નહિ દાંત લેવામાં આવે તો તે જરૂર મરી જશે. પેલા દાક્તરે જોયું, કે તેને આ જ્ઞાતિ જ પેટેલી છે અને તેથી તેને સમજાવીને તેને દૂર કરવાનો તેણે ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બ્યર્થ ગયો. એટલામાં જ તેની સ્ત્રીને તેને તાર મળ્યો, કે તેની પધારી તલેથી તેના દાંત મળી આવ્યા છે. આ સમાચાર સાંભળી તે એકદમ ઉભો થયો અને કપડાં પહેરી દાક્તરનું ' ખીલ ' આપી ચાલતો ગયો.

એક વખતે એક મનુષ્યના દુધમાં ગરોળી પડી હતી, અને તે દુધ તે પી ગયો હતો. તે દુધ ઉકાળેલું હતું અને તલેથી પાછળથી મરેલી ગરોળી મળી આવી હતી. આ મનુષ્યને ખીજ દિવસે સવારે કાંઈએ આ વાર્તા કહી હતી, અને તે દિવસે તેને એર ચંદયું હતું અને તે મરી ગયો હતો.

આ ઉપરથી આપણને કલ્પનાશક્તિનો પ્રભાવ સદજ દેખાઈ થાય છે. કલ્પનાશક્તિની આરોગ્યકર કેટલી અસર થાય છે, તે આ ઉપરથી આપણે સદજ સમજી શકીએ છીએ. આદાર અને દવાથી મનુષ્યને નોટલો લાભ થાય છે તેથી અધિક લાભ તેમને તેમની અનુકૂળ કલ્પનાશક્તિથી થાય છે. અને નોટલી દાનિ રોગ, કે પ્રતિકૂળ પદાર્થોથી મનુષ્યને થાય છે, તેથી અધિક દાનિ મનુષ્યને તેમની કલ્પનાશક્તિથી થાય છે.

જો મનુષ્યને આ કલ્પનાશક્તિને વડા વર્તાવતાં ડુંગરોએ આવડે તો તે આરોગ્ય, વિભવ, તથા સુખસાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકે. સુખ, અને કલ્પનાશક્તિને આધાર આ કલ્પનાશક્તિ ઉપર જ રહેલો છે. કલ્પનાની પરિણામ સ્થિતિને અથવા અવરથાને યોગસાધનામાં ધારણા કહે છે, અને ધારણાની સિદ્ધિએ યોગીઓ અદ્વૈત સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તથા અદ્વૈત ચમત્કાર કરી શકે છે.

આ પ્રમાણે કલ્પનાસક્તિનું સામર્થ્ય અતુલિત છે. અને તેથી જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્ય આ સક્તિને પોતાને અનુકૂલ કરી શકે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેમને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ જગતમાં મનુષ્યોને રોગ અને આરોગ્ય, તથા સુખ અને દુઃખ, નિષ્ક્રિયતા અને સક્રિયતા, અને એવી જ બીજી અવસ્થાઓ અપાવનાર કલ્પનાસક્તિ જ છે. તેથી કલ્પનાસક્તિવડે અપ્રિય વસ્તુઓને અથવા અપ્રિય અવસ્થાઓને કેવી રીતે દૂર કરવી અને પ્રિય વસ્તુઓને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી તે જાણવાની જરૂર છે.

દાકરો કહે છે, કે જે મનુષ્યો મનથી નિર્બળ છે તે મનુષ્યોને ચોપી રોગો સહજ લાગુ પડે છે. અને તેથી તેવા મનુષ્યોએ ચોપી રોગો જ્યાં પ્રવર્તતા હોય ત્યાં ન જવું એ જ દિતંકર છે. આ પ્રમાણે યવું એ મનનું જ કારણ છે, એ આપણે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ.

મધ્ય વયે મનુષ્યો પોતાનો ઘણો સમય શરીરને જાળવાનું કરવામાં ગાળે છે, અને શરીરને ખુબ દસે છે. આવા મનુષ્યોનાં શરીર જોતાં જણાય છે, કે તે કદી માંદા ન પડવા જોઈએ, તેમને કોઈ પણ રોગ ન થવો જોઈએ, તથા તેમનું આયુષ્ય લાંબુ હોવું જોઈએ.

પરંતુ આ પ્રમાણે તેમના સંબંધમાં જોવામાં આવતું નથી. તેમનું શરીર અત્યંત મુદ્દા છતાં તે અનેક રોગના ભોગ થાય છે, તથા અન્ય મનુષ્યોના જેટલું જ આયુષ્ય ભોગવી મરણશરણુ થાય છે.

આ પ્રમાણે યવાતું કારણ એ છે, કે તેમણે માત્ર શરીરને જ કેળવ્યું છે અને મનને, કેળવ્યું નથી. શરીરને અને મનને ઘણું નિકટતા સંબંધ છે એટલું જ નહિ, પણ જોમ મનકેપર કેટલાક અંશમાં શરીરનું સ્વામીત્વ પ્રવર્તે છે તેમ શરીરકેપર મનનું અધિક અંશમાં સ્વામીત્વ પ્રવર્તે છે. અને તેથી જે પોતાના મનને જતાપણુ કેળવતા નથી, તે શરીરે ગમે તેટલા જાળવાનું હોય છતાં તે ઉત્તમ આરોગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્યને ભોગવી શકતા નથી, અને આ વાર્તાના પુરાવારૂપે મધ્ય લોકો તથા બીજા શરીરને કેળવનાર અનેક મનુષ્યો આ જગતમાં વિદ્યમાન છે.

કિપયોગ પોતાનું કિંતુ દરવામાં કરે તો તે પોતાનું કિંતુ પણ સાધી શકે છે. પણ તેમણે તે જ પ્રમાણે તેમાં તનમય થવું જોઈએ અને પોતાની કલ્પનાને તેમણે તે જ પ્રમાણે જનકાંત કરવી જોઈએ.

આપણા શાસ્ત્રમાં માનસશાસ્ત્ર સંબંધમાં વિચાર નથી દરવામાં આપ્યા એમ નથી આપણા શાસ્ત્રમાં માનસશાસ્ત્રનું જેવું પૂર્ણ સ્વરૂપ દર્શાવેલું છે તેવું અન્યત્ર નથી જાણીએ આવતું.

મન એ મનુષ્યાણી કારણે વંધ મોક્ષયો:—એ સંતમાં જ જાણે માનસશાસ્ત્રનું તાત્પર્ય કેમ ન આવી જતું હોય તેમ જણાય છે. કિપર જણાવ્યાપ્રમાણે મન, એ જ મનુષ્યને સુખનું અને દુઃખનું કારણ છે. જો પોતાના મનને ઇચ્છાનુંકલ મનુષ્યને વશ વર્તીવત આવશે તો તે યથેચ્છ સુખશાંતિને અને સ્વતંત્રતાને મેળવી શકે છે. પણ આ કામ સરજ નથી. આ કળા હસ્તગત થતાં દુઃખમાત્રનો જય થાય છે, અને સુખમાત્ર પમાય છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં કહે છે, કે “સાધક મુક્તિને હોતો એક જ મનશિષુ હોતો” તે પ્રમાણે એક જ વસ્તુનો આ જગતમાં જય કરવાનો છે, અને તે આપણું મન છે મનનો જય થતાં અર્થાત્ તેને વશ વર્તીવતાં સર્વ દુઃખો ટળે છે, અને સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શુદ્ધિમાનનું આ દુઃખપ્રધાન જગતમાં એક જ કલ્પ છે, કે મનને જય કરવા વિચારવું. (અપૂર્ણ.)

પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ણનો ઉપહાર.

આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીડું.

આ નામનું પુસ્તક આવતા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલના કિપતારનીકે આપવામાં આવશે. મનુષ્યે પોતાની આધ્યાત્મિક કિવતિ કરવામાં પ્રથમ શું કરવાની જરૂર છે, તે આ પુસ્તકમાં કિતમ પ્રકારે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આવતા વર્ષમાં આ પુસ્તકમાં ક્યાં ક્યાં પ્રકારનો આવશે તે જણાવવામાં આવશે.

આ વિના બીજાં જે પુસ્તકો એરશે કલ્પ જનું પુસ્તક આવતા વર્ષમાં કિપતાર નીકે આપવામાં આવતાર છે, અને તે જણે પુસ્તકો વર્ષના આરંભમાં જ મળી શકશે.

અવસ્થાપક પ્રાતઃકાલ.

જાહેરખબરો.

જાહેરખબરો

શું પોતાનાં છોકરાંને રાજ કરવા બે રૂપીયા કાંઈ મોટી વાત છે ?

દેશી ૩૨ રમકડાં બેઠને લોક તાંબુખ થાય છે કે બેટલા પૈસામાં આ રમકડાં
કેવાં બનાવ્યા છે । રમકડાં માટીનાં નથી જે હાથ લગાડવાથી ત્રુટી પડે. રમકડાં દેશી
પીતલનાં બહુ મજબૂત અને ખૂબસૂરત બનાવેલાં છે. છોકરાં છોકરી આ રમકડાં બેઠને
આખો દિવસ હસે છે. પસંદ ન પડે તો પૈસા ખાછા લેા. ૧ ચૂલો, ૧ ભુંગળી,
૧ તલો, ૧ ચીમટો, ૧ બટલો, ૧ ચમચો, ૧ સાણસી, ૧ કડાઈ, ૧ કોચા, ૧
ના, ૧ ચાલી, ૧ ચાલ, ૧ ખાલો, ૧ લોટો, ૧ ટેકની, ૧ પાણી કાઢવાની ડોલ,
છીપટ, ૧ પાત્ર, ૧ ચકલ, ૧ બેલણ, ૧ ચાકુ, ૧ ચોટી, ૧ પાટલો, ૧ ટીકટી,
તીપાઈ, ૧ દીવી, ૧ સૂપ, ૧ ઘંટી, ૧ ચાલણી, ૧ વાટકો, ૩૨ રમકડાં ચેર બેઠાં
૩. ૨૮ ૧૨ સેટ લેવાથી બે સેટ મફત મળે છે. લેનાર જલ્દી કરશે.

૧૭ દા સરકારના રજીસ્ટર કરાવી ૧૮ વર્ષથી અજમાવેલી.

પીયૂષ રતનાકર

૮૦ દરદાની એક જ દવા.

આ એક જ દવાનો બે-ત્રણ રીતો ખાધાથી
મસજાથી પગથી તથા સુધીનો તમામ અંદર
અને બહારનો દરદોને વીતળીની પેઠે આરામ કરે.
સેંકેલા દવાની શીશીઓ આ એક શીશીનો સુકાળો

કરી શકતી નથી. કોઈ પણ રોગ પર આપો કે તુર્ત આરામ. આવી દવા આપને ઘેર એક મળે
તો પછી આમ તેમની જેરી દવાઓ ખરીદવામાં તમારો પૈસો શું કરવા બરબાદ કરે છે ? બધા
છોડી દો અને માત્ર પીયૂષ રતનાકરની એક એક શીશી મંગાવી તમારી બંધે દરદમેશ રાખો
દીંમત શીશી ૧ નો રૂ. એક. મોટી શીશીના રૂ. પોણાળે. વી. પી. ખર્ચ ચાર આના. ત્રણ લેવારે
વી. પી. માફ. છ લેવારે બર્ગા ધડીઆળ છનામ. ૧૨ લેવારે અસલી રોસ ૧૫. સીસ્ટમ પેટ
ધડીઆળ છનામ.

કલપ !

કલપ !!

કલપ !

નવીન મનમોહન કેશકલપ.

એક વખત લગાવવાથી બુરા અને સફેદવાળા કાળા બમર જેવા, સંજકતા થઈ જાય છે.
આમડી તેમ જ હાથ કાળા થતા નથી. વધારે તારીફ એ છે કે, એક વખતે કાળા થયેલા વાળ
છંદગીબર પણ સફેદ થતા નથી. (કલપને બરાબર માંલીસ કરશો) આ દવાની જેટલી તારીફ
કરાય તેટલી થોડી છે. માટે ખચિત એકવાર ખાત્રી કરી લેવા સુકરો નાહ.

કિંમત રૂ. સવા વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના. ત્રણ ડોળી સાંચે લેવાથી રૂ. ચાર. વી. પી.
ખર્ચ માફ. છ ડોળી લેનારને એક ધડીઆળ છનામ.

ગોરા અને ખુબસુરત બનવાની દવા. સુગંધિ ફૂલોનું દુધ.

યહ દવા ચિલાયતી સુશવોદાર ફૂલોના અર્ક છે.

ચિલાયતના એક મહાન પ્રસિદ્ધ ડોક્ટરે હમણાં જ નવિન શોધ કરી બનાવી મોકલી છે.
આ દવાને સાત દિવસ સુધી ચરીર તેગળ ચહેરા ઉપર માંલીસ કરવાથી દિનપરદિન એકસતો રંગ
સુલાખ જેવો થતો જાય છે. શરીરમાંથી પુસાઓ નિકળે છે. ગાલપરના કાળા ડાઘ, (ચામડી)
ખીલ, ફેલાસા, ફેલાસી, ખુબલી વિગેરે દુર કરી એવી ખુબસુરતી આપે છે કે ચંદ્ર જેવી ચમક અને
ત્વચા (ચામડી) ને નરમ અને રેશમ જેવી સુવાળી બનાવી આપે છે. ખાત્રીના માટે આપની
પ્રમદાને ચંદ્રમુખી બતાવવા એક વખત વાપરી જાણવાનું કરો. કિંમત ૧ શીશીના રૂ. ત્રી વી. પી.
ખ. પાંચ આના. ત્રણ શીશી લેનારને વી. પી. ખર્ચ માફ. છ શીશી લેનારને એક ધડીઆળ છનામ.

અસલી નમક મુલેમાની.

આ વસ્તુ ખાવાથી દીલ ખુબ યાય છે. જરૂર પ્રદિપ્ત થાય છે. પેટનો દર્દી જેવા કે અછળ
વાયુગોળ, બંધકોષ, વિગેરે તે મટાડે છે; ખુબને વધારે છે, અને ખોરાક પચાવવાને શરીરમાં
રક્ત તથા તાકાદ આપે છે. કિંમત શીશીના રૂ. ૧-૦-૦ વી. પી. ૦-૫-૦ ત્રણ લેનારને વી. પી.
ખર્ચ માફ. છ લેનારને ૧૫ શીશી મફત મળે છે અને ખાર લેનારને અસલી રોસ ૧૫ સીસ્ટમ પેટ
ધડીઆળ છનામ મળે છે.

કે. જસવંત ઘંઘન
નં. ૪ મથુરા.

મૂર્તિપૂજના વિરોધીઓને સખ્ત ફટકો.

શ્રી મૂર્તિપૂજ.

એ નામનું પુસ્તક આપણો સનાતનધર્મ કે જે પરપરાથી મૂર્તિપૂજા કરવાનું કહે છે વાતને અનેક મુક્તિઓ ઉઘાટીને તથા લેન, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન અને આર્યોનાં માનની ગ્રંથોનાં પ્રમાણોવડે સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરે છે. ધર્માનુચયી તથા સાહિત્યપ્રેમી સંસ્કૃતોને એક જ મંજાવી વાંચવા વિનંતિ છે પુસ્તક ડેબી આદરેલ જાનાં ૧૭૫ સુદર કાગળ તથા પાકું પુટું છે કિંમત માત્ર રૂ. ૦-૧૨-૦ છે. પોસ્ટેજ બૂકડું.

પુસ્તક મળવાનું કાળું.
રોક કારકાલાસ અનુભવ
સુખસાગર વેપારીઓ ચંપાગલી.
સુખક.

હતાં ગોકુલદાસ પુરવોત્તમ ધાનડી.

રાંભુ કારમસી.

શાસ્ત્રોક્ત રીતે દેશી દવા બનાવવાનું કારખાતું.

દરેક જાતની વનસ્પતિ તથા ચાલના પાકપ્રભાણે તૈયાર કરેલી દવાઓ સારી અને આવે મળશે. આવનું લીસ્ટ મંગાવે.

સોલ એજન્ટ,

હાનલાલની કું.

કાલનાદેવી, પોસ્ટ ગોશીસ સાગે—સુખક.

ધી ઇડીયલ લોયલીસ્ટ.

કાઠીયાવાડમાં અથિલ-ગુલરાતીમાં દર ગાહવાડીએ પ્રકટ થતું આવું પ્રકારનું આ એક જ છે. તેમાં સ્વતંત્ર અને નિર્બંધપાતીય લેખો પ્રકટ કરવામાં આવે છે. એક રસિક આલુ વાર્તા દાખલ કરી છે. છેલ્લામાં છેલ્લી તાજી ખબરો અને તેમાં કાઠીયાવાડની સૈધી વધારે તાજી રો જાણવાને માટે તે આ પત્ર એક જ સાધનરૂપ છે. જાહેરખબરોના તથા હેન્ડબીલો વહેંચવાની દરેક બહુ સસ્તા છે. લગભગ અગાઉથી પાર્ષિક રૂ. ૩-૦-૦. પરદેશના આદકા પાસેથી રૂ. ૫)

મેનર—ધી ઇડીયલ લોયલીસ્ટ. વહવાણ કોપ.

શ્રી જ્ઞાનદર્શિકા.

વિંત પુસ્તકમાં વિતમ પ્રકારના બોધ મળે તેવા જ્ઞાનનો, ભક્તિનો, વૈગંધ્યનો તેમ આનંદ ઉપ-શાંતિનો સ્થાપનાર વિવિધ પ્રકારના ઉત્તમ લેખોમાં આશ્વર સંચાલનો ઉપરનાં પદો; ધર્મી ન ઉત્તમ થી લખાયેલાં છે. તથા સુદર રીતે સારા કાગળે ઉપર લખવામાં આવેલાં છે. પુસ્તક સારા કદનું, રે.યલ છંપસો પુટનું હોવા છતાં તેની કિંમત માત્ર આઠ આના જ રાખવામાં આવી છે

હિંમતલાલ નાનાલાલ દવે.

સાતમજા તા. કોલોલ (પંજાબ)

ઝુંડની રામબાણુ દવાઓ.

બાળાગોળી.

બચ્ચાંઓને માટે ઉત્તમ ઇલાજ. રોગી તેમજ નીરાગી બચ્ચાંઓને ચાલુ સેવન કરાવવાથી તેઓ બાંધો મજબુત થાય છે. નીશાવાળા કોઈ પણ સ્ત્રીના આ ગોળીમાં નથી.

૨૦૦ ગોળીની બાટલીની કિં. રૂ. ૦૧

મંદાગ્નિવટી.

અનાજનું પાચન ન થતું હોય, દસ્ત આદિ ન આવતો હોય; વારંવાર ઢાંચેત થવા કરતી હોય, ખાવાની રચિ ન થતી હોય, અને જેને ડીરોપ્શીયા જેવું જણાતું હોય તેમને માટે આ એક ઉત્તમ ઇલાજ છે. ૧ રતલની બાટલીની કિં. રૂ. ૧.

ચંદ્રમંદા.

(લોહભસ્મ શિલાજીતવાળી.)

નામ પ્રમાણે ગુણમાં ધણી જ ઠંડી છે. મૂત્રાશયમાં થતી બળતરા, સ્વપ્નાવસ્થામાં થતો વીર્ણાવ, જૂનો પ્રમેહ, તથા મૂત્રાશયના તમામ રોગોને તત્કાળ મટાડી આરામ આપે છે.

તોલા ૧ ની બાટલીની કિં. રૂ. ૧.

ઝંડુકામોરચટિકલ વર્કસ,

એલ્ટીન્સ્ટનરોડ, મુંબાઈ.

જીવનનો લહાવો ! સુપાત્રે દાન !

દરિદ્રાન્મર કૌંતેય માગ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્ ।

વ્યાધિતસ્યૌપધંપર્યં નીરુજસ્યકિમૌપધૈઃ ॥

યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહે છે કે—જો દુઃખીઆ આ વિષમાં અદાક્ત-યાને અનાથ-છે તેઓને અર્થે દ્રવ્યનો વ્યાપ કર અને તે જ સાર્થક છે. દોરણુ કે વ્યાધિવાળાને ઔપધ અપાય તે જ ઉપયોગી છે, વ્યાધિ વિનાનાને ઔપધ આપવાથી શું ?

દાનની રીત મીમંતો શાસ્ત્રાચાર્ય પાલન કરવું તે મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે. ઉપરની તે આરાપ્રમાણે વર્તો. અમારી સંસ્થામાં અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિધવાઓ, મરીમ વિધવાઓ, તથા વ્યાધિગ્રસ્ત કંગાલ મનુષ્યોનું સોપણુ થાય છે. તે બધુઓ કરકમલ લાંબાવો અને ઇશ્વરનો પ્રેમ મેળવો. વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ સદીસલામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના હાથમાં છે. દાન આપનાર દાતાને પહેલો મોક્ષાય છે, તેમજ પેપરોમાં નામ પ્રસિદ્ધ થશે. દુઃખીઆ એકથી વધુ દાન કરનાર દાતાને વાર્ષિક રીફર્ટ મોક્ષવામાં આવશે. દયા લાવી લખો—

આચાર્યના નવા અંકુર.

હીસ્ટરિયા-વાયુમુક્તા.

કી. રૂ. ૪-૧૦-૦.

ઉન્માદ, ચિત્તભ્રમ, દેહરૂ, વાદ, આંકડી કે કાંકણી તેમ જ કમાન યતુ, રૂઢિયુ, ધ્રુવરે તોફાન કર્યાં; અને સરીરે થડા પેડવું, જડ થવું, થાસ રૂંધાવો તથા દાંત મધાર્થ જ્યાં વગેરે લક્ષણો મળ્યાના માટે કિતમ દવા છે. તેનો ઉપયોગ કરનાર રમુનવાળા ઉવેરી સુ. દા. શાહ, રેવાકાંઠાના આસિ. પોસિ. એ. સાહેબ ન. જ., મહેતા. વડોદરા જીવના-એજ્યુ. ઈ. સાહેબ, છ. ઠા. મેદી, પાટણના પ્રસિદ્ધ વહીવ વેવાશ કર્ણભાઈ અને સુભાષ. નાંદોડા હોમિયોપેથી મેડીન જ. ના., અને રસીક દવાગર રાંકરભાઈ, વગેરે ગૃહસ્થો સર્વિશિકેટો દરેકને મળ્યાં કરે છે. ટિપ્પિ બીડે ખુલાસા મળશે.

છવનલાલ લલિતભાઈ શાહ દેશીનામાવાળા.

સચોદક હીસ્ટરિયા-રસોઈ-વડોદરા.

દ્વારકાધીરા ઔષધાલય.

ઔષધાલયમાં દરેક જાતની દવાઓ તેવાર રાખવામાં આવે છે

દરેક દવાઓ. વી. પી. થી મોકલાય છે.

આસ ધાતુપ્રિતે માટે કસ્તુરીની ગોળાઓ કી. ગોળા ૪૦ ની ડબીના રૂ. ૧૦-૦-૦
ર પીળતી કી. ગોળા ૩૨ ની ડબીના રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના પરમાણી મટાકાનાં પરમાતક કી. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦.
નો મલમ બાટલી એકના રૂ. ૧-૦-૦-૦.

દરેક જાતના લોહીને સુધારનાર સામ્રાપરીયા કી. બાટલી એકના રૂ. ૧-૦-૦-૦. દરેક જાતની
માટે રાખવાયુ દવાશકર એજ્યુ. મિદ્યુર કી. બાટલી એકના આના આક.

પ્રદરોતક સ્ત્રીઓના દરેક ગુપ્ત દરોડો મટાકી ગર્ભાસયને સુધારી ઉત્તમ પ્રેમની પ્રાપ્તિ કર-
પ્રદરોતક કી. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦-૦.

નાના બચ્ચાઓને માટે બાલમૂત કી. બાટલી એકના આના આક. કસ્તુરીની બાળગોળાઓ
ગોળા ૧૦૦ નો રૂ. ૧-૦-૦-૦. નંબર બીજો ગોળા ૧૦૦ ના ચાર.

ત્રિલોકચંદન છત્રીસ રોગ ઉપર સાર કરે છે. કી. બાટલી મોટીની રૂ. ૨-૦-૦-૦ નાની
નો રૂ. ૧-૦-૦-૦.

નામકિત એકનો એકનો છે.

ઉપરથી દવાઓ માપરી ખાતી કરો. જે દવાથી કાચો ન થાય તેને માટે સત્વધર્મથી લખો કે
આ. માછા એકલવામાં આવશે.

પુરતો સંતોષ.

ધાતુક્ષયથી થયેલો નબળાઈનો નાશ કરવામાં, પેશાબ માર્ગના હરકોઈ દરદને દૂર કરવામાં અને લોહીને સુધારવામાં આતંકનિગ્રહ ગોળીઓએ પુરતો સંતોષ આપ્યો છે.

કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

વધારે વિગત જાણવા માટે વગર કિંમતે અને વગર પોષ્ટ ખર્ચે મળતું પ્રાઇસ લિસ્ટ મંગાવો.

વડોદરાના એજન્ટ,

રા. રા. માણીકલાલ અંબારામ ડાક્ટર.

સયાજીવજય પત્રની એડીસ-રાવપુરા.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી

આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય.

જામનગર—(મુકિયાવાડ)

જામનગરનો—

સુપ્રસિદ્ધ સુરમો.

આ સુરમો શુદ્ધ સાચાં મેતીમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને તેથી તે આંખના તમામ દરદો—શોર્ટ—સાઇટ, આંખાચ, રતાંધળાપણું, આંખમાં દુઃખણું, પાણી આવું, ગરમી, ફુલાં, નજલો—વિગેરે પર અદ્ભુત કામ કરે છે. નીંદાગી આંખ પાણી તે વાપરી વધુ તેજસ્વી બની શકે છે, તેને ચદમાં પહેરવાની કદીપણ જરૂર પડતી નથી.

કિંમત તોલા ૧ ના રૂ. ૪)

વેરા દાઉદલાઇ ભાઇજી,

જામનગર—મુકિયાવાડ.

આરોગ્ય અને શરીરસરક્ષણનું સર્વોત્તમ સાધન.

વેદક

વૈદકકલ્પતર.

માસિક

૧૮ વર્ષથી દર મહિને બેાર ૫૩ છે.

વિદ્વાનો, વર્તમાનપત્રો અને જાહેર પ્રગતિ હયા અભિપ્રાય આપ્યો છે. કેળવણીમાં કુદ-જોમાં ધણા જ પ્યારથી વંચાય છે. જાનેવારીથી ડીસેમ્બર સુધીના આખા વર્ષ માટે આદ્ય મનારને દર વર્ષે એક વિષયોગી વેદક પુસ્તક ભેટ મળે છે. વાર્ષિક લવાંજમ માત્ર રૂ. ૧-૫-૦ આગાંધી ૧૧. દોહસ્તાન બહાર પડેલ માટે સીધીંગ ગા.

શ્રી રોગ ચિકિત્સાનું પુસ્તક મફત મંગાવો.

૨૯૨૨૬-

શ્રીઓ માટે ટોનીક દવા.

૩૧૦

પ્રદર (નખખાઈ), અનિયમિત રુતુચાવ, ગર્ભાશયનો રોગો.

પ્રદર વિનાશક દવા વાપરો.

ઉપર ખતાવેલાં દરેકો અને પીળા રોગો માટે જ્યાં કે, રક્તપ્રદર, કસવાવડ, છોડ, હીરડીરીશી, પેટનો દુખાવા, છાતીમાં દાહ, હાથે પગનું કળનર અને સુવારોગથી થતાં ગુનાં હકીલાં દુખો વગેરે મટાડવા માટે અમારી જગપ્રાસદ પ્રદર વિનાશક દવા એક અકસીર હલાળ છે. ફક્ત આ દવાસમાં દવાનો ગુણુ ચોક્કસ માલમ પડે છે. આ દવાસની દવાના રૂ. ૧-૧૦-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

ખાટલી ૧ ની કીમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ તથા આના.

વડોદરાના એન્ટ
મેસર્સ ત્રિવેદી અધર્સ.
ની કું. વડોદરા.

પ્રદર વિનાશક એફડીસ.

ખંભાત (૧૬) (ગુજરાત).

Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 1 each bottle of 100. Price 12 As. each.
Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 2 each bottle of 100. Price Re. 1 each.
Batliwalla's Ague Mixture for Fevers, Malaria, Influenza etc. Price Re. 1 each.
Batliwalla's Ague Pills for Malaria, Fever, Influenza etc. Price Re. 1 each.
Batliwalla's Tonic Pills for pale people & nervous breakdown Price Rs. 1-8 As. each
Batliwalla's Tooth-Powder for Preserving Teeth. Price 4 As each.
Batliwalla's Ringworm ointment for ringworm, Dhobi itch etc. Price 4 As. each

May be had from all dealers in medicines or from

Dr. H. L. Batliwalla Sons & Co., Ltd

No. 226 Worli, 18 Bombay

TELEGRAPHIC ADDRESS "Doctor Batliwalla Dadar."

ૐ

જી. શ્રી. વિ.

ફક્ત રૂ. ૨૫ માંજ

૧૬/૨૦ ની હાથ લેવડી મે

રૂદ્રાક્ષની સાચી માળાઓ.

જોટા તથા જીણા મરી નેટલા દાણાં. જોટા કરે તો પૈસા પાછા. સામગ્રી મંગાવનારને તથા માલ ખપાવનાર એન્જીને સારું કમીશન આપવામાં આવે છે. અમારી માળાઓ તમામ ટેકાએ વચાતી માળાઓ કરતાં વળનદાર, પાકા દાણાની અને ખાત્રીવાળી હોય છે. કિંમત નં. ૧૩ થી ૧ સુધીની અનુક્રમે ૩ ૦, ૦૮, ૧૧, ૦૧૧, ૧૧, ૧૧, ૨૧, ૨૧, ૩૧, ૫૧, ૬૧, ૬૧, અને ૧૦૧. પાંચ રૂપિયાની માળા ક્રેનાગને રૂદ્રાક્ષમાલદુર્ગચ્છનામનું આનાર્થ પુસ્તક મફત આપવામાં આવે છે.

ડ. જી. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

ભુતડીનગર, દક્ષિણઆચાર્યજીના મંદીરસામે વડોદરા.

સુગંધીદાર અગરબત્તી.

કોઇ શેરમાં ૧૫૦૦ તો કોઇ ૨૫૦૦ નંબ આવે છે. કોઈદોક જે કલાક તો કોઈ ચાર આઠ કલાક બળે છે. શ્રીમાન તેમ જ ગરીબ ત્રણરી શકે છે. જે વધુ રૂપિયે અને પાંચ રૂપિયે શેરના ભાવની અગરબત્તી એક અધાળામાં લગભગ સવાસો નંબ આવે છે. આ સંબંધની વિશેષ દક્ષિણે ટેકસોગ મફત.

ડ. જી. પી. પંડિતની કંપની,

વડોદરા.

આ એક પેટી અને દરેક મનુષ્ય જાતે વેધ.

અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા એ જે પોતાના ઘરમાં રાખનારને વેધ તથા દાક્તરનું દર્મેયનું ખર્ચ બચે છે, અને તેનો ઉપયોગ તમામ વ્યાધિકર થઇ શકે છે. એકલા પુસ્તકનું મૂલ્ય માત્ર ૦-૧૦-૦. દર્મરો મનુષ્યો આ જીવન-રસાયનવિદ્યાનો આજે લાભ લે છે. પ્રત્યેક ઘરમાં આ પેટી અને પુસ્તક હોવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. નેટલો તમે આને માટે વિવંચ કરો છો તેટલી દારિ તમને પોતાને તમે કરો છો જ. કેટલોગ મફત.

ડ. જી. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

જલદી કરો,

જલદી કરો.

ગજનન માર્કની અસલ કાપુલી હીંગ.

જો તમારે અસલ કાપુલી હીંગ જોઈવી હોય તો અમારી ગજનન માર્કની મંગાવો. અમારી આ હીંગ લોગસેબ વગરની તથા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી જ અત્યંત લોકપ્રિય થઈ છે, તેની માત્ર એક વખત મંગાવવાથી જ તમારી ખાત્રી થઈ શકે. બાર તોલાના એક રૂબાના રૂ. ૧-૨-૦ પોસ્ટેજ અર્થે જુડે. નીચેના ઠેકાણે લખો (અમારું શિરનામું અંગ્રેજીમાં કરવું.)

તારીવાગલ એન્ડ કંપની,

કાપુલી હીંગ સ્ટોર્સ.

હોન્નાવર (India.)

ગીતામાં હિંચરવાદ.

છ દર્શનની સાથે ગીતાની તુલના કરી ગીતાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવનાર ઉત્તમ તારિકા અંગ્રેજી અથવા ગુજરાતી બાપાંતર-મૂલ્ય રૂ. ૨ પોસ્ટેજ જુડે.

બાપાંતર કર્તા—દામોદર વખતચંદ શાહ.

તા. માસ્તર-પાળીયાદ-દાદિયાવાડ.

પાતંજલ યોગદર્શન.

યોગસંબંધમાં ગુજરાતીમાં આવું ઉત્તમ એક પણ બીજું પુસ્તક હજી સુધી તો લખા નથી. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

દે. પ્રાતઃકાલ-મંદિર, વડોદરા.

“ સાહિત્ય ”

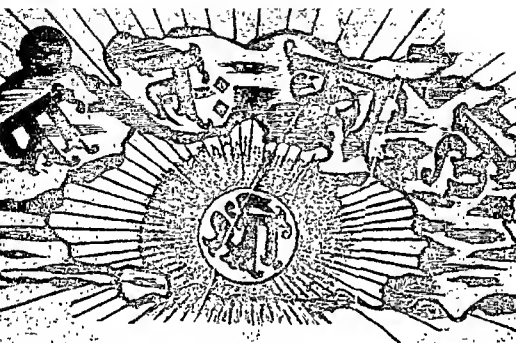
પુસ્તકો તથા લાઇબ્રેરીઓના શોખીનોએ જો રૂ. ૨૫૦ તથા ૫૦૦ ગુજરાતી સૌથી સારા પુસ્તકો ક્યાં છે તે જાણવું હોય તો દેશુવારી તથા માર્ચ માસ “ સાહિત્ય ” માસિક ફક્ત આઠ આના ખર્ચે વાંચવું.

જાહેરખબર માટે ઉત્તમ સાધન છે.

વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂ. ૨-૮-૦

વધુ વીગતમાટે લખો—

વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય વડોદરા.

पुस्तक १३] संवत् १९७१ भाद्रपद कृष्ण० १४ [अंक ११

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ આત્માના આદ્યાત્મકચતુષ્કયનરૂપ મંગલ (શ્રી ઉ૦) ... ૩૬૧

૨ અભિનંદન (શ્રી ઉ૦) ... ૩૨૨

૩ પાદિમામ્ પાદિમામ્ (શ્રી ઉ૦) ... ૩૨૨

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ મહાપદ્મપ્રાપ્તિનો સિદ્ધ માર્ગ ... ૩૨૩

૨ શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા ... ૩૩૧

૩ સાહિત્ય.

૧ માતૃશુબ્દ અને દ્વિતીય પ્રવચનો ... ૩૩૬

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ પતામાની નરેર (તાણુવટી) ... ૩૪૩

૨ મુરોપનાં રાજ્યોનો પરસ્પર સંબંધ ... ૩૪૪

૩ શ્રી વરો નરી શુભરાતી ચાળા ... ૩૪૬

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય.

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે તમા શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ કયાં માળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પગનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમને વહ ૧૦ સુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વહ ૧૦ પછીનાં પત્રોનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી બ્રોહ્મ સમય માટે શિરનામું બદલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઈચ્છનારે પોસ્ટ બ્રોહ્મ સાથે બરોજીયત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે તમા તમા લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. ઘણા મનુષ્યો નામ નથા ગામ લખતાં નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નકામાં જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની ચંદ્ર ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હવેનાં નિયમિતપણે ગ્રાહકોને બીજા માસની શુક્ર પંચમી સુધીમાં બીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધીમાં અમને લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક અંગ્રાવનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તે જ અંક મળી શકશે.

શ્રી. પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૩. | સંવત્ ૧૯૭૧ ભાદ્રપદ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૧૧]

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ.

આત્માના માહાત્મ્યકથનરૂપ મંગલ.

પદ ૧ સોરઠ.

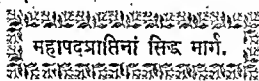
મારા ચિહ્નરૂપ આત્મારામ, તારો અદ્ભુત આ શો ! પ્રભાવ.
મુજ અંતરમાં રહેલા છતાં પણ તું છે ન્યારો ભાવ;—
તેમ છતાં પણ મારાથી તુજ, પૃથક્ નથી દેખાવ;—
સર્વ ભાવ તું ઉપજાવે પણ, તારો ન કોઈ સ્વભાવ;—
તારા પંદમાં પ્રવેશી રહેતાં, નહે ન કોઈ ધાવ;—
કલેશાગ્નિમધ્યે મુજને તું, ભાસે શાંતિની વાવ;—
વિપરીત બાલ્ય યેતાં તુજ સ્મરણે, પડતા સઘળા દાવ;—
તેવારૂપે ત્યાં તું પ્રકટે, જેવો જેનો ભાવ;—
વિનવું એક હું અનુભવરૂપે, મુજ ઉર ઉઠી આવ;—
પ્રણમું પ્રેમે અંતર્યામિનું ! દે, આશીર્વાદો લાવ;—

અભિનંદન.

૫૬૨.

આજ પુષ્પે વધાવું બધું મારાને,
 બધું મારાને, પ્રાણ પ્યારાને;—
 જેને કાવ તે છો લુએ નહારાને,
 મુજ બધુમાં જેમ એક મારાને;—
 કોમ જેમ રાજ થાય ચંદ્ર તારાને,
 રાજ થાકે બાળી બધુરનેદધારાને;—
 જે ખીલાવે હૃદયપદ્મકુસુમક્યારાને,
 જેઠ પામે ગુરુનાવે ભવકિનારાને;—
 સજી ગિતાના સુધળા મપ્યારાને,
 પ્રભુમાંદિ લગની દૃઢ લગાવનારાને;—જેમ પુષ્પે વધાવું
 નિજ દાજ સહે કષ્ટતાણુ, બારાને,
 પ્રભુદાને સર્વસ્વ અર્પનારાને; જોષ
 અચલ શ્રદ્ધાનો દંડ પકડનારાને,
 તરી પોતે બીજાને તારનારાને; જોષ
 જેમ આપકરે ચિતિ જગદારાને,
 આપું આલિંગન હૃદય તમારાને; આજ

તત્ત્વવિચાર. ❀

મહાપદપ્રાપ્તિનાં સિદ્ધ માર્ગ.

પ્રકરણ ૧.

કેઈ પણ મનુષ્ય મહાપુરુષ થઈ શકે છે.

તેમ મનુષ્યમાં અનંત સામર્થ્યનું મૂળ આત્મતત્ત્વ રહેલું છે. આ તત્ત્વનો સુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરીને મનુષ્ય પોતાની માનસશક્તિઓનો મધેચ્છ વિકાસ કરી શકે છે.

મનુષ્યમાં એક સુખ એવું સામર્થ્ય રહેલું છે. કે જેનાથી તે હજી તે શાખામાં પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. અને તેના વિકાસના સંબંધોનો કોઈ અંત નથી, અર્થાત્ તે પોતાનો વિકાસ હજી તેટલો મર્યાદારહિતપણે કરી શકે છે. તાત્પર્ય, કે મનુષ્ય પોતાનો આટલો જ વિકાસ કરી શકે છે, એવી મર્યાદા બાંધી શકાય તેમ નથી.

અમુક શાખામાં અમુક મર્યાદાથી આગળ મનુષ્યે આજીવન પૂર્વક પોતાનો વિકાસ કર્યો નથી, તેનું કારણ એ છે, કે તેણે આગળ પ્રગતિ કરી નથી, એ જ છે. અને તે શાખામાં કેઈપણુ મનુષ્ય આજીવન અમુક મર્યાદાથી આગળ નથી વધ્યું તેથી આજે હવે કોઈની પ્રગતિ તેથી આગળ થઈ શકે તેમ નથી, એમ પણ નથી જ.

મનુષ્યના સર્વ વિકાસના સર્વ સંબંધો જે આત્મતત્ત્વમાંથી તે બનેલા છે, જે આત્મતત્ત્વમાંથી તેની ઉત્પત્તિ થયેલી છે, જે મૂળતત્ત્વ તેનું પ્રભવસ્થાન છે, તેમાં રહેલા છે.

મનુષ્યનો આત્મા સર્વજ્ઞ છે, અને મનુષ્ય તેનાથી તન્મય થઈને સર્વજ્ઞ થઈ શકે છે. સુદ્ધિ કરતાં પ્રતિભાશક્તિ એક છે. સુદ્ધિશક્તિ આ જગતના અન્ય પદાર્થોના સંબંધે કરીને ખીસે છે. બ્યારે પ્રતિભાશક્તિ મનુષ્યના ઈશ્વરતત્ત્વસાથે સંબંધ થવાથી ખીસે છે. અને આ તત્ત્વના સંબંધમાં આવીને મનુષ્ય મહાન કૃત્યો કરી શકે છે. અને તે છતાં મહાપુરુષો તે જે મહાન કૃત્યો કરે છે, તેટલા જ અંશમાં મહાન હોતા નથી, પણ તેમની મહત્તા તેથી અનેકગુણ વધિક હોય છે. મહાપુરુષો એક જોવા સામર્થ્યની સાથે સંબંધમાં આવેલા હોય છે, કે જે સામર્થ્યને અવધિ નથી. મનુષ્યના સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં છે તે આપણે જાણી શકીએ તેમ નથી; અર્થાત્ તે અનવધિ છે, અનંત છે. મનુષ્યના સામર્થ્યને મર્યાદા નથી, સીમા જ નથી.

ગાનપૂર્વક, કે ભાનપૂર્વક પોતાનો વિકાસ કરવો એ તિર્પક પ્રાણીથી બની શકે તેમ નથી; કારણ, કે તેમને તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત નથી; જ્યારે મનુષ્યને તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત છે, અને તે ગાનપૂર્વક, કે ભાનપૂર્વક પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે પણ તથા પક્ષીઓ મનુષ્યવડે બહુ બહુ તો અમુક અંશમાં કેળવઈ શકે છે. જ્યારે મનુષ્ય પોતે જ પોતાને ઇચ્છાનુરૂપ કેળવી શકે છે તથા ઇચ્છાનુરૂપ પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. આ શક્તિ મનુષ્યને જ મળેલી છે, અને તેનો તે અભ્યાસપૂર્વે વિકાસ કરી શકે છે.

વૃક્ષનો સ્વભાવ જેમ વધવાનો છે તેમ મનુષ્યનો સ્વભાવ પણ વિકાસ કરવાનો છે. વૃક્ષમાં પણ જીવન છે અને મનુષ્યમાં પણ જીવન છે, અને જીવનનો વિકાસ થઈ શકે છે. વૃક્ષમાં જીવનનો વિકાસ થતો આપણે જોઈએ છીએ, તે પ્રમાણે મનુષ્યમાં પણ વિકાસ થાય છે જ. વિકાસને પામવું એ જીવન (life) નો ક્રમ છે. વૃક્ષનો વિકાસ અમુક નિયત માર્ગમાં જ થઈ શકે છે, જ્યારે મનુષ્યનો વિકાસ યથેચ્છ થઈ શકે છે. વૃક્ષમાં અમુક ગુણો જ વૃદ્ધિને પામે છે જ્યારે મનુષ્યમાં તેવું નથી. મનુષ્ય ઇચ્છે તે ગુણને, કે શક્તિને વૃદ્ધિ પમાડી શકે છે. વિશ્વમાં કોઈ પણ સ્થાનમાં કોઈ પણ વ્યક્તિએ જે કોઈ શક્તિનો વિકાસ કર્યો હોય છે તે શક્તિનો કોઈ પણ મનુષ્ય વિકાસ કરી શકે છે, એટલી તેનામાં વિશેષતા છે.

આત્મતત્ત્વનાં સામર્થ્યોને મનુષ્ય આ મનુષ્ય દેહમાં જાગૃત કરી શકે છે. આ સામર્થ્યોને જાગૃત કરતાં તેને મનુષ્યદેહથી કોઈ જાતનો પ્રતિબંધ થતો નથી. સત્ય કહીએ તો આ મનુષ્યદેહ આત્માનાં અનેક સામર્થ્યોને જાગૃત કરવાઅર્થે છે, એટલું જ નહિ પણ પરમહત્ત્વપદપર્યંત પહોંચવા માટે છે. આ મનુષ્યદેહની શ્રેષ્ઠતા શાસ્ત્રોમાં એટલા જ માટે ગવાય છે, કે તેમાં શિખરની સ્થિતિ સુધી પહોંચી શકાય છે. મનુષ્યદેહની આ વિશેષતા છે, અને તે સાધારણ નથી.

મનુષ્યને જે કંઈ કલ્પના થાય છે તેને તે સ્ફુલ્લરૂપમાં પ્રત્યક્ષ કરી શકે તેમ હોય છે. મનુષ્યની કલ્પનાને સિદ્ધ કરવી, એ વાતો અસંભવિત નથી પણ સંભવિત છે.

મનુષ્યને મનુષ્યશરીર વિકાસમાટે જ મળેલું છે, અને તેથી તેનો વિકાસ થવો જ જોઈએ છીએ. અને તેનો વિકાસ થવાથી તેને સુખપ્રાપ્તિ થાય છે જ. અને તેથી એમ પણ આપણે કહી શકીએ છીએ, કે તેણે સુખને માટે પોતાનો નિત્ય વિકાસ કરવો જોઈએ.

પ્રગતિ અથવા વિકાસવિનાશું જીવન નિરર્થક જ છે. જેમ મનુષ્ય જીવનનો વિકાસ અધિક તેમ તેવું સુખ પણ અધિક હોય છે. વિકાસવિનાશું જીવન સુખરહિત જ હોય છે, અથવા તેમાં સુખના ઘણા ઓછા અંશો હોય છે.

બીજા મનુષ્યોમાં વિકાસના જે સંભવો નથી હોતા તે એક મનુષ્યમાં અથવા તમાશમાં રહેલા છે; કારણ કે આગળ જણાવી ગયા પ્રમાણે વિકાસને અંત નથી, તેથી અમુક શાખામાં અમુક મનુષ્યની પ્રગતિ નથી થઈ, તેથી તે શાખામાં આપણી પણ પ્રગતિ થઈ શકે તેમ નથી એમ ધારવું યોગ્ય નથી. કારણ, કે એક મનુષ્યમાં અમુક શાખામાં વિકાસના સંભવો હોય છે તો અન્યમાં બીજી શાખાના અથવા બીજી દિશાના હોય છે. મનુષ્ય જન્મથી જ કોઈને કોઈ શાખામાં વિકાસ કરવાને માટે નિર્માણ થએલો હોય છે.

કોઈ માળી પોતાના ટોપડીમાં જૂદી જૂદી જાતનાં ખીચ્યાં લેઈને જતો હોય, અને તેને આપણે જોઈએ છીએ તો તે ખી એક જ જાતનાં જણાય છે; પરંતુ જ્યારે તે તેને પાવે છે ત્યારે તેમાંથી જૂદી જૂદી જાતનાં મનોહર વસ્ત્રો ઊગે છે. તે પ્રમાણે, મનુષ્યમાત્રને જોતાં તે એક જ જાતનાં જણાય છે, પણ તેમનામાં જૂદી જૂદી જાતનાં સામર્થ્યો ગુપ્ત રહેલાં હોય છે, અને તેમના વિકાસના જૂદા જૂદા સંભવો હોય છે. અને આ પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં મનુષ્યો જ્યારે પોતાનાં સામર્થ્યોને જાગૃત કરે છે, ત્યારે આ વિશ્વચાટિકા કોઈ અદ્ભુત સુંદર થઈ રહે છે અને વિશ્વચાટિકાને સજ્જનારનો તેવો જ આશય છે.

ગુલામ, મોગરો વગેરે જૂદી જૂદી જાતનાં પુષ્પવૃક્ષ જેમ જૂદી જૂદી જાતની સુવાસ આપે છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યો પણ જૂદી જૂદી દિશામાં પોતાનો વિકાસ કરે છે, અને જૂદી જૂદી રીતે પ્રકાશી છે. અને આ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્ય ખીનથી અપૂર્વતાને પ્રકટાવી શકે છે, ખીનથી નવિન સામર્થ્યને જાગૃત કરી શકે છે, અને પોતપોતાની શાખામાં પૂર્ણતા મેળવી શકે છે.

સામાન્ય જાણતા ઇવનમાં પણ આપણે ન ધારી શકીએ તેવી શક્તિઓ અને તેનાં સામર્થ્યો ગુપ્ત રહેલાં હોય છે. આ સામર્થ્યોને પ્રકટ કરવાને આ મનુષ્યોએ ઇચ્છા કરી નથી હોતી, એ જ તેમને નહિ પ્રકટ થવાનું કારણ છે. કોઈ કોઈ નિમિત્ત મળતાં આ સામર્થ્યો વિવક્ષણ રીતે જાગૃત થઈ આવેલાં આપણે પ્રસંગે જોઈએ છીએ જ.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાં પ્રતિભાશક્તિ રહેલી છે, અને તે તેની વિકાસ થવાને ઉદ્યત જ થઈ રહેલી હોય છે. પરંતુ તેને તે જાગૃત કરતાં નથી, અને જેણે તેને જાગૃત કરેલી છે, તેવા મનુષ્યની તેને યોગ્ય ગણીને તે સદાચ્છ લેવાને દોડી જાય છે. જેમ પોતાની પ્રતિભાશક્તિઓ વિકાસ કરીને, કે પોતાનામાં ગુપ્ત રહેલાં ખીન સામર્થ્યો પ્રકટ કરીને અમુક મનુષ્યોએ મહાપદ મેળવેલું હોય છે, અથવા મહાપુરુષ થયા હોય છે તેમ કોઈ પણ મનુષ્ય તે શક્તિ અને તે સામર્થ્યોને જાગૃત કરીને મહાપુરુષ થઈ શકે છે. અને આ શક્તિ અને આ સામર્થ્ય અથવા તેનાં જ સામર્થ્ય પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ગુપ્ત રહેલાં હોય છે જ.

આપણામાં સામર્થ્યના જે બંડારરૂપ મૂળતત્ત્વ રહેલું છે તે તત્ત્વ આપણે ઇચ્છા કરીએ તે સામર્થ્ય આપણને આપે છે. જો આપણે હૃદ્ર સામર્થ્યને ઇચ્છીએ છીએ તો તે હૃદ્ર સામર્થ્યને આપે છે, અને જો આપણે મદાન્ સામર્થ્યને ઇચ્છીએ છીએ તો તે મદાન્ સામર્થ્યને આપે છે.

મનુષ્ય પોતાને એ પ્રકારની મનની સ્થિતિમાં મૂકી શકે છે. તેમાંની એક દડા જેવી છે; આ સ્થિતિ પરતંત્ર છે, હૃદ્ર છે, સામાન્ય છે, અને કંઈ પણ સામર્થ્ય વિનાની છે. આ સ્થિતિમાંથી કંઈ પણ અપૂર્વતા જાગૃત થતી નથી. આ સ્થિતિમાં રહેનાર મનુષ્યો પોતાના પરિવેશન અને સંલોચાને વશ વર્તે છે. આ મનુષ્યોનું ભાવિ તેમના પોતાના હાથમાં હોય નથી પણ બાહ્ય વસ્તુના ઉપર આધાર રાખે છે. આ મનુષ્યમાં રહેલું સામર્થ્યનું મૂળ, કે જેને આપણે આપણો આત્મા કહીએ છીએ તે આત્માનાં સામર્થ્યો જાગૃત થયેલાં હોતાં નથી, કે જાગૃત થતાં નથી, પણ તે સુપ્ત જ રહે છે. અંતરાત્માના આધારે તેમને વર્તન કર-

પાતું હોતું નથી, પણ આજી વસ્તુના આધારે જ તે પર્તે છે. આવા મનુષ્યોક પર બીજા મનુષ્યો સહજ સ્વામીત્વ ભોગવે છે. દ્વાની પેઠે આ મનુષ્યો પરતંત્રા સ્થિતિમાં જ રહે છે. બીજી સ્થિતિ ઝરા જેવી છે. ઝરાનો પ્રવાહ, જ્યાંથી તે નીકળતો હોય છે ત્યાંથી જેમ તે અખંડ વહ્યા કરે છે, તેમ આ મનુષ્યોના આત્મતત્ત્વમાંથી જેની જરૂર હોય તે સ્વાભાવિકપણે જ વહ્યા કરે છે. તે પોતાનામાંથી એક પ્રકારના બળનો આભાવ કરે છે. તેના ઉપર સંજોગો, કે પરિવેષ્ટનનું સ્વામીત્વ પ્રવર્તતું નથી, પણ તેનું સ્વામીત્વ તેમના ઉપર પ્રવર્તે છે. સામર્થ્યને ધરણ કરનાર તત્ત્વ તેના અંતરમાં જાત્ર હોય છે, અને તેના અંતરમાંથી તે ઝરા જેમ પવર્તમાંથી વહે છે તેમ વહેતું રહે છે.

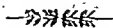
કોઈ પણ મનુષ્યનું વિશેષ હિત આ સ્થિતિમાં આવ્યા વિના થઈ શકતું નથી. આ જગતના સર્વ અનુભવોનો એક જ આશય છે, કે મનુષ્યને આ સ્થિતિમાં જ લાવવો, અર્થાત્ તેને પરિવેષ્ટન અને સંજોગોના દાસત્વમાંથી મુક્ત કરીને તે સર્વનો સ્વામી બનાવવો.

પોતાના પરિવેષ્ટનને, કે સંજોગોને વશ પર્તવું, એ કંઈ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ નથી. તેની આધ્યાવસ્થામાં જ આ પ્રમાણે થાય છે. પણ તેની પ્રોઢ અવસ્થા થતાં આ સર્વ ઉપર તેનું સ્વામીત્વ સ્થપાતું જ જોઈએ, તથા તેણે સ્વતંત્રતાને પ્રાપ્ત થવું જ જોઈએ. જીવનપર્યંત તે દીન સ્થિતિમાં રહે તો તેને માટે ઉચિત નથી જ.

નિકૃષ્ટમાં નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં રહેનારના અંતરમાં પણ આપણે ઉપર જણાવી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સામર્થ્યનું મૂળ રહેલું હોય છે, અને તેને જાત્ર કરીને તે મહાપદે સ્થિર થઈ શકે છે, અથવા મહાપુરુષ થઈ શકે છે. મનુષ્યે મહાપુરુષ થવાને, કે મહાપદ પ્રાપ્ત કરવાને જે કંઈ કરવાનું છે તે એ જ છે, કે આ તત્ત્વને જાત્ર કરવું, તે તત્ત્વમય થવું. આ પ્રમાણે થતાં મનુષ્યના બળમાત્ર દૂર થાય છે, દીનતામાંત્ર ટળે છે; અને અખંડ નિર્ભયતા તથા નિત્યની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે.

આ સત્તાને, કે સામર્થ્યને જાત્ર કરવું, એ જ જીવનમુક્તિ છે. આ જ મનુષ્યનો પુનરુદ્ધાર છે અને તે જ તેનું નવીકરણ કરનાર છે. જ્યારે પૂર્ણ અંશમાં આ સત્તા મનુષ્યમાં પ્રકાશે છે ત્યારે તે એક મહાપુરુષ થાય છે, અને દેવોનો પણ દેવ થાય છે. તેને આ સ્થિતિમાં સર્વ સામર્થ્ય મળે છે, અને તેનું વિશ્વ ઉપર સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે.

જે એક મહાપુરુષમાં પૂર્વે હવું વા આજે છે, તે જ તમારામાં છે, તમારામાં કંઈ પણ ન્યૂનતા છે, એમ સમજશો નહિ. બીજા મનુષ્યો જે મહાપદને પામ્યા છે, કે તેમણે જે મહાન કૃત્ય કરેલાં છે, તે મહાપદને તમે પણ પ્રાપ્ત થઈ શકો તેમ છે, અને તેવાં અને એથી પણ મહાન કૃત્ય તમે પણ કરી શકો તેમ છે. તમે જેવા થવાને ઇચ્છો તેવા થઈ શકો તેમ છે જ.

પ્રકરણ ૨.

વંશધારપર્યં અને અવસર.

શપરંપરાથી પણ આપણને મહાપદની પ્રાપ્તિ યદ્યશક છે. અર્થાત્ વંશ-પરાથી પણ આપણને મહાપુરુષત્વ મળી શકે છે. જો આપણા પિતા, કે પ્રપિતા, આદિ મહાપુરુષ યદ્યગયા હોય છે તો આપણને તેમનો મહા-પુરુષત્વનો વારસો મળી શકે તેમ હોય છે. ઈશ્વાકુ કુલમાં જન્મ પામેલા શ્રી રામચંદ્રજીના પૂર્વજોને જોઇશું તો જણાશે, કે તે સર્વ મહાસમર્થ યદ્ય ગયેલા હતા. ભક્તશિરોમણિ દ્રુવને જન્મ આપનાર તેમની માતા ભક્તિના સદૃશ સરેકારોથી અલંકૃત હતાં. અને આ જ પ્રમાણે જે જે મહાપુરુષો યદ્ય ગએલા છે તેમને તેમના પિતા, માતા, પ્રપિતા, કે અન્ય વંશજોનો વારસો મળેલો હતો.

આજે સુધારા પદ્ધતિ મનુષ્યો માને છે, કે મનુષ્ય ગમે તેટલો ક્ષુદ્ર વર્ણનો હોય છતાં પણ જો તે કેળવાય છે તો તેના શુશ્રુષર્મ બદલાય છે, અને તે ઉચ્ચ વર્ણમાં ભળવાને અધિકારી થાય છે.

વસ્તુતઃ આ સિદ્ધાંત સાચો છે. પણ આ લોકો ધારે છે તેવી રીતે શુશ્રુષર્મ બદલાઈ જતા નથી. વળી હાલની કેળવણી, કે જે વાંચતાં લખતાં, કે સ્વચ્છ કપડાં પહેરતાં, અને એવી જ બીજી કેટલીક બાબતો શીખવે છે તે કેળવણીથી આ સુધારાવાળાઓ ધારે છે તેમ શુશ્રુષર્મ બદલાઈ જતા નથી. શુશ્રુષર્મને બદલવાને માટે બીજા પ્રકારની કેળવણીની જરૂર રહે છે, અને તે કેળવણી તે અધ્યાત્મ કેળવણી અર્થાત્ આત્માની કેળવણી છે. પરંતુ આ પ્રકારની કેળવણી સંબંધમાં સુધારકોને સંજ્ઞ પણ માન ન હોવાથી, તે ધર્મના, નીતિના, અને માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને સમજ્યાવિના મનુષ્યોએ વર્તમાન કેળવણી લીધી એટલે તે સુધરી જાય છે, અને કોળીમાંથી, કે ટેંક ભંગીમાંથી બ્રાહ્મણ થવાને પાત્ર થાય છે એમ માને છે.

અમેરિકામાં એક વિકાસે જે મનુષ્યોની વંશાવળી મેળવી હતી, અને તે બન્નેના કુલ-માં લગભગ સો પેઢીપર્યંત કેવાં મનુષ્યો પામ્યા હતાં તેના ઇતિહાસ મેળવ્યો હતો. આ બન્ને મનુષ્યમાં એક નીતિમાન અને શરીરે નીરોગ હતો, ન્યારે બીજો અનીતિમાન અને દારૂ તમાકુનું વ્યસન કરનાર તથા રોગી હતો. આ બેમાંથી પ્રથમ મનુષ્યના વંશમાં સો પેઢી-પર્યંત ઉત્પત્ત થયેલી પ્રજામાંથી ૭૫ થી ૮૦ ટકા જેટલી નીતિમાન; નિર્બીક, નીરોગ, અને વ્યવહારમાં સારી રિયતિએ પહોંચેલી હતી; ન્યારે બીજા મનુષ્યની પ્રજામાંથી ૭૫ થી ૮૦ ટકા જેટલાં મનુષ્યો અનીતિમાન; ચોર, દમ, ખુની, બસતી, દુરાચારી, રોગી અને વ્યવહારમાં ક્ષુદ્ર રિયતિએ પહોંચેલા જણાયા હતા. આ સંબંધમાં સપ્રમાણ લેખ-ધર્મ-ધ્વજમાં પ્રસિદ્ધ કરી ગએલા હોવાથી, અત્ર અધિક લખતા નથી. તાત્પર્ય, એ જ કે સુધારા-

આતાં આવડતું હોય છે તેમનાં બાળકો સહેજ આતાં શીખી શકે છે; જેમનાં માતાપિતા ગણિતવિષયમાં હુસિઆર હોય છે તેમનાં બાળકો તે વિષય અદ્વય શ્રમે શીખી શકે છે. અને આ જ પ્રમાણે બીજી શક્તિઓના સંબંધમાં પણ સમજવું.

તોપણ મનુષ્યના આત્મામાં સર્વ શક્તિઓ અને સર્વ જ્ઞાન રહેલાં છે, અને તે છતાં તો અનેક શક્તિઓનો તથા જ્ઞાનનો પોતાનામાં આનિર્ભાવ કરી શકે છે. મનુષ્ય જે મૂળતત્ત્વનો તે અનેકો છે તે મૂળતત્ત્વમાંથી ઇચ્છાનુકૂલ શક્તિને જાગૃત્ કરી શકે છે. અને જ્યારે તે આ પ્રમાણે પોતાના આત્માની શક્તિઓને જાગૃત્ કરે છે ત્યારે તેના મગજમાં જે પરમાણુઓ નથી હોતાં તેવાં પરમાણુઓ રચાય છે. તેથી વારસામાં મનુષ્યને જે મળેલું હોય છે તેટલું જ મનુષ્ય કરી શકે છે, એમ હોતું નથી, પરંતુ તે ઇચ્છાનુકૂલ પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. અથવા તો ન્યૂન પ્રમાણમાં કોઈ કોઈ શક્તિઓ મનુષ્યમાં રહેલી હોય છે તે શક્તિઓને પણ તે પોતાના આત્મતત્ત્વની સાદાવ્યથી ઇચ્છાનુકૂલ વધારી શકે છે. આજે આપણા મગજમાં જેટલાં જેટલાં જૂદી જૂદી જાતનાં અણુઓ છે તેમને આપણે ઇચ્છીએ છીએ તો ન્યૂનાધિક કરી શકીએ છીએ.

જે પ્રકારનાં અણુઓ આપણને પ્રાપ્ત હોય છે તે દિશાતું કાર્ય કરતાં આપણને સુગમ પડે છે, પરંતુ જે મગજનાં અણુઓ આપણને પ્રાપ્ત હોતાં નથી, કે ન્યૂન પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત હોય છે તે અણુઓને પણ આપણે નવાં રચી શકીએ છીએ, કે તેમાં શક્તિ કરી શકીએ છીએ. કારણ, કે આપણને આપણો આત્મા, કે જે સર્વ જ્ઞાન અને સર્વ શક્તિનું મૂળ છે તે પ્રાપ્ત છે. નવાં અણુઓને રચતાં આરંભમાં સહેજ કઠિનતાનું જાન થાય છે. પરંતુ અભ્યાસ પડતાં પછી તે કાર્ય સરળ જ લાગે છે. આપણે ઇચ્છીએ તે કાર્ય કરી શકીએ તેમ છે, અને આપણે ઇચ્છીએ તેવા થઈ શકીએ તેમ છે.

જ્યારે આપણે કોઈ પણ લક્ષ્ય ખાંધીએ છીએ અને તેને સિદ્ધ કરવાને તીવ્રતાથી ઇચ્છીએ છીએ, કે આપણા અંતરાત્મામાં રહેલાં સર્વ સામર્થ્યો આપણા લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવાને ખાટે કાર્ય કરવા મંડે છે. જે કોઈ શક્તિને જાગૃત્ કરવાની સાચી ઇચ્છા આપણને થાય છે તો આપણા શરીરમાં વહેતું રક્ત અને જ્ઞાનતાંત્રમાં જે એક સામર્થ્ય રહેલું છે તે મગજના પ્રદેશમાં જાય છે, અને ત્યાં તે શક્તિનાં કાર્યવાહક અણુઓ જરૂરના પ્રમાણમાં રચે છે. મનુષ્યનું મન, કે જેમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમાં મનુષ્યમાં ઇચ્છાનુકૂલ શક્તિઓને જાગૃત્ કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે.

લક્ષમાં એટલું જ રાખવાનું છે, કે મગજ મનુષ્યને રચતું નથી, પણ મનુષ્ય પોતાના મગજને રચે છે. તથા જીવનમાં મનુષ્યની ઉન્નતિ તેને જેટલું વંશપારંપર્ય અથવા વારસો મળેલો હોય છે તેટલી જ થઈ શકે તેમ હોતું નથી પણ તેની ઉન્નતિ ઇચ્છાનુકૂલ થઈ શકે તેમ હોય છે.

તેમ જ કોઈ મનુષ્ય સંજોગો અથવા અવસર (opportunity) ને અર્ધીન થઈને હમેશાં નીચી સ્થિતિમાં પડી રહે, તેમ પણ હોતું નથી. મનુષ્યને જેની જેની જરૂર

છે તે સર્વ તેને તેના અંતરમાં રહેલા પરમ તત્ત્વમાંથી મળી આવે તેમ છે. માત્ર તેણે આ તત્ત્વ પોતાનામાં છે, એવું શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારવું જોઈએ. અને તેના પ્રતિ અભિમુખ થવું જોઈએ. જો તે પોતે જ હંમેશા જવાને ઇચ્છે છે, અને હંમેશા જવાનો પોતાનો હક્ક છે એમ માને છે તો તેને હંમેશા જવામાંથી કોઈ પણ સંજોગો રોકી શકે તેમ નથી જ. જે સત્તાએ મનુષ્યને બનાવ્યો છે, તથા જે સત્તાએ મનુષ્યનો વિકાસ નિર્માણ કર્યો છે તે સત્તા એટલી બળવાન છે, કે તેનું સામર્થ્ય તેના સંજોગો ઉપર તથા અવસર ઉપર સ્વામીત્વ પ્રવર્તે છે. જે સત્તા તમારામાં છે, તે જ સત્તા તમારી બહારના જગત્માં પણ છે, અને તેથી જ્યારે તમે તમારી પોતાની પ્રગતિ કરવાને ઇચ્છો છો ત્યારે તે સત્તા તમને જંગતમાં માર્ગ કરી આપે છે. અર્થાત્ તમને જરૂરી અનુકૂળતા કરી આપે છે. મનુષ્યને ઈશ્વરે વિકાસ કરવા માટે ઋણ્યો છે, અને તેની આસપાસની બાહ્ય વસ્તુઓ પણ તેને તેના વિકાસમાં સાહાય્ય થવા માટે સજ્જ છે. જ્યારે મનુષ્ય અંતરથી જાગૃત થાય છે ત્યારે ઈશ્વર અને આ બાહ્ય જગત્ તેને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા કરી આપે છે. અને જો મનુષ્ય ઈશ્વરકૃત નિયમોને અનુકૂળ થઈને ચાલે છે તો સર્વ વસ્તુઓ તેના મુખની જ જનક થાય છે.

નિર્ધનતા મનુષ્યને મહાપુરુષ થવામાં પ્રતિબંધિત છે, એમ સમજવાનું નથી. કારણ કે તેને જપ્ત કરી શકાય છે. મારટીન લ્યુથર બાળપણમાં અહોંતહોં બીબ્લ માર્ગતો હતો; યુકર ટી, વૉશિંગ્ટનની સ્થિતિ આરંભમાં કેટલી ગરીબ હતી! મીલર જેવો મોટો મનુષ્ય શરૂઆતમાં સલાટનું કામ કરતો હતો; જ્યોર્જ સ્ટીવન્સન જેવો મોટો 'ઇંજીનીયર' ખાણમાં ખોદવાનું કામ કરતો હતો; એબ્રાહમ લીંકન આત્મંત નિર્ધન સ્થિતિમાં આરંભમાં હતો. પરંતુ આ સર્વ મોટા મનુષ્યો થઈ ગયા છે. કારણ, કે તેમણે પોતાના અંતરમાં રહેલી સત્તાને જાગૃત કરી છે.

તે જ પ્રમાણે આ સામર્થ્યના બંડારૂપ સત્તા તમારા પોતાનામાં પણ છે, તે સત્તાને જો તમે જાગૃત કરો છો, તો તમને જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલા વિરોધી સંસ્કારોનો, તમારા પરિવેષનનો, તમારા સંજોગોનો, તમારી દસ્તિતાનો, અને તમારા અવસરોનો જપ્ત કરીને યથેચ્છ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકો છો તથા એક મહાપુરુષ થઈ શકો છો.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૩૧ થી.)

ગળ આપણે જણાવી ગયા તે પચીસ તરવ જાણવાનું શું પ્રયોજન છે, અર્થાત્ તે પચીસ તરવને જાણવાથી આપણને શી લાભ થાય તેમ છે ?

આ પચીસ તરવ જાણવાથી આપણને એ જ્ઞાન થાય છે, કે એ પચીસ તરવ તે પંચ મહાભૂતનાં છે, એ પચીસ તરવ તે હું નથી, એ પચીસ તરવ મારાં નથી, તથા એ પચીસ તરવનો હું દષ્ટા છું અને તેનાથી ન્યારો છું.

આ પચીસ તરવ હું નથી, અને તે મારાં નથી, એ કેવી રીતે જાણવું અર્થાત્ તેને કેવી રીતે અવકાશમાં ઉપયોગ કરવો, અર્થાત્ તે જાણેલા જ્ઞાનને કેવી રીતે આધારમાં ઉતારવું અને સુખમાં ધરવું ?

આ સંબંધમાં પ્રથમ આપણે આકાશનાં પાંચ તરવવિષે વિચાર કરીશું.

જ્યારે આપણને શોક થાય છે ત્યારે આપણે તેને જાણીએ છીએ, જ્યારે શોક થયેલો હોતો નથી ત્યારે તે શોકના અભાવને પણ જાણીએ છીએ, અને તેથી એ નિર્ધુપ આપણે સહજ કરી શકીએ છીએ, કે આ જે શોક મને થાય છે તે હું નથી. તે શોક મારો નથી, તે શોક આકાશનો છે, અને હું તો તે શોકનો દષ્ટા છું અને તેનાથી ન્યારો છું. આ પ્રમાણે જીવાત્માએ અથવા મુમુક્ષુએ શોકથી પોતાને ન્યારો લહેવો અને શોકથી અભિભૂત ન થવું, તેનો સંસ્પર્શ પોતાને ન થવા દેવો, અને આપણા પોતાના આત્મતરવમાં જ રિયતિ કરવી.

તે જ પ્રમાણે જ્યારે કામનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ એ વિચાર કરવો, કે કામની જ્યારે ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે તેને હું જાણું છું, તેના અભાવને પણ હું જાણું છું, અને તેથી તે કામ તે હું નથી, તે કામ તે મારો નથી, તે કામ આકાશનો છે, અને હું તો તે કામનો દષ્ટા છું, અને તેનાથી ન્યારો છું. આવો વિચાર કરીને કામથી અને અસ્પૃશ અને અગ્નિપ્રાપ્તિ હોવું.

તે જ પ્રમાણે ક્રોધના પ્રસંગે જાણવું, કે ક્રોધના ભાવને, અસ્તિત્વને પણ હું જાણું છું, તેના અભાવને પણ હું જાણું છું, અને તેથી તે ક્રોધ તે હું નથી, તે ક્રોધ તે મારો નથી, ક્રોધ આકાશનો છે, અને તે ક્રોધનો દષ્ટા હું છું તથા તેથી ન્યારો છું.

એ જ પ્રમાણે મોહના પ્રસંગે જાણવું, કે હું મોહને તથા મોહનો અભાવને જાણું

હું, અને તેથી તે મોહ હું નથી, તે મોહ મારો નથી, તે મોહ આકાશનો છે, અને હું તો મોહનો દષ્ટા હું, અને તેનાથી ન્યારો છું.

અને એ જ પ્રમાણે ભયના પ્રસંગે, એ વિચાર એવો કે હું ભયને તથા ભયના અભાવને જાણું છું, અને તેથી તે ભય તે હું નથી, તે ભય મારો નથી, તે ભય આકાશનો છે, અને હું તો તે ભયનો દષ્ટા છું અને તેથી ન્યારો છું.

આ પ્રમાણે તત્ત્વવિચાર કરીને શોક, ક્રોધ, મોહ, ક્રોધ તથા ભયથી અસ્પૃશ્ય અને અલિપ્ત રહેવું, અને તે સર્વથી ન્યારા રહીને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી.

આ જ પ્રમાણે વાયુનાં પાંચ તત્ત્વ પ્રસારણ, ધાવન, વલન, ચલન, અને આકુંચન, કે જે સંબંધમાં આપણે આગળ જણાવી ગયા હીએ તે પાંચ તત્ત્વથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાને તે સર્વના દૃષ્ટા જાણુવો અને તેનાથી ન્યારા રહીને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી.

તે જ પ્રમાણે તેજનાં પાંચ તત્ત્વ નિદ્રા, તૃષ્ણા, ક્રોધ, કાંતિ અને આસન્ધના સંબંધમાં પણ સમજવું. અધિક સ્પષ્ટ થવાને માટે એક દૃષ્ટાંત લેઈએ છીએ. ક્રોધા લાગે છે ત્યારે પણ આપણે જાણીએ છીએ, અને ક્રોધા ન હોય ત્યારે ક્રોધાના અભાવને પણ આપણે જાણીએ છીએ જેથી તે ક્રોધા તે આપણે નથી, તે ક્રોધા આપણી નથી, તે ક્રોધા તેજનું કાર્ય છે અને આપણે તો તે ક્રોધાના જાણનાર હોવાથી તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ. એ જ પ્રમાણે બીજાં તત્ત્વના સંબંધમાં પણ ધરાવી લેવું.

અને તે જ પ્રમાણે જલનાં પાંચ તત્ત્વ લાણ, સ્પેદ, મૂત્ર, શુક્ર, અને શોષિત કે જેના સ્વરૂપને પણ આપણે આગળ કથન કરી ગયા હીએ તે પાંચ તત્ત્વથી આપણને પોતાને ભિન્ન લહીને, તેના દૃષ્ટા થવું, અને તેનાથી ન્યારા રહેવું.

તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીનાં પાંચ તત્ત્વ, ગેમ, ત્વચ્ચા, નાડી, માંસ, અને અસ્થિ, કે જેમના સ્વરૂપને પણ આગળ આપણે સ્પષ્ટ કરી ગયા હીએ તે પાંચ તત્ત્વથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આપણને પોતાને ન્યારા જોઈને અલિપ્ત અને દૃષ્ટા રહેવું. અને સુખમય સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થવું. અધિક વિસ્તાર થાય માટે આ સર્વે પ્રક્રિયાને આપણે અત્ર જણાવતા નથી; કારણ, કે તે પ્રક્રિયા ઉપર જણાવી તેની જ છે, અને તે જ પ્રમાણે તે તે તત્ત્વોથી ન્યારા રહીને તેના દૃષ્ટા થઈને દ્વેષથી અસ્પૃશ્ય રહેવાનું છે, તથા સચ્ચિદાનંદરૂપ આપણા સ્વરૂપમાં સ્થિત થવાનું છે.

‘સહવસ્તુતું’ અર્થાત્ ‘બહતત્ત્વતું’ જ્ઞાન થવામાટે વેદાંતમાર્ગ જેવો સર્વોત્તમ અને સરળ એક પણ માર્ગ જગતમાં નથી. અને મનુષ્યોને આ માર્ગ સહજ રહે છે, અને તેથી તેના તે સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ વર્તમાન સમયનાં મનુષ્યો ધારે છે તેટલો આ માર્ગ સરળ નથી. નિઃશંક અધિકારીને માટે આ માર્ગ સરળ જ છે. પરંતુ મનુષ્યનો મોટો ભાગ અમુક અધિકારની તેમાં અપેક્ષા છે, એમ માનતો નથી. અથવા કદાચ માનતો હશે તો તેનો અધિકાર પોતાને પ્રાપ્ત છે, અને તેથી પોતે વેદાંતમાર્ગના અધિકારી છે, એમ માની લે છે. અને ગીતા, ઉપનિષદ, પંચદશી, કે હત્તર સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત એવા કોઈ ગ્રંથને વાંચીને કૃતકૃત્યતા સમજે

છે. આવા મનુષ્યો વેદાંતવિધાને માટે જે ઉચ્ચ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે, અને જે મતિવ્યુત્પન્નતાની, વિવેકવિરાગની, અને સમદમ થકા આદિ સંપત્તિની જરૂર છે, તે સંપદમાં કંઈ જ દરતા નથી. હું બ્રહ્મ છું, હું કૃતકૃત્ય છું, એમ માનીને તે એકદમ જ સિંહાસન ઉપર ચેકડો મારીને બેસી જાય છે. અને તે એમ જ માને છે, તથા બીજાને એવો જ બોધ કરે છે, કે ચેકડો મારીને સિંહાસન ઉપર બેસી જવાની જ મનુષ્યને જરૂર છે. પરંતુ આ પ્રમાણે ચેકડો મારીને તે સિંહાસન ઉપર બેસી જાય છે, કે વચમાં લટકે છે, તેનું તેમને ખાન જ હોયું નથી. કારણ કે તેમના કહેવા, કે માનવા પ્રમાણે જે તે વસ્તુતઃ સિંહાસન ઉપર વિગળ જતા હોય તો શાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરે છે તે પ્રમાણે તેમના કહેશમાત્ર ટળવા જોઈએ અને સુખધન અને આનંદધન સ્થિતિમાં તેમની સ્થિતિ થવી જોઈએ. પરંતુ અવ-હોકનથી જણાય છે કે આવા મનુષ્યોને આ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત હોતી નથી. તે નિશ્ચિન વિવિધ પ્રકારની કલેશોથી પીડાતા હોય છે, અને સ્વસ્થાનંદની ઝાંખી પણ તેમને થયેલી હોતી નથી, કે થતી નથી. આવા મનુષ્યો માત્ર શુદ્ધ, કે મિથ્યાવેદાંતીઓ જ હોય છે, અને અનેક પ્રસંગે તે નીતિ, શીલ, ધર્મ, ન્યાય, સત્ય, સમ, દમ, વગેરેનું પાલન કરનાર હોતાં નથી, પણ હું બ્રહ્મ છું, અને મને વસ્તુથી ન્યારો છું, માનીને ધન્નિયોને વિવિધ વિષયોથી પોષનાર જ હોય છે. ઇંદ્રિયોનિગ્રહ કે મનોનિગ્રહ તેમનાથી સ્વસ્થ અંશમાં પણ બની શકતો નથી, અને તેમ છતાં તે પોતાને અહં ક્ષમ માનનાર હોય છે. આજ્ઞાકાંક્ષ અર્થાત્ વર્તમાન સમયમાં આવા મનુષ્યોની સંખ્યા વૃદ્ધિને પામતી જણાય છે; અને સમય વ્યતીત થતાં બવિષ્યમાં તેમની સંખ્યા અધિક પ્રમાણમાં સ્થળે સ્થળે જોવામાં આવશે.

આવા મનુષ્યો પોતાના સર્વ વ્યવહાર સાવધાનતાથી કરતા હોય છે. અથવા તો તે વ્યવહારને વિસારીને થેનકેન ઉપાયે જીવનને ટકાવતા હોય છે. અને દિવસના કોઈ એકાદ કલાકમાં વેદાંતવિધાનું કોઈ પુસ્તક વાંચીને પોતે બ્રહ્મવિધાને માટે કરવાપોગ્ય સર્વ કરે છે, એમ માને છે. આવા મનુષ્યો દિવસના ૨૩ કલાકમાં આ વ્યાવહારિક કે પ્રાપચિક પદાર્થોનું જ ચિંતન કરતા હોય છે, અને તેના ચિંતનમાં જ તેમની જીતિઓ રમતી હોય છે. અને જેમની જીતિઓ દિવસનો ઘણો સમય આ જમતના વિનાથી પદાર્થોના ચિંતનમાં રમે છે, તે આ પદાર્થોથી પર રહેલા બ્રહ્મતત્ત્વને કેવી રીતે સ્પર્શી શકશે, કે કેવી રીતે તે વસ્તુને સદમ, અને વ્યુત્પન્ન મતિવિના જાણી શકશે ?

બ્રહ્મતત્ત્વનું અવજ્ઞ, મનન, અને નિદિધ્યાસન જ્યારે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક અને જીતિઓના વેગપૂર્વક દિવસનો ઘણો સમય થાય છે, અને જ્યારે આ જમતના પદાર્થોનું કે વ્યવહારનું વિસ્મરણ સદાજ સ્વભાવે થઈ જાય છે, તથા બ્રહ્મતત્ત્વનું ચિંતન અનાયાસે જ થઈ જાય છે, ત્યારે તે બ્રહ્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી શકાય છે. અવજ્ઞ નામના વેદાંતવિ-ધાના સાધનના જ આ જમતમાં વર્તમાન સમયમાં ઘણા જ ઓછા મનુષ્યો અધિકારી હોય છે. જેમના અંતઃકરણમાં આ પ્રપચનું મિથ્યાત્વ દૃઢ થયું છે તથા જેમના અંતઃકરણ-માંથી વિવેકવિરાગનો હૃદય થતાં આ પ્રપચનો સંગોદ ટળ્યો છે, અને જેમના હૃદયમાં બ્રહ્મજ્ઞાના તીવ્રપણે પ્રકટી છે, તે જ અવજ્ઞના અધિકારી છે. પરંતુ આ પ્રકારનું વ્યુત્પન્ન અને નિર્મળ અંતઃકરણ જેમનું થયું નથી, એવા અનેક અનધિકારી મનુષ્યો આજે પોતાને

સાહિત્ય ❀

માતૃગુપ્ત અને દ્વિતીય પ્રવરસેન.

પ્રવરસેન કરીને કાશ્મિરના એક રાજા થઈ ગયા છે. તેમના મરણ પછી તેમનું રાજ્ય તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હિરણ્યને મળ્યું, અર્થાત્ હિરણ્ય રાજા થયા. હિરણ્યને એક નાનો ભાઈ હતો જેનું નામ તોરામન હતું. તોરામન યુદ્ધિમાન હતો. તે પોતાના મોટાભાઈને રાજ્યકાર્યમાં સાહાય્ય કરતો હતો. તોરામન નિર્ભય મનનો હતો, 'અનેદ્રેષ્ય', ઇર્ષ્યા, અસલા વગેરે દોષો તેનામાં ન હતા. તેણે કેટલોક સમય વીત્યા પછી જેમ ઇતિ રાજાઓના મનમાં સદેહ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ હિરણ્યના મનમાં તોરામનવિષે શંકા ઉત્પન્ન થઈ. તેને એમ લાગ્યું, કે વખતે તોરામન ભવિષ્યમાં તેને દુઃખ આપનાર થઈ પડશે. તેથી તેણે તેને કેદ કરવાની આગા કરી. તેની આગાપ્રમાણે તોરામન મિયારો કારાગૃહમાં પડ્યો.

એક આમાન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવા રાગ દ્રેષ ઇર્ષ્યા, અસલાદિ હોય છે તેવા જ રાગદ્રેષ આદિ વિકારો રાજાના અંતઃકરણમાં પણ વર્તતા હોય છે. અને તેથી આ જગતનાં નાના દુઃખો તથા કષ્ટો તેમને પણ બોગવવાં પડે છે. મનુષ્યો રાજાઓને તેમના ખાણ વિભવોને જોઈને જેવા સુખી ધારે છે, તેવા સુખી તે નથી હોતા. પરંતુ મોટા ભાગે તે અધિક દુઃખી જ હોય છે. આ ઉપરથી આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ, કે સુખનું પ્રધાન કારણ ખાણ વિભવો, કે વસ્તુઓ નથી, પણ અંતરમાં છે.

આ પ્રમાણે હિરણ્ય પણ રાગદ્રેષ આદિ વિકારોથી પીડાતો હતો. તે પોતાના નાના ભાઈ તોરામનને કેદ કરીને પોતાને નિર્ભય માનવા લાગ્યો. અકલ ! કેટલો સ્વાર્થ, અને કેટલી દુર્બુદ્ધિ !

પૂર્વના ઇતિહાસ જોઈશું તો જણાશે કે આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓએ ક્યું છે, અને અનેક રાજાઓને તેમના નિકટના, કે દૂરના સંબંધીઓએ મારી નાખીને રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. રાજાઓમાં પોતાના સંબંધીઓપ્રતિ પણ સાચો સ્નેહ જોવામાં આવતો નથી, અનેક શંકાવિષયકથી તે નિત્ય પીડાતા હોય છે. રાજાઓએ અને તેમના નિકટના સંબંધીઓએ પરસ્પર કેવો સ્નેહ રાખ્યો, કે કેવું વર્તન રાખ્યું. તે શ્રીરામચંદ્રજી અને તેમના ભાઈઓ, લક્ષ્મણ, ભરત તથા શત્રુઘ્નના વર્તનઉપરથી શીખવાજેવું છે કેટલાં દુર્બુદ્ધિ થતાં તેણે દશરથ રાજાપાસે રામનો વનવાસ અને ભરતને રાજ્યાસન એ બે વસ્તુઓ માગી લીધી હતી. પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાઅર્થે રામચંદ્રજીને જે દિવસે રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો તે જ દિવસે વહલ પહેરી રાજ્યનો ત્યાગ કરીને પ્રસન્નતાથી વનમાં જવાને તૈયાર થયા હતા. પરમ પ્રતિવ્રતા. સીતાદેવી પણ તેમનીસાથે જ જવાને તૈયાર થયાં હતાં. લક્ષ્મણને અયોધ્યામાં રહીને ભરતસાથે રાજ્ય કરવાને શ્રીરામચંદ્રજીએ ધણુએ સમજાવ્યા, પણ તેમણે પણ તે વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો, અને પિતાનું રાજ્ય છોડીને જમને

તે પોતાના પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રિય ગણતા હતા, તેવા શ્રીરામચંદ્રજીસાથે વનમાં જવાને તૈયાર થયા. આ સર્વના વનમાં ગયા જહીં ભરતને રાજ્યાભિષેક માટે અયોધ્યામાં પોતાના મોસાળમાંથી તેડાવવામાં આઆ. તેમણે ત્યાં આવીને જે હકિકત ખતી હતી તે જાણી, અને તેમણે રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાને અનિચ્છા ખતાવી. રાજ્યમંત્રીઓએ તેમને ઘણુંએ સમજાવ્યા, પરંતુ તેમણે કહ્યું, કે રાજ્યનો અધિકાર મારા જ્યેષ્ઠ પદ્મ રામનો છે અને મારો નથી, જેથી હું કદિ પણ રાજ્યાસનપર બેસીશ નહિ. આટલેથી તે સતોષ ન પામ્યા, પણ પોતે વનમાં રહેવું પડે તો રહીને વનમાંથી પોતાના મોટાભાઈને તેડી લાવવાને તે તૈયાર થયા, અને તે જ્યાં રહેતા હતા ત્યાં તેમની શોધ કરતા ગયા. ત્યાં જઈને તેમણે શ્રીરામચંદ્રજીને અયોધ્યામાં જઈને રાજ્ય ચલાવવાને ઘણો જ આગ્રહ કર્યો, પણ સ્વધર્મનિષ્ઠ શ્રીરામચંદ્રજીએ તેનો સ્વીકાર ન કર્યો. તે જોઈ ભરતે કહ્યું, કે ભાઈ ભાઈ હું પણ તમારી સાથે જ વનમાં રહીશ અને રાજ્યનું જે થવાનું હશે તે થશે. આ સ્થિતિ જોઈ શ્રી રામચંદ્રજીએ એવો માર્ગ દાઢ્યો કે તેમણે તેમની પાદુકા લેધને અયોધ્યામાં જવું અને તેને રાજ્યાસનઉપર મૂકીને પ્રતિનિધિતરીકે તેમણે રાજ્ય ચલાવવું. મોટાભાઈની આ આજ્ઞાને અનિચ્છાએ અધીન થતા ભરતજી વનમાંથી પાછા વળ્યા અને અયોધ્યામાં પગ નહિ મૂકતાં, નંદીઆમમાં રહ્યા. ત્યાં તેમણે યેહી પાદુકાઓનું સ્થાપન રાજ્યાસનઉપર કર્યું, અને શ્રીરામચંદ્રજીના પ્રતિનિધિતરીકે તે રાજ્ય કરવા લાગ્યા. જ્યારે તે વનમાંથી પાછા વળવાના હતા તે વખતે તેમણે પોતાના મોટાભાઈ શ્રીરામચંદ્રજીને કહ્યું હતું, કે જો તમે ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં અયોધ્યામાં નહિ આવો તો હું મારા પ્રાણને ત્યાગ કરીશ.

અહો ! કેવો બાતુરનેહ ! વર્તમાન રાજાઓમાં અને પ્રજામાં આવો બાતુરનેહ જોવામાં આવે છે કે ?

તોરામનને દારાગૃહમાં અર્થાત્ કેદમાં રહેતો જોઈને તેનો વિયોગ તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી, કે જેનું નામ અર્જુના હતું તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ; તેથી તેણે પ્રવરસેન મહારાજને પોતાને પોતાના પતિસાથે કેદમાં રહેવા દેવાને વિનંતિ કરી. તે રાજાએ આ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો અને તદનુસાર પતિવ્રતા અર્જુના પોતાના પ્રાણુપ્રિય પતિ તોરામન સાથે કેદખાનામાં રહેવા લાગી. આ અર્જુના પ્રસિદ્ધ અને અત્યંત પવિત્ર ઈશ્વાકુ કુલમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. કેટલાક દિવસો જતાં અર્જુના દારાગૃહમાં સગર્ભા થઈ. અર્જુનાને ભય લાગ્યો, કે હવે દારાગૃહમાં રહેવું સારું નથી, જેથી તે ત્યાંથી છાતીમાની પતિઆજ્ઞા લેધને નાથી ગઈ, અને એક કુંભારને ઘેર જઈને રહી. આ ઠેકાણે તેને એક સુંદર અને તેજસ્વી બાળક અવતર્યો. પ્રતિદિન આ બાળક પ્રકૃતિસ્વભાવાનુસાર મોટો થવા લાગ્યો, જે જોઈ અર્જુના શાંતિ પામતી. આ વાર્તા, કુંભાર, કુંભારની સ્ત્રી અને અર્જુના એટલાં જ જાણતાં હતાં. અન્ય કોઈને ખબર ન હતી. આ બાળક સમય જતાં મોટો થયો અને ખીજાં બાળકોસાથે રમવા લાગ્યો. પુત્ર પિતાનું જ પ્રતીક છે, અર્થાત્ પિતાની જ મૂર્તિ છે, તે પ્રમાણે તે રમતમાં પણ રાજા બનતો અને ખીજાં બાળકોને આમ કરો, તેમ કરો એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરતો. કુંભારનાં ખીજાં બાળકો માટી લેધને વાસણ જનાંવતાં ભાઈ આ બાળક માટી લેધને શિવચિંત્ર બનાવતો હતો. આ પ્રમાણે પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી, એ કહેવત પ્રમાણે આ બાળક બાળપણથી જ વિવક્ષણતા દર્શાવતો હતો. એક પ્રસંગે આ પ્રમાણે ખીજાં કુંભારનાં

સાહિત્ય ❀

માતૃગુપ્ત અને દ્વિતીય પ્રવરસેન.

પ્રવરસેન કરીને કાશ્મિરના એક રાજા થઈ ગયા છે. તેમના મરણ પછી તેમનું રાજ્ય તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હિરણ્યને મળ્યું, અર્થાત્ હિરણ્ય રાજા થયા. હિરણ્યને એક નાનો ભાઈ હતો જેનું નામ તેજરામન હતું. તેજરામન યુદ્ધિમાન હતો. તે પોતાના મોટાભાઈને રાજ્યકાર્યમાં સાહાય્ય કરતો હતો. તેજરામન નિર્ભય મનનો હતો, 'અને દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસલા વગેરે દોષો તેનામાં ન હતા. તે પણ કેટલોક સમય વીત્યા પછી જેમ ઈતર રાજાઓના મનમાં સંદેહ હત્યમ થાય છે તેમ હિરણ્યના મનમાં તેજરામનવિષે 'શંકા' હત્યમ થઈ; તેને એમ લાગ્યું, કે વખતે તેજરામન ભવિષ્યમાં તેને દુઃખ આપનાર થઈ પડશે. તેથી તેણે તેને કેદ કરવાની આગા કરી. તેની આગાપ્રમાણે તેજરામન મિત્રારે કારાગૃહમાં પડ્યો.

એક સામાન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવા રાગ દ્વેષ ઈર્ષ્યા, અસલાદિ હોય છે તેવા જ રાગદ્વેષ આદિ વિકારો રાજાના અંતઃકરણમાં પણ વર્તતા હોય છે. અને તેથી આ જગતનાં નાના દુઃખો તથા કષ્ટો તેમને પણ ભોગવવાં પડે છે. મનુષ્યો રાજાઓને તેમના ખાણ વિભવોને જોઈને જેવા સુખી ધારે છે, તેવા સુખી તે નથી હોતા. પરંતુ મોટે ભાગે તે અધિક દુઃખી જ હોય છે. આ ઉપરથી આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ, કે સુખનું પ્રધાન કારણ ખાણ વિભવો, કે વસ્તુઓ નથી, પણ અંતરમાં છે.

આ પ્રમાણે હિરણ્ય પણ રાગદ્વેષ આદિ વિકારોથી પીડાતો હતો. તે પોતાના નાના ભાઈ તેજરામનને કેદ કરીને પોતાને નિર્ભય માનવા લાગ્યો. અકલ્! કેટલો સ્વાર્થ; અને કેટલી દુર્બુદ્ધિ !

પૂર્વના ઇતિહાસ જોઈશું તો જણાશે કે આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓએ કંઈ છે, અને અનેક રાજાઓને તેમના નિકટના, કે દૂરના સંજોગીઓએ 'મારી' નાખીને 'રાજ્ય' પ્રાપ્ત કર્યું છે. રાજાઓમાં પોતાના સંજોગીઓપ્રતિ પણ સાચો સ્નેહ જ્ઞેવામાં આવતો નથી, અનેક શંકાવિષયકથી તે નિત્ય પીડાતા હોય છે. રાજાઓએ, અને તેમનાં નિકટના સંજોગીઓએ પરસ્પર કેવો સ્નેહ રાખવો, કે કેવું વર્તન રાખવું. તે શ્રીરામચંદ્રજી અને તેમનાં ભાઈઓ, લક્ષ્મણ, ભરત તથા શત્રુઘ્નના વર્તનઉપરથી શીખનારો છું કેટલાં દુર્બુદ્ધિ થતાં તેણે દશરથ 'રાજપાસે રામનો વનવાસ અને ભરતને રાજ્યાસન એ બે વસ્તુઓ માગી લીધી હતી. પિતાની આગાનું પાલન કરવાનું રામચંદ્રજીને જે દિવસે રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો તે જ દિવસે વદકલ પહેરી રાજ્યનો ત્યાગ કરીને પ્રસન્નતાથી વનમાં જવાને તૈયાર થયા હતા. પરમ પતિવ્રતા. સીતાદેવી પણ તેમની સાથે જ જવાને તૈયાર થયાં હતાં. લક્ષ્મણને અયોધ્યામાં રહીને ભરતસાથે રાજ્ય કરવાને શ્રીરામચંદ્રજીએ ધણુંએ સમજાવ્યા, પણ તેમણે પણ તે વાતોનો સ્વીકાર ન કર્યો, અને પિતાનું રાજ્ય છોડીને જમને

માતૃગુપ્તને જોયા. તે રસ્તામાં ફરેલાં વસ્ત્ર પહેરીને શરીરે કૃપ સ્થિતિમાં ફરતા હતા. તેમની સ્થિતિ જોઈને તે રાજા મુખે તો કંઈ ન બોલ્યા, પણ અંતરમાં તેમને ઘણું દુઃખ થયું, કે અહલ ! મારા આશ્રયતણે રહેલા મનુષ્યની આવી દીન સ્થિતિ. માતૃગુપ્તે પણ ધાર્યું, કે હવે રાજા તેનાઉપર કંઈ અતુગ્રહ કરશે. પણ તેના કુષ્ટ પ્રારબ્ધે તેમ કંઈ બન્યું નહિ. એમ કરતાં કરતાં શિયાળો આવ્યો, અને ઘણી ઠંડી પડવા લાગી. માતૃગુપ્ત પાસે પૈસા ન હતા, કે ઠંડીથી રક્ષણ કરવાને યોગ્ય કપડાં લાંબને પહેરે, તેથી તેને ઘણું કુષ્ટ પડવા માંડ્યું. તોપણ તેણે રાજાની શુશ્રૂષા છોડી નહીં. એક દિવસ પાછલી રાત્રે વિક્રમાદિત્ય જાગી પડ્યા, અને જુએ છે તો ઠંડીને લીધે દીવો પણ ઠંડો થઈ ગયો હતો. તેમણે પોતાના હળુરીયાને દીવો જાલત કરવા, હાંક પાડી. આ સમયે એકલા માતૃગુપ્ત જાગતા હતા. રાજાએ કહ્યું, કે કોઈ બહાર છે કે, તેની સાથે જ માતૃગુપ્ત કે જે આ હાલુપર્યંત જાગતા હતા તે અંદર ગયા અને દીવો ઠીક કર્યો. રાજાએ તેમને પોતાના હળુરીયા જાલુને પૂછ્યું કે હજી કેટલી રાત્રિ બાકી છે ? માતૃગુપ્તે ઉત્તર આપ્યું એક પ્રહર. રાજાએ કહ્યું, બરાબર એક પ્રહર બાકી છે, એ તેં શી રીતે જાણ્યું ? માતૃગુપ્તે તેનું ઉત્તર નીચેના શ્લોકથી આપ્યું.

શીતેનોદ્ધૃપિતસ્ય માપશિમિવચ્ચિન્તાર્ણવે મઙ્ગતઃ

શાન્તાગ્નિ સ્ફુટિતાઘરસ્ય ઘમતઃ શત્ક્રામકઞ્ઠસ્યમે ।

નિદ્રા ક્વાપ્યવમાનિતેવ દયિતા સંત્યજ્ય દૂર્ગતા

સત્પાત્રપ્રતિપાદિતેવ વમુધા ન ક્ષીયતે શર્વરી ॥

ભાવાર્થ:—ઠાઠથી પીડાતા, અવધિનાં ચંદ્રમાની પેઠે ચિંતાસમુદ્રમાં કુમતા, વિક્ષેપાં ઓઝમાંથી શાંતાગ્નિને પ્રશ્નાસમાં બહાર કાઢનાથી મુકાઇ ગયો છે કંઈ જેનો એવા મને અપમાન થએલી સ્ત્રીની પેઠે નિદ્રા ત્યજીને દૂર જતી રહી છે, અને સત્પાત્રને આપેલી પૃથ્વીની પેઠે મારી રાત્રિ ખુટતી નથી.

પરંતુ:ખર્મજન વિક્રમાદિત્યને આ કવિનો આ શ્લોક સાંભળીને આ વખતે અંતરમાં અત્યંત દુઃખ થયું, અને માતૃગુપ્તનું દુઃખ દૂર કરવાને માટે શું કરવું તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યા. આ વિચારમાં તેમને ઉંઘ ન આવી અને એક પ્રહર એના એ જ વિચારમાં વીતી ગયો. અહો ! એક રાજાની સ્થિતિમાં રહેનાર વ્યક્તિને પોતાની સમીપ રહેનાર મનુષ્યમાટે કેટલો રતેહ ! સવારમાં ઉઠ્યા પછી પણ રાજાને આજ વિચાર આજ લાગ્યા. તે માતૃગુપ્તનું દરિદ્રતાનું દુઃખ કેવી રીતે દૂર કરવું તેના વિચારમાં નિરત હતા, એવામાં જ કાશ્મિરથી ત્યાંના મંત્રીઓનો પત્ર આવ્યો, કે મહારાજા દુરિયના મૃત્યુથી કાશ્મિરની રાજ્યગાદી શત્રી પડી છે, માટે કોઇ યોગ્ય રાજાને મોકલી આપવા કૃપા કરવી. આ પત્ર વાંચતાની સાથે જ તેમણે માતૃગુપ્તને કાશ્મિરનું રાજ્ય આપવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને આ વિચારે તેમને મનમાં અત્યંત સતોષ તથા પ્રસન્નતાં થયાં. તેમણે તરત જ કાગળ લેખને આવેલા મનુષ્યને કાશ્મિરના મંત્રીઓઉપર પત્ર લખી આપ્યો, કે માતૃગુપ્ત કરીને એક અત્યંત બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન તથા રાજ્યપદને સર્વ રીતે યોગ્ય એક મનુષ્યને કાશ્મિરના રાજાનું પદ આપ્યું છે. તેમને અગ્રે પત્ર લખી આપીને તમારી પાસે મોકલીશું, તો તમે તેમનો રાજ્યાભિષેક કરજો. તમને અને પ્રજાને તેનાથી સર્વ રીતે સુખ જ ઉપજશે.

પેલો દૂત આ પત્ર લેધને શિઘ્ર ગતિથી કાશ્મિર પહોંચી ગયો અને ત્યાં જઈને મંત્રીઓને તે પત્ર આપ્યો. મંત્રીઓ આ પત્ર વાંચી પ્રસન્ન થયા, અને માતૃગુપ્તની વાટ જોવા લાગ્યા.

ઉપર જણાવી ગયાં પ્રમાણે માતૃગુપ્ત સવાર પડતાં પોતાને ઘેર આવ્યા, અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, અરે ! મારી સ્થિતિ જાણવા છતાં રાજ્યે મારું કંઈ હિત ન કર્યું. હું ભૂલ્યો કે કાંતો મને પ્રારબ્ધે જુલાવ્યો, કે હું આ રાજ્યના દરબારમાં આવ્યો, અને તેમની શુશ્રૂષા કરી ! મેં તો આ રાજ્યનાં હૃદયાર વખાણ થતાં સાંભળ્યાં હતાં, પણ તે સર્વ ખોટું જ પડ્યું. અહો ! મનુષ્યો રાજ્યમાં જે યોગ્યતા નથી હોતી તે યોગ્યતા અર્પણ કરીને તેમનાં કેવાં ખોટાં વખાણ કરે છે ! દુર્ગુણના ભંડારરૂપ રાજ્યોને અનેક મનુષ્યો વિષ્ણુના અવતાર કહીને તેમની પ્રશંસા કરે છે. પ્રજાનું વિત્ત ચૂસી લેવામાં નિત્ય તત્પર રહેનાર અને પ્રજાનું કંઈ પણ હિત વસ્તુતઃ ન કરનાર તથા પ્રજાનું કોઈ પણ દુઃખ ન દરનાર રાજ્યોને આ જ પ્રમાણે મનુષ્યો મોટી મોટી ઉપમાઓ આપતા હશે તથા તેમની વ્યર્થ પ્રશંસા કરતા હશે, અને મૂર્ખશિરોમણિ રાજ્યોને વિદ્વાન્ના પણ વિદ્વાન કહીને લોકો સ્તુતિ કરતા હશે. અસ્તુ.

પરંતુ આમાં મારે મારા પ્રારબ્ધનો જ દોષ કાઢવાનો છે. આ બીજા વિદ્વાનોને આ રાજ્ય સારી રીતે પોષે છે, અને મને કંઈ નથી મળતું, તો તેમાં મારા પ્રારબ્ધવિના બીજું કંઈ કારણ હોઈ શકે. ગમે તે હો, પરંતુ હવે મારે આ સ્થાનમાં આશાપાશને વ્યર્થ વશ થઈ અધિક નિવાસ કરવો ઉચિત નથી જ અહહ ! મેં મહાત્મા ભત્રાહરિ કહે છે તે પ્રમાણે, કંઈ રાજ્યોની શુશ્રૂષા કરી પણ મારા અર્થ સિદ્ધ ન થયા ! તે મહાત્મા કહે છે, કે

खलोद्भापा सोढाः कथमपि तदाराधनपरै

निगृह्यान्तर्वाष्पं हसितमपि जून्येन मनसा ।

कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामंजलिरपि

त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयसिमाम् ॥

આવાર્થ :—ખલ લોકોના નીચ આલાપો-વચનો ખમ્યાં, તેમને પ્રસન્ન કરવાને અશુભોને પરાણે પણ ડબાવી રાખ્યાં, ચતુર્મનથી હસ્યા. ચિત્તને સ્તંભ કરીને મૂર્ખ મનુષ્યના આગળ હાથ પણ જોડયા, (પણ તે સર્વ વ્યર્થ ગયું) છતાં હે ! નિષ્ફલા આશા તું મને હજી આમ કેમ નચાવી રહી છું !

તે કેવલ ઉચિત જ છે. હવે તો આ દુઃખદ આશા છુટે તો સાર, કે કંઈ સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ થાય અને આ પ્રકારની શુશ્રૂષામાંથી મુક્ત થવાય.

કારણ, કે તે જ મહાત્માવરના

मोगा न मुक्तावयमेव मुक्तास्तपोनं तप्तं वयमेव तप्ताः

कालोनयातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ।

વચનપ્રમાણે આ આયુષ ખપી જવા આવ્યું તોપણ હજી તૃષ્ણા જીર્ણ થતી નથી, એ મહદ આશ્ચર્ય છે ! જેથી હવે તો આ સર્વ કડકુટ છોડી તૃષ્ણાને છોડી ઈશ્વરાધનમાં જોડાવું એ જ હિતકર છે.

આ પ્રમાણે માતૃયુક્તે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તે સ્થાનને છોડી દેવાને નિશ્ચય કર્યો; એટલામાં વિક્રમાદિત્યે તેમને બોલાવ્યા; રાજની આગામી વશ વર્તી તે તેમની પાસે ગયા, અને તેમની સામે નમ્રતાથી ઉભા રહ્યા. વિક્રમાદિત્યે તેમને એક પત્ર લખીને આપ્યું, અને તે લેખને સત્વર કાશ્મિર જવાને જણાવ્યું. તેમણે વિશેષમાં કહ્યું, કે તે પત્ર તેમણે કાશ્મિર જઈને ત્યાંના મંત્રીઓને આપવું, અને તેમણે તેને ફાડીને વાંચવું નહિ. આજ્ઞા ગુરુણાં હ્યવિચારણાંવા-એ વચનપ્રમાણે તેમણે તે મહારાજની આજ્ઞા શિરે ચઢાવી અને તેમણે ત્યાંથી સત્વર કાશ્મિરપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં જતાં માતૃયુક્તને અનેક શુભ શુકન યત્ર લાગ્યા, પણ તેવું કારણ તે સમજી શક્યા નહિ, કારણ કે પત્રમાં શું લખેલું છે તેની તેમને ખબર ન હતી.

કાશ્મિરમાં રાજ્યધાનીની બહાર મંત્રીઓ માતૃયુક્તની ત્રાટ જોતા હતા. માતૃયુક્તે જઈને વિક્રમાદિત્યનું પત્ર તેમને આપ્યું, અને તે વાંચીને તેમણે કહ્યું, આપવું જ નામ માતૃયુક્ત છે ? માતૃયુક્તે કહ્યું, હાથ. આ સાંભળી મંત્રીઓએ તેમના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરી અને તેમને રાજ્યાસનઉપર બેસાડવામાં આવ્યા.

વિક્રમાદિત્યના ચુલકાદી સ્વભાવનું સ્વરૂપ હવે જ માતૃયુક્તના સમજવામાં આવ્યું. તેમણે રાજ્યાસનારૂઢ થયા પછી અતિ મૂલ્યવાન ઉપકાર વિક્રમાદિત્ય મહારાજને મોકલી આપ્યો, અને તેની સાથે નીચેના શ્લોક પણ તેમણે લખી મોકલ્યો.

નાકારમુદ્રહસિ નૈવ વિકલ્પસેત્વં
દિત્સાં ન મૂચવાસિ મુદ્ધાસિ રત્પલાનિ ।

નિઃશબ્દ વર્ણમિવામ્બુધરસ્ય રાજન્
સંલક્ષ્યતે ફલત એવ તત્ર પ્રસાદઃ ॥

. ભાવાર્થ:—હે રાજન્ ! તમે કોઈ પણ પ્રકારનો આકાર (ચિહ્ન) ધારણ કરતા નથી, તેમ જ તમે મિથ્યા ભાવણ પણ કરતા નથી, તમે આપવાની ઇચ્છાને પણ જણાવતા નથી, પણ તમે મધુર શબ્દ બોલો છો અને ગડગડાટ કર્યાંવિના વધનાર મેઘની પેઠે તમારો પ્રસાદ (કૃપા) ફળથી જ પ્રતીત થાય છે.

માતૃયુક્ત સ્વભાવે દયાળુ હતા, જેથી રાજ્યગાદીપર બેસા પછી તેમણે પોતાના રાજ્યમાં થતી હિંસા અંધ કરી, તથા બીજા અનેક સુખજનક ફેરફારો કર્યા. આ પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરતાં ચાર વર્ષ અને નવ મહિના વીતી ગયા.

આ બાબત બીજા પ્રવરસેન પિતાનું મૃત્યુ થવાથી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા હતા. ત્યાં તેમના જાણવામાં આવ્યું, કે માતૃયુક્ત કરીને એક નવા રાજાને વિક્રમાદિત્યે રાજ્ય આપ્યું છે, જેથી તેમને અત્યંત ક્રોધ ઉપજ્યો; કેટલાક લોકો બીજા પ્રવરસેનને મળ્યા અને માતૃયુક્તની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવાને તેમણે તેમને સમજાવ્યા. પણ પ્રવરસેન ડાહ્યા હતો જેથી તેણે કહ્યું, તેમાં માતૃયુક્તનો કંઈ જ દોષ નથી. હું વિક્રમાદિત્યની સાથે જ યુદ્ધ કરીશ, અને તેને હરાવી કાશ્મિરનું રાજ્ય લેઈશ; તે પ્રમાણે સૈન્ય એકત્ર કરીને તેણે પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં ત્રિગર્ભ રાજ્ય આવ્યું તે તેણે લેઈ લીધું. પણ તે સ્થાનમાં તેણે વિક્રમાદિત્યના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળ્યા. વિક્રમાદિત્યને પ્રવરસેન પોતાને રાત્રી સમજતો હતો, છતાં પણ જ્યારે તેમના મરણના સમાચાર તેણે સાંભળ્યા ત્યારે તેને

ધણે જ ખેદ થયો. તેને રાત્રે નિદ્રા ન આવી, અને તેણે તે શોકમાં એક દિવસ ખાધું પણ નહિ. અહો ! ધન્ય છે આર્ધાવર્તનો શત્રુએને !

કાશ્મિરમાં વિક્રમાદિત્યના મરણના સમાચાર પહોંચતાં માતૃગુપ્તને અત્યંત શોક થયો, અને તેમણે રાજ્યાસન ત્યજ દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વાર્તા જાણીને પ્રવરસેન તેમની પાસે ગયો અને તેમને રાજ્ય છોડવાનું કારણ પૂછ્યું. માતૃગુપ્તે પ્રવરસેનના સંબંધમાં સર્વ હકિકત જાણી લીધી અને પ્રસન્નતાથી તેમને પોતાનું રાજ્ય આપવાને તે તૈયાર થયા. વિશેષમાં તેમણે તેમને કહ્યું, કે પરમ ધાર્મિક વૃષ્ટિ એજ વિક્રમાદિત્ય જ્યારે પરસોક સીધાબ્યા ત્યારે મારાથી રાજ્ય કેવી રીતે થઈ શકશે? ચંદ્રકાન્તમણિ, કે સૂર્યકાન્તમણિ ચંદ્ર, કે સૂર્યનો અસ્ત થવાથી નિઃસ્તેજ થઈ જાય છે અર્થાત્ તે પદાર્થો જડ છતાં પણ ઉપકાર-ઉપકારકભાવને સમજે છે તો, હું તો એક હુદિગાન મનુષ્ય છું, તે મહારાજા વિક્રમાદિત્યના જવાથી કેમ રાજ્યસુખને ભોગવી શકું ? હવે મારે રાજ્યસુખ ન જોઈએ. હવે હું કાશી-ક્ષેત્રમાં જઈશ અને શાંતિથી ઈશ્વરસ્મરણમાં મારું શેષ આયુષ્ય વીતાવીશ. તેમે પ્રસન્નતાથી આ રાજ્યનો સ્વીકાર કરો અને પ્રજાનું રૂઢી રીતે પાલન કરો, કારણ તમારો આ રાજ્ય-ગાદી ઉપર હક્ક પણ છે, અને તમે તેને યોગ્ય પણ છો.

પ્રવરસેનને પણ વિક્રમાદિત્ય અને માતૃગુપ્તની મહત્તા સમજાઈ અને તેણે માતૃ-ગુપ્તને રાજ્ય નહિ છોડવાને ધણો આગ્રહ કર્યો; પણ વિક્રમાદિત્યના મૃત્યુથી માતૃગુપ્તને અત્યંતમાં વિરાગ પ્રકટ્યો હતો, જેથી તેમણે તેમને કહ્યું, કે રાજ્ય છોડ્યાવિના મહારાજા-પ્રતિની મારી કૃતચતા દર્શાવવાનો ખીજે કાષ્ઠ માર્ગ મને જણાતો નથી. માટે હું હવે આ રાજ્યનો ત્યાગ કરીશ જ.

એ પ્રમાણે કહીને રાજ્યનો ત્યાગ કરીને તે કાશીમાં ગયા અને ઈશ્વરસ્મરણમાં પોતાના દિવસો વીતાવવા લાગ્યા. પ્રવરસેન હમેશાં તેમને કાશ્મિરથી દ્રવ્ય મોકલતા હતા, જેને તે દાનમાં આપી દેતા હતા.

મહારાજા વિક્રમાદિત્યના આશ્રમમાં રહેતા અત્યંત નિકૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત માતૃગુપ્ત જેવા કાશ્મીર જેવા રાજ્યના રાજા થયા. આવા પુરુષોનો આશ્રય પણ સાર્યક છે. આજના રાજાઓ અથવા ઇતર મનુષ્યો આ પ્રમાણે પોતાના આશ્રમમાં રહેનારનું હિત કરશે કે ? આ વાર્તાના અંતમાં શ્રીમાન હનુદરિ મહાત્માની સાથે આપણે પણ સુઘ વાચક ! કહીશું, કે

किं तेन हेमांगेरिणा रजताद्रिणा वा

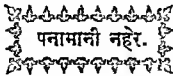
यत्राश्रिताश्च तरवस्तरवस्त एव ।

मन्यामये मलयमेव यदाश्रयेण

कङ्कोलनिम्बकुटजान्यपि चन्दनानि ।

ભાવાર્થ:—સુવર્ણથી ભરેલા અથવા ચાંદીથી ભરેલા પર્વતઉપર ઉગનારાં વૃક્ષો જો (ઇતર) સાધારણ વૃક્ષો જેવાં જ રહ્યાં તો તેવા હેમાંગિરી અને રજતાદ્રિથી અધિક શું ? (પરંતુ) તે જ મલયાયલને ધન્ય છે, કે જેના આશ્રયથી કંકોલ, લીખડો વગેરે કડવાં ઝાડ પણ ચંદન જેવાં સુગંધી થાય છે.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૦૬ ૩૦૭ થી.)

કુંડ.

પનામાની નહેર કાંકિટથી બાંધવામાં આવી છે. આવાં મહાન બાંધકામો જેવાં કે પીરામિડ વગેરે ખડકપર બાંધવામાં આવ્યાં છે. પનામાની નહેરનાં સર્વ કામ—કુંડ, ટકા, પુરતા—કાંકિટથી બાંધવામાં આવ્યા છે. અમેરિકનોએ એ બાંધ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ પણ બાંધકામ માટે જોઈતી ચીજો પણ ઉપલબ્ધ કરી છે. તેથી જ નહેર આટલી બધી જલદી પૂરી થઈ છે. ૪૫ લાખ ધનપાઈ પંથર ઉપલબ્ધ કરાવેા છે. આટલી કાંકિટથી ૬ ઇંચ જાડા અને નવ ફુટ પહોળા પગરતો પૃથ્વીની આસપાસ એ વખત કરતાં પણ વધારે વખત ફરી રહે.

કાંકિટમાં કામે લાગતા ભાજેલા પંથર, કોલનથી ૨૦ માઈલ દૂર આવેલા પોર્ટો-બેલો સહેરથી ખોરી દારી લાવવામાં આવ્યા હતા. એથી પણ ૨૦ માઈલ દૂરથી રેતી લાવવામાં આવી હતી. બધી કામી વસ્તુઓ સંચામાં એક મિનિટમાં બરોબર પીલાઈ નરમ પંથરના આકારમાં તૈયાર થતી હતી.

સૌથી અગત્યનો ત્રણ પગથીઆનો એક મોટો જખરો કુંડ ગટન આગળ આવેલો છે. આ કુંડમાં વહાણ દરિયાની સપાટીથી ૮૫ ફુટ ઉચું ચડે છે. એ કુંડ ૭ માઈલ લાંબો છે. આ રસ્તો ટેકરીમાંથી કાઢયો છે. ૫,૦૦૦,૦૦૦ ધનપાઈ ખોદકામ કરવાનું હતું. કુંડ માત્ર કાંકિટના બનાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં ૨,૦૪૬,૧૧૦ ધનપાઈ કાંકિટ વપરાઈ છે, ૧૦૦૦ ફુટ લાંબો અને ૧૧૦ ફુટ પહોળો રસ્તો આ કુંડમાં વપરાશે. દુનિયાના કોઈપણ વહાણ માટે આ રસ્તો પૂરતો મોટો છે. રૂપરના કાપડાની શરતપ્રમાણે આ બંધાયો છે. ૯૦ ટકા વહાણો લંબાઈમાં ૬૦૦ ફુટથી એછાં લાંબા હોય છે, તેથી આ રસ્તો પૂરતો મોટો છે. અમેરિકનોએ આ બાબત બરોબર ધ્યાનમાં રાખી છે, કારણ કે વખત જતાં એમને આખો કાફલો આદ્યાંટિક મહાસાગરમાંથી પાસિફિક મહાસાગરમાં હેઈ જવો પડે. કીલની નહેરના કુંડ ૪૯૨ ફુટ લાંબા અને ૮૨ ફુટ પહોળા છે.

ગટન સરોવરની સપાટીએ પહોંચવાને વહાણને નણ કુંડમાંથી પસાર થવાનું છે. ૩૨ ફુટની ઉંચાઈએ દૂંદડા મારી વહાણ આગળ ચાલે છે. એ કંચાઈ ઉપયોગમાં આવતા કુંડની ઉંચાઈ કરતાં ૪ ફુટ ઉંચી છે. પનામાની નહેરના કુંડ બેવડા છે. તેથી એકી વખતે વહાણો આવી શકે છે અને જઈ શકે છે.

આ પ્રમાણે કુંડમાં બેચી વ્યવસ્થા રાખેલી હોવાથી આકસ્મિક બનાવો બનવાનો સંભવ નથી. આટલાં બધાં સૂક્ષ્મ સાધનો દુનિયાના કોઈ પણ કુંડમાં રાખેલાં જણાતાં નથી. આગ્યોટો ફેરવનારાઓની ખાતરી થાય તો જ માલિકને વધુ લાભ થાય એમ છે. નહેરનું ૧૦ વ્યવસ્થાપૂર્વક સારી રીતે માલતું બેઠ્યું. નહેરમાં ૧૦-૧૨ કલાક વહાણ રહે ત્યાં

સુધી વહાણુ અને માલ સહિસલામત રહેવાં જોઈએ. જે ને બરોબર રીતે જળવાય તો ફત્તેહ નક્કી જ મળશે. દરેક કુંડમાં બેવડા બંધી શકે એવા દરવાજા છે. અને આખી દુનિયામાં તે મોટામાં મોટા છે. સૌથી ઉંચા કુંડમાં દરવાજાની ખીણે જોડે પણ છે. જે કોઈ વિક્કરી ગએલું વહાણુ એક દરવાજાને તોડીને અંદર ચાલ્યું જાય તો ખીણે દરવાજાને તેના અટકાવ કરી શકે. આ ઉપરાંત ખીણ વ્યવસ્થા છે. નહેરમાં બારે સાંકળો નાંખવામાં આવી છે; અને તેના બંને છેડા પાણીથી ચાલતા સંચા સાથે બાંધેલા છે. ૧૦,૦૦૦ ટનવાળા કલાકના પાંચ માઇલની ઝડપથી ચાલતા વહાણુને આ સાંકળો એકદમ અટકાવી શકે છે. પણ ધારે કે આ બધાં સાધનો નિરુપયોગી થાય, તોપણ અટકાવવાના રસ્તા રાખેલા છે. અકસ્માત વખતે દરેક કુંડને મથાળે પૂલો નાંખાય એવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે. આ પૂલોપરથી “ નિકલ ” અને પોલાદના ગર્દિરા નાંખવામાં આવે છે. આ ગર્દિરા નીચે જમીનમાં ખુંપી જાય છે. આ ગર્દિરા ઉપરથી ક્ષોદાના દીમચાં અથવા બોળ કટકાં ગળડાવવામાં આવે તો વહેતાં પાણીને તે એકદમ અટકાવી શકે છે.

કોઈ પણ અકસ્માત ન થાય તે માટે એવો કાયદો રાખવામાં આવ્યો છે કે કોઈ પણ વહાણુ કુંડમાં પોતાની શક્તિથી ચાલવા દેવામાં આવતું નથી. કુંડના અધિકારીઓની જાણવિના સ્વતંત્ર રીતે જે વહાણુ લઈ જવા દેવામાં આવે તો જ અકસ્માત બને. વહાણુના કપ્તાનો બૂલ ન થાય માટે કાળજી રાખે, પરંતુ કદાચ કંઈ થઈ જાય, તેથી જે વહાણુ પોતાના કાબુમાં ના હોય તેની સહિસલામતી માટે કુંડના અધિકારીઓ જવાબદાર હોય નહિ. માટે કોઈ પણ વહાણુને તેના પોતાના સંચાક્રમથી ચાલવા દેવામાં આવતું નથી. કુંડની બાજુએ વિજળીના સંચા લગાડવામાં આવ્યા છે. જ્યારે કોઈ પણ વહાણુ આવે ત્યારે તેને કુંડની બહાર ઉછું રાખવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ચાર ઈંજિનો તેને લગાડવામાં આવે છે. જે આગળ લગાડવામાં આવે છે, તે ઐજિન વહાણુને આગળ લઈ જાય છે. પાછળ જે લગાડવામાં આવે છે, તે જરૂર પડે ત્યારે વહાણુને ઉછું રાખે છે. આ પ્રમાણે કુંડમાં વહાણુ કાબુમાં રાખવામાં આવે છે. ૫૦ મીનીટમાં ત્રણ કુંડમાંથી વહાણુ પસાર થઈ જાય એવો અડસટ્ટો કાઢવામાં આવ્યો છે. આટલાંટિક મહાસાગર તરફ પાણી શાંત છે, અને પવનના સપાટાથી વહાણુનું પણ રક્ષણ થાય છે, તેથી તે દિશાએથી આવતું એ સહેલું છે. ગટન તરફથી આવતાં સહજ અડચણુ પડે છે. ત્યાં પવનનું જોર નથી અને પ્રવાહ પણ જોરથી ચાલતો નથી. પાસિફિક મહાસાગર તરફ તો તદ્દન શાંત પાણી હોય છે, પવન, મોજાં કે પ્રવાહની જરાએ અડચણુ હોતી નથી.

પૂરી થએલી નહેર.

નહેરનો મોટો ભાગ ઉંચી સપાટીપર છે. માત્ર ૧૫ માઇલનો રસ્તો દરિયાની સપાટી નેટલો ઉંચો છે. ઝોજામાં ઝોજી પહોળાઈ ૩૦૦ ફુટ છે. ઝોજામાં ઝોજી. ઉંડાઈ ૪૧ ફુટ છે. ઉંચામાં ઉંચી જગ્યા ૮૫ ફુટ ઉંચે પાણીની સપાટીએ છે, અને ૪૦ ફુટ પાણીને તળીએ છે. તેથી પાણીની ઉંડાઈ ૪૫ ફુટ છે, કિલ અને સ્વેઝના નેટલી પનામાની નહેર લાંબી નથી, પણ વધારે પહોળી અને વધારે ઉંડી છે. સ્વેઝ ઝોજામાં ઝોજી ૧૦૮ ફુટ

પહોળી અને ૩૧ ફુટ ઉંડી છે. કિલની નહેરે ૭૨ ફુટ પહોળી અને ૨૫૦ ફુટ ઉંડી છે. માન્ચેસ્ટરની નહેર ૧૨૦ પહોળી અને ૨૧ ફુટ ઉંડી છે. લંબાઈમાં પનામા ત્રીજો નંબર આવે છે. એ ૫૦ માઇલ લાંબી છે. સ્વેડ ૯૦ માઇલ લાંબી છે. કિલ ૬૧ માઇલ અને માન્ચેસ્ટર ૩૫ માઇલ લાંબી છે.

નહેરના મુખ આગળ જે કાંઈ પુસ્તા બાંધવામાં ન આવ્યા હોત તો શિયાળાની મોસમમાં દારિબિયન સમુદ્રમાં જે જળમાં તોફાન થાય છે તેથી નુકશાન થાત. આવા તોફાનના વખતમાં વહાણો કોલનના બંદરમાં સહિસલામત રહી શકે નહિ, અને નહેરમાં સહિસલામત આવી શકે નહિ અને નીકળી પલ્લ શકે નહિ. તેથી જે માઇલનો પુસ્તા બાંધવામાં આવ્યો છે. એક લખનાર લખે છે કે બવિષ્યમાં નહેરમાં મુસાફરી કરનારને વિવિધ પ્રકારની મુશ્કેલી નજરે પડશે. સાધારણ રીતે સવારમાં જ્યારે વહાણ કોલનમાં દાખલ થાય ત્યારે ઉષ્ણકટિબંધની હવા તેને લાગશે. ત્રણે કુંડ તે વહાણ આળંગશે ત્યારે એક તે વિશાળ સરોવરમાંથી પસાર થશે. સરોવરની આસપાસ ભરપૂર ધીય જંગલ તે જશે. ત્યાર પછી તે ઉંચા પર્વતો અને ૨૦૦ ફુટ કંચુ ધાસ અને ઝાડીથી ભરપૂર ઢોળાવો તેની નજરે પડશે. ત્યાર પછી એક ખીણ તેની નજરે પડશે. સ્વેડ આગળ ઉગડ રેતીના મેદાનમાંથી રસ્તો નીકળે છે. અહિંયાં તો આગળ પાછળ મહાસાગરવાળો સાંત પાણીઉપર તરતો એક નાનો લીસો ખંડ માલૂમ પડે છે.

કુંડના મુખ આગળ વહાણ છાતુ'ગાતુ' ઉચું રહે અને વીજળીનાં દોરડાં તે લગાડવામાં આવશે એટલે એક કસાકમાં ત્રણ પગથીયાં તે ઉંચે ચડશે. દરિયાની સપાટીથી ૮૫ ફુટ ઉંચે સરોવરમાં વહાણ જશે. કુંડની પશ્ચિમે જે એક મોટો કાંટ છે, તે જોયો તે કદાચ ભૂલી જશે. પરંતુ નહેરનો મુખ્ય આધાર તેના પર જ છે અને ક્યુબેઆના ભાગ આગળ તો બાંધનારાઓની મહેનત, બુદ્ધિ અને હુશિયારી ખાસ ઉપયોગમાં આવી છે, એમ જ્યારે તે સાંજળશે ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થવાયિના રહેશે નહિ. સરોવરના તળીયાની પહોળાઈ ૧૬ માઇલ સુધી ૧૦૦૦ ફુટ છે, ૪ માઇલ સુધી ૮૦૦ ફુટ છે અને લગભગ ૩ માઇલ સુધી ૫૦૦ ફુટ છે.

વિવિધ પ્રજાઓની જે ઇચ્છા હતી અને હાલ પૃથ્વીની જૂઓળમાં એક અગત્યની જિના છે તે નહેર આ પ્રમાણે પૂરી થઇ છે. ધરતીકંપ શિયાળ ખીણ કાઢી પલ્લ આકતથી તેને નુકશાન થાય એમ લાગતું નથી. મેસિના અને સાન્ડાન્સરકોના જેવો જ એક સમ્પત ધરતીકંપ ક્રોસટાઉનમાં થતો હતો. ક્રેસ્ટારિકામાં પણ એ જ ઘાસ્તી છે. પનામાનો પ્રદેશ એ ધરતીકંપવાળો ગોળગી આવ્યો છે. ધરતીકંપના આચક લાગે છે, પરંતુ મોટું નુકશાન થએલું જાણવામાં નથી. છતાં પણ એવો કોઇ અસ્માત બને તો જ નહેરને નુકશાન થાય અને એ તો ઇશ્વરના જ હાથમાં છે.

નહેરપર કોઇ પ્રજા હુમલો કરે એ અસંભવિત છે, કારણ કે બધી પ્રજાઓનું એમાં હિત રહેલું છે. છતાં કિસ્કા અને દાર્જોળો રાખવાની ગોઠવણ થઇ છે. એ કિસ્કા છે; ૧૪ ઇંચની ૪ તોપો, ૬ ઇંચની ૬, ૧૨ ઇંચની ૧૨, દરિયાઈ દાર્જોળો ફેંકવા સિપાઇઓની ૧૨ હુકડીઓ, જમીનપર લડવાનો દાર્જોળો, ફાયરગ્રની ૪ રેઇમેન્ટ અને ૧ મોર્ટેસ્વાર

દુક્ટી રાખવામાં આવ્યાં છે. અને વળી અમેરિકાનું નીકા સૈન્ય તૈયાર છે એટલે એનાં પર હુમલો થવાનો સંભવ નથી. પરંતુ સ્વેચ્છની માફક જો કિલ્લા ન બાંધવામાં આવ્યા હોત તો ત્રાહ્ય એ નહેર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કિનારા તરફે ગણાય છે. પોન્સીફ્રેટની સંધિમાં કિલ્લા સંબંધી લખાણ નથી. કંઈ બળેથી ચાલુ ત્યારે સાચાવાને વારસે દધિવારખંધ પોલિસ રાખવાની છૂટ આપવામાં આવી છે. ટેન્સો-વરીલાની સંધિ પ્રમાણે પણ આટલો બધો દાર્ગોળો તથા માણસ રાખવાનું છે નહિ.

છંગડો પણ કિલ્લા માટે સંમતિ આપી છે, એટલે હવે કોઈ પ્રશ્ન ના કહે એમ નથી. યુનાઇટેડસ્ટેટ્સે પોતાના પૈસા અને બુદ્ધિથી નહેર બાંધી છે. એમા ખીજા કોઈ કરતાં એમનો સ્વાર્થ વધુ રક્ષાએલો છે. જ્યાંસુધી અમેરિકનો વ્યાપાર અને કરમાં સમાન દહિએ કામ કરશે ત્યાંસુધી તો દાર્ગોળા અને માણસો સામે વાંધો ઉઠાવેરો નહિ.

અમેરિકનો એ નહેરને સર્વ પ્રશ્નની મિલકત ઠેરવે એ એમ નથી. જો એમ ઠેરવે તો પોતાના લઘાયક વહાણો માટે એ નહેરનો ઉપયોગ તેઓ કરી શકે નહિ, અથવા લઘાઈ વખતે દુસ્મનોને પણ છૂટથો ઉપયોગ કરવા દેવો પડે. આથી નહેરપર કામ કરનાર અધિકારીઓને પોતાના રાજ્ય સામે આ પ્રમાણે દુસ્મનોને મદદ કરી રાજદ્રોહી થવું પડે. આથી એમ નિર્ણય થયો કે જે વિશ્વકામાં યુનાઇટેડસ્ટેટ્સના હોય તે વિશ્વકા વખતે સધળી પ્રશ્નો માટે નહેર ખુલ્લી રહેશે, પરંતુ જ્યારે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ પણ વિશ્વકામાં ઝંપલાવે તો દુસ્મનો માટે તે નહેર બંધ રહેશે. આથી એમ પણ ચાલ કે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ વિશ્વકામાં કિતરે તો સામે પણ એકદમ નહેરપર જ દસ્તો કરે અને અસ્થિત જગ્યા પર અપો મારે. જો યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સત્તા અલ્પ સમય દરિયાપરથી જોઈ ચાલ તો દુસ્મનો નહેરપર લશ્કર ઉતારે અને યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સ્થિતિ ક્ષેત્રી ચાલ માટે હવે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સને દરિયાઈ લશ્કર પણ વધારવું પડશે. આ પ્રમાણે લશ્કર વધારવામાં આવે તો છંગડો ખુલી થવું જોઈએ. કેટલાક એમ ધારે છે કે ભવિષ્યમાં પાસિફિક મહાસાગરમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશો વચ્ચે મહા-ભયંકર યુદ્ધ ચાલશે તે વખતે એંગ્લો એકસન પ્રશ્નની આગર અને માન આથી જ જળવાશે.

એમ અટકળ ચાલ છે કે કિલ્લાનો ખર્ચ ૧૨,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર થશે. માંધકામનો ૩૭૫,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચ ઉમેરતાં બધો મજી ખર્ચ ૪૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર એટલે ૮૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થશે. સ્વેચ્છની નહેરનો બધો મજી ખર્ચ ૧૯,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થયો હતો. માંચેસ્ટરનો ૧૫,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થયો અને કિલ્લાનો ૮,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થયો હતો.

પનામાની નહેર ઉપરની રેલ્વે રેલ્વે દેવામાં આવી છે. તે કેટલાંક જંદોને કામશે, તેજ વિગેરે પૂર પાડશે. 'ટોલ' વિગેરેના નિયમો નહીં થશે તો પનામા નહેરથી ધણા ધણા લાભ થશે.

પનામા અને સંધ્યાગીભૂમિ.

જો રાજ્યખંધારણ સારું ચાલ તો આ ૩૩,૦૦૦ ચોરસ માઇલવાળો પ્રદેશ એટલે સ્ટ્રાટલાંડ કે આપલેન્ડ કરતાં મોટો દેસ ધણો સારો નિવડે. આ નહેરથી પનામાના રેલ્વે

શીઓને કાંઈ દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થઈ નથી. પરંતુ પહેલાંની માફક કુકાળ આવવાના નથી. નહેરપર કામ કરનારા કારીગરોથી પણ કંઈ પનામાના રહેવાશીઓને ઉત્પન્ન થયું નથી. કારણ કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સ્ટોરમાંથી દરેક ચીજ ખરીદતા હતા. પનામાના રહેવાશીઓએ કરકસર અને હિંમત વાપરી હોત તો તેઓને નફો મળત. ઘણી ઘણી ચીજો લાવીને તેઓ વેચી શકત. માત્ર તેઓ વર્ષ દિવસે ધોરતક માટે ૨૦૦૦૦ ટોર આપતા હતા.

• યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ફળીની કંપનીએ હાલ ૩૨૦૦૦ એકરમાં કેળવું વાવેતર કર્યું છે અને ૧૦૦૦ એકરમાં ૧૬૫,૦૦૦ ઝાડ કેકોવિનાં નાંખ્યાં છે. આથી કેળાં અને ચોકોલેટ યુરોપ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં મોકલવામાં આવશે. રબરના વાવેતરમાં વધારો થશે. ૧૫૦,૦૦૦ ઝાડ રબરનાં નાંખવામાં આવ્યાં છે. હાલ જંગલમાંથી રબર કાઢી ચઢાવવામાં આવે છે. કારિબિયન-સમુદ્રના કિનારાપરથી કોચલાં ખૂબ ચઢાવવામાં આવે છે. તેનાં બટન બહુ સારાં બને છે. જર્મનીમાં બનેલા ડગલા જે ઇંગ્લેન્ડમાં કન્યાઓ પહેરે છે, તેનાં બટન આ કોચલાંનાં બનેલાં હોય છે. મેહોગની, સીડર અને કોકાઓલોનાં લાકડાં પણ હવે ખૂબ પરદેશ ચડશે.

એક ફ્રેંચ કંપની ઘણાં વર્ષ થયાં કામ કરે છે અને તે સોનું પરદેશ ચઢાવે છે. આખી સયોગિજૂભિમાં સોનાની ખાણ છે એમ માનવું છે. બીજી કાંઈ ધાતુઓ અહીં નથી. કોલસો જે પણ તે વ્યાપારને લાયક નથી.

કોલન અને પનામા વચ્ચે રેલ્વે છે. તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના રાજ્યની માલગીરી છે. આ રેલ્વે સન ૧૮૫૫ ઉઘાડવામાં આવી હતી. સન ૧૮૬૬ સુધી એક બાબુએથી અમેરિકાની બીજી બાબુએ માલ તથા ઉતારાંને લેખ જવા આ નહેર વપરાતી હતી. સારપછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં એક સળંગ લાઇન થઈ એટલે અહિંનો વ્યાપાર પડી ભાગ્યો. પડી ભાગવાનાં કારણ ઘણાં છે. દક્ષિણ મેક્સિકોમાં ટેલાન્ડીપીકનો રસ્તો ખુલ્લો થયો. સન ૧૯૦૬ માં અમેરિકા હવાઇ-સ્ટીમશીપ કંપનીએ ટેલાન્ડીપીકની રેલ્વે સાથે કરાર કર્યો. તે કંપનીએ પોતાનાં વહાણો માગેલનની સામુદ્રધુનીમાંથી બોલાવી લીધાં અને આટ્લાંટિકના કિનારાપર ન્યુયોર્ક અને ખેર્ટો મેક્સીકો અને ન્યુયોર્ક વચ્ચે આગબોટો ચાલતી હતી અને પાસિફિકના કિનારાપર સફીના કુર્જ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પશ્ચિમ કિનારાપર અને હાવાઇએટ વચ્ચે આગબોટો ચાલતી હતી. આ રસ્તો સન ૧૯૦૭ માં ખુલ્લો થયો. અને હાવાઇની ખાંડને લીધે અપૂર્વ જય મળ્યો. આથી પનામાનો રસ્તો તદ્દન ભાંગી પડ્યો.

ટેલાન્ડીપીકનો રસ્તો પનામાના રસ્તાથી ન્યુયોર્કથી સાન્ડાન્સીસ્કો સુધી ૧૦૧૬ માઇલ ઓછો થાય અને ન્યુઓલીઅન્સથી ૧૫૭૬ માઇલ ઓછો થાય. પરંતુ આ કુદકા રસ્તે માલ રેલ્વેમાંથી આગબોટમાં નાંખવો પડે, અને આથી ચાર દિવસ મોટું થાય. પનામામાંથી તો કોઈ પણ વહાણ અર્ધાં દિવસમાં પસાર થાય અને બહુ બહુ તો એક દિવસ થાય. ખર્ચનો સવાલ હજી તો હાજર છે. ટેલાન્ડીપીકને રસ્તે માલ અદલબદલ કરવાનો ખર્ચ એક ટન ઉપર ૨.૫૦ ડોલર થાય અને પનામાનો ટોલ એક ટનનો ૦.૬૦ ડોલર થાય, એટલે એ રસ્તે સસ્તો પડે. માલ અદલબદલ કરવાની અગવડ અને જોખમ ધ્યાનમાં લેતાં પનામાનો રસ્તો ઘણો સસ્તો પડે. ટેલાન્ડીપીકનો રસ્તો આથી ભાંગી પડશે એમ નથી. કિનારા કિનારાપરનો વ્યાપાર આ રસ્તે જ સારો પડશે.

સમુદ્રના નવા મોટા રસ્તા.

સ્વેચ્છની નહેરથી યુરોપ અને ઈંગ્લાંડને યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ કરતાં વધુ લાભો થયા છે. કેપ ઓફ ગુડહોપને રસ્તે જ્યારે વ્યાપર ચાલતો હતો ત્યારે ન્યુયોર્ક લંડનથી પૂર્વ દેશોના બજારોથી માત્ર ૪૮૦ માઇલ જ વધુ દૂર પડતું હતું. જ્યારે સ્વેચ્છની નહેર ખુલી ત્યારે ન્યુયોર્ક ૧૯૨૪ માઇલ લીવરપુલ કરતાં વધુ દૂર ગયું, આથી હરિશાષના વ્યાપારમાં લીવરપુલને ફાયદો થયો.

હવે ન્યુયોર્ક અને લીવરપુલથી ઑસ્ટ્રેલીઆની મુસાફરીનો વિચાર કરીએ. ન્યુયોર્કથી કેપ ઓફ ગુડહોપને રસ્તે અને લીવરપુલથી સ્વેચ્છને રસ્તે ઑસ્ટ્રેલીઆ જવાય છે. કેપ ઓફ ગુડહોપનો રસ્તો હતો ત્યારે લીવરપુલને ૪૮૦ માઇલનો લાભ મળતો હતો અને સ્વેચ્છની નહેર થવાથી ૧૧૪૨ માઇલનો વધુ લાભ મળ્યો છે, આથી અમેરિકા કરતાં યુરોપ અને ઈંગ્લાંડને સ્વેચ્છની નહેરથી ઘણા જ લાભ થયા છે.

વિગતવાર તપાસતાં નીચેપ્રમાણે હકીકત માલુમ પડે છે.

૧. ન્યુયોર્ક અને પશ્ચિમના અમેરિકાના બંદરો વચ્ચે ૮૪૧૫ માઇલ ઓછા થાય છે.

૨. પનામાની ઉત્તરના અમેરિકાનાં બધાં પશ્ચિમ કાંઠાનાં બંદરો લીવરપુલની ૬૦૪૫ માઇલ નજદીક આવ્યાં છે.

૩. ન્યુયોર્ક અને પનામાની દક્ષિણ કાંઠાના બંદરો વચ્ચેનો તફાવત તેઓ દૂર કેટલાં છે તે પર આધાર રાખે છે, પરંતુ સરાસરી ૪૭૦૦ માઇલ ઓછા થાય છે.

૪. પનામાની દક્ષિણ કાંઠાનાં પાસિફિક કિનારાના બંદરો લીવરપુલની ૨૬૦૦ માઇલ નજદીક આવ્યાં છે.

૫. પાસિફિક કાંઠાનાં બધાં બંદરો લીવરપુલ કરતાં ન્યુયોર્ક પાસે ૨૭૫૯ માઇલ વધુ નજદીક આવ્યાં છે.

૬. યુરોપનાં કોઇ બંદર એશિયા ખંડના બંદરોની વધુ નજદીક પનામાની નહેરને લીધે આવી શકશે નહિ. અત્ર ન્યુઝીલેન્ડના અને સેયીરીઆનાં કેટલાંક વધુ નજદીક આવશે.

૭. ન્યુઝીલેન્ડ શિવાય એશિયા અને ઑસ્ટ્રેલિયાના બંદરો સ્વેચ્છની નહેરને રસ્તે જ યુરોપના બંદરોની પાસે પડે છે.

૮. જપાન, શાંગહાય, ટાંગકોંગ, શીલીપાઇન, ન્યુગીના, ઑસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુઝીલેન્ડ અમેરિકાની નજદીક આવ્યાં છે.

૯. ન્યુયોર્ક અને લીવરપુલથી દક્ષિણ અમેરિકાનાં લગભગ બધાં બંદરો, આફ્રિકાનાં અને એશિયાનાં હોંગકોંગની દક્ષિણનાં બંદરો છે તેટલાં ને તેટલાં જ આધાં રહે છે.

૧૦. ચોક્કસામા, સીડની, મેલબોર્નની વધુ પાસે હવે ન્યુયોર્ક છે, લંડન નથી. ન્યુઝીલેન્ડનાં વેલિંગ્ટન જે પહેલાં લંડન અને ન્યુયોર્કથી સમાન અંતરે હતું તે હવે ન્યુયોર્કની ૨૭૩૯ માઇલ વધુ પાસે આવ્યું છે. સીડની જે ન્યુયોર્ક કરતાં લીવરપુલની પાસે ૧૫૦૦ માઇલ હતું તે આજે ૨૪૨૪ માઇલ વધુ આધું ગયું છે.

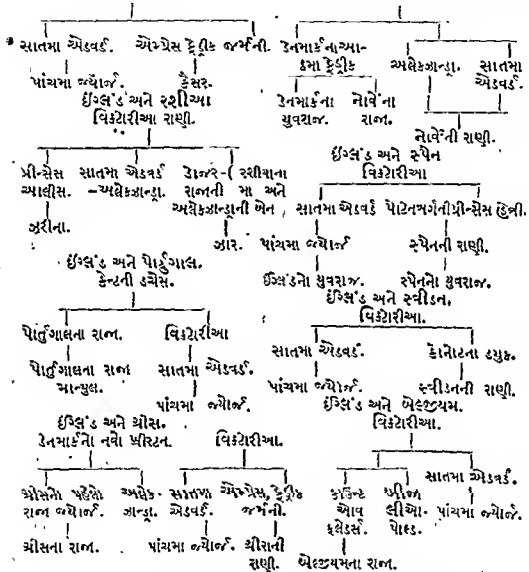
૧૧. આર્થાટિક મદાસાગરનાં બધાં બંદરો યુનાઇટેડસ્ટેટ્સથી અને કેનેડાના બંદરોની પાસે આવ્યાં છે.

(અપૂર્ણ.)

યુરોપનાં રાજકુટુંબોનો પરસ્પર સંબંધ.

ઇંગ્લંડ અને જર્મની.
વિક્ટોરીઆ.

ઇંગ્લેન્ડ, ડેનમાર્ક અને નોર્વે.
ડેનમાર્કના નવા પ્રોસ્ટન.

આ વંશાવળી પુનામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા ચિત્રમય જગતમાંથી લીધેલી છે. વર્તમાન મહાભારત યુદ્ધમાં યુરોપનાં ધણીખરાં રાજ્યો હિતરેજાં હોવાથી એકબીજાનો પરસ્પરનો સંબંધ સમજવાને માટે આ વંશાવળી ધણી ઉપયોગી છે.

શ્રી વસો નવી ગુજરાતી શાળા.

૧ આ શાળા ' શ્રી વસો નવી ગુજરાતી શાળા ' એ નામે ઓળખાશે.

નામ.

૨ પ્રાથમિક કેળવણી સંગીત, રસમય, અને સ્વાભાવિક અને ઓવી રીતે પ્રયત્ન ઉદ્દેશ.

૩ ત્રણ વર્ષની ઉંમરના બાળકોને માટે કિન્ડરગાર્ટન વર્ગથી શરૂ કરી ચોથા ધોરણ અભ્યાસનાં ધોરણો. સુધીના વર્ગો આ શાળામાં સલાહવામાં આવશે.

૪ પડોદરા સભ્યના કેળવણી ખાતા તરફથી જીલ્લાં જીલ્લાંધોરણો માટે જે અભ્યાસ-ક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે, તેમાં જરૂર જણાયે અનુભવી અભ્યાસક્રમ. શિક્ષકોની સલાહ પ્રમાણે ઘટિત ફેરફાર કરી એકંદર અભ્યાસ ચોથા ધોરણમાં પૂરા થાય તેવી રીતે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવશે.

૫ કિન્ડરગાર્ટન વર્ગથી તે ચોથા ધોરણ સુધીના દરેક વર્ગમાં ચિત્રકામ, બાગકામ સંગીત અને શારીરિક કેળવણી મળે તેવી રમતો ફરજિયાત રાખવામાં આવશે. ચોથા ધોરણમાં સુતારી કામ દાખલ કરવામાં આવશે.

૬ આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને નિયમિત રીતે અઠવાળાઓમાં એક વખત ગામ વિદ્યાર્થીઓને બહાર બહાર ધરવા અને કુદરતનું અવલોકન કરવા લઈ જવામાં ફરજિયાત લાગુ જવા. આવશે.

૭ શિક્ષકોનાં દષ્ટાંત, મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો, વાર્તાઓ, ગોથ, અને પરાપકાર નૈતિક કેળવણી. અને દયાનાં બ્યાવહારિક દાર્શનિક વિદ્યાર્થીઓને નૈતિક કેળવણી મળે તે માટે પૂરતા પ્રયત્નો કરવામાં આવશે.

૮ શાળાના વખત બહાર વિદ્યાર્થીઓને ઘેર વાચવા લખવાનું કામ આપવામાં ઘેર પાઠ આપ- આવશે નહિ. જેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં રહેઠાણ, પેન, પુસ્તકો વાનું બંધ. વગેરે અભ્યાસનાં બધાં સાધનો શાળામાં જ મૂકી ઘેર જશે.

૯ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં શરીર તથા કપડાં સ્વચ્છ રાખે અને શાળાનો સ્વચ્છતા વિદ્યાર્થીઓની સ્વ- સાચવે તે માટે પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે. સ્વચ્છતા.

૧૦ સચારમાં સાડાઘાતથી દશ અને સાંજે ત્રણથી સાડાઘાત એ પ્રમાણે શા- શાળાનો વખત. શાળાનો વખત રાખવામાં આવશે. ત્રણ પ્રમાણે આ વખતમાં ફેરફાર કરવામાં આવશે.

૧૧ મળતા પગારમાં સંતોષ માની રૂપ શિક્ષણના કામમાં જ લઈ આપી કલ્યા- દાયી પોતાનું કર્તવ્ય કરે તેવા જ શિક્ષકો આ શાળા માટે શિક્ષકોની સાયકાત. મેળવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

૧૨ દરેક કાયમતા શિક્ષકનો પગાર યોજનામાં યોજાશે. ૧૫ રાખવામાં આવશે. શિક્ષકનો પગાર.

૧૩ આ શાળાના શિક્ષકો વા વિદ્યાર્થીઓ કોઈ પણ પ્રકારનું ખાનગી ટ્યુશન ટ્યુશન રાખવાની રાખી શકશે નહિ. મનાઈ.

૧૪ આ શાળામાં શિક્ષકને અન્ય સ્થળોની નહુનેદાર શાળાઓ, પ્રાચીન ઐતિહાસિક સ્થળો, તથા આધુનિક મોટાં શહેરો જેવા જવાની, તથા શિક્ષકોની મુસાફરી. સાહિત્ય પરિષદ, કેળવણી મંડળ છત્તાદિની સભાઓમાં હાજર રહેવાની અનુકૂળતા કરી આપવામાં આવશે.

૧૫ આ શાળાના શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ યોજનામાં યોજા દર વર્ષે વિદ્યાર્થીઓ અને વા- માસે એક વખત એકઠા મળે અને વિદ્યાર્થીઓના હિતના લીઓનું સંમેલન. સંબંધના પ્રશ્નોનો વિચાર કરે તે પ્રકારની યોજના કરવામાં આવશે.

૧૬ કોઈ પણ વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૨૦ કરતાં વધારે રાખવામાં આવશે નહિ. વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.

૧૭ દરેક વર્ગ માટે એક સ્વતંત્ર શિક્ષક રાખવામાં આવશે. તે ઉપરાંત એક શિક્ષક દરેક વર્ગ માટે સ્વ- દફતરી કામ વગેરેને માટે ઇલાયદો રાખવામાં આવશે. તંત્ર શિક્ષક.

૧૮ જુદા જુદા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ તપાસી યોગ્યતા પ્રમાણે વિદ્યા- વર્ગ ચઢાવવાની મુ- થાઓને નવ, બાર, કે પંદર માસે ઉપજા વર્ગમાં લેવામાં દત. આવશે.

૧૯ શિક્ષણના કામમાં આવતાં સર્વળાં સાહિત્યો આ શાળામાં પૂરાં પાડવામાં સાધનો, આવશે.

૨૦ દરેક વિદ્યાર્થીની માસિક શી રૂ. ૧-૦-૦ રાખવામાં આવશે. આ ઉપરાંત દાખલ થતી વખતે રૂ. ૧-૦-૦ દાખલ શી તરિકે લેવામાં માસિક દી. આવશે. (તા. ૧૫ મી જુલાઈ પહેલાં માસિક શી નો રૂ. ૧-૦-૦ આપી નેઓ પેતાનાં નામ નોંધાવશે તેમની પાસેથી ખાલ શીનો રૂ. ૧-૦-૦ લેવામાં આવશે નહિ.

૨૧ અભ્યાસ અને વર્તનમાં શિક્ષકને સંતોષ આપે તેવા ગરીબ અને લાયક માફીનું ધોરણ. વિદ્યાર્થીઓને દાખલ થયા પછી ત્રણ માસે વિદ્યાર્થીની એકંદર સંખ્યાના ૨૦ ટકા સુધી માફી રાખવામાં આવશે.

૨૨ આ શાળાનું ખર્ચ વિદ્યાર્થીઓની શી, સરકાર તરફની માન્ટ. અને લોકો ખર્ચ મેળવવાના તરફની મદદ વડે પૂરું કરવામાં આવશે. ગા.

જલદા કરા,

જલદા કરા.

ગજનન માર્કની અસલ કાપુલી હાંગ.

જે તમારે અસલ કાપુલી હાંગ જોઈતી હોય તો અમારી ગજનન માર્કની જ
 ગાવો. અમારી આ હાંગ જોળસેજ વગરની તથા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી જ તે
 ત્યંત લોકપ્રિય થઈ છે, તેની માત્ર એક વખત મંગાવવાથી જ તમારી ખાત્રી થશે.
 બાર તોલાના એક ડબ્બાના રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ અર્થ જુદા. (નીચેને ઠેકાણે લખો
 અમારું શિરનામું અથ્રેલમું કરવું.)

તારીવાગલ. પન્ડ કંપની,

કાપુલી હાંગ સ્ટોર્સ.

હોન્નાવર (India.)

ગીતામાં દેશ્વરવાદ.

૭ દશ નની સાથે ગીતાની તુલના કરી ગીતાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવતાર ઉત્તમ તાત્ત્વિક અંગણી
 થવું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર-મૂલ્ય રૂ. ૨ પોસ્ટેજ જુદા.

ભાષાંતર કર્તા—દામોદર વખતર દ શાહ.

તા. માસ્તર-પાળીયાદ-કાદિયાવાડ.

પાતજલ યોગદર્શન.

યોગસંબંધમાં ગુજરાતીમાં આવું ઉત્તમ એક પદ્ધતીનું પુસ્તક હજી સુધી તો લખાયું
 નથી. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

દ. પ્રાતઃકાલ-મંદિર, વડોદરા.

“ સાહિત્ય ”

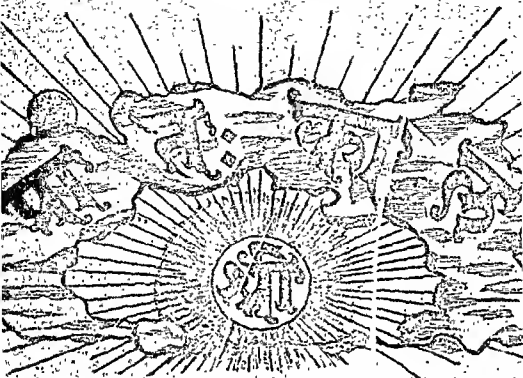
પુસ્તકો તથા લાઇબ્રેરીઓના શોખીનોએ જે રૂપ ૫૦૦ તથા ૫૦૦ ગુજરાતીમાં
 આથી આરાં પુસ્તકો ક્યાં છે તે જાણવું હોય તો ફેબ્રુવારી તથા માર્ચ માસનું
 “ સાહિત્ય ” માસિક દ્રશ્ય બ્રાહ્મ આના અરસી વાંચવું.

વહેરખંબર માટે ઉત્તમ સાધન છે.

વાર્ષિક લેવાજમ રૂ. ૩. ૨-૮-૦.

વધુ વીગતમારે લખો—

વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય વડોદરા.

પુસ્તક ૧૨] સંવત્-૧૯૭૧ આશ્વિન કૃષ્ણ ૨૪ [અંક ૧૨

કાલે હું ને આગ્યો આવી, ન બાહે બે; તે જન છે, આત્મપ્રાપ્તી,
 શુભિ ભાગવતી એમ ગાતી; પોતાને ના બાહે તે જન આત્મપ્રાપ્તી.
 ઔચિશ્ચવચ.

તત્રી—પદિત જગન્નાથ પ્રભાશંકર

પ્રકાશક—હિંમતસાહ અમૃતસાહ.

ગાંધીને અપેન્ડીસ.

૧ પદ્યમંત્રક.

૧ ઇષ્ટદર્શનાતુર ભક્તના ઉદ્દેશાર (શ્રી ઉ૦)	૩૫
૨ વિરહાલાપ (શ્રી ઉ૦)	૩૫
૩ ઇષ્ટરના અમર્યાદ વિશુદ્ધ સ્નેહનું અંજન (શ્રી ઉ૦)	૩૫

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.	૩૫
૨ મંડોપદપ્રાપ્તિનો સિદ્ધ માર્ગ.	૩૬

૩ ગાનસંશાસ્ત્ર.

૧ સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય અને સંપાત	૪૬
---------------------------------	----

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ પનામાની નહેર (નાણાવટી.)	૪૭
ત્રયોદશ વર્ષની વિધવાનુકમણિકા	૪૮

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવો શિરનામાની સાથે પૂ પ્રાતઃકાલ ક્યાં માળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું, તેમ નહિ કરનારના પત્ર અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર આપને ૧૦ મુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વદ ૧૦ મુધી પછેનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે. તથા માસથી બોધા સમયે મ શિરનામું બદલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ બોક્સ સ બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર દોષ પાલુ થાય માટે પત્ર લખવા આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટી મોકલવી. પણ મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર મ ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નકામા જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, હંમેશાં નિયમિતપણે આહ્વાને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી મુધીમાં બીટી દેવ આવે છે. તેથી જેમને અંદ ન મળે તેમણે દશમ મુધીમાં અમને લખી જ વવું. દશમ પછી અંક ન ગણનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આ તે જ અંક મળી શકશે.

સૂચના.

પરમાત્મકૃપાથી પ્રાતઃકાલનું ૧૩ મું વર્ષ આ, અંકની સાથે પૂર્ણ થાય છે. નવા વર્ષમાં તેનું ૬૬ આ વર્ષના કરતાં ઘટું થનાર છે અર્થાત્ તે ૪૮, પૂરુંનું થનાર છે, એ વગેરે સંબંધમાં જણાવવાયોગ્ય પૂવથી જ આપણે જણાવી ગયા છીએ. નવા વર્ષમાં નીચેના ત્રણ ઉપહાર (ભેટ) આહકોને મળી શકશે.

૧ આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીઉં.

૨ જુદર દી. વૉર્શીંગ્ટન.

૩ મધ અને તેના ઉપયોગ.

નવા વર્ષથી પ્રાતઃકાલ ગુજરાતીમાં પ્રકટ થતાં માસિકોમાં અમણી સ્થાને શોભવાને યોગ્ય થશે, એ વાર્તાની પૂરી ખાત્રી જ્યારે તમે તે અંક જોશો ત્યારે જ થશે. ઉપર જણાવેલા ત્રણ ઉપહાર વર્ષના આરંભમાં જ ધ્વજસ્થાપના તૈયાર થઈ રહેશે, પરંતુ સર્વ આહકોને તે તરત જ મળી શકશે નહિ. કારણ કે રોજ પચીસ ત્રીસ વી. પી. થી અમે વધારે વી. પી. કરી શકતાં નથી. જેથી કાર્તિક વદિ ચતુર્દશીથી ઉપહાર મોકલવાનું શરૂ થશે. પરંતુ તમામ આહકોને તે પૌપ માસ પૂરો થતા સુધીમાં મળી રહેશે. જેથી આહકોએ ત્યાંસુધી ધૈર્ય રાખવું. પ્રથમ નવા વર્ષના અંક સર્વ આહકોઉપર નિયમપ્રમાણે આવશે. જ. આહ વર્ષમાં આહકોના ઉપર પ્રથમ અંક વી. પી. કરી પછી ઉપહાર મોકલતા હતા તે પ્રમાણે આવતા વર્ષમાં બની શકશે નહિ, જેથી અમે ત્રણ ઉપહારસાથે જ રૂ. ૨-૮-૦ નું વી. પી. કરીશું, જે સુર આહકે કૃપા કરી સ્વીકારી લેશે, કે જેથી અમને પોસ્ટેજ વી. પી. નું ખર્ચ નકામું થાય નહિ.

તેમ છતાં કોઈ આહકને તકાલ સવડ ન હોય, અને એક બે મહિના પછી લવાજમ આપી શકે તેમ હોય અથવા, કોઈની સ્થિતિ એટલી ગરીબ હોય, કે તે ચાર આહ આના બોજા આપવા ઇચ્છતા હોય, તેમણે અમને આ અંક મળતાં જ જણાવવા કૃપા કરવી, કે જેથી તે પ્રમાણે તેમને માટે વ્યવસ્થા થઈ શકે. પ્રાતઃકાલ કેવળ દ્રવ્યોપાર્જનમાટે કાઢવામાં આવતું નથી, પરંતુ અધિકારિજનોના હિતઅર્થે તથા સાતત્યપુત્રી શુશ્રૂષાઅર્થે પ્રમાણપ્રણેતાઓમાં આવે છે. દ્રવ્યોપાર્જન તેનો ગૌણ હેતુ છે, પ્રધાન હેતુ નથી. જેથી તેનો લાભ અધિક મનુષ્યો લેશે, એ સ્વાભાવિક જ છે.

તે છતાં પણ જે આહકોને આવતા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલના આહકમાંથી બંધ થવાની જગ્યા હોય તે આ અંક મળતાં જ અમને તે પ્રમાણે સત્તર લખી જણાવવા કૃપા કરશે, એમ તેમના પ્રતિ વિનંતિ છે, કે જેથી અમને વી. પી. પોસ્ટેજનું ખર્ચ થાય નહિ.

ગહિને માત્ર સવા ત્રણ આના જેટલા ખર્ચમાં જ પ્રાતઃકાલ તેના આહકોનું કેટલું હેતુ કરે છે, અથવા તો તે તેમને કેટલું ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે; તે વાર્તા હવે તેના આહકોને અજાત નથી, જેથી તે સંબંધમાં અમારે કંઈ કહેવાનું નથી.

શ્રી. પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૩. | સંવત્ ૧૯૭૧ આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૧૨]

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ❀

ઈષ્ટદર્શનાતુર ભક્તના ઉદ્ગાર.

પદ. ૧ (કોઈ એક સમે મારા પ્રેમી પતિએ, એ લય.)

એકવાર મળે તો હું હર્ષિલ તો પણ હૃદયશું ખેરી પડું,
કંઈક કાળથી છુટું પડેલું હું લોહું એ, ચુંબકને જાણ સદાજે અડું.
એકવાર જુએ તો એ કમલનયને, હસિતનયન હું બનાવી દઉં,
મારું હૃદય એ હરણ કરે તે પહેલાં, એમનું હરણ કરી હું લઉં.
એકવાર વટે તો તો એ વચનામૃત, પાન કરીને હું અમર થઉં,
હર શાંતિને આનંદ પામીને, હું પછી અંતરથી નિત્ય તૃપ્ત રહું.
એકવાર શુભે તો તો દીનપણે, મુજ હૃદયન્યથાને ખાલી કરું,
મારા આંનર બારનો પોટલો આપે, તરત પ્રભુને માથે ધરું.
એક વાર કદી પ્રભુ દર્શન દે તો, આનંદથી જન જન ઉચ્ચરું,
જન્મ સાર્થક માનીને ત્યારથી, હું નવ કોઈને કોઈ કહું કે કરું.

વિરહાલાપ.

પદ. ૨. (જ્યાં જ્યાં નજર મારી હો, એ લય.)

તેડાવું કોને પ્રેમથી જ્યાં આવનાર જતા રહ્યા,
બોલાવું કોને બોલ દઈ જ્યાં બોલનાર મૂકા થયા.
ગનતો ધણેએ થાય છે પ્રેમી હૃદયને ભેટવા,

૧ પદ્ય સ મહા.

૧ ઇચ્છાનાતુર ભક્તના ઉદ્ધાર (શ્રી ઉ૦)

૨ વિરહાલાપ (શ્રી ઉ૦) ...

૩ ધિરના અમર્યાદ વિશુદ્ધ સ્નેહનું અંગન

૨ તત્ત્વનિચાર.

૧ શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા. ...

૨ મહાપદ્મપ્રાપ્તિનો ૧૬૬ માર્ગ. ...

૩ માનસશાસ્ત્ર.

૧ સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય અને સંપાત ...

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ પનામાની નહેર (નાણાવટી.)

ત્રયોદશ વર્ષની ત્રિપાનુક્રમણિકા ...

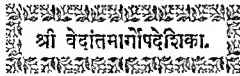
પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું જાહેલવાનું હોય ત્યારે નવા શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ ક્યાં માનતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું જાહેલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમલે વહ ૧૦ સુધીમાં મળી શકશે તેના તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વહ ૧૦ પછીનાં પત્રોનો અમલ ખીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી આછા સમય માટે શિરનામું જાહેલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ ઓફીસના સાથે જાહેાખસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમાના ઉપર દોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. પણ મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી. તેવા મનુષ્યોના પત્ર નોકામાં જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વહ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હંમેશાં નિયમિતપણે ગ્રાહકોને ખીજા માસની શુદ્ધ પંચમી સુધીમાં ખીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને અંદાજ ન મળે તેમણે દશમ સુધીમાં અમલે લખી જણાવવું. દશમ પછી અંદાજગણનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તે જ અંદાજ મળી શકશે.

તત્ત્વવિચાર.❧

શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૫ થી)

પ્રશ્ન—હિપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે ૨૫ તત્ત્વ તે આપણે નથી તથા તે ૨૫ તત્ત્વ આપણાં નથી, તે જાણવાથી કયો નિશ્ચય થાય છે ?

૧૨—તે જાણવાથી આપણે એ નિશ્ચય કરી શકીએ છીએ, કે સૂક્ષ્મદેહ અને તેના ધર્મ, નામ, જાતિ, આશ્રમ, વર્ણ, સંબંધ, પરિભાષા, જન્મમરણ વગેરે પણ આપણે નથી અને તે આપણા નથી.

પ્રશ્ન—નામ આપણે નથી અથવા તે આપણું નથી, એ કેવી રીતે જાણવું ?

૧૨—આપણે જન્મ્યા તે પૂર્વે નામ ન હતું, જન્મ્યા પછી નામને આપણે કદખી લીધું છે, અર્થાત્ તે કલ્પિત છે, તેમજ આપણા શરીરના વિષ્ણુવિષ્ણુ અવયવોવિષે જોતાં, કે વિચાર કરતાં પણ તે નામ મળી શકતું નથી, તેથી આપણે એ નિશ્ચય કરી શકીએ છીએ, કે નામ તે આપણે નથી, નામ આપણું નથી, નામ સૂક્ષ્મદેહમાં કલ્પિત છે, અને આપણે તે નામના જાણનાર અને દક્ષ છીએ, અને તેથી તેનાથી ન્યાસ છીએ.

૧—જાતિ આપણે નથી, અથવા તે આપણી નથી એ કેવી રીતે જાણવું ?

—આહાણુ, સત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્રઆદિ જાતિ છે તે સૂક્ષ્મ દેહનો ધર્મ છે, સૂક્ષ્મદેહ, કે આત્માનો તે ધર્મ નથી, અર્થાત્ તેની માથે તેનો સંબંધ નથી. કારણ, કે સિંગદેહ અથવા સૂક્ષ્મદેહ અને આત્મા જે પૂર્વદેહવિષે હતા તે જ વર્તમાન અને ભાવિ દેહવિષે રહે છે; અને જાતિ તે જ પૂર્વ દેહવિષે હતી, તે વર્તમાન દેહમાં રહેતી નથી અને વર્તમાન દેહમાં હોય છે તે ભાવિ દેહમાં રહેતી નથી. જેથી જાતિ સૂક્ષ્મદેહનો ધર્મ છે, અને સિંગદેહ, કે આત્માનો ધર્મ નથી, તેમજ શરીરના અંગોવિષે જોતાં પણ જાતિ જણાતી નથી, જેથી આપણે એ નિશ્ચય કરી શકીએ છીએ, કે એ જાતિ તે આપણે નથી, તે આપણી નથી, તે સૂક્ષ્મદેહમાં આરોપિત છે, અને આપણે તે તેના જાણનાર અને ઘટને જોનાર હોઈએ તેમ તેનાં દક્ષ અને તેનાથી ન્યાસ છીએ.

—આશ્રમ આપણે નથી, અથવા તે આપણો નથી, એ કેવી રીતે જાણવું ?

—પ્રહાર્ય, ગૃહરથ, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્યસ એ ચાર આશ્રમ છે, અને તે પ્રત્યેકમાં મન લિનન કર્મ કરવાનાં હોવાથી તેનો આરોપ સૂક્ષ્મદેહવિષે કરવામાં આવે છે, તેથી તે આશ્રમ જે આપણે નથી, જે આપણો નથી, તે સૂક્ષ્મદેહવિષે આરોપિત છે,

આપણે તો તેના જાણનાર છીએ તથા ઘટદૃષ્ટાની પેઠે તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ. તેથી એ નિશ્ચય આપણે કરી શકીએ છીએ, કે તે આત્મ તે આપણે નથી તથા તે આપણો નથી.

૫ પ્રશ્ન—વર્ણુ અર્થાત્ રંગ તે આપણે નથી તે આપણો નથી તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—ગૌર, સ્થામ, લાલ, પીળા વગેરે જ રંગ છે તે સ્પૂલદેહમાં આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ, અને તે સ્પૂલદેહ તે આપણે નથી, તેથી તે વર્ણુ તે આપણે નથી, તે આપણો નથી, તે સ્પૂલદેહનો છે, અને આપણે તો તે રંગને જાણનાર, તથા તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેથી તેનાથી ન્યારા છીએ.

૬ પ્રશ્ન—સંબંધ આપણો નથી તથા તે આપણો નથી તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—પિતાપુત્ર, ગુરુશિષ્ય, સ્ત્રીપુરુષ, સ્વામિસેવક, એ વગેરે સંબંધ સ્પૂલદેહના જ છે, અને તે મિથ્યા છે. આપણે તો આ સ્પૂલદેહથી ન્યારા છીએ અને અસંગ છીએ જેથી તે સંબંધ આપણા નથી, તે આપણો નથી, તે સ્પૂલ દેહમાં આસૌરિત છે, અને આપણે તો તે સંબંધના જાણનાર છીએ, તેના દૃષ્ટા, છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

૭ પ્રશ્ન—પરિમાણ અર્થાત્ આકાર તે આપણે નથી તથા તે આપણે નથી તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—લાંચુ, હાંકું, જાડું, પાતણું, વાંકું, સીધું, એ વગેરે આકાર છે, અને તે સ્પૂલ દેહમાં જ જોવામાં આવે છે, અને આપણે તો સ્પૂલ દેહથી ન્યારા છીએ અને નિરાકાર અર્થાત્ આકારરહિત છીએ. જેથી તે આકાર તે આપણે નથી, તે આપણો નથી, તે સ્પૂલ દેહનો છે, અને આપણે તો આકારને જાણનાર તેના દૃષ્ટા છીએ તથા તેનાથી ન્યારા છીએ.

૮ પ્રશ્ન—હું જન્મમરણવાન નથી તથા મને જન્મમરણ થતું નથી, એ કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—જો આપણે આત્માને જન્મ માનીએ તો આત્મા અનિત્ય થઈ જાય, અને આત્મા અનિલ થાય તે વાર્તા મીમાંસકઆદિ જે જે આસ્તિકવાદી છે, તેમને ઘટ અર્થાત્ સંમત નથી. કારણ, કે જો આત્માને ઉત્પત્તિ માનીએ તો તેને નાશ પણ હોવાનો; અને તેમ ધાર્મિકો તો પૂર્વ જન્મમાં નહિ કર્મા હોય એવાં કર્મનો સુખદુઃખરૂઝી ભોગ અને જન્મમાં કરેલાં કર્મનો ભોગવિના વિનાશરૂપી એ દુર્વણ પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી કર્મવાદીના મતપ્રમાણે આત્માને જો કર્મભોક્તા માનીએ તો પણ આત્માને જન્મમરણરહિત માનવો પડવાનો. તેમજ આત્માને જન્મનું કોઈ કારણ પણ હોવું અભવનું નથી, કારણ, કે આત્માનું જે કારણ હોય તે આત્માથી ભિન્ન જ હોવું જોઈએ, અને આત્માથી ભિન્ન વસ્તુ તે નાશરૂપ આત્મા છે. અને તે તો આત્માના નાશરૂપ સર્વવ્યાપથી કલ્પિત છે. જેથી તે પ્રમાણે અને તેમ નથી.

અમરત્વ તો ધરાકાશના સ્વરૂપ મદાકાશની પેઠે આત્માનું જ સ્વરૂપ છે, અને તેનાથી ભિન્ન નથી. જેથી તે પણ કારણ હોઈ શકે નહિ કે થઈ શકે નહિ. અને તેથી

ઉત્તર—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયવિષે, આકાશના સત્ત્વગુણનો ભાગ શ્રોત્ર છે, અને આકાશના રજ્જેગુણનો લાગ વાદ્ છે. શ્રોત્રેન્દ્રિય શબ્દને સાંભળે છે, અને વાદ્ ધ્વનિય શબ્દ બોલે છે. શ્રોત્ર જ્ઞાનધન્દ્રિય છે, અને વાદ્ કર્મેન્દ્રિય છે, અને આ બેને સંબંધ છે.

તે પ્રમાણે વાયુના સત્ત્વગુણનો ભાગ ત્વચા છે, અને વાયુના રજ્જેગુણનો ભાગ પાણિ છે. ત્વચાધન્દ્રિય સ્પર્શને મહણ કરે છે, અને હસ્તધ્વનિય તેનો નિર્વાહ કરે છે. ત્વચા જ્ઞાનેન્દ્રિય છે, અને હસ્ત કર્મેન્દ્રિય છે, અને તે બેને સંબંધ છે.

તે પ્રમાણે તેજના સત્ત્વગુણનો ભાગ ચક્ષુ છે, અને તેજના રજ્જેગુણનો ભાગ પાદ છે. ચક્ષુધ્વનિય રૂપનું મહણ કરે છે, અને પાદધ્વનિય ગમન કરે છે. ચક્ષુ ધન્દ્રિય જ્ઞાનેન્દ્રિય છે અને પાદ ધન્દ્રિય કર્મેન્દ્રિય છે. આ બન્નેને સંબંધ છે.

તે પ્રમાણે જલના સત્ત્વગુણનો ભાગ જીહ્વા છે, અને જલના રજ્જેગુણનો ભાગ ઉપરથ છે. જીહ્વાધ્વનિય રસનું મહણ કરે છે, અને ઉપરથ ધ્વનિય રસનો લાગ કરે છે. જીહ્વા જ્ઞાનેન્દ્રિય છે, અને ઉપરથ કર્મેન્દ્રિય છે. આ બન્નેને સંબંધ છે.

તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીના સત્ત્વગુણનો ભાગ ઘ્રાણ છે, અને પૃથ્વીના રજ્જેગુણનો ભાગ ગુદા છે. ઘ્રાણધ્વનિય ગંધને મહણ કરે છે, અને ગુદા ગંધનો લાગ કરે છે. ઘ્રાણ જ્ઞાનેન્દ્રિય છે, અને ગુદા કર્મેન્દ્રિય છે. એ બન્નેનો સંબંધ છે.

પાંચ પ્રાણ અને મનબુદ્ધિ.

આ પાંચ ભૂતના રજ્જેગુણના ભાગ મળીને પાંચ પ્રાણ થાય છે. આ પાંચ ભૂતના સત્ત્વગુણના ભાગ મળીને અંતઃકરણ થયું છે. એ જ અંતઃકરણ મન તથા બુદ્ધિરૂપ છે. આ ઠેકાણે ચિત્ત અને અહંકારનો મન અને બુદ્ધિ વિષે અંતર્ભાવ કરવામાં આવેલો છે. આ પ્રમાણે અપર્યાકૃત પંચમહાભૂતનાં સત્ત્વ તત્ત્વ છે. આ સત્ત્વ તત્ત્વને જાણવાથી, અર્થાત્ તેની પ્રક્રિયા જાણવાથી શું ફળ છે ? એ સત્ત્વ તત્ત્વ તે હું નથી, અને તે મારાં નથી, પણ તે અપર્યાકૃત પંચમહાભૂતનાં છે, એ નિશ્ચય થાય છે, એ તે સત્ત્વ તત્ત્વને જાણવાનું ફળ છે.

અનેક પ્રખર વિદ્વાનો વેદાંતની પ્રક્રિયાને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે, પરંતુ તેને તે બીજારા આચારમાં ઉતારી શકતા નથી. તેમને પૂછ્યામાં આવે તો તે ઉત્તમ પ્રકારે આ પ્રાક્રિયાને જાણવી જાય છે, અને કહે છે, કે આત્મા આ સત્ત્વ તત્ત્વથી ન્યારો છે, અને તે સત્ત્વ તત્ત્વ તે અપર્યાકૃત પંચમહાભૂતનાં છે. પરંતુ આ જાણેલાને તે આચારમાં ઉતારી શકતા નથી. અને તે તેને આચારમાં ઉતારી ન શકતા હોવાથી તેમના કલેશ યથાવત્ અર્થાત્ જોગના તેમ વિદ્યમાન હોય છે, અને વેદાંતવિદ્યાને જાણવાથી જે અનુપમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા કલેશની શાંતિ થાય છે, તે પ્રમાણે તેમના સંબંધમાં બનતું નથી.

આવા મિથ્યા વેદાંતીઓ કહે છે, કે જીહ્વા, એ પર્યાકૃત પંચમહાભૂતનું કાય છે, અને તેને અને તેમના આત્માને સંબંધ નથી, અર્થાત્ આત્મા નિરાળો છે; પરંતુ વિવિધ રસમાં તે નિત્ય લોભાય છે, અને પ્રીતિપૂર્વક ઇચ્છાથી નવીન નવીન ભોજનને જમે છે. તે એટલે

છીએ ત્યારે પણ તેણે જાણીએ છીએ, અને નથી જોતા ત્યારે તેના અભાવને પણ જાણીએ છીએ, જેથી ચક્ષુ તે આપણે નથી, તે આપણી નથી, પણ આપણે તો તેને જાણનાર તેના દષ્ટા અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

તે જ પ્રમાણે જિહ્વા, કાણુ, વાહુ, પાણિ, પાદ, ઉપરચ, ગુદ, તથા પાંચ પ્રાણુ વિષે પણ ઘટાવી શેવું, અને તે તે ઇદ્રિયો આપણે નથી, તથા તે આપણી નથી, પણ તે પંચમહાભૂતની છે, અને આપણે તો તેના દષ્ટા અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

ઈદ્રિયોના વેગને રોકવામાં આ પ્રક્રિયા ઘણી ઉત્તમ છે. અનેક પ્રસંગે અભિમાનીને ઇદ્રિયો વિષયપ્રદેશમાં ખેંચી જાપ છે, અને રોકી રોકાતી નથી. તેવે પ્રસંગે તે તે ઇદ્રિયો તે આપણે નથી તથા ઇદ્રિયો તે આપણી નથી, પણ પંચમહાભૂતની છે, અને આપણે તો તે તે ઇદ્રિયોના કાર્પના દષ્ટા છીએ, અને તેનાથી ન્યારા છીએ, એ જ પ્રમાણે સહવિચાર સેવે. તે પ્રમાણે કરવાથી આપણે કે જે તન્મય થઈને પ્રવૃત્તિ કરતા હોઈએ છીએ, તે પ્રવૃત્તિના વેગ, આપણા ન્યારા થઈ જવાથી સદૃશ શમે છે.

તે જ પ્રમાણે શારીરજન્ય વ્યાધિના પ્રસંગે, કે બીજા અનેક વ્યાધિના પ્રસંગે, પણ આ જ પ્રક્રિયાવડે, અર્થાત્ આપણને પોતાને સર્વથી ન્યારા જોઈને, દુઃખ અને ક્લેશથી રહિત થવું ધરે છે. જે મનુષ્યોને આચારમાં ઉતારતા આવડે તો આ તત્ત્વવિચારજેને દુઃખમાત્રને હરનાર ઉત્તમ એક પણ માર્ગ નથી જ. પરંતુ મનુષ્યોનો એ સ્વભાવ જોવામાં આવે છે, કે તે જાણેથી વરતુને આચારમાં ઉતારતા નથી.

તે જ પ્રમાણે મન, યુદ્ધિથી પણ ન્યારા રહેવાનું છે. કારણ કે મન સંકલ્પવિકલ્પ કરે છે તેને આપણે જાણીએ છીએ, અને તેના અભાવને પણ જાણીએ છીએ. જેથી તે મન આપણું નથી, તે મન તે આપણે નથી, તે મન મહાભૂતનું છે, અને આપણે તો તેને જાણનાર, તથા તેના દષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

તે પ્રમાણે યુદ્ધિ નિશ્ચય કરે છે તેને પણ આપણે જાણીએ છીએ, તેના અભાવને પણ આપણે જાણીએ છીએ, જેથી યુદ્ધિ તે આપણે નથી, તે આપણી નથી, પણ પંચમહાભૂતની છે, અને આપણે તો તેને જાણનાર તથા તેના દષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

આ પ્રમાણે વિવેકીએ આ પંચમહાભૂતનાં સત્તર તત્ત્વથી પોતાને ન્યારા જોવાનો અભ્યાસ પાડવો.

૧૩ પ્રશ્ન—આ પ્રમાણે આ સત્તર તત્ત્વથી આપણને પોતાને ન્યારા જોવાથી બીજાને કયો નિર્ણય થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—સિંગદેહ અથવા સદ્મદેહ, અને તેના ધર્મ યુગ્મ પાપનું કર્તાપણું તથા તેના સુખ-દુઃખરૂપ ફલનું બોક્તાપણું, આ લોક અને પરલોકવિષે જવુંઆવડું, વૈરાગ્ય, સમદમ આદિ સાત્ત્વિક વૃત્તિઓ, તથા રાગદ્વેષ, હર્ષરોષ આદિ રાજસ વૃત્તિઓ, અને નિદ્રા આળસ, પ્રમાદ આદિ તામસી વૃત્તિઓ, અને તે જ પ્રમાણે ક્રુધાવૃથા, ચપગતા, મંદતા, આદિ આપણે નથી, તથા તે આપણું નથી, એ નિર્ણય થઈ શકે છે.

મહાપદપ્રાપ્તિનો સિદ્ધ માર્ગ.

પ્રકરણ ૩

—૩૧૩૪૯૬—

સામર્થ્યનું મૂળ.

મનુષ્યનાં શરીર, મગજ, મન વગેરે વસ્તુઓ તેનાં સાધન છે, કે જે સાધનવડે તે પોતાના મહાપદને વ્યક્ત કરી શકે છે. તેમ છતાં મનુષ્યને વિશાલ મગજ પ્રાપ્ત હોય, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત હોય, અને એમાં બીજાં ઉત્તમ સાધન પ્રાપ્ત હોય તે છતાં તે મહાપુરુષ થઈ શકતો નથી; કારણ, કે જે મનુષ્ય આ સર્વ સાધનોને તે મહાપુરુષ થાય તેવા આશયથી નથી વાપરતો તો તે મહાપુરુષ થઈ શકતો નથી.

સંપ્રધાના પદાર્થો એકના એક છતાં જૂની જૂની વ્યક્તિઓ તેમાંથી જૂની જૂની વાનીઓ તૈયાર કરે છે. તે પ્રમાણે આપનો એકને એક છતાં તેનો ઉપયોગ જૂનો જૂનો થઈ શકે છે. એ જ સાધનોવડે એક મનુષ્ય નીચે ઉતરે છે. અને અન્ય મનુષ્ય મહાપદે રિથ થઈ રહે છે. તાત્પર્ય, કે પ્રાપ્ત સાધનોને ઉપયોગ ને મનુષ્ય મહાપદની પ્રાપ્તિ કરવા કરે છે તો તે મહાપુરુષ થઈ શકે છે. જેણે કરીને મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને મહાપદ પ્રાપ્તિ થવામાં વાપરી શકે છે તે જ વસ્તુ તેને મહાપુરુષ બનાવી શકે છે. આ વસ્તુ આપણે પ્રમા કહીએ છીએ આ પ્રમા જ મહાપદની પ્રાપ્તિનું પ્રથમ પગથીયું છે. કારણ કે પ્રમાવડે મનુષ્ય ઉત્તમમાં ઉત્તમ રિયલિટી દર્શન કરી શકે છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનું મહત્વાકાંક્ષા પ્રકટાવી શકે છે. જે વસ્તુ મનુષ્યોને મહાપદ અર્પનાર છે તે યોગ્ય વસ્તુનું દર્શન, આ પ્રમાવડે જ મનુષ્યને થઈ શકે છે. જે મનુષ્ય પોતાની પ્રમાશક્તિવડે યોગ્ય વસ્તુને જોઈ શકે છે, તથા તે વસ્તુની પ્રાપ્તિમાટે જે કંઈ કર્તવ્ય છે તે કર્તવ્ય કરી શકે છે, અને અંતરમાં દબાવેલ કાર્ય કરવાનું જાળ જાગ્રત રાખી શકે છે, તે સદા જ મહાપુરુષ થઈ શકે છે. આવા મનુષ્ય હજારો મનુષ્યોમાં વસ જ સામર્થ્યની મૂર્તિરૂપે યજ્ઞી ઉડે છે અને હજારો મનુષ્યો તેને પ્રસન્નતાપૂર્વક સંગાન આપી વધાવી લે છે.

આ પ્રમા શક્તિના વિકાસનો આધાર ગાનકપર છે. જ્યાં અગ્નિ છે ત્યાં પ્રમા હેઠળ શકતી નથી, અને જ્યાં પ્રમા નથી ત્યાં યોગ્ય વસ્તુનું દર્શન થતું નથી, અને યોગ્ય દર્શનથી વિમુખ જ રહેવાય છે. મનુષ્યનું મન અર્થાદિત છે અને તેથી તેની પ્રમા પણ અર્થાદિત જ હોઈ શકે છે. પરંતુ જે મનુષ્ય જેમાં અધિક અથવા અમર્થાદિત ગાન રહેલું છે તેની સાથે સંબંધ આંધે છે તો તેનું ગાન અમર્થાદિત થાય છે, અને તેની પ્રમા પણ

અમર્યાદિત થાય છે. અને આ પ્રમાણે કોઈ પણ મનુષ્ય કરી શકે છે. મહાપુરુષોએ આ જ પ્રમાણે કરેલું છે, અને તે મહાપદને પામેલા છે.

પૂર્ણ જ્ઞાન એક ઈશ્વરમાં જ હોવું સંભવિત છે, અને તેમનામાં તે સંભવિત હોવાથી પૂર્ણ પ્રજ્ઞા તેમનામાં જ હોઈ શકે છે, અને તેમનામાં પૂર્ણ પ્રજ્ઞા હોવાથી તે એક જ યોગ્યાયોગ્યને સર્વોત્તમ પ્રકારે જાણી શકે છે.

મનુષ્ય ઈશ્વર તરફથી આ જ્ઞાન અને આ પ્રજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કારણ કે તેમ કરવાની તેને અનુકૂળતા પ્રાપ્ત છે. રજુસંચામવચ્ચે અમર્યાદિત કર્તવ્યકર્તવ્યનો ભ્રમ થયો હતો. પરંતુ તેમણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો આશ્રય લીધો હતો અને જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું હતું તથા કર્તવ્યનો નિર્ણય કર્યો હતો. અને તે કરીને તેમણે મહાપદની પ્રાપ્તિ કરી હતી.

આપણા હૃદયમાં રહેલા અંતર્યામી ઈશ્વર તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે, અને આપણે (હવે) અમર્યાદિત રચણે છીએ, જેથી અંતર્યામી ઈશ્વરશ્વ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સાદાચ્ચક્રે આપણે ઇચ્છીએ તે પદને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

પ્રો. લીન્કનની આરંભમાં અત્યંત નિકૃષ્ટ સ્થિતિ હતી. તેમણે મોટા સ્વાને-તીવ્રેષ્ટા કરી અને પોતાના આત્મામાં પૂર્ણ ત્રિશ્વાસ સંપાદિત કરી અને તે અમેરિકાના 'પ્રેસીડેન્ટ' થયા તે જ પ્રમાણે કોઈ પણ મનુષ્ય મહાપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કારણ, કે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં આપણે પ્રથમ પ્રકરણમાં કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે એક તત્ત્વ એવું રહેલું છે, કે જે જ્ઞાન અને સામર્થ્યમાનનું મૂળ છે.

પ્રો. લીન્કનની રાજનીતિની વિરુદ્ધ અનેક મનુષ્યો હતાં. પરંતુ તેમને જે સ્થિતિ સુખજનક થઈ શકે તેમ હતું તેને તે જોઈ સમ્મા હતા, અને તેને જ તે વળગી રહેતા હતાં. આ પ્રકારની ઉત્તમ પ્રજ્ઞા તેમને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ હતી ? શું તેમને તે પાઠશાળાના અભ્યાસમાંથી મળી હતી ? શું તેમનું શરીર સુદૃઢ હતું તેના પરિણામરૂપે તે તેમને મળી હતી ? શું તે તેમની તર્કશક્તિનો પરિણામ હતો ? નહિ જ. આ પ્રકારની સંત્યજસ્તુમૂલક પ્રજ્ઞાને આવાં નિમિત્તાની જરૂર નથી. તેમને તે આધ્યાત્મિક આંતર દૃષ્ટિથી જ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

વૉશિંગ્ટન, નેપોલીયન તથા એવા ઇતર મોટા પુરુષોના સંબંધમાં આ જ પ્રમાણે મન્યું હતું. આ અને ઇતર મોટા પુરુષો જે તત્ત્વ તેમને તે સ્થિતિમાં સ્થાપનાર હતું, તેના સંબંધમાં આવેલા હતા. તમે પણ તે તત્ત્વના સંબંધમાં આવો છો તો તમે પણ એક મહાપુરુષ થઈ શકો છો.

પ્રકરણ ૪.

મનુષ્ય અને ઈશ્વરનો અલેદ.

આ જગતમાં સર્વવ્યાપક એક ચિચ્છકિત છે જે દરેક વસ્તુમાં રહેલી છે; આ જ એક સત્ય વસ્તુ વિશ્વમાત્રમાં છે. તેનામાંથી સવ વસ્તુઓ ઉદ્ભવે છે અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ ઈશ્વર છે અને તે જ શક્તિશક્તિ છે. જ્યાં આ શક્તિ નથી, કે આ વસ્તુ નથી, ત્યાં જગત પશુ નથી. પરંતુ એવું સ્થાન જ વિશ્વમાં નથી.

મનુષ્ય સંકલ્પ કરી કે ધક્ષણ કરી શકે છે એ આપણે જાણીએ છીએ. આ સંકલ્પ કે ધક્ષણ એક કાર્ય છે. અને તે અને તે ધક્ષણ કરનાર વસ્તુ જૂદી છે. તેમ જ ધક્ષણ એ આદિલન પણ નથી, કારણ કે આદિલન વિચાર કરી શકતું નથી, એ આપણે જાણીએ છીએ. મગજમાં અમુક ફેરફાર થવાથી ધક્ષણ પ્રકટે છે, એમ પણ નથી જ.

જીવનતત્ત્વથી રહિત આ સંકલ્પ અથવા ધક્ષણ છે, એમ નથી જ આ સંકલ્પ. અથવા ધક્ષણ તે જીવનતત્ત્વ (life) માં જ રહેલું છે. આ જીવનતત્ત્વ, અર્થાત્ ચિચ્છકિત જ મનુષ્યનું વાસ્તવ મનુષ્યત્વ છે. તે જ મનુષ્યનું વાસ્તવ જીવત છે, અને તે જ તેના આત્મા છે. મગજ તો વિચારને પ્રકાશમાં લાવવાનું એક સાધન છે.

ઉપર જણાવી ગયા તે મનુષ્યમાં રહેલું જીવનતત્ત્વ ધક્ષણ કરે છે, સંકલ્પ કરે છે, અને તે મનુષ્યના અગે અંગમાં વ્યાપક પણ છે; તે શામલ છે, અને આનંદમય છે. તે જ પ્રમાણે આ વિશ્વમાત્રમાં પણ તે જ તત્ત્વ વ્યાપકરૂપે રહેલું છે. તેને આપણે ' ઈશ્વર ' કહીએ છીએ. પ્રકૃતિમાત્રને તે જાણનાર છે, તથા તેને પ્રેરનાર છે આ સત્તા વાં તત્ત્વ આ વિશ્વમાં આપણી આસપાસ સમર ભરી રહેલું છે. તે સર્વજ છે, અને આ વિશ્વ તેનામાંથી જ પ્રકટેલું હોવાથી તે આ વિશ્વના સ્વરૂપને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે. મનુષ્યના અને આ તત્ત્વના જ્ઞાનવચ્ચે ઘણું અંતર છે. તોપણ ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે તે મનુષ્યમાં પણ રહેલું છે. અને આ તત્ત્વ અથવા સત્તાથી જો તે અભિન્ન થાય છે તો તે સર્વજ થાય છે, તે તે સત્તામય થાય છે, તથા તે ઈશ્વર થાય છે, અને તેથી તે આ વિશ્વના સ્વરૂપને અથ ઇતિ ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે. આ સમયે મનુષ્ય અદ્યત્ત મટી સવજ થાય છે.

પ્રસંગે પ્રસંગે મનુષ્યને કોઈકોઈ આંતરસ્કુરણ થાય છે તે આ સત્તામાંથી જ થાય છે. મનુષ્ય એ ઈશ્વરનો અંક અંશ જ છે. ઈશ્વર સર્વજ છે, તથા સર્વ શક્તિમાન છે, જ્યારે મનુષ્ય અદ્યત્ત છે, અને અદ્ય શક્તિમાન છે. પરંતુ વસ્તુતઃ આ બન્ને એક જ છે. વસ્તુતઃ તેમનો અલેદ છે અને જ્યારે મનુષ્ય પોતાના આ ઈશ્વરસાથેના અલેદને જાણે છે ત્યારે તે તે રૂપ ધારી રહે છે, અને તેને સર્વજત્વ તથા સર્વશક્તિમત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જગતમાં બીજી કઈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ? કોઈ પણ નહિ.

દાકતરના સંબંધમાં આ પ્રશ્નણે ધણુ પ્રસંગે બને છે, કારણ, કે તેમણે વૃદ્ધા બુદ્ધિ વ્યાધિતાં સ્વરૂપોનો અભ્યાસ કરેલો હોવાથી, તે વ્યાધિમાંથી કોઈ વ્યાધિતાં એકાદ બે ચર્ચા કહી તેમને પ્રતીત થાય છે તો તે પોતાની કલ્પનાવડે તે વ્યાધિ પોતાને ઘણાં બહુમાન કરી લે છે. આવા પ્રસંગે તે પોતાની દવા કરી ચક્રતા નથી, પણ ખીજ દાકતરની પ્રલાહ તેમને લેવી પડે છે.

આ સ્થળે આપણે એક વાર્તા અવશ્ય જણવાજોઈ છે. તે એ છે, કે હાલની કેળવણી દેહને મનુષ્ય અને તેટલો વિદ્યાનુ યાય, અને અને તે પદવી મેળવે, પરંતુ તેમનું મન કેપર સેષ પણ સ્વાર્થીત્વ હોતું નથી. આ જાગૃતમાં મોટા પ્રોફેસરો, અને એક અગ્રાન મંદુર્ય સરખા જ થઈ રહે છે. અથવા તો પ્રસંગે વધારે બહેલા મનુષ્યો મંતના વધારે નિર્બળ હોય છે. તેથી માનસશાસ્ત્ર સંબંધમાં, હાલને કાળાએલો વર્ગ તદન અગ્રાન છે, તો અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સંબંધમાં તો તે અગ્રાન હોય તેમાં આશ્ચર્ય જ રું છે ! મનુષ્યો વર્તમાન કેમવર્ણીયા અને તેટલા કેળવાય, અને અને તેટલી 'ડીમીશ' આ દેશમાંથી, કે પરદેશ જઈને મેળવે, પણ તેમનું મન, જે રીતે મનુષ્યને સુખ કેપરે તે રીતે કેળવતું નહિ હોવાથી, આ પ્રસારના નાના વ્યાધિ તથા વ્યાધિનું દુઃખ તેમને તેટલું જ ભોગવતું પડે છે. એથી હમદું ને મુદ્ધિમાન અને વિવેકી મનુષ્યો કદાચ આવી 'ડીમીશ' ને નથી મેળવતા પણ માનસશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રના સ્વરૂપને ગુરુપ્રણાલિકાદાર જાણે છે તે વ્યવહારમાં સાધારણ સ્થિતિએ છતાં આ સંસારના અનેક વ્યાધિ તથા વ્યાધિથી મુક્ત રહે છે, અને અપૂર્વ મુખશાંતિને અનુભવે છે. આ સંબંધમાં અધિક ચર્ચા કરવાનો આ પ્રસંગ નથી, જેથી આપણે આપણા પ્રસ્તુત વિષયકેપર જ આવીએ છીએ.

એક પ્રસંગે એક દાકતરને પેટમાં ચુંક આપતી હતી. થોડી જ વારમાં તે ગભરાઈ પથા હતા, અને પોતાનાં બેડાં છોડતાં તેમણે જેમ કોઈ મનુષ્ય અતિમ સમયે કહેવાયોઅચ્ચનો કહે તેવાં વચનો કહી લીધાં હતાં. તેમણે ચથેલાં ચિહ્નોકેપર ખાંધી શકાય તેટલી કાટી કાટી આંધીને તે વ્યાધિનું સ્વરૂપ મોહું જ કદંબી લીડું હતું. થોડા વખત પછી બીજા દાકતરને બોલાવીને સલાહ લીધી હતી, તથા જતી ચકે તે ઉપચારો પણ કર્યા હતા, અને તેમને થોડા કલાકમાં આરામ થઈ ગયો હતો.

વૈદ્યશાસ્ત્રના ઇતિહાસની નોંધમાં આવાં અનેક દર્શાવે મળી આવવાનો સંભવ છે જ. લંડનમાંથી પ્રાસદ થતા લંડન મેડીકલ જર્નલમાં નીચેપ્રમાણે એક દર્શાવે પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

લંડનની પાસેના એક માગમાં એક જ ઘરમાં બે મનુષ્યો રહેતા હતા. તે વખતે ત્યાં સ્કૅન્ડરહેટ નામનો જવરનો વાવર આવતો હતો. રાત્રે આ બંને મનુષ્યો આરામવાગી સ્થિત રહ્યા હતા. સવારમાં ઉઠ્યા ત્યારે એક મનુષ્યને આ જવર આવેલો છે, એમ તે કહેતો તો. તે કહેતો હતો, કે તેને આખી રાત્રિ ઉઘ આવી નથી. તેની આકૃતિ પણ એક રાત્રિમાં ફિત થઇ ગઈ હતી. તાર કરીને એક દાકતરને લંડનથી બોલાવવામાં આવ્યા. તે આવ્યા ને જોયું તો પેલા માણસને તે જવર હતો નહિ. જેથી તે મુદ્ધિમાન દાકતરે અનુમાન કર્યું, તેણે પોતાની કલ્પનાવડે જ તેનું અનુમાન કરી લીધું હોયું જોઇએ.

પૂર્વક હસ્તામલકવત જાણનાર સદ્ગુરુચરને જ ઉત્તમ પ્રધારે ચાત હોય છે, અને તે તેમની પાસેથી જ જાણી શકાય છે.

પ્રકરણ ૮

—૩૩૩૩૩૩—

ઘોતન અને આરોગ્ય

આપણને જેવા ધરાતી ધૃત્તિ હોય તેવા ધરાતી હયાતા વિચારો રિપર રાખવાથી આપણે તેવા થઇ શકીએ છીએ.

જે સત્તાએ મનુષ્યને બનાવ્યો છે તે જ સત્તા તેને આરોગ્ય તથા આયુષ્ય આપે છે.

x

x

x

વગેરે."

મિત્રને તમે ચાલુ જ સમજાવો. કે જે મિત્ર તમને આવીને એમ કહે છે કે 'આજે તમારી પ્રકૃતિ કંઈ સારી નજીવાતી નથી આજે તમને શું થયું છે ? સંભાળો. હાલનો વખત સારો નથી. ગામમાં હાલમાં મરદી આવે છે, કે અમુક રોગ ફેલાયો છે,

આ તમારા મિત્રનાં વચનોથી તમને જે હાનિ થાય છે, તેના ખ્યાલ તમને પોતાને પ્રસંગે હોતો નથી, પરંતુ તેના શબ્દોથી પડેલું ઘોતન તમારા મન અને મગજ ઉપર અમર કરે છે, અને તમારી પ્રકૃતિ સારી હોય છે તો બગાડે છે, અને બગડેલી હોય છે તો વધારે બગાડે છે.

ઘોતનથી ખરેખરી શી આચર થાય છે તેની તમારે ખાતરી કરવી હોય તો ક્રાઇ (hypnotism) કરનારના વિષય-પાત્ર (subject) ને તમારે જોવો. આ પાત્રને ઘોતન કરનાર મનુષ્ય શરીરના કોઇ ભાગમાં એક ત્રાંખાનો, કે રૂખાનો ઠંડો સીકો અડકાડે છે. પરંતુ તેને કહે છે, કે તેના શરીર ઉપર તે એક અંગારો ચાંપે છે, તો તે પાત્ર બીચારે તેની વેદનાથી કુમો પાડે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાગ ઉપર તેને ખરેખર એક ફાલ્સો ઢી આવે છે.

આ જ પ્રમાણે આ જગતમાં અનેક મનુષ્યોન ઘોતનને આપણે વશ વર્તીએ છીએ. કોઇ આપણને કંઈ કહી જાય છે, અને કોઇ કંઈ કહી જાય છે, અને તે સર્વની અસર આપણા ઉપર થાય છે. બીજા મનુષ્યનું ઘોતનથી બીજા આપણા અંતઃકરણથી ભૂમિમાં પડે છે અને તે કમે કમે મોડું થાય છે અને તેનાં ફળ આપણને મળે છે.

ઘોતન કરનાર મનુષ્ય ને પોતાના પાત્રને માત્ર પાણીનો જ ખ્યાલો પીવા આપે છે

પણ તેને કહે છે, કે તે દાર છે, તો તેનાઉપર દારની સર્વ અસર થાય છે; અથવા તો તેને કહેવામાં આવે છે, કે તે દુધ છે, તો તેને દુધનો સર્વ સ્વાદ તેમાં જણાય છે તથા તેને દુધથી જે ગુણ થવો જોઈએ તે થાય છે.

સુસ વાચક ! આ વિષય વાંચતાં એ પણ લક્ષમાં રાખશે જ, કે મનની અમુક સ્થિતિઉપર સુખદુઃખનો કેટલો આધાર છે, તથા મન એ જ સુખદુઃખનું કારણ છે. મનુષ્ય ગમે તેટલા વિભવને પ્રાપ્ત હોય, કે ગમે તેવી નિકૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત હોય, પરંતુ સર્વ સ્થિતિમાં સુખદુઃખનો આધાર મનઉપર જ રહેલો છે. અને જો મનુષ્ય મનને પોતાને વશ વર્તાવી શકે છે, તેનો જય કરી શકે છે તો તે ગમે તે સ્થિતિમાં સુખને ઉપભવી શકે છે, અને સુખને અનુભવી શકે છે. એથી ઉલટું મનુષ્ય ગમે તે સ્થિતિમાં હોય, પણ જો તેનું મન તેને વશ નથી, તેનો તેણે જય કરેલો નથી, તો તેને સુખ મળતું નથી. તેથી યુદ્ધિમાને સર્વ સ્થિતિમાં અને સર્વ સમયમાં સુખને આપનાર પોતાના મનને વશ વર્તાવવા વિચારવું ધટે છે.

પારીસના ગ્રે. ડેબોવ પોતાના પ્રયોગના અનુભવમાં લખે છે, કે તે પોતાના પાત્રને ઠંડો ચમચો તે ધણે ઉત્તો છે, કહીને આપતા હતા, અને તે પાત્રના હાથમાં આવતા દ્રવ્ય છે, કહીને તે એકદમ નાખી ફેંટા હોતો. તેને તે એક કોર્ડ પુસ્તક આપતા અને કહેતા, કે તેમાં અમુક અમુક સુંદર ચિત્રો છે, તો તે પાત્ર તે ચિત્રો જોઈને અત્યંત આશ્ચર્ય દર્શાવતો અને કહેતો, કે તેમાં અમુક અમુક ચિત્રો તો ઘણાં જ સુંદર છે.

એક વખતે તેમણે પોતાના પાત્રને કહ્યું, કે તેમને પોતાને માથું જ નથી, પેલા પાત્ર નેત્ર ઉઘાડીને જોયું તો જણાયું, કે તેને માથું જ નથી. અને તેને ધણે જય થયો.

આ દાકતરે મનુષ્યથી ઘટતે જનાવરને પણ ચોતનની અસર ધાય છે, કે કેમ તે જોવાને પ્રયોગ કરી જોયાહતા. તેમણે એક વખતે એક સાજા ઘોડાના શરીરે તે માંદો હોય તેમ એક દવા ચોળવા માંડી હતી, તથા તેને એક લૂગડું ચોરાડી રાખ્યું હતું; તેને વારંવાર તે ચોળડતા તથા માંદો ઘોડાની સારવાર કરે તેમ સારવાર કરતા હતા. એ ત્રણ દિવસમાં તે માંદો થઈ ગયો હતો અને ધાસ ખાતો અટકી ગયો હતો.

તે જ પ્રમાણે બીજા એક મનુષ્યત ઘોડાને પગે, જાણે તેના પગને કંઈ ઇજા થઈ હોય તેમ કંઈ દવા લગાડીને પગે પાટા બાંધ્યા હતા. એ ત્રણ દિવસ પછી તે ઘોડાને ચલાવ્યો હતો તો તે પગે લંગડાતો લંગડાતો ચાલતો હતો. પ્રાણીઓના મનઉપર પણ આ પ્રમાણે ચોતનની અસર થાય છે.

માતાના ભય, ચિંતા, ગ્વાનિ વગેરેના વિચારોની અસર બાળકો ઉપર કેટલી બધી થાય છે તેનો જો યથાર્થ ચિંતાર માતાઓને હોય તો તેનો વિચાર માતાઓને હોય તો તે તેના વિચાર કરવામાંથી તરત જ અટકી જાય. બાળકોના ધણાં બાળિકો માતાપિતા ચોતનને લીધે જ થયેલા હોય છે, કે ચતા હોય છે.

એક પ્રસંગે એક સ્ત્રીને પોતાના પતિને આપારમાં ધણી ભારે ખોટ આવી હતી. તે વખતે તેના ગર્ભમાં એક બાળક હતું. આ પ્રસંગે આ માતાએ ધણી જ ચિંતા કરી હતી. પછીથી તે બાળક જન્મ્યું ત્યારથી કેટલાંએ વર્ષ સુધી તે માંદું રહ્યું હતું અને તેને અનેક

દવા કરવા છતાં તેને લાભ થયો ન હતો. તે બાળકનું શરીર તદ્દન સુકાઈ ગયેલા જેવું જ રહેતું હતું, અને ગમે તેટલા ઉપાયો કરવા છતાં પણ તે સુધરતું ન હતું, અહહ ! માતાના અધઠિત વિચારને લીધે બાળકોને કેટલું દુઃખ વેઠવું પડે છે.

એક પ્રસંગે એક સ્ત્રીએ એક બાળકને કોઈ ભયંકર રોગથી પીડાતું જોયું હતું, આ જોઈને તેના મનઉપર ઘણી ઉંડી છાપ પડી હતી, અને તેના તેને ઉંડો ભય થયો હતો. કેટલાક વખત પછી પોતાનું જ બાળક તે જ વ્યાધિનો ભોગ થઈ પડેલું તેણે જોયું હતું ! અર્થાત્ત જો ભય તેને લાગતો હતો તે આગળ જ આવીને ઉભો હતો. માતાના મનમાં જે ચિત્ર રચાય છે તેની છાપ તેના ચોતનદ્વારા બાળકોના મન અને મગજઉપર પડે છે અને તે સ્પૂર્ણરૂપમાં થોડા સમયે પ્રકટ થાય છે. તેથી માતાઓએ કેવા વિચાર સેવવા અને કેવા ન સેવવા, એની અત્યંત સાવધાનતા રાખવાની છે.

એક વખતે એક કુટુંબમાં એક દાકતરને બોલાવવામાં આવ્યા હતા, તેમને જણાવવામાં આવ્યું કે તે કુટુંબમાં આફ દશ છોકરાં હતાં, પણ તેમાંનાં ઘણાંખરાં હમેશાં માંદા રહેતાં હતાં. પેલા દાકતર એક બે દિવસ તે ઘરમાં જ રહ્યો અને નિરીક્ષણ કર્યું, કે શામાટે તે બાળકો વારંવાર માંદાં પડે છે. તેમણે જોયું તો જણાયું કે તે સ્ત્રી પોતાનાં બાળકોને તમે ઠંડી પડે છે માટે બહાર જશો તો શરૂ થઈ જશે, તમે અમુક કરશો તો અમુક થશે, અને અમુક કરશો તો અમુક થશે, એ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યા કરતી હતી, અને અમુકથી અમુક થયું, અને અમુકથી અમુક થયું એ પ્રમાણે તે વારંવાર તેમને કહેતી હતી. જેથી તે બાળકો હમેશાં માંદા રહેતાં હતાં.

આ બાળકોનો આપ વળી એથી વધારે બ્લેમી હતો. તે વારંવાર બાળકોની નાડી જોતો અને કહેતો કે તારું શરીર ગરમ છે, અને તારાં આંખો છે, માટે સુષ્ણ્ન. રખક રખક કરીશ નહિ. આ પ્રમાણે હાનિકારક ચોતન કરીને તે તે બાળકોને રોગના ભોગ કરતો હતો. આ પ્રમાણે માતાપિતા હિંમત આવા વિચારને સેવતાં હોવાથી તેમનાં બાળકો હમેશાં માંદાં રહેતાં હતાં, એ વાર્તાનું સ્પષ્ટ માન પેલા દાકતરને થયું.

જો વ્યાધિને દૂર રાખવાને માથાપ ઇચ્છતાં હોય છે, તે જ વ્યાધિનાં ખીજકો અનેક પ્રસંગે ભયથી ચોતનવડે માતાપિતા બાળકોનાં મનમાં રોપે છે. બાળકોનું મન હંમેશાં ઓહક (receptive) સ્થિતિમાં હોય છે, અને તેનાઉપર જે ચોતન થાય છે તેની છાપને તે તરત જ ગ્રહણ કરી લે છે. આ પ્રમાણે જે બાળકોના મનઉપર માતાપિતાદ્વારા ચોતન કરવામાં આવે છે, તથા હું અમુક ન કરીશ, અને અમુક ન કરીશ, એ પ્રમાણે વારંવાર નિષેધાત્મક વચનો કહેવામાં આવે છે, તે બાળકો મોટે ભાગે માંદાં જ રહે છે, અને મોટાં થતાં પણ તેમની તેવી જ દશા રહે છે. નિર્દોષ બાળકોની આ પ્રમાણે કેટલી દુર્દશા થઈ જાય છે ?

એક પ્રસંગે આ લેખકના એક ત્રણેક વર્ષના બાળકને જવર આવ્યો હતો તથા ઉધરસ પણ થઈ હતી. તે તે પ્રસંગે ખુશ્તી હવામાં ઠંડે પાણીએ નળતળે બેસીને નહાતો હતો. આ વખતે તેને અટકાવવો, કે શું કરવું, એ પ્રશ્ન તેમને થયો. તેમણે વિચાર્યું, કે જો તેને તે કહેશે, કે હું ઉડી જા, અને ઠંડે પાણીએ નાહીશ નહિ તથા ખુલ્લા શરીરે હવામાં

હરીદા નહિ, તો તેની અસર તેના મનકેપર થશે, અને તેથી તેમણે તેને કંઈ પણ ન કહ્યું. તે બાળક કંઈ પણ જ્ઞાનકારક વિચારવિના હંડે પાણીએ નહાતો અને ખુશ્કે સરીરે રહેતો, પરંતુ તેને 'ન્યુમેનીઆ' કે કંઈ જ થયું નહતું. તાત્પર્ય, કે માબાપના ધણા વિચારની ધણી અસર બાળકોકેપર થાય છે. તેથી કેવા વિચાર બાળકોના સંબંધમાં માતાપિતાએ સેવવા, તથા તેમને કહ્યું વાતન કરવું, તે માતૃપિતાએ જાણવાની જરૂર છે.

અનેક માબાપ પોતાનું બાળક પ્રસંગે માંડ પડે છે ત્યારે તેને અમુક તો નહિ-થાય, અમુક તો નહિ થાય, એ પ્રમાણે બપ ધરીને તે બાળકના મનકેપર વિપરીત છાપ પાડે છે, અને તેના પરિણામમાં તે બાળકને તે વ્યાધિ થઈ આવે છે.

એક પ્રસંગે એક બાળક ઘણું જ માંડ હતું. તેને જોવાને અડોશીપડોશી તથા સમાંવદાલાં વગેરે જે જે આવતાં તે કહેતાં, કે હવે આ બાળકને. તમે જુરા પણ વિશ્વાસ રાખશો નહિ, કારણ તે કંઈ વખતે અટકી જશે તેનો ભરસો નથી. આ વખતે તે બાળક શ્વાસ લે છે, કે કેમ તે પણ સમજાતું નહતું એટલું તે માંડ હતું. આ શબ્દો સાંભળીને તે બાળકની માતા અત્યત રડતી અને તેને હવે નહિ જ મટે એમ ધારીને દુઃખી થતી. તેના પતિ જીવિમાન હતા, અને વિચારની યી અસર થાય છે તે ઉત્તમ પ્રકારે જાણનાર હતા. તેમને તે સ્ત્રી પૂછતી, કે તમને આ બાળકને માટે કેમ લાગે છે. તેના ઉત્તરમાં તે કહેતા, કે આપણે કંઈ પરમેશ્વર નથી કે સર્વજ્ઞ નથી, કે જાણી શકીએ, કે અમુક વસ્તુ આમ જ થશે. અને તે પ્રમાણે જો આપણે જાણતા નથી તો પછી અમુક જ થશે, એવું આપણે શા માટે નક્કી કરી બેસીએ? અનેક પ્રસંગે મરણ પધારીકેપર પડેલાં મનુષ્યો બેઠાં થાય છે, તો આ બાળક હજી પણ સાંભળું ન થઈ શકે તેમ નથી જ છવનનું સ્વરૂપ અક્ષણ છે. માટે આપણે તે સંબંધમાં કંઈ પણ જોઈ જાનુમાન ન કરવું, પણ સારું જ અનુમાન કરવું. ધારો, કે આ બાળક સાંભળું થનાર છે, અને આપણે તેને નહિ સાંભળું થશે, એમ માનીને રડીએ છીએ તો આપણે તેને મરેશે જ આપણા વિચારમાં જોઈએ છીએ. અને આપણા તે વિચારની અસર તે બાળકને થાય છે. તેથી તેને સાંભળ થવાના માર્ગમાં આપણે વિધન નાખીએ છીએ, માટે અશુભ વિચાર કરવાની આપણને જરૂર જ નથી. છેક છેક્કી ફાણ સુધી આપણે તો તેને સાંભળ થવાની જ આશા રાખવાની છે. અને તેમ માનીને જે યોગ્ય જત્યાય તે ક્રિયા કરવી છે. તેમ છતાં પરિણામ જુદો આવે તો તે વખતે હિચ્ચેગ્જાને અધીન થવાનું છે. પરંતુ પૂર્વથી એક પણ અશુભ, કે વિપરીત વિચાર સેવવો હિતકર નથી જ. "

આ વચ્ચેને પેલી સ્ત્રી કે જે પતિની ધ્રુજાને અનુસરનાર હતી તેણે બદાથી સ્વીકાર્યા, અને વિપરીત વિચારને પરિત્યજીને, આશા અને કિસાદને જ ધારણ કરીને યોગ્ય ઉપચાર કરવા માંડ્યા. આશ્વર્યની સાથે તે બાળક યોગ્ય દિવસમાં જ સાચું થઈ ગયું.

પ્રિય વાચક ! અત્ર જે જે દર્શાવેલા આપવામાં આવે છે તે સર્વ પરદેશીય છે, એમ સમજવાનું નથી. કેટલાક દર્શાવેલા આ વૈષ્ણવે પ્રવક્તા જોએલાં જ આપવામાં આવે છે. પરદેશીય જે જે દર્શાવેલા આપવામાં આવે છે તે પણ મંથાબૂત જ આપવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રકીર્ણ.

પનામાની નહેર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૭૬ ૩૪૮ થી.)

૧૨. દક્ષિણ એશિયા, પૂર્વ આફ્રિકા, લાલ સમુદ્ર અને ઇરાની આખાતપરના વ્યાપારને બરાબરે નુકશાન થવાનું નથી. સિંગાપોરની પૂર્વે જાંતે વ્યાપારની હરિફાઈ ચાલશે.

જોકાતને સવાસ પશુ બવિષ્યની ક્ષેત્રપર આધાર રાખે છે. સ્વેચ્છતા કરતાં પનામાનો ટોલ વધારે તો લેવો જોઈએ જ નહીં. સ્વેચ્છતા કર સન ૧૯૧૨ ની જાનેવારીની ૧ લી તારીખથી જોછા કરવામાં આવ્યા છે. હાલ તે માત્ર બરેલી આગમોટપર એક ચોખ્ખા ટવર ૧-૨૫ ક્રાન્ક (૨. ૦૬ ફોટર) લે છે. ૧૨ વર્ષની ઉપરના ઉતાડ માટે ૧૦ ક્રાન્ક, ૩ થી ૧૨ વર્ષના છોકરાંને માટે ૫ ક્રાન્ક લે છે. જો આથી પનામાના કર વધી જાય તો વ્યાપાર તથા ઉપજને ધોક્કા લાગે. જો એકદમ ઘટાડવામાં આવે તો કદાચ નશાને બદલે ખોટ પણ આવે.

મી. રેફરેનો ઠંઠેરો આગળ આપવામાં આવશે. ૧-૨૦ ફોટરનો ટોલ સ્વેચ્છતાં જોડશે જ છે. પનામા આગળ ઉતાડ માટે ટોલ રાખવાના નથી. આ નવી હરિફાઈમાં સ્વેચ્છતા નહેરના કર જોછા કરી શકાય એમ છે. ૩૦ ટકાનું વ્યાજ અપાય છે, તેમાંથી સહજ ઘટાડો કરી શકાય તેમ છે.

જે રસ્તે સરતો કાપશે મળે તે રસ્તો આગમોટવાળા લે. આથી પનામા નહેરપર કાલન આગળ સરતો કાપશે રાખશે અને કર જોછો રાખવો જો બે આખત ખાસ અગત્યની છે.

આ ઉપરાંત હવા, પવનનાં તોફાન અને મહાસાગરના પ્રવાહ પણ પનામાં લેવાના છે. આ આખતમાં સ્વેચ્છ કરતાં પનામાનો રસ્તો વધુ સારો નીવડે એમ છે લોસ સમુદ્રની હવા ઘણી જ ગરમ છે. ફેટલાક માલ માટે એ તકન નાલાયક છે. એટલી બધી ગરમી કોઈ કોઈ વખતે પડે છે, કે કોલસા યુસ્તારને બરાબર વરાળનું દમાણુ રાખવું પણ કઠણ પડે છે. આથી ઘણી વખત સ્વેચ્છ અને એક વચ્ચે ૧૩૧૦ માઈલમાં વધુ વ ખત લાગે છે. હિંદી મહાસાગર અને ઉત્તર આટલાંટિક કરતાં ઉત્તર યાસિફિક અને કારીબીયન સમુદ્રની આખો-હવા વધારે સારી છે. અમેરિકાની દક્ષિણ કેનડોર્ન આગળ ધણું જ તોફાન હોય છે અને તેથી આ પનામાનો ઘણો જ લાભદાયક નીવડશે અને વીમના દર પણ એકદમ જોછા થશે.

પનામા પોતાનો ખર્ચ કાઢશે. સ્વેચ્છ જોડવું તે વ્યાજ આપી શકશે નહિ. ખર્ચ લગભગ આગળો થશે અને વ્યાપાર જોઈએ તેવો ચાલશે નહિ. સ્વેચ્છ આગળ વધુ લાભ

થવાતું મરણુ. એ છે કે પશ્ચિમની મુઢીથી પૂર્વના દેશોમાં વ્યાપાર બહુ ખીલ્યો તેથી યુરોપ જોડે તે વ્યાપાર ખૂબ વધી ગયો છે. આગભોટાની માનકત સન ૧૯૧૧ માં ૧૮,૩૨૪,૭૯૪ ટન માલની આવજ થઇ હતી અને ઉત્તરની સંખ્યા ૨૭૫,૬૫૧ ની મોંઘાઈ હતી. સન ૧૯૧૦ ને આગભોટાએ લાભ સુધે પનામાના રસ્તાનો ઉપયોગ કર્યો હોત તે આગભોટાનો માલ ૮,૩૨૮,૦૨૯ ટન ધારી શકાય છે.

સદવાળાં વહાણો પનામાનો ઉપયોગ કરશે કે નહિ ? કોઈક કહે છે કે સ્વેચ્છાના જોડેથી વહાણોથી તેનો ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. વહાણોને આગભોટા કરતાં, પવન, ભરતી અને પ્રવાહકો પર વધુ ધ્યાન આપવાનું છે. નહેરના જતે, હેડગ્રો—આસ કરીને પાસિફિક મહાસાગર તરફનો છેડો—સદવાળાં વહાણો મટે બહુ સારો નથી. સાંતે સમુદ્રોમાં આવાં સદવાળાં વહાણો ચાલે છે. ચીનીનો નાઇટ્રેટ અને બ્રિટિશ કોલ્ડનીઆતું લાકડું વહાણોની મારફત પરદેશ જાય છે. પનામાને લીધે આવાં વહાણો જેમ અને તેમ આંધાં થશે. વરાળથી ચાલતી આગભોટાને લીધે આ વહાણોની સંખ્યામાં કેવો ઘટાડો થયો છે તે જાણવા જેવો છે. સન ૧૮૭૩-૭૪ માં એવાં વહાણોની મારફત આખી દુનિયામાં ૧૪,૧૮૫,૮૩૬ ટન માલની આવજ થઇ હતી. સન ૧૮૮૮-૮૯ માં ધરી ૧૧,૬૩૬,૨૮૯ ટન થયો. ૧૮૯૮-૯૯ માં ૮,૬૯૩,૭૬૮ ટન થયો અને સન ૧૯૧૦-૧૧ માં ૬,૪૧૨,૨૧૧ ટન થયો. આગભોટામાં સન ૧૮૭૩-૭૪ માં ૪,૩૨૮,૧૮૩ ટન માલની આવજ થઇ હતી તે વધીને સન ૧૯૧૦-૧૧ માં ૪૧,૦૬૧,૦૭૭ ટનની આવજ થઇ. આગભોટા દ્વારા જ પનામા ઉપયોગી થશે. કોપલા, લાકડું, દાણા, નાઇટ્રેટ, ને ખાંડ વહાણોમાં જ આવે છે, કારણ કે તેમને એકદમ પહોંચાડવાની જરૂર હોતી નથી.

દિલીપાઇન અને હાવાઇના યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ સાથેનો વ્યાપાર બધો અમેરિકન વહાણો અને બોટોમાં ચાલતો હતો. પરંતુ પરદેશી અને સુખ્યત્વે કરીને આ ૧૭ વહાણોમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો ન્યુઝીલેન્ડ દક્ષિણ અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ઉત્તર ચીન અને જપાનનો વ્યાપાર ચાલતો હતો. જાપાન, ચીલી, પીર અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વચ્ચેનો વ્યાપાર એકે અમેરિકન વહાણમાં ચાલતો ન હતો. ન્યુયોર્ક વગેરે કેટલાંક જાહેરાતી 'મેલ' પણ દક્ષિણ અમેરિકામાં યુરોપ થઇને જતી હતી. ઘણા એમ ધારે છે કે ન્યુયોર્કથી દક્ષિણ અમેરિકા ઘણો પાસે છે. પરંતુ દક્ષિણ અમેરિકા ઉત્તર અમેરિકાની પૂર્વ દિશામાં આવ્યો છે. જાપાન પૂર્વ બિંદુ ન્યુયોર્કથી ૨૬૦૦ માઇલ પૂર્વમાં છે. અને ન્યુયોર્કના અખાત અને હંગેરીય રોનલની વચ્ચે વચ્ચે છે. તોપણ ન્યુયોર્ક યુરોપથી જાપાનની પાસે ૩૭૦ માઇલ વધુ પાસે છે. અમેરિકામાં વહાણો બંધાતાં નથી, તેનું મુખ્ય કારણ વહાણ બાંધવાનો ખર્ચ છે. ત્યાં ખર્ચ બહુ જ છે, એટલે જપાનની કે યુરોપની સ્ટીમરો કરતાં અમેરિકન સ્ટીમરોને વધુ ખર્ચ પડે છે. આથી જ પનામાનો રસ્તો બહુ આવકારણ્યક કેટલા અમેરિકનો ગણતા નથી. છતાં પણ કિનારા પરના વ્યાપારને વાસ્તે અમેરિકાને વહાણો બાંધવાં પડશે અને ધીમે ધીમે એ પ્રમાણે મોટાં મોટાં વહાણો પણ બાંધશે.